

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

P. P. PANAITESCU

INFLUENȚA POLONĂ ȘI RUSĂ
I N
VECHEA CULTURĂ ROMANEASCĂ

1935 — 1936

Editor: NICOLAE T. ZAMFIRESCU

Originile influenței occidentale asupra
Românilor.

Prelegerea I
13 Noembrie 1935

Cursul anului acesta va cuprinde influența polonă și rusă în vechea noastră literatură. De la prima vedere ar părea că ne preocupăm de un fragment al literaturii noastre. Cu toate acestea influența polonă și rusă reprezintă pentru cultura noastră un lucru de primă importanță.

Influența polonă este de caracter latin și apusean. Fînă a fi influențate de Poloni, țările noastre au trăit într'o cultură oriental ortodoxă și bizantină. Această viață s'a depănat lungă vreme, iar lăcărirea de cultură occidentală începe cu influența polonă.

Am crezut nimerit ca la această lecție de intro-

ducere să dezvolt o chestiune, care privește în genere problema pe care o vom cerceta mai amănunțit în prelegerile următoare.

Este vorba de când și cum a început influența apuseană? Înainte de toate trebuie să ne ocupăm de stadiul în care se afla cultura slavă și bizantină la noi. Fiește că dacă începem cu originile romane ale poporului nostru, viața la început este occidentală. Cu năvălirea Slavilor, se schimbă, însă, caracterul. Suntem despărțiți de masa occidentală. Slavii vin în Sudul Dunării după anul 550. Năvălirea lor a avut de rezultat o convieșuire, care a dat influențe reciproce pentru ambele popoare: Slavii și populația romanică din țara noastră. Am fost despărțiți de masa latină, iar unitatea noastră sfărâmându-se în trei, dă naștere astfel la dialectele: daco-român, macedo-român și istro-român.

Pe de altă parte, influența slavă a mai avut și alte rezultate: anume avem o influență în limba română, deasemenea în lexico, însă foarte puțin în gramatică. Re-

mura slavică ce ne influențează în deosebi este cea bulgărească. Împreună cu această influență în limbă avem o influență în obiceiuri - folklor. Folklorul are o mare însemnătate. El capătă importanța unei religii neoficiale și stă ca o influență adâncă la baza sufletească a poporului. În al treilea rând, avem o influență în organizația socială și politică (cnezi-voievozi).

Așa de adâncă a fost această influență slavă, încât elemente ale vieții populare, pe care le întâlnim la Români fiind uitate, au fost împrumutate dela Slavi. În acest sens, cuvîntul „colindă”, care nu este altul decît vechiul „calendae”, este luat dela Slavi, care la rîndul lor iau acest termen împreună cu unele obiceiuri dela Romani. Tot așa stă cazul și cu cuvîntul „Rusalii”, care derivă din latinescul „Rosalia”, adică sărbătoarea rozelor, a primăverii. Slavii trăind în apropierea Latinilor, sau conviețuind cu aceștia ne-au redat cele de mai înainte. Suntem în secolele al VI-a și al VII-a. Acum se exercită prima influență slavă și

supra Romînilor. În acest interval de timp și în alte domenii, Slavii nu ne puteau influența, căci numai că nu erau organizați dar nu erau nici civilizați în sensul înalt al cuvîntului.

După năvălirea Bulgarilor, încep a se forma primele state slave în Sudul Dunării. Avem în ordinea apariției statul bulgăresc și apoi cel sîrbesc.

De unde la început Slavii erau neorganizați, acum apar organizați, fapt ce are repercusiuni asupra Romînilor. Acum Slavii se creștinează (veacul al IX-a). Metodiu și Ciril propovăduiesc Evanghelia creștină printre Moravi, iar ucenicii acestora reușesc a creștina pe Bulgari. Interesant este că Slavii nu primesc creștinismul în limbile considerate ca sfinte (l. latina sau limba greacă) ci în limba națională, în limba veche bulgară. Liturghia slavonească trecu la noi, în Nordul Dunării. Trecerea aceasta se face în veacul al X-a, într'o vreme, în care Slavii din N. Dunării, care conviețuiau cu Romîni, nu era contopiți și aveau stăpînire politică.

La început este influențată Biserica prin adoptarea Liturghiei slave. De aci, limba aceasta trece în cancelaria domnească. Mai târziu operele literare (religioase sau istorice) sunt scrise tot în limba slavă. Iată, deci, cât de adânc pătrunde influența slavă. Mai departe, se constată că titlul Domnului țării, (cu elemente ca gospodin sau gospodar) titlurile boerilor organizarea armatei, a justiției, sunt luate, în parte, dela aceeași Slavi.

Este adevărat, că trebuie să facem o observațiune.
RU CAV
Cultura slavă/în mare parte originală, ci luată dela Bizantini. Așa încît putem numi influența sau bizantină în haină slavă, sau slavo-bizantină.

Am arătat că influența slavă pătrunde în toate domeniile. În răstimpul acesta, influența occidentală încetase? Pentru a răspunde trebuie să cercetăm Istoria Românilor. Să începem chiar înainte de întemeierea celor două principate, înainte de anul 1300. În lipsa izvoarelor scrise, putem studia limba și vom constata că între secolele VII și XIII se menține o legătură

cu civilizația și cultura apuseană.

În Antichitate avem latina clasică și latina vulgară, în Evul Mediu se întrebuința în Apus, latina medievală, anume în literatură, în viața politică. Latina din Evul Mediu era foarte apropiată de cea clasică, însă sensul cuvintelor de odinioară se schimbă. (De aceea există și dicționare speciale, cum este, de ex., cel al lui Du Cange). Dacă putem dovedi că în limba românească există cuvinte derivate cu sensul lor din limba latină medievală, înseamnă, că a existat un contact oarecare între noi și occidentali. S'ar putea găsi cuvinte mai multe, totuși menționez numai trei. Cuvântul „domn” dela

minus” - în Antichitate însemna „stăpîn”. Avea un sens privat, economic. În Evul Mediu capătă o nuanță politică designînd pe senior. adică pe stăpînul unei regiuni, care avea sub ordinele sale o serie întreagă de vasali. Cuvîntul cu sensul acesta a trecut și în Orient. întîi la Sîrbi, sub forma tradusă de „gospodin” sau „gospodar”.

Cuvîntul domn pe care-l găsim la noi, ne face să presupunem că termenul l-am luat chiar prin Slavi dela Apuseni.

Al doilea cuvînt este „Iude” - dela lat. „judex”. La început, adică în Evul Antic, avea sens de judecător. Mai tîrziu, prin acest cuvînt Germanii și Italie-nii designau pe un anume conducător șef de trib, de teritoriu. Sensul acesta trece și la noi.

Cuvîntul „cetate” (lat. civitas-tis) la Antici are trei sensuri: un sens de comunitate, unul de grupare mare de oameni și sensul de oraș. În evul Mediu, la Germani, capătă alt înțeles. În această țară, erau diferite regiuni - state - stăpînite de seniori. Împăratul avea o autoritate mai mult nominală. În mijlocul acelor stătulețe, existau puncte întărite, care erau ale împăratului. Astfel de puncte s'au numit întîi palatium iar apoi civitatis. Cu acest sens de loc întărit avem noi cuvîntul „cetate”.

Cuvintele acestea dovedesc că noi nu am pierdut niciodată contactul cu Apusul. Pe unde au venit aceste

influențe, cînd noi eram înconjurați de Slavi? Puteau veni prin intermediul statelor catolice și indirect prin Slavi. Jirecek dovedește că în Serbia ortodoxă și bizantinizată, a fost o adîncă influență occidentală, care a trecut la noi. Prin urmare, fie prin Slavi, fie direct, noi am păstrat contactul cu Occidentul. Cu atît mai mult, după întemeierea principatelor, nu se poate vorbi de o influență curat bizantină sau slavă, fără ca să constatăm că viața noastră a fost continuu influențată și de Occident.

D-l. Prof. C.C.Giurescu, într'un studiu, dovedește că vornicul (dela slavonescul „dvor” - curte) este ca atribuțiuni, ca funcțiuni o imitație după dregătorul „judex curiae” pe care-l găsim la Unguri. În privința justiției, se știe de toți ce este instituția jurătorilor. Jurătorii, care puteau fi 6, 12 , 24, trebuiau luați din aceeași clasă socială ca acuzatul, garantînd onorabilitatea lui. Instituția este de origine feodală occidentală. Se constată în Germania, Franța.

În organizația diferitelor ținuturi, adică în organizarea teritorială, prefectul se numea în vechime căpitan, (în Muntenia). Numele acesta sub forma de „capitaneus” se constata în Apus. În domeniul artei, cei cari au studiat vechile noastre biserici. În Moldova, au constatat că există elemente gotice îmbinate cu stilul bizantin. De asemenea în organizarea orășenească, se știe că, am primit o influență vădit apuseană.

Deci influența occidentală, a continuat dealungul veacurilor. Au fost momente când predomina această influență și au fost momente când predomina slavonismul cu întregul său cortegiu de influențe. În Istoria noastră, aceste elemente, s'au îmbinat. lucru ce se poate constata și astăzi. Este numai o chestie de dosaj, dar niciodată nu am fost sub o influență exclusivă. Aceasta este de altfel originalitatea Istoriei noastre. Suntem la porțile Orientului și Occidentului. Istoria este influențată de această așezare.

Concluzia ar părea în contradicție cu ce am spus

la început, atunci când spuneam că prima influență apuseană este cea polonă tocmai în secolul al XVI-a.

Vom vedea, însă, că influențele apusene, pînă aici înșirate, nu intru în domeniul culturii spirituale (literatură, idei). Prin urmare, în ceea ce privește cultura spirituală nu se constată pînă în sec. al XVI-a o influență occidentală. A trebuit să vină în acest secol influența polonă.

Se va spune că noi am intrat în contact cu Ungurii mai din vreme, cu Genovezii și chiar cu Polonezii în sec. XIV. Cu toate acestea influența apuseană spirituală polonă, începe în sec. XVI prin întemeierea de școli în țara noastră. Cu toate că am trăit în contact cu Occidentul, influențele date pînă acum sunt din domeniul vieții materiale. O înrăurire spirituală, se constată abia în sec. XVI din partea Polonilor. Aceasta este caracteristica influenței venite prin Poloni, pe care o vom studia anul acesta.

Desvoltarea istorică a Poloniei - I -

Prelegerea II-a
din 18 Nov. 1935

În lecțiunea de astăzi ne vom ocupa cu împrejurările în care s'a dezvoltat Polonia pentru ca pe urmă să vedem cum a influențat cultura polonă țările noastre. Dacă ar fi să expun Istoria Poloniei, ar trebui o serie de lecțiuni, ceea ce ar ocupa mult timp și ne-ar depărta de subiect. De aceea voi face o lecțiune în care voi arăta numai cadrul de dezvoltare al Istoriei Poloniei, iar cei dintre Dv. , care doresc să aprofundeze Istoria, vor găsi unele lucrări (ex. Roepel - Caro - Zivier „Geschichte Polens” în multe volume și învechită; iar în limba franceză, a apărut o foarte bună istorie, într'un singur volum, datorită lui W.Sobieski „Histoire de Pologne”).

Trecem acum la problema dezvoltării Poloniei.

Primul lucru pe care trebuie să-l avem în vedere, este aşezarea geografică a acestei ţări. Noi Românii - de exemplu - am fost aşezaţi pe linia năvălirilor barbare, dar am avut o unitate geografică. Este cunoscută frumoasa comparaţie, care identifică România cu o cetate. Ei bine, această unitate geografică a României a fost de mare importanţă căci s'a păstrat unitatea etnică.

Sunt popoare în Europa, ca şi aiurea, care n'au această unitate. Unul din aceste popoare este cel polonez. La fel stau lucrurile cu poporul rusesc, care s'a întins din această pricină din Europa pînă la ţîrmurile Pacificului. Prin urmare, Polonia n'a avut graniţe naturale, decît foarte puţin în partea unde Galiţia se reazemă pe M-ţii Carpaţi şi unde Nistrul este hotar despărţitor de Moldova. Atît. La Răsărit, Polonii n'au avut graniţă naturală şi s'au întins chiar pînă la Moscova (1615).

Dar, cu timpul puterea Poloniei scade, aducînd cu sine şi strîmtoarea hotarelor. Acest lucru se con-

tinua tot mai mult. Polonia ca stat descrește din ce în ce, în timp ce Rusia crește tot mai amenințătoare. Ajung Rușii chiar la Varșovia. A fost, deci, din cauza lipsei graniței naturale, o schimbare perpetua a graniței, care despărțea pe Ruși de Poloni.

a doua observație ce o putem face, este truda neîncetată a Poloniei de a-și croi o eșire la mare. Această tendință s'a observat întotdeauna. Istoria Poloniei se poate rezuma la aceste încercări de atingeri, fie a M.Baltice, fie a M.Negre.

Din nenorocire pentru Poloni, la Marea Baltică s'au așezat ordine călugărești militare înființate în vremea cruciatelor. După ocuparea locurilor sfinte de către Turci, aceste au căutat a se stabili pe unde pot mai bine, avînd drept scop propagarea creștinismului. Și astfel în Nordul Poloniei, la țărmul Balticei, s'au așezat cavalerii purtători de spadă (în Culanda) și cavalerii Teutoni în Prusia. Așezarea acestor cavaleri a pricinuit mari neajunsuri Polonilor. În ceea ce privește eșirea la M.Neagră, legătura era tăiată prin așe-

zările rusești și rutene. Apoi, pe litoral, se stabilesc Tătarii, cari aveau centrul lor în Crimeea. Mai rămânea, pentru a ajunge la M. Neagră, un singur drum, care trecea prin țara noastră. De aceea au căutat Polonia prietenie Românilor în cursul Istoriei. Suzeranitatea Poloniei asupra noastră aducea și un lucru bun. În primul rând, alianța cu vecinii din Nord ținea departe de hotar orice năzuință de expansiune a celorlalți vecini: Ungurii și Turcii. Apoi negustorii, cari treceau, dintr'o țară în alta, în baza unor privilegii, făceau viața comercială a țărilor noastre foarte vie. Drumul internațional, care trecea prin țările românești și pe care treceau fel de fel de produse, asigurau mari venituri țărilor noastre și Domnului.

Cavalerii Teutoni, făcând imprudența a se așeza tocmai la vărsarea Vistulei în mare, ajung a se război cu Polonia. În lupta dela Marienburg, pe vremea lui Alexandru-cel-Bun, se trimete un ajutor moldovean, care alături de Poloni, a luptat contra Teutonilor.

Cît timp Polonia a avut suzeranitate asupra noas-

tră, statul polonez a fost mare și puternic. Perzînd dreptul de suzeranitate și drumul comercial, decade Polonia atît de rau, încît nici o conștiință n'a mai putut ridica acest stat. Rezultatul: vecinii puternici împart Polonia ca pe o moșie particulară.

Acestea sunt concluziile, pe cari le putem trage din așezarea geografică a Poloniei.

Care erau popoarele ce trăiau în Polonia ? Populația polonă este de origină slavă în mare parte. Cuvîntul „polon” designa numele unui trib. El înseamnă „om dela cîmpie” adică „pole”. Acestui trib, ulterior i s'au atașat altele și astfel s'a ajuns la formarea unui stat Polonia, adică a unui stat care se găsește la cîmpie.

Se poate spune lăsînd la o parte minoritățile poloneze că în statul polon cel vechi se găseau trei popoare: poporul polon poporul lituan și poporul rusesc. Cum s'a ajuns la formarea acestui mozaic etnic în Polonia?

Jagello, duce litvan, s'a căsătorit la sfîrșitul
Fasc. 2

veacului al XIV-a (1385) cu Hedviga, regina Poloniei, unindu-se prin aceasta Polonia cu Lituania, în mod provizoriu numai, căci unirea definitivă s'a făcut la 1569. Cu toate acestea, forța militară tot Polonia o reprezenta, deși era mult mai mică decât Lituania dar cu o populație mult mai deasă; căci o țară nu trebuie judecată după întindere ci după populația din acea țară.

În Lituania în partea de N-Est, locuiesc Lituanii, neslavi. Ei vorbesc o limbă deosebită, care nu era o limbă literară, pentru aceasta întrebuințau limba rusă. Rușii trăiau în partea centrală și de Sud a Lituaniei. Deasemenea pe Ruși îi întâlnim în mase compacte în Galiția, Ucraina. Regiunile locuite de Ruși poartă trei nume: Rusia Roșie (Galiția), Rusia Mică (Ucraina) și Rusia Albă (regiunea din centrul Poloniei). Aceste populațiuni rusești fiind pe o întindere mare aveau și două dialecte deosebite: malo-rus și bialo-rus.

Prin urmare, Polonia era formată în urma unirii cu Lituania de un mozaic de popoare.

În orașe s'au așezat și alte neamuri. Orasele,

ca și la noi, au fost întemeiate de Germani. Primele acte orășenești sunt date în limba germană. Apoi tot în Polonia, și foarte apropiați de țara noastră, trăiau foarte mulți Armeni. În secolul XV emigrează și Evreii. Regiunile carpatice, deasemenea, cuprindeau foarte mulți Români, formînd colonii de sate și avînd privilegii dela regii Poloniei.

Acestea sunt popoarele care au trăit în Polonia.

Trebue acum să căutăm originile culturii polone. Cercetînd religia, găsim oeeace căutăm.

Polonii, deși Slavi, știm că sunt cei mai mulți ortodocși, pe urmă s'au catolicizat. Această trecere la catolicism, a avut o înrăurire adîncă asupra culturii, de mai tîrziu. Prin religie, Polonia a intrat în legătură cu Apusul. Limba latină, care era limba bisericii catolice, a fost întrebuințată și în Polonia la început în biserică, apoi în cancelarii și pe urmă în scrieri.

Desvoltarea catolicismului în Polonia și a culturii apusene a avut influențe foarte adînci: Polonia

a devenit țara cea mai civilizată din Orientul Europei și a dat o serie de influențe țărilor noastre.

Centrul cultural în Polonia era Cracovia. Pe la 1400, aci, s'a întemeiat de Vladislav Jagello o Universitate, care devine un centru de cultură latină și apuseană. Se constată că au fost studenți din Moldova, la Universitatea Cracoviei, dar aceștia erau fiii coloniștilor germani din orașele noastre. În general, nu se prea dovedește o influență a acestei Universități din cauza religiei catolice și din cauza depărtării prea mari de țara noastră.

Alături de religia catolică ce își avea centrul culturii la Cracovia, avem în Polonia o dezvoltare a religiei ortodoxe. Toți Rușii erau ortodocși. (Noi nu suntem vecini cu Polonia ci cu statul polon, deoarece între noi și poporul polon se interpun Rutenii).

Au fost lupte aspre între Poloni și Ruși pe tema religiei. Luptele se întetesc prin introducerea protestantismului. Germanii din Polonia adopt Reforma lui Luther (sec. XVI). Deasemenea nobilii dintr'un

interes material trec la noua credință. Nobilii protestanți doreau să pună stăpînire pe posesiunile bisericii catolice. Progresele religiei protestante au fost oprite prin Contra-Reforma, contra-propaganda Iezuiților. Aceștia vin în Polonia, fac propagandă nu prin predici, în mănăstiri, ci prin școli sau cum se numeau atunci colegii. Rezultatul propagandei iezuite a fost foarte mare: protestantismul polon este aproape desființat. Mai departe, propaganda catolică s'a exercitat și asupra ortodocșilor.

Protestantismul pe vremea cînd era în floare, a făcut un lucru de mare ispravă. Astfel prin el se ajunge a se introduce limbile naționale în biserica protestantă dar de aci lucrul a mers și mai departe. Procesul s'a continuat și în ce privește literatura. Acum limba polonă, începe a fi cultivată și întrebuințată de către toți; chiar de catolici.

Trebue să mai ținem seama și de alți factori pentru a înțelege dezvoltarea Poloniei anume, de structura socială a poporului polonez. În Europa există

trei clase sociale: proprietarii de pământ, care aveau proprietăți întinse și cari locuiau în castele, se numesc nobili. seniori. Apoi urmau țărani, care se împărțeau în două: micii proprietari și șerbii. Micii proprietari locuiau pe pământurile lor, trăind de pe urma cultivării ogoarelor. Șerbii trăiau pe pământurile nobililor muncind pământurile acestora. A treia clasă socială o formau cei cari trăiau la orașe, târgoveții. Din aceștia se trage burzhezia.

Raporturile dintre clase au variat de-alungul vremii. Când Polonia a avut o eșire la mare, burzhezia era clasa predominantă avînd posibilitatea de a se îmbogăți prin comerț; cînd Polonia a pierdut această eșire, singura clasa puternică este clasa nobiliară (fiind proprietarii solului, care singur aducea venit). Nobilimea polonă în veacul al XVIa ajunge la o importanță foarte mare. Lucrul se petrece la fel și cu țările noastre din aceleași motive (întreruperea comerțului). Pînă în acest secol era un echilibru între clasele sociale).

Nobilii ajung stăpînitari ai Poloniei. Regele devine o jucărie în mâinile acestei clase. Situația duce la anarhia, decăderea și împărțirea Statului. La noi s'a ajuns la capătarea suzeranității turcești.

Evoluția Poloniei dela un stat echilibrat la o situație de predominare a nobilimii, este o situație inversă de ce se constata în Europa de Apus, unde burghesia crește tot mai mult.

Prin urmare avem o clasă nobilă în Polonia, foarte puternică. Nobilimea, la rîndu-i, cuprindea două categorii de nobili: nobilii latifundiaari, mari proprietari de pămînturi, se constată în special în Lituania și sleahța, mica nobilime, cu mici proprietăți, găsită, în special, în Polonia.

Desvoltarea nobilimii a avut urmări în ce privește cultura. Nobilii sunt aceia, cari au în mîinile lor destinele culturii. Ei sunt aceia care studiază și care scriu.

Polonia a fost un regat. La 1572 , moare ultimul Jagellon - Sigismund August - și dinastia se stin-

ge. De atunci alta nu s'a mai așezat pe tron, regele ajunge a fi ales pe viață. Cu alte cuvinte, Polonia devine un fel de republică cu rege ales de dietă. Un astfel de rege, este de la sine înțeles că nu putea lăsa urmași la tron.

Alegerea regelui de dieta nobililor produce urmări rele. Se duc lupte. Statele streine, căutînd să-și impună candidații lor, intervin în treburile lăuntrice ale Poloniei. Regele așa cum era, nu reprezenta mare lucru. La urcarea în scaun trebuia să semneze niște declarații - pacta conventa - prin care declara că va respecta toate drepturile și privilegiile nobilimii. Evident așa nici un rege, nu putea domni și este de subînțeles că niciun astfel de rege nu s'a distins. Nobilimea este un factotum. Ea conducea treburile Statului. Din această cauză statul a decăzut. Tot nobilimea se îngrijea de cultură cultivînd științele. Aci se constată un mare progres.

Desvoltarea istorică a Poloniei - II -

Prelegerea III-a

20 Nov. 1935

În prelegerea precedentă ne-am ocupat cu Polonia, studiind geografia și situația socială a acestei țări. Am căutat să descoperim factorii, cari au contribuit la dezvoltarea Poloniei, să vedem cum s'a dezvoltat cultura polonă pentru a cerceta, apoi, ce anume elemente au influențat cultura românească.

În legătură cu situația socială a Poloniei, se pune problema organizării politice. Spuneam că Polonia, a fost la început un regat. Dela stingerea dinastiei Jagellionilor, regele a început să fie ales, devenind astfel statul un fel de republică. Termenul de „republică” se întâlnește și în actele vremii. Deci Polonia, dela situația de regat, ajunge republică în sensul că regele este ales prin vot și pe viață. Alegerea o făcea dieta sau „sejmul” în limba polonă, ceea ce astăzi întrucîtva, az corespunde cu par-

lamentul nostru.

Dieta polonă a avut o largă contribuție în ceea ce privește toate evenimentele. Fiind o adunare compusă eminentemente din nobili, evident că măsurile pe care le lua erau favorabile nobililor. Astfel s'a ajuns la decăderea celorlalte clase sociale. Burghezia este aproape desființată. Pe urmă, aceeași dietă intervine în treburile economice, ca și în cele politice, cu rezultat nenorocit pentru țară. În domeniul economic se ajunge la decăderea comerțului iar în cel politic la anarhie.

Dieta era adevărata putere în statul polon. Ea se întrunea în sesiuni ordinare și extraordinare. Înainte nobilii - vasali ai regelui - se întruneau pentru a da sfaturi suzeranului. Din acest consiliu de vasali se naște dieta mai târziu. Acum ea votează legile, alege pe rege, supraveghează organizația Statului, declară pacea sau războiul, fixează impozitele, hotărăște dacă este cazul să se ridice sau nu oastea țării.

În afară de această dietă, zisă, dieta cea mare, avem dietele provinciilor, numite dietine. Provinciile, ca și astăzi, erau conduse de un voevod, iar în fiecare voevodat, de acesta, nobilii se adunau în dietine. Aci se alegeau deputații pentru dieta cea mare.

Președintele dietei poartă numele de mareșalul dietii. Hotărârile adunării luate în cursul unui întreg an se numesc „constituțiuni”. sens deosebit de cel de astăzi.

La alegerea regelui avem de-aface cu dieta electivă și dieta coronării, care prin acele „pacte conventa” puneau condițiuni regelui nou ales, îngrădindu-i prerogativele.

Dela o vreme, dieta începe a lua măsuri, și în domeniul religios. Până în sec. XVII orice delegat putea lua parte la adunări. Sub influența Iezuiților, nu se permite decât catolicilor să intre în compunerea dietelor. În acest caz - de exemplu - ortodocșii încep a gravita spre Rusia.

S'a ajuns apoi la concepția că orice nobil este

liber. El nu poate fi constrins la o hotărîre la care nu a aderat. De aci rezultă că hotărîrile dietei spre a fi valabile trebuiesc luate cu unanimitate. Astfel se ajunge la grozavul „veto” sau „liberum veto”, prin care un singur nobil putea opri executarea unei legi în dietă. În secolul al XVII-lea, prin veto, orice nobil, în dieta țării, avea îngăduința de a anula o lege, care contravenea intereselor sale particulare. Evident, astfel stînd lucrurile, dieta nu mai putea lucra și decide nimic.

Alături, însă, de această adunare, numită dietă sau sejm cu termenul propriu, care era o adunare legislativă, avem ceea ce ar corespunde azi cu guvernul așa numitul Senat. Senatul este o adunare a sfatului regelui, compusă din demnitari civili și clerici, între 10-12 la număr. Din acest sfat am împrumutat noi dregătoria hatmanului. Lituania își avea Senatul său, deosebit de al Poloniei. Deși unite, cele două țări, au păstrat funcționarii lor.

Senatul, care la început avea o mare importan-

ță și putere în Statul Poloniei, treptat - treptat decade. Locul său îl ocupă dieta.

Putem afirma că una din cauzele împărțirii Poloniei, a fost vicioasa organizare a administrației. Dieta nu legifera, nu hotăra din interesa națională, ci din interese strâmte de clasă. Acel "veto" ne face să ne închipuim anarchya, care bîntuia în Stat.

După ce am văzut toate acestea, să trecem la principalele epoci ale Istoriei Poloniei, insistând asupra culturii. Spuneam că statul polon s'a format din triburi, cari trăiau prin jurul Vistulei. Triburile numite "poliani" apar în Istorie în veacul al X-lea. Faptul, care pune Polonia în lumina Istoriei, este trecerea acestor triburi la religia creștină. Un suveran Mieszko, în veacul X, a trecut la religia catolică, primind creștinismul dela Roma prin intermediul episcopilor germani. Triburile acestea erau așezate, mai ales, în partea de Nord, partea de Sud, nu era integrată la Polonia.

Polonia ca importanță și întindere crește din

ce în ce mai mult. Se pomeneste în Istorie un rege mare, viteaz, anume Boleslav cel Mare, care stăpîneşte şi Pomerania. Strălucirea statului este de scurtă durată. Năvălind Tătarii, la 1241, se ocupă partea de Răsărit a ţării. Lovitura data de năvălitori aduce de-cădere, fărâmiţări cu şefi de triburi independenţi. A-ven acum o mulţime de stătuţe. Unele sunt supuse Tă-tarilor, altele Germanilor, Cehilor, etc. Perioada a-ceasta durează pînă la 1315.

Cel ce formează unitatea Poloniei, se numeşte „Vladislav Loketik (Piticul). Face parte din familia Piast. Un alt reprezentant al familiei este Cazimir cel Mare, cu care se stinge dinastia.

Tot atunci, în veac. al XIV-lea se unesc, se reunesc şi cnezatele romîneşti. Lucrul acesta nu con-stitue o simplă coincidenţă. Încesirea populaţiei în Răsăritul Europei, drumurile de comerţ internaţionale duc la formarea de state unitare.

Polonia lui Cazimir, la început, cuprindea cen-trul Poloniei. Nordul era în mîna Teutonilor, care for-

maseră un stat puternic de războinici. Regiunea sudică, Galitiya (cu capitala la Lemberg sau Liow, adică oraşul lui Leon) era presărată cu state rutene. Deci viitoarele state româneşti nu sunt vecine cu Polonia, spre Nord, ci cu statele rusetene. Cazimir cel Mare cucereşte aceste formaţiuni de sine stătătoare şi la 1343 ajunge până la marginile Moldovei de mai târziu. Acest suveran, este primul, care ajunge în vecinătate cu noi.

Cum se explică faptul că, după ce Polonia devin vecini cu noi, la 1359 se înfiinţează statul românesc moldovean ? Explicaţia este de ordin economic. Înaintarea Poloniei a ajutat economic, prin deschiderea drumului comercial, la formarea statului moldovean.

După Cazimir avem pe Ludovic cel Mare de Anjou, care domnea şi în Ungaria. El lasă două fiice: Maria şi Hedviga. Aceasta din urmă moşteneşte Polonia. Pe aceste vremuri, nobilii au socotit că Hedviga trebuie să se căsătorească cu un principe puternic şi pe aceste consideraţiuni se ajunge la căsătoria cu Vladislav

Iagello ducele Lituaniei (1385). Lituania era încă păgînă. Vladislav trece la creștinism împreună cu familia sa (vara lui Ringala, a fost una din soțiile lui Alexandru cel Bun).

În limba romînă există un cuvînt, care ca sens designă pe un strein de rînd, păcătos. Este vorba de „liftă”, care cuvînt ascunde pe „litvan”. Explicația sensului de astăzi este următoarea: Lituanii ca păgîni erau considerați ca impuri, necurați. După creștinarea lor termenul de litvan, de liftă, a rămas designând pe cei necurați.

Prin căsătoria Hedvigei cu Vladislav Iagello, Polonia se unește cu Lituania. Avem statul polono-litvan, sub dinastia Jagellonilor, cari au legături și cu domnii Moldovei, care se declar vasali. Jagellonii au dus o politică chibzuită și egoistă pentru familia lor. Ei nu s'au gîndit la Polonia, ci s'au gîndit la ridicarea casei lor. Un Jagellon a ajuns rege al Ungariei, alt Jagellon în Lituania, iar în sfîrșit un altul capătă tronul Boemiei. Reprezentanții

acestei familii erau foarte numeroși și doreau să aibă cît mai multe stăpîniri. Ioan Albert voia să pună în Moldova pe un frate al său.

În acest timp, în Europa, se punea problema apărării contra Turcilor. Țările noastre și-au dat contribuția în acest sens. Pe rînd, Mircea, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, luptă contra Turcilor. Se aștepta ca țările noastre să fie ajutate de Poloni. Lucrul nu s'a produs. Jagellonii nu înțeleg lupta pentru creștinătate. Totuși au dat ajutoare mici, declarații neurmă de fapte. Aproape nimic.

Dinastia polonă se vede condusă de idei chibzuite. A observat că Turcii în cuceririle lor nu vizează Polonia și din această pricină nu a intervenit în luptele creștinilor contra păgînilor. Polonii sunt prudenți și binevoitori față de Turci. Lucrul durează pînă în sec. XVII, cînd Sobieski începe marea ofensivă creștină.

Prin urmare, Jagellonii au dus o politică de familie. Nu au vrut să ia parte la luptele contra Turci-

lor și nici să apere Polonia de acești dușmani. În schimb, cultura pe vremea lor atinge un maximum. Se înființează o Universitate la Cracovia. Mai târziu marile mișcări culturale își au ecoul lor și în Polonia. Vremea lui Sigismund August (1548-1572) poartă numele de epoca de aur. Artiști streini vin în țară. Poetii caută să imite pe antici. Polonii mergeau pentru studii la Roma.

În sec. al XVI-lea, în prima jumătate, a fost epoca de înflorire a Poloniei. Atunci se nasc două genii: Kopernic, care a afirmat primul că pământul se învîrtește în jurul Soarelui și Kochanowski. Acesta este autorul unor poezii în limba polonă, imitate după Horatiu. Vestite sunt plîngerile cu ocazia morții fiicei lui. Traduce psalmii în versuri. Dosoftei, în opera lui, a fost influențat de acest scriitor polon.

Mișcarea Reformei luase un mare avînt în rîndurile nobilimii. Ea a avut un ecou și în literatură. Contra-Reforma Iezuiților distruge aproape tot avîntul pe care-l luase Reforma. Se dezvoltă istoriogra-

fla în mare măsură, prin studierea izvoarelor și lucrărilor. Nobilimea se arată harnică în această direcțiune.

Odată cu moartea ultimului Jagellon (1572) începe decăderea Poloniei. Regii sunt aleși de dietă, începe republica. Avem regi francezi (Henry de Valois), unguri (St. Bathory), suedezi (familia Vasa). Acești regi sunt conduși de nobilime. Se ridic o serie de nobili - exemplu cancelarul Ioan Zamoiski - cari conduc țara peste capul regelui. Epoca aceasta este o epocă de decadentă. Prin alegerea regelui au loc mari turburări.

Odată cu decăderea politică începe și decăderea culturală. Universitatea din Cracovia decade. Cu toate acestea rolul Iezuiților este destul de mare. S'a zis că în epoca în care Iezuiții predomin, cultura polonă a pierdut în valoare și adâncime, dar trebuie să reținem faptul că a câștigat în extindere și aceasta are mare importanță pentru noi. Școlile iezuite, colegiile, erau răspândite prin toate colțurile țării. Nobilii încep a învăța limba latină, astfel că

încet-încet cultura clasică se răspîndește foarte mult în sec. al XVII-lea avem decădere politică, economică, culturală. dar se leagă relațiuni între noi și Poloni, relațiuni de ordin cultural...

În secolul următor se continuă decăderea, desă vîrșindu-se prin intervenția tot mai densă a statelor streine, limitrofe și prin împărțirea Poloniei. Finis Poloniae. Împărțirea acestui stat, care oricît de rău era administrat de nobilime, este considerată ca o crimă. Unui popor, în orice situație ar fi, trebuie să i se respecte dreptul elementar de viață.

Rezultatul anarchiei din Polonia a dus la cele trei împărțiri. Nobilimea nu a putut nici acum să se trezească, pentru a gonii departe de hotare pe streini.

Acestea sunt fazele generale ale Istoriei Poloniei.

---000---

Scolile iezuite.

Prelegerea IV-a
25 Nov. 1935

În lecțiunea precedentă am arătat dezvoltarea Istoriei Poloniei, insistând asupra culturii și explicând anume epoci de înflorire sau de decădere. Acum putem bănuî, care anume elemente ale culturii polone au influențat pe Români, în special pe Moldoveni. Am arătat că influența polonă este de caracter occidental. Ea se resimte, paradoxal, nu în epoca de înflorire, ci la începutul epocii de decadență (sec. XVI și XVII). Cum se explică acest fapt ? Am explicat cum cultura polonă se răspîndește mai mult prin colegiile iezuite, tocmai cînd Polonia politicește ajunge să de cadă. Întinderea influenței polone, tocmai în această vreme, prin colegiile iezuite nu este, totuși, singura explicație. Din cauza anarchiei nobilimea polonă, devenind independentă, a început să intre în relații cu boierimea noastră. Aceasta este a doua cauză, a do-

ua explicație a penetrațiunii culturii polone în țările noastre. Să nu se creadă că influența polonă a prins în jurul său toată populația românească. Nu, Nobilimea și clerul, au fost cei doi factori, cari, intrând în relații cu Polonia, cu cultura acestori, au fost influențați. Țărănimea, care trăia o viață retrasă, departe de grijile culturale ale țării, nu putea fi influențată cu nimic.

Influența polonă prin colegiile iezuite face parte din capitolul : „Influența bisericii catolice în țările românești”. Legăturile Moldovenilor cu biserica catolică au fost studiate foarte mult de cercetători. Avem astăzi câteva colecții de documente și studii privitoare la această chestiune. Astfel Dl. N. Iorga a publicat în colecția „Studii și Documente” vol. I-II actele privitoare la propaganda catolică în Moldova. Pe lângă lucrarea aceasta, Dl. Prof. Romul Cîndea, din Cernăuți, a scris „Catholicismul în Moldova în sec. XVII”. În sfîrșit, Școala Română din Roma a publicat o serie de studii în colecția „Diplomatarium italicum” I și II. Dl. George Călinescu, cerce-

cetînd în Biblioteca Vaticanului, a descoperit o serie de documente privitoare la activitatea intensă a catolicismului în țările românești. În Polonia avem un cercetător anume Zaleski, „Iezuiții în Moldova” este o scriere a sa în limba polonă. Acestea ar fi prin urmare lucrările însemnate privitoare la influența catolicismului în România.

Influența catolică începe de timpuriu. Latco-Voevod, fiul lui Bogdan, întemeietorul Moldovei, trece pe la 1370 la catolicism. Înființează o episcopie catolică la Tîrgul-Siretului. Această episcopie este cea mai veche din Moldova. Deasemenea în Țara Românească, Nicolae Alexandru Voievod, fiul lui Basarab, se căsătorește cu Doamna Clara, o unguroaică de religie catolică, și înființează o episcopie la Curtea-de-Argeș (c. 1360). Influența din vremea aceasta nu are rolul și importanța culturală, pe care a căpătat-o mai târziu prin intermediul Iezuiților. Ea s'a exercitat, la început, mai mult asupra Germanilor din orașele noastre, nu asupra Românilor. Influența în sine nu

are un caracter cultural ci strict religios.

Iezuiții au intrat în Polonia în sec. al XVI-a. Ajung repede a juca un rol politic, cultural și religios prin dărimarea Reformei. Au înființat în mai toate orașele Poloniei colegii de învățatură latină și catolică. Dar cum erau aceste școli ? Ce se învăța ? Studiile se predau în limba latină căci manualele erau scrise în această limbă. Se știe că tipul de școală iezuită era unul și același indiferent de loc. Astfel în toate școlile iezuite din Polonia, sau de a-iurea, se folosea un manual scris de Alvaro, iezuit portughez. Acesta a scris o gramatică foarte grea, pe care trebuia s'o învețe copiii. După ce se ajungea la cunoașterea gramaticii, se trecea la învățarea clasicii. Manualul lui Alvaro era plin de citate din scriitorii clasici. Aceste citate se găsesc și în operele foștilor elevi ai acestor colegii. Clasicii, fie că erau Greci sau Romani, erau cunoscuți prin intermediul limbii latine. Se predau scrierile lui Aristotel. După aceea se trecea a științele umanistice. în

total șapte: Gramatica, Muzica, Poezia, Aritmetica, Geometria, etc.; apoi se învăța Fizica, Științele Naturale și pe urmă se predă Teologia. Acesta era învățământul în școala iezuită.

Erau colegii înadins așezate în regiunile locuite de ortodocși, pentru ca aceștia să fie câștigați de catolicism. E adevărat că mulți ortodocși au trecut la catolicism în Polonia. S'a dat alarma și s'a arătat primejdia școalelor iezuite. Totuși, unii au trecut prin colegiile catolice fără, însă, a adera la această religie.

Era o școală, care ne interesează, la Zamosc, înființată de cancelarul Ioan Zamoiski, adversarul lui Mihailu Viteazul și învingător al acestuia. Mihailu scrisese lui Zamoiski că vrea să trăiască în prietenie și că dorește să trimită pe fiul său, Nicolae Pătrașcu, la școala din Zamosc. Faptul acesta nu s'a întâmplat.

Au fost colegii mai aproape de granițele noastre, la care au fost pentru studii fiii boierilor

noștri. Un colegiu era la Liow, oraș cu activitate comercială foarte mare. Aci a studiat cronicarul nostru Grigore Ureche. În al II-lea rînd, avem alte colegii în Pođolia (N.E. Moldovei). Unul era la Bar. La acest colegiu studiază cu rîvnă Miron Costin, altă școală era la Camenița. Aci nu știm cine a învățat, dar știm că Domnul Constantin Movilă a făcut donații acestui colegiu, ceea ce ne face să credem că în adevăr și la Camenița au fost pentru studii fiii boierilor romîni. Alt colegiu era la Vijnîța, tot în Pođolia.

De ce urmau fiii de boeri în aceste colegii ? Din interes cultural, căci școli înalte nu se găseau în Moldova; tot așa cum acum o sută de ani tinerii Romîni se duceau la învățătură în Occident: la Paris, Berlin, etc.

Legăturile cu colegiile iezuite nu s'au mărginit la trimiterea de elevi peste granițele țării. Școlile iezuite încep a se răspîndi și în Moldova. Primul colegiu s'a întemeiat în Moldova pe vremea lui Petru Șchiopul, în a doua domnie, pe la anul 1588. La curtea

acestui domn, se afla un boer de religie catolică, Bartolomeo Brutti. Acest Brutti era de origină spaniolă. Fusese la Constantinopol, unde câpătă încrederea demnitarilor turci. Spre a-i mijloci diferitele nevoi la Turci, Petru Șchiopul l-a numit postelnic. Prin noua sa funcțiune, Brutti caută să introducă mai adînc catolicismul în Moldova. Din scrisorile rămase pînă astăzi putem observa dragostea voevodului Moldovei pentru catolicism; se preconizează chiar unirea celor două biserici. Lucrul acesta are un substrat politic. Petru Șchiopul nădăjduia că ar putea să scape de jugul turcesc, prin formarea unei cruciate a papei și a Polonilor. De aceea a căutat să pară cît mai simpatic, cît mai înțelegător față de aceste două forțe.

Același B. Brutti, cu aprobarea Domnului, se adresează la Liov și obține de aci o misiune, care avea sa albe grije de catolicii din Moldova (1588). Sotia catolică polonă are în frunte pe Warsjawiecki. Acesta studiase în Germania și Italia, era poliglot și a scris o lucrare în versuri despre Venetia. A lăsat

o descriere în latinește în care arată cum au venit Iezuiții în Moldova. Warsjawiecki spune că în Moldova erau schismatici și eretici, adică luterani și calvini că Moldovenii nu erau spirite de disprețuit, dar nu au nicio știință și erudiție. Acești Moldoveni sunt, după unii, urmași ai Romanilor. Unii dintre aceștia știu numai să citească și să scrie în limba slavonească. Această limbă, deși o utilizează în scris, nu o înțeleg; deasemenea chiar preoții, cari au cărțile de ritual în această limbă. După descrierea cam aspră a stării culturale, căci știm că în Moldova s'au scris cronici în slavonește, că era o artă destul de înfloritoare, scriitorul polon spune că a fost primit de Petru Șchiopul, la marginea Iașului, deoarece bîntuia ciurma, într'un cort. Aci s'a întreținut o discuție teologică cu călugării ortodocși asupra cheilor raiului. Cu această ocazie, Domnul Moldovei primește o scrisoare a papei. După aceea se deschide o carte unde se putea vedea Apostolul Petru cu cheile în mînă. Atunci Petru Șchiopul a zis: „cheile raiului sunt la Roma”. Rezultatul acestei con-

vorbiți este că s'a permis călugărilor catolici să aibă colegii și în Moldova. Colegiul cel mai însemnat era la Cotnari. Aci, la Cotnari, erau mulți Unguri, lucrători la vîi. Ștefan cel Mare așează primul pe Unguri în regiunea Cotnariilor. Populația aceasta străină era de religie protestantă. Pentru Ungurii de aci a căutat Despot-Vodă să facă o școală. După acest domn Petru Șchiopul dă clădirea Iezuiților cu scopul de a distruge cuibul de protestanți din regiunea vestită a Cotnariilor.

Alte colegii sunt la Roman, Iași. Ceeace interesează este că asemenea școale au dăinuit pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, exercitînd vreme de un secol o influență culturală asupra Moldovenilor, religioasă foarte puțin. În privința aceasta avem mărturii de mare valoare. La 1632, un călugăr italian, afirma că a fost rugat de boeri să clădească o școală, unde să se învețe limba latină. De pe vremea cînd domnea Vasile Lupu, avem o relație foarte întinsă. A lui Băndini, călugăr, de origină bulgar. Acest călugăr catol-

lic lăasă o descriere amplă asupra Moldovei, la 1645. (Descrierea lui Bandini a fost tradusă de V.A.Ureche. Ea poartă titlul "Codex Bandinus") Bandini zice că elevii școalei Iezuiților din Iași au dat o serbare în limba latină, de față fiind însăși Vasile Lupu. Apoi adaogă că se simțea nevoie, în cancelaria domnească de cunoscători ai limbii latine. Pentru aceasta elevii colegiilor au fost primiți în cancelarie. Tot Bandini spune că marele logofăt a prădat Biblioteca colegiului luând foarte mult lucruri. Fapta ne duce la ipoteza că erau oameni care să citească și să prețuiască cultura latină.

Avem un registru, care s'a publicat de Dl.H,Iorga. Acest registru cuprinde veniturile și cheltuelile colegiului catolic din Iași. La venituri vedem că, de exemplu, N. Costin a trimis școalei un bou și o vacă, Rosetti un butoi cu vin, alții cașcaval, etc. Ce interes aveau boerii să trimeată asemenea daruri în natură

Copii lor au învățat în aceste colegii. Spre a răsplăti străduințele iezuiților, aceștia căpătau la anume date ale anului asemenea daruri în natură dela boeri.

Astfel putem ști cine a învățat la școalele iezuite din Moldova.

Un călugăr italian, Resi, într'un raport adresat papei, spune că el a învățat latinește pe toți boerii Moldovei. Evident este o exagerare, dar totuși limba latină prinsese în Moldova.

Dela o vreme, însă, accentuându-se propaganda catolică Iezuiții încep să fie suspectați. Ei reușesc să convingă pe N. Ruset, fiul vistiernicului Ruset, supranumit „matea tuturor răutăților”, să treacă la catolicism.

Au loc neînțelegeri și discuțiuni aprinse. Moldovenii înțelegeau să se bucure de învățătura școlilor iezuite, dar nu puteau primi și dogma catolică. Polonii obțin un firman dela Turci, la 1679, prin care se ordonă Domnului Moldovei să nu se atingă de școalele polone și de bisericile catolice. La Bacău era chiar o episcopie.

Cei care păstrează cu cerbicie raporturile cu Polonia, sunt Costineștii. Vito Piluzzo, alt reprezentant al catolicismului în Moldova, șade aci cam 20 de ani. Se împrietenește cu Miron Costin, care spune în

„De neamul Moldovenilor” că de mare ajutor i-a fost un vlădica italian. Acest vlădică, zice Miron Costin, i-a spus că, după chipul și obiceiurile Românilor, strămoșii acestora au fost coloniști veniți din Italia.

Vito Piluzzo, într'un raport adresat papei, spune că a învățat românește. A tipărit chiar o carte la Roma, în limba noastră, un catehism (carte cu întrebări și răspunsuri privitoare la religie). Această carte scrisă la 1679 este prima carte românească, tipărită cu litere latine.

În secolul al XVIII-lea interesul Poloniei pentru Moldova scade. În urma păcii dela Carlovitz, Polonii slăbiți au renunțat la preponderanța politică asupra Moldovei. În sfârșit, la 1771, când Galiția a fost luată de Austriaci, misiunea iezuită în Moldova a încetat.

---000---

Partidul boerilor filo-poloni.

Prelegerea V-a

din 27 Nov. 1935

În prelegerea precedentă am urmărit una din căile pe care a pătruns influența polonă, la noi, în sec. XVI și XVII. Cu această ocazie am descris împrejurările, care au favorizat dezvoltarea acestei influențe în Moldova.

Dar, în afară de răspândirea școlilor iezuite în Moldova, influența polonă a pătruns și pe calea legăturilor dintre boerimea noastră și nobilimea polonă. Subiectul acesta îl vom cerceta astăzi.

Din capul locului o întrebare ne frământă. Cum se face că tocmai în epoca de decădere a Poloniei, se dezvoltă influența acesteia la Români? Răspunsul îl găsim în Istoria politică și culturală a Poloniei. Se știe că tocmai în această vreme, cultura polonă câștigă foarte mult de pe urma colegiilor înființate

Fasc. 4

în Polonia și Moldova. Se spune că prin intermediul Iezuiților, cultura din Polonia câștigă în extindere. În al doilea rând, tot acum încep a se stabili raporturi de prietenie, rudenie între nobilimile celor două țări vecine. Cum se explică acest lucru?

După stingerea dinastiei Iagellonilor, nobilimea capătă o mare importanță. Ea nu se mai supune autorității regale, întreprinde expediții din ambiția și din interesele ei, fie în Rusia, fie în Moldova. Nobilimea devine mai liberă, mai întreprinzătoare. Ea ajunge a intra în relații cu vecinii, stabilindu-se astfel legături de vecinătate. În cealaltă parte, în Moldova, se petrece același fenomen. Pe vremea lui Ștefan-cel-Mare sau Petru Rareș, boerimea noastră nu încerca nimic. Ea gravita în jurul tronului și în jurul intereselor Domnului. Când figurile mărețe dispar din galeria voievozilor Moldovei, și când boerimea alegea și detrona pe domni, lucrul capătă alt aspect. Boerimea este adevărata putere socială și politică a țării.

Ridicarea nobilimii are și cauze economice. Când Polonia și Moldova aveau asigurate drumul la mare, pătura orășenească, negustorii, burghezia, era aceea care se bucura de prestigiu în țară. Când însă aceste drumuri sunt tăiate și devin nesigure, comerțul lîncezește, burghezia decade și în viața aceasta internă nobilimea începe a străluci, căci ea era stăpînă, atît în Moldova cît și în Polonia, prin posesiuni întinse. Ridicarea celor două nobilimi - polonă și romînă - se explică prin aceleași cauze.

Care sunt împrejurările care au permis contactul între nobilimea celor două țări? Am arătat în prelegerea precedentă cum prin intermediul școalelor iezuite din Polonia și Moldova se ajunge la aceasta. Dar mai sunt și alte explicațiuni. Se știe că în Moldova au loc repezi schimbări de Domn. De cele mai multe ori, noul Domn persecuta pe boerii defavorabili și atunci cei mai mulți se refugiau în Polonia. Acolo își cumpărau moșii, ori le luau în e-

rendă dela nobilii poloni, cari, îi sprijineau. În-
văţau limba polonă şi întreţineau legături de toate
felurile cu nobilimea polonă.

Apărarea contra Turcilor a făcut pe boerii
noştri să se gîndească la o politică creştină, spre
a-şi mîntui ţara şi legea. În mod firesc prin aceea-
stă politică erau împinşi toţi către Poloni.

Politica aceasta creştină a boerilor noştri,
polono-filă, cu alte cuvinte, s'a perpetuat din ta-
tă'n fiu, în aceeaşi familie. Astfel, Nistor Ure-
che a fost partizan al Polonilor şi tot aşa fiul său
cronicarul Grigore Ureche. La fel, Miron Costin a
făcut aceeaşi politică polonă ca şi tatăl său Ioan
Costin. Familiile partizane Polonilor erau înrudi-
te între ele, fie prin sînge, fie prin căsătorie.

Un fapt, care ataşa în mod definitiv, pe bo-
erii noştri Polonilor era sprijinul acordat de die-
ta polonă. Aceasta avea dreptul, să acorde boerilor
o distincţie şi anume indigenatul (cetăţenia de o-
noare) care corespunde cu dreptul de nobilitate. În

felul acesta mulți dintre boerii moldoveni au purtat titlul de nobili poloni, cum de exemplu: Ioan Costin, Miron Costin, Gheorghe Stefan, Vasile Lupu, Nistor Ureche, etc. Orice boer, care căpătase indigenatul, avea dreptul să cumpere moșii în Polonia, să facă comerț și să se căsătorească cu fete de nobili. Aceste legături, desigur, introduceau pe proaspeții nobili în cultura polonă. În al doilea rând, orice nobil trebuia să aibă stemă. Boerii cu indigenat, care nu puteau forma opinie separată, au stemele lor, de obicei, imitate după stemele unor familii polone cu care se înrudeau. Astfel fiind, nu trebuie să ne mire faptul că în Polonia, la coloniile iezuite, mergeau pentru studii feciorii boierilor noștri.

Alexandru Lăpușneanu a avut trei fete, pe care le-a căsătorit cu nobili poloni, ruteni mai bine zis. Fiul acestuia Bogdan, prin Polonia își căuta o soție ideală, bogată. Este prins de un nobil căruia-i promisese că-i va lua de soție fica. Deși Domn al Moldovei, nobilul n'a ținut seama de nimic și atunci, Turcii pun domn pe Ioan Vodă cel Cumplit. În

cele din urmă Bogdan reuşeşte să scape, vine în țară, este înfrînt însă de Ioan Vodă și silit să se refugieze tocmai la Moscova.

Familia care ajunge a juca un mare rol politic și cultural, este cea a Movileștilor. Putem spune că grație acestei familii s'a introdus cultura polonă în Moldova. Asupra familiei Movileștilor s'au publicat mai multe studii. Astfel Sever Zotta în "Arhiva genealogică" din Iași, are un mic studiu despre Movilești. Dl. Mesrobeanu a publicat în "Cercetări istorice" I- 1923, un articol intitulat: "Contribuții la Istoria Movileștilor".

Această familie își avea probabil o origine modestă, dar pe încetul, prin favoruri domnești, a început a se ridica. Movileștii însă au creat anume legende în jurul originii familiei lor. Astfel, la 1649, s'a scris în limba latină o carte de genealogie a familiilor nobile polone, inclusiv cele care căpătaseră indigenatul. Scriitorul se numește Okoio-ki. Acesta pentru cartea sa, aștepta o răsplătire

dela nobili, însă este prigonit. Interesant este faptul că un capitol este consacrat Movileștilor. Okolski spune că familia aceasta este de origină romană, coborâtore din... Mucius Scaevola, al cărui urmași au venit în Dacia drept coloniști. Afirmatia o face bazat pe un manuscris pe care l-a păstrat o fată din familia Movileștilor. Aceasta nu-i desigur decît o fantezie a Movileștilor. Ceeace este de observat e că ei țin la origina latină, ceeace presupune că aveau o oarecare cultură latină. De unde a venit această idee că Movileștii se trăgeau din Scaevola, nu pot să vă spun, ceeace vă pot spune, însă, este că ea a fost foarte răspândită. Pentru Petru Movilă s'a tipărit o carte de laudă, care pe copertă cuprinde în imagini într'o parte pe Petru Movilă și în alta pe Mucius Scaevola.

A doua legendă despre origina Movileștilor ne-o dă cronicarul Neculce în „O seamă de cuvinte” cînd vorbește despre Aprodul Purice.

Dl. Górka, istoric polon, a descoperit o cronică a lui Stefan cel Mare, scrisă de un german dela

curtea lui. Aici se găsește un pasagiu referitor la lupta dela Scheia, în care Stefan a salvat de un boer anume Puritz, care a sărit cu bărbăție împotriva inamicilor și i-a învins. Puritz a sculat apoi de jos pe Stefan cel Mare. Se vede deci că legenda cu Apodul Purice, prin această cronică, capătă un sâmbure de adevăr. Totuși nu putem ști dacă Purice va fost vreunul din Movilești.

Prima mențiune istorică despre familia Movileștilor este după bătălia dela Codrii Cosminului, când între boerii trimești de Stefan în Polonia să semneze tratatul de pace (1499) se află și Ceasnicul sau Paharnicul Cosma Movilă. Familia Movileștilor capătă un rol mai mare pe vremea lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu. Constatăm în sec. XVII două ramuri ale aceleiași familii; una coborâtore din Gavril Movilă iar cealaltă, din Ioan Movilă.

Gavril Movilă ajunge vornic și întreprinde mai multe călătorii în Polonia. Fratele acestuia Viscan Movilă era mare gramatic și ocupă dregăto-

alunga din scaunul țării pe Răsvan, partizantul lui Sigismund Bathori. Zamoiski mai dorea să restabilească vechea suzeranitate polonă asupra Moldovei și să ajungă la M. Neagră.

Zamoiski aduce cu sine și pe boerii, cari pribegiseră prin Polonia. Intre aceștia erau doi care pe lângă bogăția lor cea mare se bucurau de mare trecere. Cei doi boeri moldoveni sunt Eremia Movilă și Luca Stroici. In cele din urmă este ales Eremia Movilă, domn al Moldovei. Dar Movileștii nu s-au mulțumit numai cu tronul Moldovei, ca și altădată Jagellonii încercă a viza și alte tronuri. Profitînd de înfrîngerea lui Mihai Viteazul pun domn în Țara Romînească pe Simeon Movilă. Acum Movileștii, din punct de vedere politic ating culmea, căci au în mîinile lor destinele celor două țări romînești.

Ctitoria cea mai de seamă a Movileștilor este M-reă Sucevița (Bucovina) unde se găsesc niște broderii splendide de catifea cu obîpul celor doi domni pe care i-am văzut.

ria de părălăb al Hotinului; ceeace presupune că avea cunoștința limbii polone, întrucât această cetate era foarte apropiată de Poloni.

Ioan Movilă logofătul era foarte bogat. În vremea lui Petru Schiopul, era proprietarul a nu mai puțin de 11 moșii. Fiul său cel mare, Gheorghe, a avut legături strânse cu Vaticanul, promițând papei că va ajuta la răspîndirea catolicismului în Moldova. Gheorghe Movilă ajunge mitropolit. Ceilalți frați: Eremia și Simion capătă pe rînd tronul Moldovei și al Munteniei.

Imprejurările, care au permis lui Eremia Movilă să capete tronul Moldovei ne sunt cunoscute. După detronarea lui Petru Schiopul, vine la tron Aron Tirarul, care e numit astfel din cauză că a prigonit pe boeri. Atunci Movileștii fug din țară în Polonia, unde primesc indigenatul, care, știți se putea moșteni pe cale ereditară din tată'n fiu. Cînd pe tron este Ștefan Răsvan, Polonia condusă de viteazul cancelar Ioan Zamoiski, năvălesc în Moldova cu paste spre a

Eremia Movilă reînnoește vasalitatea Moldovei
față de Poloni și hotărăște ca religia catolică să
nu fie stingherită în activitatea ei prin Moldova.
Patru fice are acest domn și pe toate le-a dat după
nobili poloni. Una din acestea, Ana, ia ca soț pe
St. Potocki, mare hatman. Alta Regina sau Chiajna, se
căsătorește cu M. Wisnowicki, familie nobilă și foar
te puternică, din urmașii căreia a ajuns și un rege
în Polonia.

Dintr'o scrisoare, care din fericire s'a păstrat, putem să tragem concluzie de cultura pe care o avea Eremia Movilă. Astfel înainte de a ajunge Domn, știm că stătuse în Polonia și fusese bine găzduit de un nobil polon. Intors în Moldova, el trimite o scrisoare de mulțumire fostei gazde în care zice Eremia că n'are cuvinte să-i mulțumească, căci ar trebui să fie un "Cicero eloquentissimus". Putem bănuî acum cultura latină a Domnului Moldovei. În aceeași scrisoare adaogă Eremia că oricâtă durere ar suferi cineva care trăește departe de patria sa, totuși în Polonia se simte mulțumit, fiindcă aci e li-

bertate. Desigur, e vorba de libertatea pe care o căpătase nobilimea, uzurpînd drepturilor regilor. Eremia Movilă apreciază și întocmirea socială a Poloniei.

Movileștii petreceau o mare parte din an la moșia lor Ustia din Polonia. S'a întîmplat însă, că Eremia și Simion au murit de tineri. Fiii lor s'au certat pentru tronul Moldovei. Eremia a lăsat un fiu, anume Constantin, minor. Ca tutori ai acestui copil întîlnim pe lîngă mama lui, Doamna Elisabeta, o femeie foarte energică, doi nobili polonezi: hatmanul Zolkiewski și cancelarul Zamoiski. Doamna Elisabeta reușește să cîștige tronul pentru fiul ei Constantin. Această domnie ca și cea a lui Gavril Movilă sau Moise Movilă este slabă. Turcii dau lovitura de moarte Movileștilor. Atunci Petre Movilă se călugărește și mai târziu apare ca mitropolit la Kiew.

Movileștii, pe vremea când erau puternici, au sprijinit și biserica ortodoxă streină. Am arătat că în Bucovina am ridicat Sucevița, mînaștere foarte frumoasă, care devine cu timpul un centru artistic foarte important. La Lemberg, biserica xisă moldovească

pentru că a fost clădită cu banii Moldovenilor, a fost ajutată materialicește de Movilești.

Un fapt, care a ajutat la adâncirea influenței polone la noi și care transforma alianța celor două nobilimi într'un tot indisolubil, au fost căsătoriile. Fiicele Movileștilor iau drept soți nobili poloni. Una din acestea se căsătorește cu Potocki, iar alta cu Wisnowiecki, de origine din Ucraina. Acesta face o expediție la Moscova. Eremia Wisnowiecki pe vremea luptelor cu Cazacii s'a purtat ca un erou. (Romanul lui Sienkiewicz „Prin foc și sabie” are ca erou principal pe acest personaj). Acest Eremia era din tată polon și mamă moldoveancă. Fiul său, Mihail Wisnowiecki ajunge rege al Poloniei.

Iată cum Movileștile joacă un rol politic de frunte, și în Polonia.

Alături de familia Movileștilor merită a fi pomenită și familia Stroici, cu reprezentantul ei cel mai strălucit Luca (Lupu) Stroici. Am arătat că printre pribegii aduși de Zamoiski figura și acest boer.

Dar, cine a fost acesta ? Pe timpul cînd domnea Petru Șchiopul este mare logofăt, dregătorie pe care o păstrează pînă la sfîrșitul domniei Movileștilor.

În unele acte iscălea cu litere latine numele său. Despre el vorbește Hajdeu, care publicînd în tinerețe o lucrare, a intitulat-o: "Luca Stroici părintele filologiei romîne". Afirmatia lui Hajdeu, evident este exagerată. Totuși Luca Stroici, care învățase în Polonia limba latină iscălea cu litere latine numele său, dîndu-i forma latinească Stroicy. Apoi își făcuse o stampilă. Scrie "Tatăl nostru" în limba romînă, tot cu litere latine, fiindcă îl rugase un prieten al său din Polonia. Cuvintele, interesant, au ortografie polonă. Hajdeu în fața acestei scrieri, a afirmat că a descoperit pe părintele filologiei romîne.

Luca Stroici este cel dintîi, care a scris cu litere latine la noi. Faptul se explică prin legăturile sale cu Polonia. În această țară avea moșii întinse și numeroase, avînd din această pricină mari neajunsuri și de aci multe procese, care se pot urmări în

colecțiile de documente sau prin archive.

Aș putea înșira și alte nume, care au contribuit la realizarea legăturii între cele două nobilimi, sau care au fost influențate adânc de cultura polonă. Din cele prezentate se explică, totuși, cu prisosință legăturile culturale între cele două țări și influența polonă în Moldova. Influența aceasta s'a răspândit - am arătat în două prelegeri - pe calea colegiilor și prin intermediul celor două nobilimi, care la un moment dat își dau mîna.

---000---

Desvoltarea istorică a Rusiei.

Prelegerea VII-a

2 Dec. 1935

În prelegerile de pînă acum ne-am ocupat cu dezvoltarea istorică și culturală a Poloniei. Am arătat, apoi, care au fost legăturile cu țările noastre precum și influențele care s'au exercitat asupra noastră.

Acum, pentru a completa tabloul influențelor slave în sec. XVI-XVII, rămâne să studiem cealaltă influență, adică rusă. Și aci vom proceda la fel. Întîi vom arăta care a fost dezvoltarea politică și istorică a Rusiei, iar apoi vom găsi căile, pe care a mers influența rusească în Principatele românești.

Cu Istoria Rusiei s'au ocupat mai mulți cercetători. Pe lîngă lucrările speciale scrise în limba rusă, avem altă serie de lucrări în limbile Occidentului Europei. Voi cita cărți numai din această din urmă categorie. În limba germană s'au tradus lecțiile făcute înainte de războiu de Ključevskij. Istoria acestuia se oprește la anul 1792. În limba franceză avem o Istorie în trei volume datorită a trei istorici: Eisenmann, Seignobos și Miliucov, cunoscut ca personaj politic în Rusia ante-belică. Opera acestor trei istorici - "Histoire de Russie" - doi francezi și un rus, conține o mulțime de date economice. A treia și ultima lucrare pe care o citez este Platanow "Histoire de la Russie", foarte bună și într'un singur volum. Cele trei lucrări amintite sunt cele mai noi, cele

mai complete și din acest motiv cele mai utilizabile.

Desvoltarea politică a Rusiei se aseamănă cu dezvoltarea Poloniei. Rusia, ca și Polonia, s'a dezvoltat pe baza unor triburi slave, din Răsăritul Europei. Triburile rusești nu aveau însă un organism politic viu și puternic. Pentru a avea un asemenea organism, a trebuit să se întâmple năvălirea Norman-zilor scandinavi, a Varegilor, care sub conducătorul lor Ruric, au reușit să formeze mai multe State. Unul din acestea era în Ucraina cu capitala la Kiew. Aci în Ucraina nu avem de-aface cu Rușii propriu zis, ci cu Ucrainienii sau Rutenii sau Rușii mici. Deci avem în față două popoare distincte: Rușii și Ucrainienii. Nu este mai puțin adevărat că multe legături unesc pe cele două popoare. Totuși unii istorici socotesc că Istoria Statului lui Ruric, dela Kiew, este pe nedrept trecută la Istoria Rusiei, ea făcând parte din istoria altui popor.

Prin urmare perioada dela Kiew este rezultatul unirii mai multor triburi sub Varegi. Conducătorul

Fasc. 5

prim este Ruric, care prin domnia și urmașii săi inaugurează o dinastie.

Dar Rușii pentru a fi în rîndul popoarelor Europei, aveau trebuință și de civilizație. Ea vine dela Bizanț. Aceasta este a doua influență. Prima este a Varegilor. Rușii au trebuit să intre în legături cu Bizantinii, pentru că Bizanțul stăpînea pe acea vreme întreg comerțul din Europa de Răsărit. Negustorii bizantini circulau pe drumul care lega Kiewul și cetățile comerciale dela M. Neagră cu Bizanțul. Legăturile acestea comerciale sunt mai puternice, mai strînse în sec. X și ele se dublează cu o serie de influențe.

Consecința legăturilor cu Bizantinii a avut de urmare creștinarea Rușilor prin sec. X și XI. Rusia a primit creștinismul în formele liturghiei slave, adoptînd chiar și alfabetul. Puternica influență a Bizanțului durează mai multe secole.

Dvs. știți că Bizantinii s'au folosit de Ruși spre a învinge pe Bulgari. Sviatoslav reușește acest

lucru. Dar Rușii, în cele din urmă sunt învinși de Bizantini.

Cel care a dat Rușilor creștinismul în mod definitiv a fost Vladimir, care din cauza aceasta este considerat ca sfânt. Este o legendă foarte frumoasă ce explică de ce Rușii au primit religia ortodoxă. Vladimir a chemat preoții diferitelor culte, la sine. Pune pe fiecare reprezentant să facă slujba după ritul său. Cea mai frumoasă slujbă a fost găsită cea bizantină, ortodoxă, iar Vladimir cu supușii săi primesc religia ortodoxă a Bizantinilor. Evident, în față, avem o legendă. La locul potrivit am arătat că legăturile strânse între Ruși și Bizantini, a dus la adoptarea religiei ortodoxe de Ruși.

Pe la anul 1100, Kiewul își trăește epoca sa de glorie. Se scriu acum fel de fel de opere, cronici chiar. Perioada dela Kiew se termină în veacul al XIII-lea, când imperiul se fărâmițează; iar la 1241 năvălesc Tătarii, care continuă opera de dezagregare. Să nu vă închipuiți, însă, că năvălirea Tătarilor, pentru Ruși a fost groaznică. Nu, Unii principii s'au supus

de bună voe, iar alții, spre cinstea lor, sunt autonomi

Suntem în a doua perioadă de dezvoltare a Statului rusesc. Statele sunt numeroase, mici.

Abia pe vremea lui Ștefan cel Mare, unul din principii dela Moscova, Ivan al III-lea cel Mare, care și-a căsătorit fiul cu o fiică a lui Ștefan, Olena, reușește să unească cîteva stătulețe și să întemeeze o nouă Rusie cu capitala la Moscova. Suntem acum, în a treia perioadă zisă dela Moscova. Am arătat că Olena fiica lui Ștefan cel Mare, ia pe fiul țarului. Acesta ajuns țar, întinde puterea statului moscovit., foarte mult și înlătură complet și definitiv primejdia Tătara^{are}rilor. Cu acest țar, Olena/un fecior, care, însă, nu a domnit. Dar pentru că vorbim de acest eveniment să impune să vorbim de nenorocul Olenei. Ea nu a apucat să ajungă țarină căci Ivan Ivanovič se căsătorește din nou. Ia ca soție pe Sofia, nepoata ultimului împărat bizantin. De aci pretenția Rușilor de a avea Constantinopolul.

Din punctul de vedere al așezării geografice,

avem iarăși o asemănare între Rusia și Polonia. La Polonezi nefiind o graniță naturală care să-i forțeze la pace și statornicie, de repetate ori granițele s'au schimbat iar Polonia capătă de același -

număr de ori diferite forme geografice. Asemenea lucruri constatăm și la Ruși. Țara acestora nu avea granițe naturale. Rusia s'a dezvoltat continuu printr'o perseverență colonizare. În spre Apus, Rușii nu s'au putut întinde, căci în această cale, ca o piedică, stau Polonezii; dimpotrivă aceștia împing hotarul lor răsăritean spre stepa rusească stăpînind lung șir de ani Ucraina. În direcția Răsăritului, s'au putut Rușii întinde cu foarte multă ușurință. Așa zisele obstacole erau formate din popoare slăbite și puțin numeroase. În secolul al XVI-lea stăpînesc Astrahanul, trec, apoi, Uralii și ocup Siberia. Dar R și i trec mai departe în America de Nord. și-i găsim ca stăpînituri în Alaska. Această regiune, ulterior, au vîndut-o Statelor-Unite.

Prin urmare a fost expansiune extraordinară spre Răsărit. Avem o colonizare perpétuă spre regiunile Extremului Orient. Istoricul rus Klučevskij ne spune că Istoria Rusiei trebuie considerată ca o colonizare continuă. Pământurile ocupate erau la dispoziția țarului. Pe ele se făceau colonizări de țărani aduși din Rusia. Din cauza faptului că țarul a avut întotdeauna pământ la dispoziție, ne explicăm de ce populația este atât de rară și de ce toate stările sociale erau puțin organizate și prea puțin puternice. Nu a fost niciodată o clasă care să stea în calea țarului. Proprietățile întinse și nenumărate, obligau pe nobili a-și îngriji averile, a-și vedea cu alte cuvinte de treburile lor, nu de ale Statului, de care, exclusiv, se preocupă țarul. Astfel se explică absolutismul ruseesc. Colonizarea continuă spre Răsărit, care aducea mari întinderi de pământ țarului, l-a înconjurat pe acesta cu aureola absolutismului.

Acestea ar fi urmările așezării geografice ale Rusiei.

Trecem acum la influențele culturale sub care s'a dezvoltat această țară.

Prima înrâurire exercitată asupra Rusiei pornește dela Bizanț, pe vremea primei perioade dela Kiew. Prin aceasta Rusia ajunge primul stat ortodox, căci celelalte state cad sub Turci. Foarte mulți călugări greci trec în Rusia. Aceștia încep a ocupa înalte funcțiuni politice și religioase. Ei, observând că Rusia este centrul ortodoxismului și că a căzut Constantinopolul, cetatea patriarhilor și a împăraților, spre a măguli noua lor țară, afirmă că Moscova va deveni a treia Romă. Această afirmație a împins pe Ruși spre acel imperialism mistic, de natură religioasă.

Alături de influența bizantină, care a făcut Rusia să ducă o viață în forme adânci religioase; dela o vreme începe să-și facă drum și influența apuseană. Ea, evident, nu putea veni decît din Polonia, și din aceleasi motive ca și la noi. Este just că între Polonia și Rusia au fost lupte grele, dar aceasta nu exclude posibilitatea influenței. Luptele sunt seculare

Încep sub Ivan al III-lea cel Mare și se termină la 1920. Care este cauza acestor lupte ? În Polonia erau foarte mulți ortodocși - exemplu Ucraina. Rușii au căutat să desrobească pe acești Ruteni, de sub tutela catolicismului. Deci lupta în forma ei inițială, s'a dat pe temă religioasă. Mai târziu căpătă un caracter național. Țarul Rusiei ia în mod tendențios titlul de împărat al tuturor Rușilor, ceea ce înseamnă că viza anume regiuni poloneze.

Pe la 1600, profitând de anume turburări, căci acum se stinge dinastia întemeiată de Ruric, Polonia intră în Moscova și proclamă ca țar pe fiul regelui lor. Acesta nu a putut rezista. De aici începe să decadă statul polonez, iar Rușii încep ofensiva spre Apus. În veacul al XVIII-lea statul polonez este nimicit. Evident, luptele nu au fost continue, au fost și epoci de pace, când influențele apusene covârșesc pe Ruși.

Pe tronul țarilor se ridică o nouă dinastie a Romanovilor (1613). Întemeietorul este Mihail. Urmasii

ză Alexe Mihailovici (adică fiul lui Mihail), care este primul ce a introdus influențele apusene în Rusia și anume din Polonia. Acest lucru s'a săvârșit prin intermediul unui român, Petru Movilă, fiul domnului Simion Movilă.

În Ucraina polonă era o mitropolie ortodoxă. Aici la Kiew, ajunge mitropolit Petru Movilă. El a avut un rol însemnat în cultura rusească. Face o Academie la Kiew, după modelul școalelor poloneze. Introduce limba latină. Astfel prin Academia sa și prin mijlocul limbii latine, pătrunde cultura Apusului în Rusia. Din pricina aceasta chiar Rușii recunosc marile merite ale lui Petru Movilă. Un istoric a mers mai departe și a zis: "nu știu care din cei doi Petru, Petru Movilă sau Petru cel Mare a reformat Rusia".

După moartea lui Petru Movilă (1654) Kiewul a fost predat Rușilor de Cazaci, care se revoltaseră contra Polonilor încă din 1647.

Alături de influența venită din Polonia avem influența apuseană germană, suedeză, care își deschi-

de drum prin negustorii care veneau în Rusia.

Sub Petru cel Mare se ajunge la influența definitivă a Apusului. Acest țar, știți că a avut o tinerete aventuroasă, a căutat prin violență să introducă civilizația apuseană. El domnește între 1682 și 1725. Prin urmare Petru cel Mare a introdus influența apuseană în Rusia. Pentru aceasta s'a servit de elevii școalei dela Kiew și apoi de cei cari au studiat în Apus. Pe urmă s'a folosit tot pentru același scop de Francezi, Suedezi, Germani, cari capăt în Stat mari demnități. Trebuie de remarcat un lucru. Rusia nu putea intra în contact direct cu Europa de Apus, căci nu avea o eșire la mare; era deci blocată de Turci și Tătari la M. Neagră, de Suedezi la M. Baltică. Petru cel Mare, dându-și seama de aceasta, a căutat o eșire la ambele mări. La M. Baltică reușește să-și asigure o deschidere, o fereastră spre Europa de Apus, cum zicea el, în urma războiului cu Carol al XII-lea, regele Suediei. În luptele cu Turcii nu reușește așa că de unde la un moment dat avea

un port la Marea Neagră, îl pierde

după insuccesul dela Stănilești (1711).

Avînd o eșire la M. Baltică și drum liber spre Apus, Petru cel Mare se apucă de-și construște o capitală aproape de mare, anume Petersburg, pe fluviul Neva. Am ajuns acum la a patra perioadă de dezvoltare istorică a Rusiei. Capitala imperiului este la St. Petersburg. De fapt occidentalizarea Rusiei impusă de Petru cel Mare s'a oprit numai la păturile sociale superioare. Dela influența apuseană, Petru a luat foarte multe, dar a lăsat libertatea pe planul desconsiderației. Rezultatul este că o pătură foarte subțire s'a civilizat; mai departe nu s'a putut merge din pricina absolutismului și din pricina libertății strîns îngrădită.

Dar ca să completez tabloul. Să nu credeți că influența Răsăritului încetează. Și sub Petru cel Mare vin călugării greci în Rusia, jucînd rol mare în biserică, în școli și pe lîngă țar. Aceștia spun că Moscova trebuie să devină a treia Romă. Datoria țarului era să mîntuiască pe ceilalți ortodocși de sub

Turci. Acest lucru duce la formarea ideei că Rusia trebuie să lupte pentru creștinătatea ortodoxă. Astfel putem explica interminabilele războaie cu Turcii. Adăugați la aceasta pretenția Rușilor de a căpăta Constantinopolul, care socoteau că trebuie să le aparțină prin căsătoria lui Ivan Ivanonici cu Sofia Paleolog și vă explicați și mai bine politica externă a Rusiei.

Dar dela o vreme ideea pan-ortodoxă se dublează cu o altă idee pe cât de frumoasă pe atât de primejdioasă pentru noi Romîni. Anume, acum se dezvoltă ideea pan-slavistă. Prin această idee și de dragul ei, țarul trebuie să lupte ca să strângă sub sceptrul său toate popoarele slave.

Ideea pan-slavistă apare în sec. al XVI-lea. O găsim, de exemplu, la sîrbul Gh. Brancovici, fratele mitropolitului Sava Brancovici. Acest Gheorghe Brancovici, care a trăit și prin Țara Românească, fiind contemporan și prieten cu Constantin Stolnicul Cantacuzino, într'o cronică spune că toți Slavii să se unească. Alt sîrb Krijanici arată într'o luare a sa pe

Rusia ca salvatoare a Slavilor de pretutindeni. Kri-
janici era în relațiuni de prietenie cu Nicolae Mi-
lescu.

Prin urmare, din expunere, puteți observa că
desvoltarea Rusiei ne atinge tocmai în veacul al XVI-
lea și al XVII-lea. Până acum noi nu eram vecini cu
Rușii căci între noi și ei se interpunea stăpînirea
polonă a Ucrainei. Dar, după moartea lui Petru Movi-
lă, după 1654, Ucraina cade în mîna Rușilor, ajungînd
astfel vecini cu Rușii.

Ideea ortodoxiei, panortodoxă și panlavistă
atrăgea pe Romîni alături de Ruși. Boerii noștri au
crezut în lucrul acesta, socotind în veacul al XVIII-
lea Rusia ca Mesia Romînilor. Prin intervenția aces-
tea, ne vedeam scăpați de Turci. În sfîrșit legătu-
rile create de biserica ortodoxă sunt deasemeni de
ținut în seamă.

Dar Rusia pînă în veacul XVII-lea nu a avut o
cultură deosebită. Totuși au fost legături, care sunt
reciproce. În Rusia au fost personalități romînești,

care au influențat pe vecinii noștri.

Acestea reprezintă în linii mari diferitele faze de dezvoltare ale Istoriei Rusiei.

---000---

Influența rusească.

Prelegerea VII-a

4 Dec, 1935

În prelegerea precedentă am arătat în ce constă vechea cultură rusească și am insistat asupra acestor probleme din istoria poporului rus, cari au putut influența vechea noastră cultură.

Spuneam că noi nu am avut un contact direct cu ~~RdA~~ ci indirect, căci între noi și aceștia erau Poloni stăpînitori ai Ucrainei. Această însă nu înseamnă că nu am putut avea legături cu Rusia ca stat. Din contră. Dar în realitate erau mai multe Rușii: Rusia mică locuită de Ruteni sau Ucrainieni și Rusia albă locuită de Rușii albi, prin părțile Lituaniei, etc.

Rușii mici locuiesc în Ucraina, Galiția, Pocuția și în sfârșit regiunea de dincolo de Carpați denumită Rusia sub-carpatică.

Cum puteau acești Ruși, care nu duceau o viață liberă independentă să ne influențeze pe noi Români? E vorba de Rușii mici și albi. Ducatul Lituaniei era alcătuit din Lituanienii propriu ziși, care ca număr reprezentau o populație infimă și din Rușii zisi albi. Aceștia deși supuși, stăpîniți, aveau totuși o influență civilizatoare mai mare. Erau ortodocși pe cînd Litvanii, ultimul popor european ce se creștinează, îmbrățișează catolicismul. Dvs. știți cum grație unei căsătorii dintre un Jagellon și Hedviga, regina Poloniei, cele două țări se unesc - Polonia și Lituania - sub sceptrul dinastiei Jagellonilor. Cu toate acestea Lituania să nu se creadă că se pierde prin unirea cu cealaltă țară mare și puternică. Din contră ea trăiește oarecum o viață autonomă.

Cancelaria lituaniană scrie actele în limba slavă apuseană, care este un amestec al limbii vechi paleoslave cu elemente vii rusești. Am putea numi această limbă rusească apuseană literară, pentru că se întrebuințează în literatură, cancelarie, etc. Această limbă în Moldova, ajunge a fi întrebuințată la ace-

leăși trebuințe. Hrisoăvele moldovenesti sunt imbi-
bate cu fel de fel' de forme rusești.

Polonia în veacul XIV se oprea cu granițele la
Lituania, iar spre Sud nu atingea Moldova din prici-
na unor formațiuni politice quasi-autonome. Asemenea
formațiuni putem constata prin Podolia, Ucraina. După
întemeierea Moldovei, într'unul din aceste state rute-
ne se ridică familia Coriatovici. Aceste mici voevo-
date trebuie să fi influențat și statele noastre. Le-
genda domniei în Moldova a lui Iurg (formă ruteană
pentru numele Gheorghe) Coriatovici a fost dovedită
ca atare după oarecari cercetări, căci se credea că
acesta a ocupat tronul Moldovei. Isvorul, care amîn-
tește domnia lui Iurg în Moldova, este rutean și este
scris tîrziu de tot. În al doilea rînd, acest fapt
nu se găsește trecut în analele țării Moldovii, ceea-
ce ne face să conchidem în mod neîndoios că Iurg Co-
riatovici nu a domnit cîtuși de puțin în țara noas-
tră.

Statul dela Kiew sub Simeon, vasal Poloniei
intră în legături de prietenie cu Moldova. Ștefan

cel Mare ia ca soție pde Evdochia, fiica lui Simeon.

Incetul cu incetul, Polonii au desființat aceste stătulețe. Vedem deci, prin exemplele amintite, ca micile formațiuni quasi-autonome exercitau o influență asupra noastră.

În Moldova, ceașnicul - dregător de curte - este imitat după curtea lituaniană. În cancelaria noastră, hrisoavele sunt imitate nu numai în ceea ce privește limba ci și în ceea ce privește formulele care se uzitau în aceste documente. Dar legăturile nu se opresc aci. Putem constata că au fost și legături religioase. Îvindu-se un conflict între Constantinopol și biserica din Moldova, patriarhia trimite la Alexandru cel Bun spre a apăna acea neînțelegere pe Grigore Țamblac, bulgar din Tîrnova. Acest sol, la 1401, vine în Moldova. Intervenția lui are succes. Dar Țamblac nu se mărginește numai la acest rol. Mai târziu scrie „Viața Sf. Ioan cel Nou”. Pe urmă ^{trece în} Ucraina unde este ales mitropolit de Kiew. Ca reprezentant al bisericii ortodoxe rutene și ca reprezentant al bise-

Fasc. 6

ricii noastre, căci bulgarul Tamblac, nu întrerupsese relațiile cu Moldova, merge la Sinodul dela Constanța (1415). Din acest exemplu puteți observa că țara Moldovei și Ucraina erau în relațiuni de ordin religios.

Mai departe, în secolul XV putem dovedi că, mai mult, au fost și legături politice, familiare.

Pe lângă aceasta eram în legături comerciale cu Liovul. Acest oraș, la început centru rutean, mai târziu, devine foarte împestrițat cu fel de fel neamuri din pricina negoțului, care atrăgea pe negustorii de pretutindeni. Aci vin negustorii armeni, germani, poloni. Între acest oraș și porțile Moldovei, s'a stabilit un mare trafic comercial. Acest trafic era în mâna Germanilor, Italienilor, corăbierii Genovezilor. Totuși și Rutenii fac comerț.

Expunerea de până aici a înglobat într-o formă sumară legăturile dintre noi și Rusia poloneză. Dar am avut legături și cu Rusia propriu zisă? Desigur. Au fost împrejurări, care ne-au apropiat. Acestea sunt de ordin politic sau religios. Spuneam că Rusia

a dus o luptă seculară contra Polonilor pe motiv religios. Marele cneaz dela Moscova dorea liberarea Rușilor de sub jugul catolicilor. In această chestiune și domnii Moldovei aveau cuvîntul lor de spus.

Una din pricinesele atitudinii Moldovei contra Poloniei și favorabila Rusiei este chestiunea Pocuției, pentru care au fost atîtea lupte și biruințe, cînd de o parte, cînd de alta. Cred că pentru o sumă mică, pe care Moldovenii au dat-o ca împrumut regelui polon, primindu-se ca zălog Pocuția, nu se putea dura vreme de două secole această stare de vrajbă cu lupte și pierderi mari de ambele tabere.

Ceeace a făcut pe Moldoveni să pretindă Pocuția este că aci locuia o nobilime ortodoxă care dorea să fie mai bine sub Moldoveni decît sub Polonii catolici. Pretențiile Poloniei derivau din situația etnică a acestei regiuni. Deci și Moldova ducea aceeași politică religioasă ca Rusia, însă în stil mai mic. Pe urmă, în anume epoce ale Istoriei noastre interesele ne-au determinat să facem front comun cu Rușii în contra Polonilor.

Ștefan cel Mare încheie legături cu Ivan al III-lea cel Mare, care a mărit, unificat și întemeiat cel de al doilea imperiu rusesc. Ivan, fiul lui Ivan al III-lea, ia în căsătorie pe Olena fiica Domnului Moldovei. Cu această ocazie s'a încheiat și o alianță moldo-rusă. lucrul se vede clar în lupta dela Codrii Cosminului (1497). Când Ioan Albert a pornit în Moldova, conducătorul Litvaniei a vrut să dea ajutor regelui Poloniei, dar Rușii intervenind au amenințat pe Lituanii cu război în cazul când vor încerca să intervină în conflict. Deci au existat legături între noi și Ruși.

Nu mult după această căsnicia dintre Olena și Ivan se strică, iar acesta se căsătorește cu Sofia, nepoata ultimului împărat bizantin. Din această cauză se ajunge la un conflict între Ștefan și Ruși. Domnul Moldovei oprește în țară pe pictorii venețieni, care voiau să meargă la țar. Dar legăturile se reiau din nou în vremea lui Petru Rareș. Cronicarii ruși arăt că exista o înțelegere tainică între țar și Domnul

Moldovei. Acesta este însă în conflict cu Polonia pentru Pocuția.

Se întâmplă că după bătălia dela Obertyn(1531) dintre Rareș și Poloni, Ruși se împac cu Polonia. Țarul susține ca să fie trecuți în tratat și Moldovenii, la care fapt s'au opus Polonia, fiindcă ziceau ei Moldovenii le sunt vasali. Țarul răspunde, însă, că Moldova este sub protecția sa. Polonia consimt în cele din urmă iar pacea pune capăt războiului dintre Ruși și Poloni, pe de o parte, și dintre Moldoveni și Poloni, pe de altă parte.

Acestea sunt relațiile politice dintre noi și Ruși în sec. XVI. Tot în acest secol constatăm și legături de ordin religios, care sunt mult mai strânse decât cele politice. Ele au fost create de călugări greci, care trăind în mare sărăcie, porneau după milostenii prin țara noastră în Rusia. Se spune într'un document din veacul XVII că niște călugări n'au primit ajutoare dela Ruși, căci nu aveau

recomand ție dela Domnul moldovean.

În veacul al XVIII-lea se mai petrec o serie de fapte, care interesează subiectul nostru.

Pe vremea lui Mihailu Viteazul, stingându-se dinastia Ruricilor, urmează la tron un uzurpator anume Boris Godunow. Cu acesta Mihailu este în relațiuni. Dușmănia Polonilor, l-a apropiat pe Mihailu Viteazul de Ruși.

Cîtăva vreme între Romîni și Ruși nu se mai conțată apropieri de acest fel. Rusia este într'o mare cadență în timp ce Polonia crește tot mai mult.

În a doua jumătate a veacului XVII fiind domni Matei Basarab și Vasile Lupu în țările noastre, are loc răscoala Cazacilor împotriva Polonilor, Cazacii formau o armată neregulată, care lupta pentru apărarea granițelor Polonilor. Altfel aceștia erau țărani, care lucrau pămînturile seniorilor poloni. Cazacii ajung a stăpîni Ucraina, dar pe urmă se predau Rușilor, căci Bogdan Hmielnicki, șeful acestora, a ob-

servat că nu vor putea rezista multă vreme în fața vecinului dela Răsărit.

Bogdan Hmelnic 1, conducătorul Cazacilor, la 1654 trece la Ruși, care o up leuul. Aflându-se a-cest lucru, domnii români au căutat să aibe un sprijin la Ruși. Știți că, fiul conducătorului Cazacilor, anume Timuș, ia în căsătorie pe un din fiii lui Vasile Lupu, Rux dr.

La 1655 are loc primul tratat între Râmini și Ruși. Când Hmelnicki s'a supus Rușilor a trimis soli Domnilor noștri să facă același lucru. Matei Basarab a refuzat pe când Gheorghe Ștefan, urmașul lui Vasile Lupu, primește propunerea și astfel se încheie primul tratat, în care Moldova nu apare ca o țară supusă, umilită. Rusia, în tratatul scris în limba grecească, apare ca o suzerană, fără a căpăta, însă, tribut și fără a se putea amesteca în treburile interne ale Moldovei. Dar ce l'a determinat pe Domnul Moldovei să se închine Rușilor? Teama de Turci și spera că Rușii vor porni într-o cruciată contra Mu-

sulmanilor. Din acest punct de vedere, nu s'a întâmplat nimic.

Al doilea tratat cu Rușii s'a încheiat la anul 1711, de către Dimitrie Cantemir, care nu diferă mult de cel din 1655.

Acestea sunt legăturile politice cu Rusia în veacul al XVII-lea. Legăturile religioase devin mai numeroase în acest secol. În Rusia, sub țarul Alexe Mihailovici era un patriarh numit Nikon, care a reformat cărțile bisericești, traducându-le apoi. Acest patriarh intră în conflict cu țarul Alexie, care începe a dori caterisirea prelatului: Or, pentru a se petrece acest lucru, Nikon trebuia judecat și condamnat de egali săi, care se găseau prin celelalte țări ortodoxe. Cu această ocazie este chemat și mitropolitul Moldovei, Ghedeon. Mitropolitul nostru vine în Rusia, confirmă caterisirea lui Nikon; dar nu se oprește aci căci în numele Domnului moldovean încheie și un tratat cu țarul.

Mitropolitul Dosoftei s'a adresat și dînsul

tot țarului Rusiei să-i dea o tipografie. Tipografia este adusă în Moldova și mitropolitul tipărește "Viețile Sfinților". Prefața acestei cărți cuprinde o laudă pentru Ruși. Acest fapt, adică ajutorul care venea dela Ruși, a făcut pe unii să afirme că lumina, pentru noi, vine dela Răsărit.

Relațiile religioase între noi și Ruși se pot urmări mai complet în lucrarea lui S.Dragomir: "Relațiile bisericii moldovene cu Rusia în sec. al XVIII lea". (Anal. Ac. Rom. 1912.).

Legături cu Rușii au avut și Românii din Ardeal în veacul XVIII. Ardelenii observînd că religia ortodoxă, a lor, este tot mai nesocotită, persecutată, intervin la Ruși ca aceștia, la rîndul lor, să facă demersuri la Austriaci să nu mai prigonească ortodoxia. În jurul aceste chestiuni puteți consulta, "Relațiile bisericii transilvănene cu Rusia în veacul al XVIII" datorită aceluiaș S.Dragomir.

Grație intervenției Grecilor care veneau la curtea țarilor s'a născut ideea că Moscova ar trebui

să devină a treia Romă și că este destinat Rușilor să încerce să formeze un stat al tuturor ortodoxilor (Pan-ortodoxism.).

Alți domni se adresează Rușilor, cerînd ajutor. Unul din ei este Ștefan Petriceicu. Dar din pricina prea marelui depărtări Domnul Moldovei nu se va ajutat cu nimic.

Care ar fi rezultatul acestor legături politico-religioase din punct de vedere cultural? Multe manuscrise circulau între Romîni și Ruși. Personalități romîne merg în Rusia, Cînd, în 1711, Petru cel Mare apăsă asupra lucrurilor se schimbă oarecum. Acum, prin legăturile cu Rușii, se exercită asupra noastră și o influență occidentală venită din țara acestora, lucrul este ușurat de faptul că la 1699, după pacea de la Karlovitz, Polonia slăbită începe să se dezintereseze de chestiunile orientale.

Cazînd Polonia, năzuințele noastre se îndreaptă spre Austria, Rusia, țări cu cultură occidentală. Influența rusă a mai avut și darul să ne ducă la

conservarea și întărirea credinței ortodoxe

Cronicile slave din Moldova.

Prelegerea VIII-a
din 9 Dec. 1935

În prelegerile precedente ne-am ocupat cu influențele exercitate asupra noastră din partea Polonilor și Rușilor.

Prin cultura din acea vreme trebuie să înțelegem literatura. Pe atunci două genuri erau cultivate: cel religios și cel istoric. În aceste domenii ale literaturii, se observă o oarecare originalitate. Alături de acestea, erau cărțile populare, de imaginație, literatura cântecilor populare nu este, însă, originală. Avem la noi numai aduceri. Nu

s'au descoperit până astăzi scrieri populare ale Romînilor.

Ne vom ocupa astăzi cu influențele pe care le-a primit istoriografia noastră din primele începuturi. Evident, pentru a observa acest lucru, trebuie să începem cu vechile anale.

Sunt trei termeni: anale, de origine latină, letopiseț, slav și cronograf, grecesc. Toți termenii arăt, în realitate, unul și același lucru, adică înseamnă "descrierea anilor". Cum se prezintă istoria pe care o cuprind aceste anale? Desigur, foarte pe scurt, iar evenimentele sunt tratate an de an, adică se luau toate faptele importante ale anului și se înșirau. Cu anii ceilalți s'a urmat același procedeu și astfel s'au format aceste scrieri istorice. Istoria nu se scrie după evenimente, ci toate acestea erau scrise în sertărașul fiecărui an.

Unii istorici au căutat să înțeleagă prin anale, o istorie foarte scurtă. Prin letopiseț înțeleg

o expunere ceva mai largă, iar cronograful, pentru aceștia, este o prezentare a Istoriei Universale, care începe, mai totdeauna, dela facerea lumii. Impărțirea aceasta de anale scurte, de letopisețe naționale și de cronografe universale este adoptată de mulți istorici, dar cei vechi nu înțelegeau așa. La dînșii termenii se confundau unul cu altul.

Istoriografia noastră începe cu anale în limba slavonească. Anale au existat, probabil, atît în Muntenia cît și în Moldova. Din nenorocire, însă, foarte multe din manuscrisele, cari formau analele, au fost distruse salvîndu-se abia cîteva. Așa s'a întâmplat cu analele muntene. Scriitorii de mai târziu, care au scris în Muntenia, vorbesc de isvoare mai vechi, inexistente astăzi.

În Moldova s'au descoperit asemenea isvoare istorice, căci aci s'au putut conserva mai bine. Cel care le-a descoperit a fost Ion Bogdan. Analele Moldovei povestesc evenimente cari s'au petrecut pînă în veacul al XVI-lea. După aceasta, se produce o schimbare

are de ordin literar. In veacul următor istoria de ine națională (în românește). Scrierile sunt prezentat dire t în lim română.

Inai te de analiza aceste cronici (termen grecesc) t buie sa arăt unde sunt tipărite, de ci-e și când sunt tipărite? Același Ion Bogdan, care a d scopert analele, a publicat într'o colecție "Ve-chile Cronici moldovenesti pînă la Ureche" (Bucu-re ti, 1891). Ac astă colecție cuprinde. cronica lui Macarie și cronica lui Eftimie. A doua c l cție tot a lui I. Bogdan "Cronici inedite atingătoare de Istoria Romînilor" (București, 19) cuprinde: le-topisetul dela Bistrița, cronica moldo-polonă și o cronică a lui Miron Costin. Tot Bogdan în Analele Acad. Romîne, Secția Istorică vol. XXXI (anul 1909) publică și "Letopisetul lui Azarie". Manuscrisul a-cestei cronici a fost găsit la Kiew.

După Ioan Bogdan, Dr. O. Górka, istoric polon, a mai descoperit o cronică a lui Ștefan-cel-Mare la München, în limba germană pe care a nublicat-o la

Cracovia cu note în limba polonă și textul în limba germană sub titlul "Cronica vremii lui Ștefan cel Mare".

Acestea sunt colecțiile unde cineva poate să meargă spre a cunoaște și cerceta vechil cronică moldovenești. Cele mai vechi cronici sunt scrise pe vremea lui Ștefan cel Mare. Ele sunt anonime și n'au locul unde au fost scrise. Vorbesc de letopiseșele dela Bistrița și Putna.

Ion Gdan a observat că analele dela Putna cuprind foarte mult știri despre Mănăstirea d la Putna. Tot așa stau lucrurile privitoare la a alele dela Bistrița și atunci socotind că au fost scrise chiar la aceste mănăstiri a denumit analele: dela Bistrița și dela Putna.

Analele încep șirul povestirii dela 1359, data întemeierii Moldovei și merg până la moartea lui Ștefan cel Mare. Totuși alte mâini au adăugat știri izolate și după moartea lui Ștefan, în timpul căruia cele două anale văd lumina zilei.

Prin urmare avem două cronici:

Cronica dela Putna , care povestește evenimente între 1359 și 1504 cu câteva adăose ulterioare și

Cronica dela Bistrița care merge dela aceeași dată până la 1506. Prima cronică este publicată în "Vechile cronici moldovenesti pînă la Ureche" iar a doua în "Cronici inedite atîngătoare de Istoria Românilor" de același Ion Bogdan.

Aceste anale au fost cunoscute și peste hotare, acolo unde istoria și țara noastră prezentau un interes oarecare. Avem trei versiuni ale celor două cronici interne: una este în limba rusă și se găsește la sfîrșitul cronicei dela Mănăstirea Voskresenskaia, Cuprinde și evenimente dinaintea întemeierii Moldovei și anume vorbește despre origina Românilor. A doua versiune este în limba polonă. Un polonez traduce cronica internă a Moldovei, din limba slavonească în limba polonă adăugînd și unele știri pe care le cunoștea. Pe cînd cronica rusească a Isto-

riei Moldovei se oprește la 1504, cronica moldo-polonă se întinde pînă la anul 1565. A treia versiune este scrisă în limba germană. Cuprinde numai domnia lui Ștefan cel Mare. Lipsesc, totuși, ultimii cinci ani ai domniei acestuia (1457-1499).

Cronica dela Mănăstirea Voskresenskaia și cronica moldo-polonă sunt publicate de Ioan Bogdan, iar cronica din limba germană s'a editat de Dl. O Gerka.

În veacul al XVI-a avem alte trei cronici scrise tot în slavonește. Acestea se deosebesc în multe privinți de cele din veacul precedent. Ele sunt lucrări cu pretenție de opere literare, cu forme poetice luate dela Bizantini prin intermediul Bulgarilor. În al doilea rînd autorii semnează operele lor. Ei sunt trei: Macarie, fost episcop de Roman sub Petru Rareș, din porunca căruia scrie cronica sa. Lucrarea lui Macarie începe dela 1504 și merge pînă la 1558, pînă la domnia lui Alex. Lăpușneanu, Egumentul de mănăstire, Eftimié scrie o cronică scurtă din porunca lui Alexandru Lăpușneanu. Cronica sa descrie eveni-

Fasc. 7

mentele dintre anii 1542-1555. În sfârșit, Azarie călugărul, scrie a treia cronică (1552-1574) din porunca lui Petru Schiopul. Aceste cronici au fost editate de Bogdan. Cronică lui Macarie, chiar, este publicată de mai multe ori.

Am arătat până acum cari sunt cronicile moldovenești cele mai vechi. Se cuvine să arătăm cuprinsul lor. În general, descriu istoria domnilor Moldovei.

Ne oprim asupra cronicilor Mela Bistrița și Putna. Ele spun că Moldova a fost întemeiată de Dragoș, care a venit la vânătoare după un zimbru, tocmai din Maramureș. După aceasta se dă o listă a domnilor cu numărul anilor lor de domnie. La Alexandru cel Bun sunt prezentate unele știri genealogice asupra familiei sale. După domnia acestuia se dau știri mai multe; ceva despre bătălii, etc. Îndată ce începe domnia lui Ștefan cel Mare încep a reda foarte multe amănunte, precise, cu data zilei și a luni.

Prin urmare există pentru cine citește aceste

crōnici o deosebite. Partea dela început a analelor este seacă, sumară, iar când ajungem la domnia lui Ștefan cel Mare, se ivesc amănuntele și preciziunile. Aceasta în oeeace privește conținutul. Dar ne presează o altă întrebare și anume: care este imboldul ce a dat naștere acestor cronici ?

Orice operă are un model al său. Ea nu se naște din nimic. Sub ce influență s'a născut istoriografia moldovenească ? Unii istorici au afirmat că istoriografia s'a format pe pământ românesc din niște începuturi modeste. Aceste începuturi sunt pomelnicele dela mînăstiri. Părerea nu se poate menține. În pomelnia nu sunt înșirați anii de domnie, așa că dela acestea nu se puteau lua asemenea precizări. Cel mai vechi pomelnic este cel dela M-reă Bistrița. Are trecut pe dînsul pe cei mai vechi domni al Moldovei. Totuși, el, nu are la început pe Dragoș și pe Sas, ci începe cu Bogdan. Pomelnicul cuprinde în schimb, pe Costea, care nu se găsește în cronică; deci constatăm

nepotriviri cu analele, ceea ce ne îndreptățește să respingem teoria că istoria noastră își are origina în pomelnicele mănăstirilor.

Istoriografia streină ne-a îndemnat să avem și noi o istoriografie, Anume cea bulgară sau sîrbă. O cronică scrisă în Bulgaria și pentru Bulgari nu avem astăzi. Că au existat avem știri dela Ioniță împăratul, care a fost în corespondență cu papa. În asemenea corespondență împăratul romîno-bulgar pune chestiunea titlului ce trebuia să-l poarte. Papa îi scrie că trebuie să se intituleze rege iar Ioniță răspunde că trebuie să se numească împărat, căci așa scrie în cronicile noastre. Din nenorocire cronicile s'au pierdut.

Serbia, însă, și-a păstrat cronicile sale. Acestea ca limbă, ca expresie sunt asemănătoare cu cronicile scrise în Moldova. Au circulat și prin țările noastre, fiind chiar copiate prin mănăstiri. Este clar că dacă găsim cronici sîrbești prin mănăstiri, putem presupune că au fost cunoscute de Romîni.

Sîrbi, la rîndul lor, au fost influențați de

Bizantini, pe care au căutat să-i imite.

Istoriografia bizantină avea două feluri de scrieri: unul pentru oamenii mai învățați, cu tendințe filosofice și literare; altul pe înțelesul poporului de jos, scris de călugări. Aceștia introduceau fel de fel de minuni în povestirea lor. Acest gen de descriere istorică a mers la Sîrbi și de aci la noi.

Deci prin intermediul Sîrbilor sau Bulgarilor începe a se scrie istorie în țările românești. Deasemenea, Rușii au avut și ei cronici dar și acestea sunt influențate de Bizantini.

În cronica dela Bistrița și dela Putna avem un capitol „țarii moldoveni”. Titlul este luat din cronicile sîrbești sau bulgărești, căci stăpînitorii de la noi nu se numai țari. Acestea sunt faptele care privesc origina istoriografiei noastre. Limba cronicelor este vechea slavă cu unele elemente ale limbii vii, mai ales în ceea ce privește cronicile moldovenești. Fiind în apropiere de Ruși, au venit mulți din aceștia în Moldova. Ei pătrund prin cancelarii iar

în scrierile lor introduc multe rusisme.

Unde s'au scris aceste cronici ?

După Ioan Bogdan aceste cronici au fost scrise de călugări în mănăstirile dela Bistrița și Putna și deaceia le-a dat aceste numiri. În adevăr, stilul cronicelor pur bisericesc, ne arată că cei, care au scris cronicile aveau o cultură bisericească. Se fac, apoi, invocații către Dumnezeu. Avem, deci, un spirit, religios. Lucrul acesta a făcut pe unii istorici să creadă că letopisețele au fost scrise prin mănăstiri.

Împotriva acestei păreri avem unele amănunte, care ne duc la alte concluziuni.

Amănuntele de ordin militar, tehnic - despre lupte și războaie - este greu să presupunem că ar putea fi cunoscute de un călugăr retras la mănăstire, în obilia sa. În Letopisețul dela Bistrița fiind vorba de un cutremur, zice că, s'a întâmplat pe cînd Domnul stătea la masă. Acest fapt iarăși nu putea fi cunoscut decît de o persoană care ședea la curtea domnească și făcea parte din anturajul voevodului țării.

Cînd se vorbește de lupta dela Vaslui și de înfrîngerea dela Valea-Albă zice cronica: "S'au bucurat toți vecinii și craii pentru izbînda lui Ștefan-Vodă", iar cînd a fost înfrînt, dimpotrivă vecinii și craii „s întristat toți”. Pe de altă parte, se dau amănunte din timpul luptei, pe care de unde le-ar fi cunoscut un călugăr retras ? Conchidem deci că aceste cronici pe baza analizei au fost scrise la curtea domnească. Aceasta este a doua teorie.

Prima teorie zice că letopisețele au fost scrise prin mînăstiri (I. Bogdan). Lucrurile, față de cele două teorii se pot împăca astfel: cei cari au scris la curtea Domnului sunt călugări. Este posibil ca aceste cronici mergînd pe la mînăstiri au fost completate cu fel de fel de știri dela călugării dela Putna și Bistrița.

Dacă, în adevăr, letopisețile sunt scrise la Curte, putem avea încredere mai mare în ele. În al doilea rînd, admitînd că au fost scrise aci, evident, acestea s a făcut din îndemnul și supravegherea Dom-

nului. O asemenea cronică scrisă din porumbă domnească se numește oficială. Ea redă numai elementele, faptele favorabile Domnului respectiv.

---000---

CRONICELE SLAVE DIN MOLDOVA II.

Prelegerea IX-a
din 11 Dec. 1935.

Ne-am ocupat în prelegerea precedentă cu originile istoriografiei noastre. Am arătat care sunt primele cronici precizând în același timp și locul unde au fost scrise adică la curtea domnească. Ion Bogdan crede că Letopisețul dela Bistrița și cel dela Putna au fost scrise în mănăstirile cu același nume, pentru că aceste mănăstiri sunt amintite în cele două cronici. Dar, faptul că Mănăstirea Putna și Bistrița sunt amintite de letopisețe, nu constituie un argument

Manuscrisele din mănăstire s-au păstrat mai bine decât cele din arhivele domnești. Ele au fost folosite de cronicari.

Când au început să fie scrise cronicile Moldovei ?

Dacă ne-am lua după data 1359, ar trebui să spunem că din această vreme. Dar cronicarii vorbesc de acest timp, pe temeiul legendelor, spun că Dragoș a venit în Moldova la vînătoarea unui zîmbu. Legenda lui Dragoș caută să explice stema țării Moldovei, cu alte cuvinte stema este anterioară legendii. Această legendă n'a putut fi scrisă de un contemporan. Considerând chiar numai faptul că epoca ne apare în cronici legendară, putem conchide că asemenea cronici au fost scrise cu un veac în urmă. Bogdan crede că au fost scrise în minăstiri pe vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi. Cred că e mai probabil să se fi scris pe vremea lui Ștefan cel Mare. Ajungem la această concluzie dacă observăm că, Domnii dinaintea lui Ștefan sunt amintiți în cronică fără nici un fel de amănunt, doar înșirați ca într'un pomelnic, într'utîl prea laconic. Desigur acei cari au scris n'au avut de unde să aște amănunte. Pe de altă parte unele

date sunt cronate. Din contră, în timpul lui Ștefan cel Mare, cronicile iau oarecare amploare, dau amănunte, nume de boeri, date de săptămână, descriu lupte. Se vede clar din aceste amănunte date de cronici că sunt scrise de contemporani.

Concluzia la care ne duc toate observațiile, este că istoriografia noastră începe pe vremea lui Ștefan cel Mare. Lucrul pare și natural căci într'o epocă de nestabilitate ca aceea dinaintea lui Ștefan nu putea fi cineva îndemnat să scrie. Dimpotrivă victoriile lui Ștefan au frapat imaginația și simțirea contemporanilor și atunci s'a simțit nevoie de a nu fi lăsate uitării. Un domn atât de glorios ca Ștefan cel Mare trebuie să fi dat poruncă să se scrie faptele sale.

Prin urmare istoriografia noastră apare ca un caracter oficial. Se pune întrebarea însă, este posibil să se fi scris două cronici la curtea lui Ștefan cel Mare, cea dela Bistrița și cea dela Putna ? Fără o comparație între Letopisețul dela Putna și

cel dela Bistrița, vedem că sunt pasagii cari diferă, sunt unele cari se aseamănă. Sunt chiar propozițiuni cu cuvinte identice în ambele cronici. Iată de pildă.. ...„S'au ridicat craiul cu toate puterile sale”. Această ne face să credem că avem o singură cronică, numită „Letopisetul Domnilor”. Cei ce au transcris, însă au adăugat ori nu și alte pasagii, copiind totuși pe altele identice cu vechea cronică.

Așa dar, letopisetele dela Bistrița și Putna sunt variante ale unei cronici „Letopisetul Domnilor” scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare.

În linii mari cronică cu variantele sale se arată coplesită de anume idei cum este - de exemplu - cea creștină. Lucrul acesta se observă nu numai prin citatele religioase, luate din cărți ci din conștiința creștină unitară a lumii creștine care există pe atunci. Astfel găsim expresia "s'au bucurat domnii creștini de prinprejur"... Alături de această idee interesantă, evident mai sunt și altele.

Avînd cronica un caracter oficial, evident, nu sunt scrise fapte care să nu convină Domnului. Astfel nu sunt trecute actele de vasalitate către Poloni de Petru Mușat, Ștefan cel Mare. Lucrurile acestea le știm din documentele care s'au păstrat. În cronica, de exemplu, dela Bistrița, se spune că Ștefan s'a întâlnit cu regele Poloniei la Colomeea. Noi știm însă, că acolo Ștefan, marele domn al Moldovei, a îngenunchiat în fața craiului polon, depunînd jurămînt de credință. Cronica nerelatînd aceasta, ne face să credem oă pe atunci era ideea pōlitică a independenței Domnului, la care acesta ținea foarte mult.

Alături de cele două letopisețe, avem alte trei cronici, care reprezintă ecoul istoriei Moldovei la țările streine. Avem cîte o cronică a Moldovei în limba rusă, polonă și germană. Aceste cronici sunt externe. Ele nu sunt decît traduceri după cronicile interne, pe care vecinii noștri Polenii și Rușii le-au cunoscut din anumite motive politice.

Cronica rusească nu cuprinde mari schimbări ca limbă față de cea internă pe care o traduce. Ea este o cronică a Moldovei, adăugată la sfîrșitul unei cronici rusești numite „Voskresenskaja letopis” (adică letopisețul dela M-reă Sf.Învieri). Aceasta este o cronică a țarilor ruși, căreia i s'a adăugat la sfîrșit traducerea unei cronici moldovenesti. Cronica adăugată poartă titlul: „Poveste pe scurt despre Domnii Moldovii”. Are o introducere asupra originii principatului Moldovei și după aceea înșiră Domnii pînă la moartea lui Ștefan cel Mare.

Cum a ajuns să se adauge o cronică a Moldovei la sfîrșitul cronicii rusești ? Faptul se explică prin legăturile de familie cari au existat între Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea. Știți că, Olena, fiica lui Ștefan, ia de soț pe fiul țarului anume Ivan Ivanovici. Probabil că în urma acestei căsătorii a fost adusă în Rusia cronica Moldovei de vreun boier. Și, în felul acesta, ea a fost atașată cronicii rusești. Rușii aveau, deci, interese să cunoască isto-

ria Moldovei.

Interesant este faptul că această cronică rusească a Moldovii este singura în care se încearcă a se prezenta faptele de dinaintea întemeierii principatelor. Ea începe cu o legendă. Se spune, astfel, că la anul 6867 (1359) dela Veneția au venit doi frați: Roman și Vlahata și au întemeiat un nou oraș Roman. Formos papa a despărțit pe pravoslavnici - adică pe ortodocși - de latini (catolici). Roman și Vlahata sunt strămoși Românilor. Numele celor doi frați, în realitate este numele Românilor: Vlachi și Români.

Aci este pentru prima dată prezentată origina latină a Românilor căci spune că ne tragem din Romani
Dar mai este ceva. Dacă am putea studia cronicile rusești, polone, ungurești, observăm că atunci când vorbesc de origina poporului polon - de exemplu - arată că au fost trei frați: Ceh, Rus și Lech, din care se trag popoarele de mai târziu: Cehii, Rușii și Leșii. La fel găsim asemenea idei în cronicile rusești și

ungurești. Din Roman, după cronica rusească, se trage
neamul Moldovenilor, iar din Vlahata Muntenii. Obser-
vați cum cronica în chip legendar, poetic, arată că
Moldovenii sunt frați cu Muntenii.

Această cronică rusească derivă din „Letopise-
țul Domnilor”. A doua cronică externă derivată din a-
celaș letopiseț este așa numită cronică moldo-polonă.
Această cronică este scrisă în limba polonă și s’au
găsit mai multe manuscrise ale acestei redacțiuni în
limba vecinilor noștri dela Nord. La sfîrșit cuprinde
un adaus cu lista județelor și a dregătorilor precum
și cîteva amănunte asupra oastei. Se arată că a fost
scrisă la Iași în 1565, dată pînă la care merge po-
vestirea.

Cronică moldo-polonă nu este altceva decît o
traducere cuvînt cu cuvînt după cronica Moldovei. Tra-
ducătorul însă, a adăugat fapte pînă la 1565, dînd
pentru ele data dela Christos, pe cînd pînă la 1552
întrebuințează pe cea dela Facerea Lumii, din cronica
slavă.

Asupra autorului este o întreagă discuție. Ion Bogdan crede că autorul ar fi Nicolae Brjeski, un sol al Polonilor la Turci. Acest personaj apare într-o însemnare la începutul cronicii, spunînd că a fost sol al Polonilor pe vremea cînd țara noastră era sub domnia lui Alexandru Lăpușneanu. Dar, Domnul Moldovei arestează pe solul polon, obligându-l astfel să stea, la Iași, vreme de șase săptămîni. Ion Bogdan crede că pe cînd era în Moldova, Brjeski a scris cronica pe care și-a pus numele. Totuși noi nu suntem convinși.

În adevăr, Brjeski a fost sol la Turci. și, evident, că în fața acestora, trebuia să discute și pretențiile Polonilor asupra Moldovei, pe care avea să le sprijine pe temeiul istoric. Atunci Brjeski a luat o cronică moldo-polonă ca să-i servească de informație după cum tot acesta avea asupra sa și o cronică a Turcilor. În însemnarea pomenită se spune că Brjeski a căpătat cronica. Rezultă deci că nu Brjeski este autorul. Cel care a scris cronică moldo-polonă trebuie să fie tot un polonez, care a cunoscut faptele dela curtea lui Alexandru Lăpușneanu, fiind chiar în serviciul acestui Domn.

Domnul Moldovei, știți și Dvs., a fost pus în seamă cu ajutorul Polonilor. Atunci și-a luat secretari poloni iar fiicele sale le-a măritat tot cu nobili poloni. Ei bine, unul din acești secretari trebuie să fie autorul cronicei moldo-polone.

După cronica rusească a Moldovei, cronica moldo-polonă este a patra versiune a „Letopisetului Domnilor” cu adaosuri dela 1552-1565.

A cincea versiune și ultima este cronica țării în limba germană, anume în dialectul săsesc ce se întrebuințează prin regiunea Bistriței.

Cronica aceasta a fost publicată de Dl. O Gorka sub titlul „Cronica vremii lui Ștefan cel Mare” ceea ce ne arată că se tratează în mod exclusiv domnia și faptele gloriosului Ștefan-Vodă. Deci cronica germană nu tratează întemeierea ci ea începe dela anul 1457, data suirii pe tron a lui Ștefan și se oprește la 1499, cu cinci ani înainte de moartea acestuia.

Cronica a fost descoperită la München, unde era

adusă dela Nürenberg. Se pune întrebarea: cum a putut ajunge în Germania și cine a tradus-o ?

Ștefan fiind bolnav de podragră și ne avînd în Moldova medici, a trimis soli după medici iscusiți. Știți că, Dogele Veneției a trimis doi medici. Un al treilea a fost chemat dela Nürenberg, dar moare pe drum. La fel hanul tătăresc trimete un medic.

Ștefan cel Mare a trimis doi boeri, pe la 1502, cari s'au adresat medicului șef al spitalului din Nürenberg, anume Schedel, care pe de-asupra se ocupa și cu cercetări istorice. Chiar a scris o cosmografie. Prin cosmografie, pe acele vremuri, se înțelegea o tratare îmbinată cu elemente de istorie și geografie. În cosmografia sa, Schedel spune ceva despre originile Romînilor adăogînd apoi că nu are știri.

Solii Moldovei venind în Germania au socotit că este bine să ia și o cronică germană a lui Ștefan cel Mare, prin care să informeze pe Germani despre

Ștefan-cel-Mare, cu biruințele sale și pentru care vin a cere ajutorul unui medic priceput, Schedel se interesează de cronică, o ia și o copiază cu plăcere, căci prin aceasta capătă multe amănunte despre țara Moldovei, despre care dînsul știa foarte puțin.

Dar cine este autorul cronică?

Dacă facem comparația cu cronica dela Bistrița, observăm că fiecare paragraf este compus din două părți, una care reproduce cronica veche, deci traduce paragraful respectiv din izvor și a doua parte formată din știri cari lipsesc din cronica veche slavă. Concluzia este că modelul întrebuintat este cronica „Letopisețul Domnilor” care a fost tradus și adăugat cu multe amănunte. Acestea prezintă mare importanță întrucît aci apar pentru prima dată. Este posibil că un sas de prin anturajul Domnului, un bistrițean să fi scris cronica pe care a prelucrat-o cu fel de fel de amintiri personale.

Interesant că noile știri pun într'o situație oarecum delicată pe Ștefan cel Mare. De pildă cînd

se descrie lupta dela Baia se spune că după înfrîngerea Ungurilor, Ștefan s'a depărtat de oastea sa împreună cu doi tineri. Este prins de niște Unguri, din mîinile cărora scapă prin bani. De acest lucru cronica oficială nu ne povestește nimic. Traducătorul era un rășboinic, un militar. Cînd povestește unele lucruri, unele episoade ale luptelor, le descrie cu un realism crud. Spune că Ștefan cu ajutorul lui Dumnezeu a prădat Brăila, a ars orașul, a tăiat femeile și pe copiii acestora, luîndu-i dela sînul mamelor lor. Toate acestea cu ajutorul lui Dumnezeu.

Dl.O.Gorka, descoperitorul cronicii, spune că a găsit pe autor în persoana lui Herman, pîrcălabul dela Cetatea-Albă, care ne apare ca polono-fil, caracter ce se poate urmări și din lectura cronicii. Lucrul acesta nu-l cred posibil. Nu este, încă dovedit că Herman dela Cetatea-Albă era neamț, căci acest nume îl găsim și la Romîni. In al doilea rînd, cunoaștem toate rudele pîrcălabului, care sunt Romîni. Deci ~~autorul a rămas nedescoperit~~ iar cronica

a rămas anonimă, ca toate celelalte de pînă aci.

Am arătat cum la început, la curtea lui Ștefan cel Mare de către niște călugări s'a scris „Letopisețul-Domnilor”. Din acesta derivă analele interne dela Bistrița și dela Putna. Apoi cronicile externe au ca izvor același letopiseț.

Letopisețele acestea anonime, în număr de cinci care derivă toate din același prototip, au fost continuate în veacul al XVI-lea de către Macarie, Eftimie și Azarie.

---000---

Cronicele moldovenăști din sec. XVI.

Prelegerea X-a

16.XII.1935

În lecțiunea de azi ne vom ocupa cu cronicile scrise în sec. al XVI-lea. Cronicile veacului acestuia sunt în număr de trei. Ele nu mai apar anonime. Au fost publicate de Ion Bogdan. Autorii celor trei cronici sunt: episcopul Macarie, egumenul Eftimie și Azarie călugărul.

Macarie era un om foarte învățat. În cronica sa dă chiar știri despre "dânsul". Pe vremea lui Ștefăniță era egumen la M-reș Neamț; după aceea trece episcop la Roman, unde păstorește vreme de 27 ani (1531-1558). Macarie, la un moment dat, a fost silit să renunțe la calitatea sa de episcop din pricina domniei lui Ilie, fiul lui Petru Rareș. Acest domn a fost o figură urâtă a Istoriei Moldovei, căci trece la mahomedanism. Din această pricină este silit să părăsească scaunul domnesc, iar numele său este șters de-

pe toate pisanile și documentele vremii. Ei bine, Ilie ca domn, scoate din scaun pe episcopul Macarie, întrucît în persoana acestuia vedea o mare piedică. Nu uitați că Ilie este de religie mahomedană acum, iar Macarie, prigonitul, episcop ortodox. Prin în-săși această situație trebuia unul din cei doi să cadă. Dar, Macarie, după detronarea lui Ilie, după o întrerupere de un an, iarăși apare ca episcop de Roman. Acest personajiu interesant, în sfara cronicei sale, a mai scris și alte lucruri. Lumea de atunci îl numea „învățătorul Țării Moldovei”. Se arată ca un cunoscător al limbii grecești și slavonești. Cronicarul slavonesc, Macarie, ne apare cam pedant, căci termenul de logofăt îl traduce prin „așezători de cuvinte”. Pe lângă aceasta în loc să afirme de exemplu că la 24 Februarie s'a întâmplat cutare lucru; zice că atîtea zile după călendele lui Februar s'a înregistrat faptul....Țarul Rusiei trimete la Alexandru Lăpușneanu o solie prin care cere să i se copieze un codice de legi, Sintagma lui Matei Vlas-

tari, căci pe vremea sa pravila bizantină în slavonește era foarte greu de utilizat din pricină că traducătorul pune materialul groso-modo.

Simțind nevoia unei sistematizări, țarul se adresează lui Lăpușneanu. Din îndemnul acestuia, Macarie se așează pe lucru, pune ordine în material și-l aranjează după ordinea alfabetului slavonesc. Astfel pravila întocmită, Macarie o expediază Rușilor.

Cronicarul nostru spune că a învățat carte dela Teoctist al II-lea, mitropolitul Moldovei, care știa din adînc carte „din doaxă în doaxă”, adică din scoartă'n scoartă.

Scrierea lui Macarie are un caracter oficial ca și celelalte cronici de pînă acum. Iată cum începe el: „cele de pînă aci le-au adunat și cu meșteșug le-au întocmit și ni le-au lăsat nouă, spre scumpă moștenire scriitorii dinainte de noi, se vede însă că oameni iubitori de Dumnezeu. Și ne silim dar și noi după putințele noastre, a duce mai departe și-

rul povestirii și a-l aduce pînă la domniile vremurilor noastre, nu ca să ne fălim cu umflături ritoricești ci ca să împlinim domneștile porunci ale strălucitelui și pentru dușmanii săi înfricoșatului Petru Voevod, feciorul lui Ștefan Voevod cel Viteaz, precum și ale marelui logofăt Kir Teodor; căci îmi porunciră nemernicieii mele, celui de pe urmă între călugări, smeritului Macarie, a nu lăsa ca faptele întîmplute în vremurile și domniile trecute să rămîină învăluite în mormîntul uitării, ci a le preda istoriei"...

Deci nici Macarie nu cunoaște pe autorii „Letopiseșului Domnilor” și în al doilea rînd ne arată din îndemnul cui scrie.

Foarte interesant este Macarie cînd afirmă că nu va face „umflături ritoricești”. Dinpotrivă tocmai aci este marea greșală a cronicarului căci opera sa este presărată cu foarte multe „umflături” de acestea. Kle, totuși, nu sunt originale, ci sunt luate iara dintr-o mențiune din o cronică streină.

Cartea care i-a servit de model este cronica lui Constantin Manasses, scriitor bizantin din veacul al XII-lea, care pentru popor alcătuește o cronică a lumii în versuri. Această cronică, ulterior, a fost tradusă în slavonește. Imbrăcată în haină slavonească (traducere medio-bulgară. sec. XIV) scrierea lui Manasses colindă lumea, ajunge și prin țările noastre și la cunoștința lui Macarie, care nici mai mult nici mai puțin ia pentru cronica sa foarte multe paragrafe cu fel de fel de epitete și caracterizări. Exemple. Vorbind despre Petru Rareș spune că la bătrînețe „petrecea în băi și în serbări”

Pasagii întregi privitoare la bătălii și la împărații bizantini sunt raportate la bătăliile vremii sale și la domnii Moldovei. Despre Poloni, deasemenea zice că ei cu „coada lovesc și cu limba ling”, avem prin urmare o ironie cu stil bizantin, dela un bizantin, la adresa Polonilor. Tot despre aceștia mai spune că sunt „greci la minte, scurți la haine și lungi la picioare”. Astfel fiind cronica lui Ma-

carie, are o valoare foarte redusă. Valoarea scăzută vine de acolo că se întrebuințează prea multe figuri retorice. pe urmă este neprecisă, vagă.

Macarie povestește dela 1506 pînă la 1558.

Este posibil să fi fost cronici mai vechi pe care Macarie numai le-a stilizat.

Oricum ar fi adevărul, în cuprinsul lucrării găsim și unele idei. Macarie privește Istoria Moldovei în raport cu istoria altor popoare. De aceea se consideră obligat să dea știri despre fapte petrecute în afara graniței, despre Turci, despre cucerirea Belgradului, despre Unguri...

Apoi găsim diferite păreri în legătură cu ortodoxismul vremii. Domnul Moldovei este singurul apărător al creștinătății iar ceilalți: Polonii, Muntenii sunt păgini atunci cînd se împotrivesc Moldovenilor.

Cînt Turcii cu Soliman cel Mare au pornit contra lui Petru Rareș, boerii au părăsit pe Domnul Moldovei. "Ce răutăți n'au făcut atunci boerii, cari ca nisce cîni turbați se repeziau asupra lui". Eie-

tul Rareș este silit să meargă în pribegie. În fuga sa din scaunul țării „ajuns-au spre seară la M-rea Bistrița, unde fiind primit fără pedecă, voia să se odihnească, dar moșicii și răutăcioșii - e vorba de boeri - simțind de aceasta, înconjurară minș-tirea și ca niște capre sălbatice năvăliră asupra ei. Văzînd el acestea și disprețuînd toate, au în-călecat pe un cal iute și au căutat scăpare prin fugă, despoiat de tot ce avuse întocmai ca un rob fugar".

Macarie am văzut că este potrivnic boerilor trădători și Polonilor, etc. Aceasta se explică prin legătura strînsă dintre el și Petru Rareș. Prietenii și dușmanii Domnului Moldovei se bucurau de aceeași calitate la Macarie. Avem, deci, o cronică oficială.

A doua cronică a sec. al XVI-lea este datorită lui Eftimie, care scrie din porunca lui Alexandru Lăpușneanu. Avem, deci, în fața noastră o cronică oficială, bine informată, dar părtinitoare.

Eftimie cunoaște pe Macarie. Opera acestuia, de asemenea, îi este cunoscută și anume numai prima parte, care duce firul povestirii până la anul 1542. A doua parte a operii sale, Macarie o scrie la adânci bătrâneți. Deci Eftimie cunoscând prima parte a înaintașului său, este normal și explicabil de ce tocmai de la 1542 începe să înșire faptele cronice sale.

Iată începutul acestei lucrări: „până aci s'au scris cu osteneala prea-o-sfințitului părinte al nostru Macarie, episcopul de Roman. Iar cele ce s'au întâmplat de aci înainte, evlaviosul Ion Alexandru Voevod mi-au poruncit mie, ieromanahului Eftimie, celui din urmă între egumeni, a le scrie pe scurt, ca nu cumva cu trecerea vremilor să se cufunde și cu acestea în adâncul uitării”.

Eftimie ne arată acum cine l-a îndemnat să scrie. Pentru Macarie găsește numai cuvinte de laudă socotindu-l ca un mare învățat.

Ion Bogdan spune că acest Eftimie nu este al

tul decît episcopul de Rădăuți, care trăia prin
acea vreme. Rusul Syrku, basarabean de origine, sus-
ține că acest cronicar este egumenul Eftimie dela
M-reă Capriana, din Basarabia.

In adevăr, cînd țarul Rusiei cere acea pravilă
lui Alexandru Lăpușneanu, Macarie întocmind-o trime-
te lucrarea Rușilor prin egumenul dela Căpriana. A -
cest Eftimie este deci foarte aproape de Macarie, ne
apare ca un ucenic și ceva mai mult este sfînțit ca
diacon de episcopul de Roman. Deci Eftimie cronică-
rul credem că este egumenul dela Căpriana întrucît e
vorba de un autor ce formează pe lîngă episcopul Ma-
carie.

Cronica am amintit, începe cu povestirea dela
1542 și o duce pînă la 1553-54. A vrut bietul Efti-
mie să scrie ca Macarie cu „umflături ritoricești”
dar din cauza culturii sale, mai puțin întinsă și
din pricina sufletului său realist, nu reușește. To-
tuși, pe ici pe colo, găsim cîteba expresii dela Ma-
nasses.

Cronica aceasta slavonească fiind oficială, este favorabilă lui Alexandru Lăpușneanu și partizanilor săi și defavorabilă dușmanilor acestuia.

Când Lăpușneanu ~~sue~~ tronul Moldovei, omoară pe Elena. văduya lui Petru Rareș, fapt urit dar! justificat de cronicarul oficial. Ilie - zice cronicarul - a fost îndemnat să treacă la mahomedanism de mama sa Elena, ceea ce nu ne vine a crede. Deasemenea „la îndemnul mamei sale, doamnei Elena, se puse a munci și a căzni și a perde pe boeri: pe unii îi lipsia de vedere, pe alții îi dădea morții în toate chipurile, pe alții iarăși îi sugruma în temnițe și cu alte felurite munci îi chinuia și-i ucidea”.

Descrierea trecerii la islamism a fiului lui Petru Rareș este foarte frumos redată. Ilie „s'au jurat cu mâinile pe crucea prea curată înaintea poporului întreg ce se ține de legea creștinească și că n'are de gând să se turcească; dar în aceeași noapte au sfărâmat crucea, pe care se jurase, și au aruncat-o în parachilie. Și pe prea-o-sfințitul și

prea curatul arhiereu și dascăl al Moldovei, Kir Macarie episcopul de Roman, pe nedrept, fără judecată și fără sobor l-au alungat din scaun cu sfatul și îndemnul mamei seale Elena și a lui Nuor și Mitrofan, fost episcop. După toate acestea, atâtea nerușinări, au făcut, încît se părea că e fermecat și mai rău decît un cîine turbat. Și dacă i-ar fi fost cu putință, ar fi sburat prin văzduh pînă la Țarigrad, negîndindu-se nici la domnia ce o perdea, nici la mamă-sa, nici la frații, nici la boerii, nici la tovarășii săi din copilărie.

În adevăr, din cele prezentate, Elena, mama lui, este prezentată ca o figură urîță a treacutului nostru alături de turcitul ei fiu. Totuși noi încă socotim uciderea Elenii ca o mare cruzime a lui Lăpușneanu, nemotivată cu nimic.

La 1909 s'a descoperit o a treia cronică scrisă de Azarie. Acesta cunoștea cele două părți ale cronicii lui Macarie. Azarie este chiar un continuator al acestuia, căci iată începutul cronicii: "pînă aci

au mers alcătuirile ritoricești ale părintelui Macarie. Să încep dar și cu fostul și nemernicul lui ucenic, Azarie...mă voi sili și cu umilitul său fiu a merge mai departe și a împlini porunca domnească; adică a lui Petru al doilea, cucernicul domn..... cer dar iertare dacă din pricina vremii îndelungate ce au trecut voi uita câte ceva și nu voi pomeni unele lucruri întâmplate în cursul anilor".

Azarie, prin acest citat, ne spune că scrie din
"porunca lui Petru al doilea, adică Petru Schiopul,
De asemeni nu uită să afirme că scrie din memorie, cerînd pentru unele scăpări inerente scuze. Azarie
arată că este ucenicul lui Macarie, față de care are
o atitudine de adîncă venerație și respect. Cu ocazia morții lui Macarie la 1 Ianuarie 1588 îl numește "alesul între filosofi" și "dascăl al Moldovei", arătînd prin aceste cuvinte marea pierdere a țării.

Dar cine este acest cronicar ? Ce funcțiuni a ocupat ? În privința aceasta nu știm nimic. Opera lui Azarie merge cu povestirea pînă la anul 1574. Ea

este favorabilă lui Alexandru Lăpușneanu, nefavorabilă fiului acestuia, Bogdan, ca și lui Ioan Vodă cel Cumplit.

În ceea ce privește pe Bogdan, este acuzat de Azarie că s'a dat cu Leșii și cu catolicii. El a căutat să se căsătorească cu o poloneză, fiica unui nobil, nu reușește și în cele din urmă este prins și detronat. Iată cum descrie Azarie pe Bogdan ca domn: „era un tânăr bine făcut, căruia nu-i crescuse încă mustața. Avea suflet drept la început, era învățat în cărți și fără nicio răutate în sine, milostiv și blând, și în toate asemănător la obiceiuri cu tatăl său“. Dar mai târziu „s'au împrietenit cu oameni de altă credință și de altă limbă, cu sfetnici Leși și petrecea vremea cu ei, cu un cuvânt toată avuția domnească o risipea împărțind-o necuraților și spurcaților Leși, nebăgînd în seamă vorbele sfătuitoare de bine ale arhiepiscopilor și nevoind măcar să vadă în fața sa pe sfetnici oari îi doreau binele“.

Iată ideea creștină ortodoxă ! Polonii sunt

spuracați. Domnul țării este condamnat aspru că ge-
nește dela sine pe sfătuitoarii săi doritori de bine,
pe arhieriei. Astfel fiind Bogdan, ne explicăm atitu-
dinea vrăjmașe a lui Azarie.

Ioan Vodă cel Cumplit era rivalul lui Petru
Șchiopul. Voi da cîteva pasagii privitoare la acest
domn, care ne face să înțelegem de ce Azarie era și
contra acestuia. Pînă acum, știți, că Ioan Vodă cel
Cumplit este adversarul lui Petru Șchiopul.

„In cetatea Rhodosului trăia un mazil cu numele
Ioan....zicea că după naștere e viță de domn. Om și-
ret, crud, ascuțit la minte, gata la vorbă și price-
put la carte”. Domnia acestuia "au fost ca un nor în-
tunecos și aducător de sînge, în loc de ploaie. De la
început răcnia ca un leu, să sugă sîngele nevinovați-
lor boeri. Căci era ucigaș din fire și sîngele i se
părea mai dulce decît mustul. Și umora le tăia cape-
tele și le lua averile, înmulțind-o prin răpiri ne-
drepte pe a sa, altora le jupuia pielea ca la niște
berbeci, pe alții îi desghina în patru, iar pe alții

fi îngropa de vii, ca pe morți". Ioan Vodă este arătat ca un mare materialist. Scornea fel de fel de procedee spre a pune mîna pe aur „rob fiind aurului” zice Azarie. Pentru aceasta nu plătea lefii soldaților săi, iar un episcop tot așa de nedarnic ca sine anume Gheorghe „l-au dat focului a tot mîncător”. Ca și Bogdan, Ioan Vodă cel Cumplit atacă religia ortodoxă. „Nu se ținea de dreapta credință, hulia fețele dumnezești...silea pe oameni să lucreze în zilele de sărbătoare”.

Azarie, ca și ceilalți doi înaintași, greșeste cînd ia multe figuri de stil dela Manasses. Stilul și frazele care arăt faptele lui Ioan Vodă cel Cumplit au fost scrise cu secole înainte și raportate la împărații Bizanțului. Din această privință putem considera multe afirmațiuni exagerate.

Nici Luteranii nu scap de epitete. Intr'un loc îi numește necurați, în altul „urîți lui Dumnezeu”. Asemenea „urîți” a avut pe lângă dînsul Despot-Vodă.

Petru Șchiopul, în schimb, este luceafărul Moldovei. În timp ce Bogdan, Ioan Vodă cel Cumplit, sunt huliți, acesta este luceafăr căci el este și rămîne ortodox convins, nu iese din sfaturile dragătorilor săi.

Cronica lui Azarie este ultima scriere istorică, în slavonește. După aceasta pînă la cronica lui Ureche, pînă la 1640, avem o lacună în istoriografia moldovenească. Timp de 70 de ani, nu avem nicio altă cronică.

Înainte de a trece la Ureche, să studiem această lacună, care se datorește unor pierderi de scrieri.

Ureche, evident, nu putea cunoaște faptele cu mult petrecute înaintea sa. Amănunțele din vremuri depărtate ne duc la ipoteza că pînă la anul 1587, a folosit pe un continuator al lui Azarie.

Se pune o altă întrebare: Grigore Ureche să fie primul care scrie în românește? El însuși declară că a avut la îndemînă „letopisețul nostru cel moldovenesc”. Aceasta ne face să credem că am avut un letopiseț moldovenesc, scris în limba romînă dar care

s'a pierdut , , ceva mai mult, Miron Costin dă chiar numele traducătorului. Este vorba de Eustratie Logofătul.

Istoria moldovenească începe cu „Letopisețul Domnilor”. Din el derivă letopisețul dela Bistrița, dela Putna și cele trei cronici externe: cronica moldo-polonă, rusească și germană. În sec. XVI avem cronicile lui Macarie, Eftimie și Azarie. Toate aceste cronici din sec. XV și XVI au fost traduse de Eustratie Logofătul.

Pe baza lucrării lui Eustratie, Ureche reia istoria Moldovii, adăugînd din loc în loc știri din alte izvoare.

Prin urmare două secole încheiate avem o continuă scriere a istoriei Moldovei. Avem un fel de școală istorică. Istoria începe să fie scrisă pe vremea lui Ștefan cel Mare și continuă pînă după Dimitrie Cantemir.

—000—

Grigore Ureche - Opera și biografia.-

Prelegerea XI-a

18 Dec. 1935

În prelegerile de pînă acum ne-am ocupat cu originea istoriografiei moldovenești și am deosebit două grupe de cronici interne și traduceri lor externe. Am arătat, iarăși, că această istoriografie este scrisă în limba slavonească.

Trecem astăzi la cronicile românești și anume la cele cari au fost influențate mai adînc de cultura polonă. Va fi vorba întîi de Grigore Ureche.

Cronica lui Grigore Ureche a fost editată de mai multe ori. Cel dintîi care a publicat-o a fost Mihail Kogălniceanu, în colecția sa de cronici moldovenești. Kogălniceanu a făcut două ediții de cronici: "Istoriisetele Moldovei (1852) și „Cronicele românești (1872)”. Amîndouă conțin numai cronici moldovenești; deosebirea dintre cele două ediții stă în aceea că cea de a doua ediție este scrisă cu litere latine, în timp ce prima e cu litere cirilice.

Francezul E.Picot a publicat o ediție intitulată „Cronique d'Urechi", unde reproduce pe Kogălniceanu. Totuși este o deosebire. Picot adaugă multe note luate din cronicarii streini.

În zilele noastre, s'a pus chestiunea editării critice a lui Ureche, ținându-se seamă de toate manuscristele cronicii. O asemenea ediție critică a făcut C.Giurescu, care prin intermediul „Comisiei istorice a României" tipărește cronica. Pentru a justifica și părerile sale în privința autorului cronicii, tot C. Giurescu a publicat un studiu „Noi contribuțiuni la studiul cronicelor moldovenesti".

Un altul care încearcă să editeze critic cronica lui Ureche, este M.Popovici. Ediția acestuia este slabă.

În sfârșit, Dl.C.C.Giurescu da o nouă ediție populară reproducând pe a părintelui D-sale dar fără aparat critic. Unele amănunte asupra lui Ureche găsiți în „Istoria literaturii române" a D-lui N.Iorga.

Deasemenea în „Istoria literaturii române vechi” a D-lui Sextil Pușcariu. O ultimă lucrare privitoare la Ureche și opera sa este scrisă de P.P. Ponițescu, anume: „Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr.Ureche și M.Costin”. (Anal. Ac.Romîne - 1925).-

Acesta este stadiul bibliografic asupra cronicii lui Ureche. Exact nu putem ști cînd a scris Ureche cronica, dar putem afirma că el face acest lucru în domnia lui Vasile Lupu.

Să vedem acum cuprînsul croniciei. Ureche își începe scrierea cu o predoslovie - prefață. Aci adresîndu-se cetitorului, Ureche expune motivul pentru care a scris cronica. Primul motiv este de ordin moral. Cronicarul nostru credea că Istoria este o învățătură pentru urmași de a urma pildele cele bune și a se feri de cele rele. În al doilea rînd, Ureche socotea că este o datorie a sa de a nu lăsa uitării faptele strălucite ale strămoșilor. Oamenii - zicea

dînsul - nu trebuie să trăiască ca fiarele.

În privința isvoarelor spune că s'a folosit de „Letopisețul nostru cel moldovenesc”, adică o cronică internă și de „Letopisețul leșesc” care reprezintă o cronică externă, polonă. Grigore Ureche ne arată chiar, într'un singur loc, că autorul letopisețului leșesc este Bielski.

După predoslovie urmează în cronica lui Ureche primul capitol asupra originii poporului nostru. Expunerea este destul de vagă, căci Ureche nu avea o idee destul de clară în privința originii poporului român. Astfel afirmă că numele de Valachia vine dela căpitanul roman Flacus, care a cucerit părțile noastre. Arată în continuare că noi „dela Rîm ne tragem”, adăugînd însă că au venit și alte popoare peste „Rîmleni” ca Greci, Unguri, Turci, Tătari, dovadă limba românească care e foarte amestecată.

Prin urmare, după G. Ureche, noi nu avem o origine destul de clară, latină, ci o origine amestecată.

Ureche nu știe nimic de Traian cu războaiele sale, de Daci, ci descrie numai pe Sciți.

După capitoul privitor la originea Românilor, Ureche povestește întemeierea Moldovei de către Dragoș și urmează povestea cu vânătoarea zimbrului. Povestirea aceasta este mai dezvoltată aici comparativ cu descrierea sumară făcută de letopisețele slave.

Moldova, după Ureche, derivă dela numele cățeilii Molda. Deasemenea numirea localității Bourenii, este în amintirea bourului ucis de Dragoș. Localitatea Ițcani are numele dela un oarecare Iațco.

Observăm deci cum Ureche personifică numele de localități. Ureche pune întemeierea Moldovei la 1359, apoi continuând povestirea, face o comparație între cele ce spune letopisețul moldovenesc și cel leșesc.

După moartea lui Ștefan cel Mare, firul expunerii se întrerupe brusc și ni se prezintă o serie de capitole în care se descriu țările cu popoarele vecine: Turcii, Tătarii, Polonii și Ungurii, exclu-

siv Muntenii. Această omitere o face Urechè, probabil pentru că a crezut că Muntenii sunt acelaș popor cu Moldovenii sau în orice caz nu ne considera ca streini. O altă explicație este că Ureche neavînd știri despre Munteni, foarte simplu, nu le-a rezervat un capitol. Cînd vorbește de Tătari, de Turci, dă o listă a hanilor și sultanilor.

Însfîrșit, Grigore Ureche rela istoria Moldovei, care se oprește brusc la 1595 cu un titlu de capitol „Cînd au venit Lobodă cu oaste căzăcească și au gonit pre Aron-Vodă din scaun și au ars tîrgul Iașilor”. Acest titlu de capitol urma să fie dezvoltat de cronicar dar nu se știe din ce pricină nu s'a făcut acest lucru.

Acesta este conținutul croniciei. Se cuvine să studiem cum înțelegea Ureche să ne redea toate știrile sau datele.

Pînă la 1587 toate evenimentele prezentate sunt încadrate într'o cronologie exactă și completă. Se

dau știri care s'au petrecut în ziua cutare.....

După 1587 expunerea este cam vagă și nesigură. Se dau ~~facte petrecute la curtea lui Aron Vodă și se vor-~~
~~bește despre Nistor Ureche. Este posibil ca la 1587~~
~~să se fi terminat expunerea izvorului folosit de Ure-~~
~~che. După această dată, Ureche scrie din amintirile~~
~~tatălui său. Cronica am arătat că este neterminată~~
~~și cred că Ureche voia să ducă expunerea până în zi-~~
~~lele sale.~~

Cronica lui Ureche nu s'a păstrat în forma lăsa-
tă de el. Copiștii au făcut schimbări, introducând
~~capitole noi, interpolații - sau omițând anume părți~~
din manuscris.

Unul dintre interpolatorii cronicei lui Ureche
este Simion Dascălul, ~~de~~ a cărui biografie nu, știm
nimic. Din nefericire, toate manșcrisele lui Ureche
sunt cu adaosurile lui Simion Dascălul. Ele se pot
deosebi numai în oarecare măsură de originalul lui
Ureche. De pildă, în ~~capitolul~~ despre originea Româ-

nilor al croniceî lui Ureche, Simion Dascăluî a adă-
ogat o povestire din letopiseţul unguresc -zice el-
unde se spune că Lăslău, craiul unguresc, având răş-
boiu cu Tătarii a cerut ajutor Romanilor. Aceştia au
trimis în ajutorul Ungurilor pe toţi cei închişi.
După luptă, regele Laslău, nu a trimis pe cei car'
l-au ajutat la Romani, ci i-a colonizat aci. Din
asemenea colonişti, veniţi din închisorile Romei, din
nişte răufăcători colonizaţi prin părţile noastre, c
după înfrângerea Tătarilor de Laslău, crede Simion
Dascăluî că se trag Români.

Miron Costin şi Dimitrie Cantemir au combătut
vehement părerea lui Simion Dascăluî socotind-o
basm.

Un alt adaos al aceluiaşi Simion este privitor
la Despot Vodă. El chiar spune: „ aceasta povestire
despre Despot-Vodă am adaus-o eu Simion Dascăluî”.
Acesta a luat povestirea despre Despot din traduce-
rea polonă făcută de M. Paskowski croniceî latine a

lui Guagnini.

Vor mai fi și alte interpolații ale lui Simion Dascălul dar nu le putem identifica căci Simion Dascălul nu ne mai spune nimic în acest sens.

Un alt interpolator este Misail Călugărul. Acesta, cînd cronica vorbește despre Alexandru cel Bun, ca pînă la Alexandru nu existau dregători, ci toate au fost înființate de acest domn. Dă chiar o listă dregătorilor cu atributele fiecăruia în parte.

Nu Alexandru cel Bun a întemeiat dregătoriile Moldovei, ci încetul cu încetul, după nevoile curții și influențați de vecini s'au întemeiat aceste funcțiuni. Dregătorii au fost și înainte de Alexandru, iar funcțiuni noi s'au înființat și după acest domn. Interpolatorul Misail, trece, totuși, toate dregătoriile care existau în sec. XVII la sec. XV.

Să vedem cine este Grigore Ureche ? Din documentele pe care le avem, putem stabili biografia acestui cronicar. El face parte dintr'o familie care

apare documentar încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Știm că bunicul său se numea Maxim iar tatăl său Nistor.

Nistor Ureche, deși n'a fost scriitor, a jucat totuși un important rol politic. A fost căsătorit cu Mitrofana. Zidește Mănăstirea Secul, unde se păstrează un frumos epitaf brodat de Mitrofana. Nistor a avut ca fii pe: Anastasia, căsătorită cu Isac Bălica, înrudit cu Movileștii și polonez-fil; alt fiu a fost Nicolae și în sfârșit cronicarul nostru Grigore. În ce privește averea tatălui cronicarului Ureche, avem un document din 1617, de unde se vede că stăpînea: 52 de sate, 45 de moșii, 17 mori, 6 heleștee, 14 fâlcii de vie și o prisacă. Prin urmare o avere colosală răspîndită prin toate județele Moldovii.

Am spus că Nistor a jucat un rol politic destul de însemnat. Să urmărim acest lucru. Sub Petru Șchiopul, la 1589, este vornic de gloată, adică

paznic al ordinii din oraş şi de la curte. Sub Aron Vodă e mare logofăt. Certându-se cu acest Domn, supranumit Țărenul din pricina purtării faţă de boeri, se refugiază în Polonia. Aron Vodă este aliatul lui Mihailu Viteazul.

După cîtăva vreme, Polonii pătrund în Moldova şi pun pe tronul ţării pe Eremia Movilă prietenul şi ruda lui Nistor Ureche, care cu această ocazie se grăbeşte să vină în ţară. Eremia Movilă reînnoeşte vechile tratate de vasalitate cu Polonia. Intre semnatarii noului tratat de vasalitate este şi Nistor. Se constată că acest boer a adus şi servicii militare lui Eremia Movilă în lupta acestuia contra lui Răsvan.

Nistor Ureche a fost un intermediator între Polonia şi Moldova, fapt care determină la 1596 Dieta polona să-i acorde indigenatul, adică cetăţenia de onoare. De multe ori îl vedem sol în Polonia.

După moartea lui Eremia Movilă, tronul a fost ocupat cîtva timp de Doamna Elisabeta Movilă, în

numele copiilor săi, care erau minori. Acum Nistor Ureche este un fel de regent. După puțină vreme moare la 1618. Pe lângă că a avut nobilitatea polonă care se putea transmite și urmașilor, pe lângă că a avut multe dregătorii și a fost în diferite solii, Nistor Ureche fusese și membru al Stavropidiei, adică al frăției ortodocșilor ruteni din Lemberg.

Pe vremea când Nistor era în viață încărcat cu atâtea onoruri și demnități, fiul său Grigore era la Lemberg pentru învățătură. Aci erau două școli: una iezuită și alta ortodoxă. La care a studiat cronicarul nostru ? Miron Costin ne spune că Grigore Ureche a făcut studii de arte libere în Polonia. Prin prisma acestei afirmații și întrucât Ureche ne apare ca un cunoscător al limbii latine, cred că acesta a învățat la colegiul iezuit din Lemberg.

După moartea tatălui său îl găsim pe Grigore, la 1628, ca logofăt al treilea. Misiunea acestui funcționar era importantă prin aceea că el scria scrisorile externe. Ea nu se acorda decât acelor care a-

veau cultura temeinică. Rînd pe rînd, G.Ureche este mare spătar, iar în vremea lui Vasile Lupu apare ca vornic al Țării-de-jos, funcțiune ce o ocupă între 1643 și 1647, murind scurtă vreme după aceasta.

Un singur amănunt avem despre activitatea lui Ureche pe vremea lui Vasile Lupu. Miron Costin spune că Ureche a sfătuit pe Domnul Moldovii să căsătorească pe Domnița Maria cu Ianuș Radziwil, un nobil polon protestant. Boerii se împotrivesc. Singur Grigore Ureche este pentru săvîrșirea acestui act, căci prin aceasta înțelegea să servească Moldova politicește prin legăturile de familie ce aveau să se creeze între familia domnitoare din Moldova și nobilimea polonă.

Din cele ce am spus despre cariera acestui scriitor, vedem că multe influențe ale operii sale se explic prin cultura pe care a căpătat-o în școalele polone.

---000---

Grigore Ureche - Isvoarele cronicii.

Prelegerea VII-a

din 8 Ian.1936

În lecțiunea precedentă ne-am ocupat de Grigore Ureche, arătând care au fost edițiile cronicii sale și ce se poate ști despre biografia sa. Legăturile lui Grigore Ureche și pregătirea sa ne indică o influență polonă. Apoi nu trebuie să se uite că Ureche studiază în Polonia, la Lemberg în colegiul iezuit. Aci trebuie să fi înățat pe lângă unele cunoștințe ~~limba polonă și latină.~~ limba polonă și latină.

Trecem acum la isvoarele cronicii lui Ureche. În adevăr, când am vorbit despre această cronică, spuneam că merge de la 1359 până la 1595. Pentru epoca veche, Ureche nu putea avea știri directe iar pentru ultimele capitole s'a informat dela tatăl său. Dar în ceea ce privește epoca veche cronicarul nostru trebuia să ia știri din isvoarele scrise. S'a întâmplat însă un lucru. Spre deosebire de

vremea noastră cînd un istoric este obligat în lucrările sale să dea o bibliografie completă, cei vechi nu se simțeau nu nimica obligați să pomenească numele și titlul lucrărilor consultate. Se prezentau pasagii întregi din operele altora fără a se face mențiune. Din această pricină este foarte greu să prezentăm, complet, izvoarele folosite de Ureche. Cu toate acestea, iată ce ne spune Ureche în prodoșlovie sa (pag. 2-3 ediția C.Giurescu): „nu numai letopisețul nostru, ci și cărți streine am cercat ca să putem afla adevărul, ca să nu mai aflui scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate; că 'letopisețul nostru cel moldovenesc așa de pre scurt scrie că nici de viața domnilor, carii au fost toată cîrma, nu alege necum lucrurile din lăuntru să aleagă și pre scurt scriind și însemnînd de la început pînă la domnia lui Petru Vodă Șchiopul și s'au stîns că de aci n'au scris încioace ninenea. Nici este a se mira, că scriitorii noștri n'au avut de unde

strînge cărți că scriitorii dintîi n'au aflat scrisori, că de niște oameni neașezați și nemernici mai mult proști decît să știe carte, ce și ei, ce au scris mai mult din basme și din povești ce au auzit unul de altul. Iară scrisorile streinilor mai larg și deajuns scriu, carii au fost fierbinți și rîvnitori nu numai ale sale să scrie și și cele streine să însemneze. Și de acolo multe luînd și lipind de-ale noastre potrivit vremea și anii de am scris acest letopisetz, carele de pre multe locuri de nu se va fi și nimerit gîndesc că cele ce va fi înțelept nu va vinui că de nu poate de multe ori omul să spue așa pre cale tot pre rînd, cela ce vede cu ochii săi și multe smîntește, de au spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi de demult, de s'au răsuflet atîta vreme de ani! Ce eu cum am aflat așa am arătat"...

Pasagiul este foarte important căci putem trage concluziuni asupra izvoarelor și asupra metodei istorice.

În privința isvoarelor avem: letopisețul nostru cel moldovenesc (scris în românește, căci altfel ar fi spus "cel slavonesc") care merge dela început pînă la domnia lui Petru Vodă Șchiopul. Acest letopiseț, după părerea lui Ureche, este insuficient căci "de pre scurt scrie, că nici de viața domnilor, cari au fost toată cîrma nu alege, necum lucrurile din lăuntru să aleagă". Pentru aceste motive întrebuițează isvoarele streine. Ce a făcut Ureche cu isvoarele interne și externe? A lipit și a potrivit vremea și anii adică a aranjat anii sau cronologia dela facerea lumii.

Ureche juxtapune întotdeauna cele două isvoare în cuprinsul cronicii. Face, deci, o paralelă spunînd de pildă, despre cutare fapt: "așa zice letopisețul nostru iar cronica streinilor zice...sau cronica leșească nimic nu scrie despre aceasta".

Nu este de mirare că a întrebuițat un isvor leșesc întrucît toată cultura sa era polonă.

Ce este letopisețul moldovenesc ? Noi avem un mijloc de control. Comparînd toate știrile din cronica lui Ureche despre care zice că sunt luate din letopisețul moldovenesc cu letopisețele slave de care am vorbit, vom constata că sunt foarte numeroase pasagii care se găsesc în letopisețele slave. Ce înseamnă aceasta, că Ureche a tradus letopisețe slavonești ? Nu, Ureche a folosit o traducere în romînește. Această traducere a letopisețelor slavonești se datorește lui Eustratie Logofătul.

Miron Costin spune, vorbind despre istoricii dinaintea lui, că cele mai vechi scrieri sunt prin mînăstiri, apoi cel dintîi care a scris romînește a fost Eustratie Logofătul și după acesta Grigore Ureche. Cronica pierdută a lui Eustratie Logofătul care e tot una cu letopisețul moldovenesc este o simplă traducere ? Nu! Eustratie a introdus unele legende pe care, ulterior, și Ureche le reproduce în scrierea sa. De pildă, cînd vorbește de lupta lui

Ștefan cel Mare cu Muntenii, zice că a apărut Sft. Procopie, la vederea căruia soldații s'au îmbărbătat și astfel au învins. La fel, în luptele contra Turcilor, se arată Sft. Dimitrie.

Cine este Eustratie Logofătul ?

Acest om era învățat, știa grecește și latinește. El a fost întrebuințat de Vasile Lupu la traducerea pravilelor din grecește. E deci autorul unei cronici, care s'a pierdut, dar care a fost întrebuințată de Grigore Ureche, păstrându-se astfel în oarecare măsură în opera celui căruia i-a servit de izvor.

Letopisețul moldovenesc este o traducere care merge, cu povestirea dela 1359 până la 1587 (când se sting știrile precise).

Ce este letopisețul leșesc ? După obiceiul său, Ureche indică limba în care este scris, dar totuși într'un citat numele cronicarului polon Bielski. Cine este acest Bielski ? Dacă cercetăm istoriogra-

fia polonă, constatăm că au existat doi Bielski: Martin tatăl și Ioachim fiul acestuia. Ei au trăit în veacul al XVI-lea. Martin Bielski era protestant, fiul său, însă, trece la catolicism.

Martin Bielski scrie în limba polonă o carte foarte populară numită "Cronica lumii întregi". Este o juxtapunere a tuturor cronicilor (un fel de cono-grafie). Cuprinde diferite capitole cu istoria Romanilor, Grecilor, Polonilor și într'o singură pagină vorbește de Moldoveni. Martin Bielski are legături și cu Români. Fiind în oastea polonă, ia parte la bătălia dela Obertyn. Descriind această bătălie dă și un plan al operațiunilor militare. În lucrarea "Arta de a lupta" arată felul de a lupta al Moldovenilor. Dar aceasta nu ne interesează acum.

Fiul lui Martin, Ioachim Bielski, s'a apucat să redacteze o lucrare mai redusă. Scoate din cronica tatălui său partea privitoare la istoria Poloniei și alcătuește o nouă cronică, anume "Kronika

poliska" (cronica polonă) publicată în limba polonă la Oracovia în 1598. Ea expune evenimente pînă la anul 1585. Pe aceasta o întrebuințează Grigore Ureche ~~El a luat toate pasagiile referitoare la istoria Mol-~~ dovei. Acestea sunt numeroase deoarece Bielski trece în cronica sa toate legăturile Poloniei cu Moldova și chiar o mulțime de chestiuni interne din Moldova pe care le cunoștea: schimbări de domni, etc.

Spuneam însă cînd am rezumat cuprinsul cronicii lui Ureche că după moartea lui Ștefan cel Mare, e o intercalare a unor pasagii referitoare la Turci, Tătari, Unguri și Poloni. El dă date asupra originii acestor popoare, descrie războaiele și suveranii lor mai însemnați, ceea ce înseamnă că a luat știri din izvoare asupra acestor popoare. Ceva mai mult; dă o listă a tuturor hanilor cătărăști și sultanilor. În ceea ce privește Polonia, Grigore Ureche prezintă observații personale, căci trăise în Polonia multă vreme. Isvorul folosit de Ureche, pentru a ne poves-

ti cite ceva despre Unguri, Tătari, Turci, este latinesc deoarece mai toate numirile de localități apar cu ortografia latinească. In loc de Marea Baltică zice "Mare Balticum", în loc de M.Caspică zice "Mare Caspium",etc'.

Este foarte greu de spus din care izvor a luat Ureche asemenea știri pentru că sunt mai multe izvoare asemănătoare. In sec. XVI și XVII se găseau o serie de cosmografii. Ele se copiau unele pe altele așa încât găsim chiar aceleași cuvinte repetate de multe ori. Se pare că Ureche a întrebuintat o cosmografie de aceasta și anume a lui Gerard Mercator (negustor) care este un atlas cu hărțile diferitelor țări în sec. XVI (atlas major) cuprinzînd pe verso și istoria țării respective. Cosmografia lui Gerard Mercator se aseamănă mult cu textul lui Ureche. Probabil că tot de aci a luat cronicarul nostru știri referitoare la origina Romînilor. Numele Vlahilor vine dela Flacus, căpitan roman.

Cel care spune primul că numele Vlahilor vine dela Flacus, este Eneas Silviu Piccolomini, ajuns mai târziu papa Pius al II-lea și contemporan cu Ștefan cel Mare. Această afirmație a fost repetată de unii și alții, chiar și de Gerard Mercator și dela acesta de Ureche.

Cronica lui Grigore Ureche merge până la anul 1595. Noi știm însă că letopisețul leșesc merge până la anul 1585, iar letopisețul moldovehesc până la 1587. De unde ia Ureche amănunte și informații pentru ultimii opt ani ? Pentru acest interval de ~~timp~~ timp cronicarul ia știri foarte vagi dela tatăl său Nistor. Ele sunt un fel de memorii și se raportă mai mult la viața dela curtea Domnului.

Dar cronica mai cuprinde și adaosurile lui Simion Dascălul. Acesta interpoalează două părți: una privitoare la origina Românilor și alta privitoare la domnia lui Despot-Vodă.

În privința originii Românilor, Simion Dascălul spune că dintr'un letopiseț unguresc a luat

afirmația că Romîinii se trag din tîlharii Romani veniți în ajutorul lui Iaslău, craiul Ungurilor, care răsboindu-se cu Tătarii, nu-i putea răsbi. Un asemenea letopiset unguresc nu s'a găsit pînă azi și avem toată siguranța că el nu a existat. Din potrivă întîlnim această legendă în crînicile polone (Cromer, M. Bielski, etc.), cari spun că Romîinii se trag din niște tîlhari trimiși aci de Romani să-și ispășească greșelile. Cum s'a creșt această legendă. Polonii, cari aveau cultură clasică, cunoscînd descrierile latine, știau că unul din cei mai mari poeți romani a fost Ovidiu și că a fost exilat la Tomis, pe malul Mării Negre. Ei, prin generalizare, și-au închipuit că dacă Augustus a trimis în exil pe tîrmul Mării Negre pe Ovidiu, atunci desigur au mai fost trimiși aici, ca într'un loc de exil - un fel de Siberie a Romanilor - și alți rău făcători. Cum Romîinii locuiesc tocmai în aceste părți, ei nu pot fi decît urmașii răufăcătorilor din imperiul roman surghiuniți pe aceste locuri. Polonii citau

cazul lui Ovidiu și în felul acesta s'a creat legenda introdusă de Simion Dascălul.

A doua interpolație a aceluiași Simion Dascălul este privitoare la Despot-Vodă, care a fost ajutat să ocupe tronul Moldovei de protestanții din Polonia. Anii de domnie sunt 1561-63.

Simion Dascălul la partea privitoare la Despot-Vodă din cronica lui Alexandru Guagnini: "Descriptio Sarmatiae Europae", tradusă în limba polonă de M.Paszkowski. Prin Sarmati Guagnini a înțeles pe Poloni. În Evul Mediu era obiceiul de a numi popoarele cu numele lor vechi. În antichitate regiunea Poloniei era ocupată de Sarmati, dispărînd acest popor, numele a ajuns să designe pe Poloni. Simion Dascălul folosește traducerea poloneză făcută de M.Paszkowski.

Într'un pasagiu foarte interesant, care este numai în traducerea polonă referitor la ocuparea tronului Moldovei de către Despot-Vodă, ni se spune că acesta a fost ajutat de Albert Laski, în slujba căruia se afla ca mercenar și Guagnini. Cu ocazia

aceasta Guagnini a scris evenimente văzute de el referitoare la domnia lui Despot-Vodă. Un asemenea pasagiu a fost introdus ca și altele în cronica lui Ureche de Simeon Dascălul.

---ooo---

Grigore Ureche. Adaosurile lui Simion
Dascălul și influența ideilor polone.

Prelegerea XIII-a
din 13 Ian.1936.

În lecțiunea trecută ne-am ocupat cu cronică lui Ureche, arătând care au fost isvoarele și adaosurile lui Simion Dascălul. Ureche pentru alcătuirea cronicii sale folosește de fapt, două isvoare, care sunt puse față'n față și comparate. Unul este letopisețul nostru cel moldovenesc, datorit lui Eustratie Logofătul, care este o traducere a vechilor anale slave inclusiv introducerea unor părți noi,

unor legende. In al doilea rînd este letopiseţul leşesc, ce nu este altul decît "Kronika Polska" (1598) a lui I.Bielski. Pe lîngă aceste isvoare, Ureche a întrebuintat o cosmografie datorită lui Gerard Mercator. ~~De aici~~ s'a informat asupra Tătarilor, Turcilor, Ungurilor. In ceea ce priveşte adaosurile lui Simion Dascălul, acesta citează un letopiseţ unguresc, care în realitate nu a existat. Este probabil că a folosit o tradiţie polonă. El mai introduce şi capitolul / ^{privitor la} Despot-Vodă pe care-l ia din cronica latinească a lui Guagnini, tradusă în limba polonă de M.Paszkowski. Identificarea pasagiilor este lesnicioasă, căci nu se ia numai ideia, care apoi să fie topită într'un stil propriu ci se iau paragrafe întregi.

Trebue să vedem acum care este raportul dintre cronica lui Ureche şi adaosurile lui Simion Dascălul.

Simion Dascălul a adăogat şi poate a suprimat

unele părți. Noi nu avem o cronică a lui Ureche, care să fie lipsită de interpolații. Din această pricină nu putem distinge clar și definitiv partea autorului de a compilatorului. Simeon Dascălul nu numai că a interpolat cu unele adaosuri dar a adăugat și o prefață în care se arată el autor. Iată ce spune (pag. 3-4 ed. C.Giurescu): "după aceia și eu care sînt între cei păcătoși Simion Dascălul apucatu-m'am și eu pre urma a tuturor a scrie aceste povești ce într'inse spune cursul anilor și viața domnilor; văzînd și cunoscînd ca scriitorii cei mai dedemult, care au fost însemînd aceste lucruri ce au trecut, s'au săvîrșit , și pre urma lor alții nu vor să se apuce, văzînd noi aceste, că se părăsește această însemnare, socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvîrșit, să nu se însemneze înainte, carele mai înainte de alții au fost început și pre rînd însemnat pînă la domnia lui Vasilie Vodă, ca să nu ne zică cronicarii altora limbi, c'am murit și noi cu

scriitorii cei din ceput, sau că doară sîntem neîn-
văţat".... Măcar că vornicul Ureche au scris mai sus
că letopiseţul cel moldovenesc scrie pînă la domnia
lui Petru Vodă Schiopul şi de' aci s'au stins, iar
eu, adunînd izvoade de limba noastră, aflat-am iz-
vod din ceput, cam pre scurtă vreme şi toate pre
rînd însemnînd, pînă la domnia lui Vasilie Vodă. Pen-
tru aceia dacă am văzut că lipsesc poveştile şi cur-
sul anilor din letopiseţul cel latinesc, am lipit
dintr'ale noastre izvoade, carele am aflat că scriu
adevăr şi am adaos poveştile la letopiseţul cel la-
tinesc, care la locul său, carele toate mai nainte
se vor arăta, care şi la locurile sale şi toate pre
rînd chizmind şi însemnînd, am izvodit din toate iz-
voadele într'un loc şi am făcut unul desăvîrşit, de
care lucru cu mare nevoinţă am silit să nu rămie ni-
mic nesemnăt"...

Nu rezultă clăr ce a făcut Simion Dascălul.
El spune că adaogă lucruri la letopiseţul latinesc
şi pe de altă parte afirmă că Ureche a scris cronica

Care este adevărul ? Constantin Giurescu dă dreptate lui Simion Dascălul iar Grigore Ureche, după dînsul, nu a făcut altceva decît să traducă letopisetul latinesc intern, traducere care a intrat în cronica lui Simion Dascălul. Din această pricină, Giurescu intitulează astfel cronica lui Ureche: „Letopisetul Țării Moldovei până la Aron Vodă” (1359-1595) întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul”. A existat în adevăr un letopiset intern latinesc pe care Ureche l-a tradus, iar Simion Dascălul l-a completat ? Are C.Giurescu dreptate ? Anume fapte noi au infirmat părerile lui C.Giurescu: este vorba de cunoașterea izvoarelor polone pe care le-a folosit Ureche. Letopisețele latinesc și leșesc sunt în realitate unul și același lucru. Unele manuscrise din vîna copiștilor, au trecut cuvîntul "leșesc" altele "latinesc". Din moment ce admitem că letopisetul acesta este cronica lui Bielski, teoria cum că a existat un letopiset intern latinesc cade. Ureche nu a

tradus nici un letopiseț latinesc. El juxtapune știrile pe care le capătă din cele două izvoare principale: unul extern și altul intern. Știrile despre Români din cronica lui Bielski, nu le putea traduce Ureche, căci ele nu formează un tot unitar, fără letopisețul intern, sunt fragmente dispartate. Alte argumente: Simion Dascălu, spune că cronica-
rul Ureche merge cu povestirea până la Petru Șchio-
pul. Dînsul duce firul expunerii mai departe până
la Vasile Lupu. Deschizând cronica, vedem că Ure-
che are dreptate: cronica merge până la Petru Șchio-
pul, afară de adaosurile din amintirile lui Nestor
Ureche, de la sfârșit. Pe de altă parte, niște
boeri au însemnat următoarea notiță, într'un ma-
nuscrit al cronicii: „...acest Simion Dascălu ce
el se numește aici, mai mult se vede că au ameste-
cat și au turburat istoria...ale altora le face ale
lui, adică ce au scris Ureche, el zice că au scris”

Prin urmare, vedeți aici o acuzare a aceluia
cari l-au cunoscut pe plagiator. Unul dintre acuza-

tori, este boerul Toderăşcu Cantacuzino. Era necesară lămurirea acestei chestiuni a autorului cronicii, pentru a stabili că adevăratul autor este Gr.Ureche. C.Giurescu nu cunostuse izvoarele polone, cari rezolvau problema. Ureche a cunoscut le-topişetul lui Eustratie Logofătul. Găsindu-l prea scurt şi insuficient, apelează la cronica lui Biel-ski. De aci traduce unele pasagii, pe care apoi, le trece în opera sa. Simion Dascălul adaugă cele două pasagii cunoscute. După ce am lămurit acest lucru, să vedem în ce constă influenţa polonă în ideile lui Ureche ? Ea rezultă din felul cum a întrebuin-
ţat izvoarele. Cronicarul nostru a schimbat unele lucruri cari nu conveneau concepţiei sale asupra istoriei. Deşi pare ciudat, totuşi Ureche a scris în bună parte cronica sa în mod tendenţios şi iată în ce sens:

Ştiţi că Moldova în vechime, a fost secole de-a rândul sub suzeranitatea Poloniei şi chiar cei

mai iluștri voievozi cum au fost Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, au prestat jurământ de credință Polonilor. Acest lucru a părut umilitor lui Gr.Ureche, pentru țara sa și atunci a omis din cronica sa tot ceea ce a găsit în Bielski referitor la vasa-
~~litatea Moldovei față de Poloni. Știrile acestea u-~~
militoare, nu conveneau lui Ureche. Sunt unele părți din cronica lui Ureche, în care el protestează în contra afirmațiilor din izvorul polon. De pildă, când Ștefan cel Mare a învins pe Radu cel Frumos, domnul Țării Românești, Bielski, spune că a trimis câteva steaguri regelui polon în semn de omagiu. Ureche, schimbă aci textul izvorului și zice: "Și au trimis și la crai din dobânda (prada) sa, nu pentru că doară au fost datoriu să-i trimită, cum zic unii, că au fost supus Leșilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie și la treabă"...

Vedeți prin urmare aci un portret al lui Ureche împotriva afirmațiilor lui Bielski, pentru că

„unii” din citatul lui Ureche, nu e decât Ioachim Bielski. Deasemenea, iată ce ne spune cronicarul despre pacea încheiată între Ștefan și Ioan Albert: „Ștefan Vodă, lăsând inima cea neprietenească s'au împăcat cu craiul leșesc și mare legătură au făcut, nu că doară s'au temut de puterea lui care se ispitise și războiul făcuse și cu Turcii, de, atâtea ori i-au și biruit și cu alți megieși de prin prejur, având spada, niciodată nu s'au plecat, ci pentru să cunoască toată creștinătatea că n'au fost despre dânsul începătura, că n'au ridicat el armele asupra lui craiul, ci craiul fără cale și fără știre au venit asupra lui, unde și acolo s'au întors cu rușine. Mai apoi, ca să arate că mai mult poate el să strice lui craiu, decât craiul lui Ștefan Vodă, au intrat de i-au ars târgurile și i-au robit podanii (supușii). Deci, pacea o au legat într'acest chip, ca să-i fie într'ajutoriu împotriva fiecărui vrăjmaș. Ureche aici caută să demonstreze că Ștefan nu

avea teamă de Poloni. Cronicarul omite apoi, o serie de fapte: astfel nu amintește de jurământul lui Ilie către Poloni;

de jurământul lui Ștefan cel Mare la Colomeea, iată ce scrie: "acolo au venit și Ștefan Vodă de s'au împreunat cu craiul și toate ce au avut mai de treabă au vorbit, mai apoi l-au și ospătat pe Ștefan Vodă și 3000 de oaste i-au dat, cu cari s'au întors Ștefan Vodă la Moldova". La Colomeea, după Ure-

che, s'au întâlnit doi prieteni. In realitate iată cum s'au petrecut lucrurile și iată ce ascunde cronicarul din povestirea lui Bielski: Ștefan cel Mare disperat de pierderea Chilie și Cetății-Albe, s'a dus să se închine regelui polon, care fiind un om trufaș, în momentul când Domnul Moldovei a îngenunchiat să sărute Evanghelia, în fața sa, a hotărât să fie ridicate pânzele cortului, ca să vadă mulțimea cum cel mai faimos căpitan al vremii stă umilit în fața . Faptul acesta este scris

în cronica lui Bielski, Ureche îl omite. Nu este nici o vorbă de jurământ și nici de scene umilitoa-

re, Falsificații de acest fel sunt în toată cronică

Se pune întrebarea însă, pentru care motiv a omis sau a falsificat G.Ureche izvorul său ? Din patriotism, sau din naționalism, căci prin aceasta Ureche ar trebui să fie conștient de întregul neam românesc. La Ureche, sentimentul este restrâns la patria sa Moldova și pe nimeni nu iubește decât pe Moldovenii săi. Nu vedem deci un naționalism care să înglobeze toată suflarea românească.

În lupta dintre Poloni și Moldoveni de la Obertyn - aceștia pierd definitiv Pocuția. Bielski exagerează prezentând victoria polonă în cuvinte cât se poate de categorice. Ureche din contră, recunoaște cu durere înfrângerea lui Petru Rareș, dar nu arată că pierderile Moldovenilor sunt atât de mari. Lucrul acesta, de a interpreta într'un anumit sens faptele istorice, conveneau orgoliului său patriotic moldovenesc. Pentru Ureche, figura simpatică, centrală a cronicii, este Ștefan cel Mare. Orice cuvânt spus de cronică străină contra acestuia este

răstălmăcit de cronicar. Este cu alte cuvinte ~~pătimaș~~. A rămas clasic portretul făcut de Ureche lui Ștefan cel Mare. "Fost-au acest Ștefan Vodă om un mare de Stat,... la lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vâra, ca văzându-l ai săi să nu îndărăpțeze și de aceia rar războiul de nu biruia și unde-l biruiau alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor". În ceea ce privește domnii ~~cari veneau după Ștefan cel Mare~~, Ureche nu mai apare așa de subiectiv. Acum nu mai poate nega căderea Moldovei sub Turci, ~~căci contemporanii săi își dădeau foarte bine seama de această decădere~~. Ureche, analizând mersul istoriei Moldovei, observă că a fost o epocă de glorie, de strălucire, după care a urmat decăderea. Iată ce se spune în prefață: "apucatu-s'au și dumnea-lui Ureche, a scrie începătura și adaosul, mai apoi și scăderea care se vede că au venit în zilele noastre, după cum au fost întâiu Țării și pământului nostru al Moldovei. Că cum se întâmplă de sâng (re-

pede) de adaoge puhoiul apei și iarăși de sâng scade și se împuținează, așa s'au adaos și Moldova, care mai apoiu de alte țări s'au descălecat, de s'au de sâng lățit, și fără zăbavă au îndărăptat". Soarta Moldovei este ca un puhoiu de ape care repede crește și tot astfel scade. In modul acesta Ureche, deplânge decăderea țării sub Turci, în sec. XVII, ~~punând fața în fața trecutul glorios cu prezentul~~ decăzut. Scopul lui a fost de a ridica din nou valoarea prezentului, prin exemplul trecutului. Dar mai putem observa și alt fapt: pentru Ureche istoria poate servi și unui scop moral, căci, zicea el: ..„să rămâie feciorilor și nepoților să le fie învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze, să se învețe și să se îndrepteze". Iată deci un scop patriotic moral, educativ, de învățătură, a exemplilor bune pentru urmași. Veți spune că ne-am depărtat de subiect, căci ne propusesem să dovedim în ce măsură ideile lui Ureche au fost influențate de

Poloni: din contră, suntem în mijlocul subiectului. In istoriografia polonă, este o epocă de vaste compilări (Dlugasz, Bielski). Avem un patriotism polonez exagerat. Această fază, corespunde cu faza I-a a lui Ureche, care compilează și exagerează. In altă ordine de idei, lucrarea lasă să transpire un patriotism cald, educativ, luat tot din cărțile polone.

In a doua fază, Ureche este mai obiectiv, mai științific. Lucrează acum mai mult sub influența tatălui său, prezentând evenimentele sub forma unor memorii.

---000---

Grigore Ureche.

Ideile sociale și politice.

Prelegerea XIV-a
din 15 Ian 1936.

Ne-am ocupat în lecțiunea trecută de influența polonă în opera lui Gr.Ureche, în ceea ce privește ideile. Am întrebuințat o metodă comparativă, adică am pus față în față; cronica lui Bielski și textul cronicarului nostru. Astfel, am constatat că sunt omisiuni cari au un anume tâlc. Ureche suprimă și modifică acele paragrafe ale lui Bielski, unde Moldova nu apare într'o lumină favorabilă. Prin omisiunile înadins făcute, se neagă existența unei suzeranități polone, în trecut și se consideră relațiile cu Polonia pornite ca de la egal la egal.

Această prezentare tendențioasă a izvoarelor și a Istoriei, se datorește ideii pe care Ureche și-o făcuse despre Istorie. Anume, Istoria trebuie să servească unui scop moral și patriotic. Din a-

ceastă cauză, Ureche este tendențios, dar în acelaș timp, sentimentul patriotic, cald, îl obligă să prezinte atât de glorios trecutul Moldovei, ca astfel să readește vechile virtuți ale moldoveanului.

Scopul lui a fost de a ridica din nou valoarea prezentului, prin exemplul trecutului. Aceasta ar fi prima concluzie, asupra felului cum întrebuințează Ureche izvoarele. Dar, mai sunt și alte tendințe: analizând cronică și coborîndu-ne cu lectura până la sfârșitul veacului al XVI-lea, constatăm că preocupările patriotice, fac loc unor preocupări de partid, sociale - deei. Iată câteva exemple:

Știți că Ioan Vodă cel Cumplit, la cererea Turcilor de a părăsi scaunul domnesc, refuză, ba dimpotrivă, spre mai deplină siguranță, chemă pe Cazaci în țară. Boerii însă, trec de partea noului domn adus de Turci Petru Schiopul, iar Ioan Vodă este înfrânt de aceștia și ucis. Cronicile polone (ex.: Bielski), dau un amănunt foarte caracteris-

tic: este vorba de trădarea starostelui (pârcălabului), de Hotin, Eremia, care fiind trimis la Dumăre, ca să oprească trecerea Turcilor, trădează pe domn și se alătură păgănilor. Ureche, citind pe Bielski, în fața acestei afirmații, zice că Ioan Vodă, „au trimis o seamă de oaste de a sa, cu Irim pârcălabul de Hotin - ce să apere trecătoarea Turcilor, să nu treacă Dumăre. Ce nevoie este a opri cei puțini pre cei mulți și cei slabi pre cei tari, că trecând întâiu pușcile cu Inicerii și cu pedestreimea să apere vasele, aceiaș și oastea toată au sosit. Văzând Irimia pârcălabul că nu-i poate opri, s'au întors și de sârg au dat știre lui Ioan Vodă". De trădarea unui boer - nu se pomenește nimic în acest pasagiu. Nu putem ști dacă părtinește Ureche pe boer, dar, putem presupune că Ureche acoperă faptele rele ale unui boer din interes social. Trădarea ar fi fost o pată nu numai pentru pârcălabul Hotinului, dar și pentru întreaga boerime. De aceea este ascuns totul. Boerul Eremia, s'a crezut la un moment dat, că este fratele lui Ion Golia

(Hajdeu) și că făcea parte din această familie. Nu s'a dovedit până azi acest lucru, așa că deasupra acestui dregător, planează încă necunoscutul. Alt exemplu: în cronica lui Ureche, domnul prețuit și stimat este Petru Șchiopul. Acest domn, din câte cunoaștem din Istorie, nu merită o asemenea cinste, întrucât ne apare ca un personaj șters, care nu ese din cuvântul boerilor săi. Ceva mai mult: Cazacii îl gonesc de trei, patru ori din domnie. Prin urmare, ne dând dovadă de virtuți, ne punem întrebarea: de ce are Ureche această atitudine ? Știm că Nistor Ureche, tatăl cronicarului, slujește lui Petre Șchiopul. Motivul pentru care Ureche ține la un asemenea om, îl găsim în altă parte, unde ni se spune că Petru Șchiopul, nu eșia din vorbele boerilor. Ureche, socotea că un domn este bun, atunci când înțelege să asculte de dregătorii săi din jur, și să nu iasă din cuvintele și sfatul acestora. Spune cronicarul despre el:

"era domn blînd, ca o matcă fără ac".

Comparația aceasta, foarte frumoasă de alt fel, care arată mai bine zis, slăbiciunea Domnului și atotputernicia boerilor, nu este proprie; ea este împrumutată din literatura polonă. În Polonia, regelui i se îngrădiseră complet prerogativele, neputînd acționa cu nimic, lasă totul pe seama nobililor. S'a zis chiar că: "Regele domnește, dar nu guvernează" ! Acest lucru îl face nobilimea. Ei bine, Polonezii, avînd o cultură întinsă și un înalt spirit poetic, au simbolizat starea socială și politică din țara lor, prin comparația: „regele este ca o matcă fără ac"! Ureche, căruia-i convenea situația celor doi factori: pe de o parte a regelui, iar pe de alta a nobilimii, socotind-o chiar ca o formă ideală, ia expresia dela Poloni și o plasează la domnia lui Petru Șchiopul și la Moldova, căci și aci se identifică aceiași stare internă. Tot clasa nobiliară, boierimea, conduce peste capul și puterea Domnului. Iată idealul politic al lui Ureche .

Aceasta ne dovedește încă odată, adâncă influență polonă, care se exercită asupra ideologiei cronicarului moldovean. Mai departe, găsim la Bielski, un amănunt care ne atestă în chip strălucit incapacitatea lui Petru Șchiopul. Anume: Turcii, observând că domnul este slab, că nu poate birui pe Cazaci, cari adeseori hărtuesc Moldova, trimet un firman prin care anunță pe Domn, că de nu va înfrânge pe Cazaci, va fi alungat. Bine înțeles, Ureche trece sub tăcere acest pasagiu al cronicarului polon. Tot de la acest cronicar strein, aflăm că pretendentul domnesc, Ioan Potcoavă, pune mâna pe tron grație sprijinului acordat de boeri și grație mărturiilor scrise ce le avea asupra-și. Aci Ureche, răstălmăcind știrea cronicarului polon, zice că documentele au fost falsificate de Ioan Potcoavă, iar în privința boerilor se întreabă dacă, într'adevăr boerii, au putut face un asemenea gest. Iată textul: "Și ~~Î~~când scrisori cu

multe peceti de la boeri și curteni în Țara Moldovei, au doară să fi fost și cu voia unora, cum zic unii?" Spuneam, când am analizat cuprinsul cronicăi că sunt câteva capitole unde se dau știri despre popoarele vecine: Turci, Tătari, Poloni, Unguri. Să analizăm capitolu privitor la Poloni. Mai întâiu, Ureche, știind limba polonă, zice: "țara leșească sau cum îi zic pe limba polonă „Polsca Zemlia", adică „țara câmpului". Știe deci că numele de Polonia vine de la „pole" care înseamnă „câmpie". In al doilea rând este frapat de desimea populației acestei țări. Interesant este felul cum vede cronicarul nostru, organizarea politică și socială a Poloniei. Putem spune că această organiza-
re, a dus țara la pieire. Șleahtha era anarhizată; nu asculta de rege ea, decreta în chip egoist. Tocmai acest lucru pe care îl socotim că a adus decăderea Poloniei, este admirat de cronicar. „Si nemeșii, carii se zic șleahthă, nu așa de craiu ascultă, cum de lege, care le-au făcut ei, de se judecă la scaunul cetăților, cine și la ținutul său. De acolo, cine nu va să-și știe de lege, volnicu-i fieșcine să-și în-

delunge legea (adică a face apel la altă instanță mai mare) la alt scaun mai marele, alese în două locuri: la Liublin, vara și la Petricov, iarna. - unde zic acelor legi. tribunal. Acolo de va avea și de craiu ceva asupreală fără nici o frică are voe să-l tragă la judecată, unde procuratorii vor răspunde pentru craiu și de va avea strâmbătate, afla-va județ și dreptate. Nici pe un șleahitic nu-l va putea lega cineva, nici craiu singur, până nu-l va birui cu legea. Aceia nu dau bir nimărui, nu ascultă de altul, nici în oaste-i datoriu să meargă, fără numai de bună-voie, numai când va încăleca craiul și cu voia tuturoră și cu plată"..... „Craii, nu ceia-ce-s moșnenii crăesc, ci pre carele îl aleg ei, nici altă voie mai mare are, fără numai ce-s boeriile pe mâna lui, cui vra vrea să dea, le va da, nici acele date nu poate să le ia, fără numai de viclenie spre țară, de-i va lua întâiu capul, cu județ, până nu va muri! "-.....

Admirabilă organizațiune! Sfârșitul acestei

stări de lucruri,duce - după cum a-ți văzut- la anarhie și la împărțirea țării(sec.XVIII).Dar suntem în sec.XVII. Ureche,care nu putea bănuî sfârșitul,preamărește drepturile șleahței.Aci cronicarul vorbește ca un reprezentant al clasei sociale moldovene. Să vedem și organizarea Moldovei în cursul Istoriei după acelaș Ureche. Imediat,cronicarul caută să găsească diferența între ce este în Polonia,unde regele putea fi dat în judecată de un nobil și între ce este în Moldova.Aci domnul putea dispune de viața Moldovenilor. De câte ori constată un abuz al conducătorului țării,nu se poate stăpâni să arate cât de necesară este garantarea vieții tuturor locuitorilor țării. Spune Ureche,că nu se cuvine ca un boer să fie omorât fără judecată-care să se facă pe baza unei sentințe legale. Se supără foc cronicarul de măcelul celor 47 de boeri,săvârșit de Alexandru Lăpușneanu,și ridică în slavă pe singurul domn care respectă și ascultă de bo-

erime, pe Petre Schiopul. Moldova, pentru ferirea ei, ar trebui să imite organizarea socială și politică a Poloniei- conchide cronicaiul nostru -iar Domnul, să nu aibă nici o putere în domeniul judecătoresc.

Comparând acum, cronica lui Gr.Ureche cu cronicile anterioare, constatăm atât „Letopisețul Domnilor”, cât și cele ale lui Macarie, Eftimie și Azarie sunt scrise din poruncă domnească. Fiind oficiale, ele nu puteau să protesteze în fața actelor Domnilor. Cronica lui Ureche, deși este vorba de un scriitor care a ocupat diferite dregătorii, nu este oficială -ci, e o cronică de opoziție față de organizarea Moldovei, pe care o găsește rea. Dar, la capitolul privitor la Poloni, avem alte pasagii interesante: „Leșii sunt oameni rășboinici, oameni învățați de carte, că pentru învățătură, și a cărței și a vitejiei, nu li-i preget, nici de trudă, nici de cheltuială, ce, înconjurăturile de învăță, ca să deprindă tinerețele truda, și la bătrânețe înțelepciunea, de care au nevointă mai mare”! Ureche, laudă la Poloni,

îubirea de carte,găsește apoiu,la acest popor și alte calități: sunt credincioși,au sentimentul onoarei etc. Să nu credeți că cronica lui Ureche este un panegiric la adresa vecinilor dela Nord;el vede și părțile slabe: „Leșii,n'au nevointă să strângă avuție,că avuția și strânsura o dau și o risipesc. Lefegii mulți ,țin,după câtu-i puterea și mai mulți. Nu-i rușine la dânșii a fi datoriu,că nici unul, nici de cei de frunte,nu este să nu fie datoriu,și la Jidovi ocinele le zălogesc,și odoarele lor zălogesc la negustori,și le orânduiesc altora și mulți,de tot le pierd,hrânind gloate după sine; că pre cele ce știe strânge ei îi zic numele de jidov"! Iată defectele Polonilor: sunt risipitori, și-si pun din această pricină-ca zălog moșiile lor.

La noi,dimpotrivă:boerii țării caută să înmulțească proprietățile,căci cu cât un boier avea moșii mai multe,cu atât trecerea politică era mai mare. Exemplu este Nestor Ureche- Mihaiu Viteazul,aflând

că o moșie a unui boer de al său, a căzut în mâini-
le unui negustor, o cumpără de la acesta și o dăru-
ește unei mănăstiri, socotind că un asemenea lucru
nu se cade. Spuneam că Grigore Ureche a studiat în
Polonia la Lemberg- și anume la colegiul iezuit

Aci cronicarul capătă cunoștința limbii po-
lone și latine. Dar pe lângă cunoașterea acestor
limbi, cronicarul ne dovedește că avea o cultură cla-
sică oarecare, căpătată tot prin intermediul acelu
colegiu. Ureche folosește pe Gerard Mercator. De la
acesta ia informații despre Turci, Tătari, Unguri,
pe cari le introduce în corpul cronicei sale. Lucrul
se vede din felul în care scrie numele proprii, e-
xemplu: Mare Caspium, Balticum - în loc de Marea
Caspică, Baltică etc. Prin urmare, este clar că Ure-
che a știut limba latină. Traduce exact, pasagii în-
tregi din cronograful lui Mercator. Mai interesant
este, cum identifică unele numiri geografice anti-
ce din cosmografia acestuia. (Știți că în Evul Me-
diu, era obiceiul ca numele de popoare și localități

să fie arhaizate și . redacte nu cu corespondentul lor de atunci, ci cu cel vechiu. Astfel, Polonii sunt Sarmați, Tătarii sunt Sciți.). ., Ureche, găsim în Cosmografia lui Mercator termenul de Gali, îl traduce în chip just prin Francezi, „Frantoji” -zice el. Aceasta înseamnă că Ureche știa că Galii sunt strămoșii Francezilor, deci avea cunoștințe clasice.

Deasemenea, încearcă să facă acest lucru și în alte părți, dar într'un loc greșește, anume spune că: Turcii au intrat în Europa pe la "Galipoli la Crâm" făcând confuzie între Chersonesul Tauric (Crimeea) și Chersonesul din regiunea Galipolei la sud de Constantinopol. Ureche însă, nu vede importanța faptului că noi ne tragem din Romani, deși prin cultura lui latină, ne așteptăm la aceasta. V'am spus că în capitolul despre origina noastră, vorbește de un amestec de popoare și nu-și dă seama că elementul primordial este cel latin.

Ideia aceasta apare mai târziu la Miron Costin.

Dar, la Ureche, mai observăm și altceva: din lectura cronicelor se degajă o adâncă religiozitate, în sensul ortodox, moștenită din cultura moldovenească, nu din cronicile polone. În acest sens, iată cum justifică el, uciderea lui Ștefan, fiul lui Petru Rareș, de către boeri: „ mulți vor să zică, cum au fost boerii și capetele vicleni, de au omorât pe cel mai mare, ce, pre cel mare Dumnezeu l-au lăsat, și giudețul său cel ceresc, lui pre pământ l-au dat: cum iubește să vază pe Dumnezeu, judecâtoriu blând în ceriu, așa să se arate blând și el a lor săi, și cum nu suferă Dumnezeu strâmbătate, așa și el (domnul) să nu facă altuia... Ce, nu ei dela sine (e vorba de boeri) ci Dumnezeu, au trimes lui sfârșenie ca să nu se mai adaogă păcatul că cei buni, vedem că au sfârșit bun și lăudat, însă cei răi, rău s'au sfârșit, după cuvântul prorocului la psalm 33 zicând: "moartea păcătoșilor este cumplită"!

Este adevărat că Domnul este pus de Dumnezeu,

socotește cronicarul că este reprezentantul acestuia, dar trebuie să se poarte cu blândețe, să nu păcătuiască, căci astfel Dumnezeu, prin instrumentele sale, intervine ca să nu se mai păcătuiască. Instrumentele lui Dumnezeu, sunt boerii!.

Crima săvârșită de boeri, nu este o crimă de rănd, ce a fost impusă boerilor de voința lui Dumnezeu. Iată dar, manifestat, sentimentul religios, apoi citează psalmul 33 care zice că: „moartea păcătoșilor este cumplită”.

Deasemenea în cronică întâlnim în unele pasagi pe cronicar, sub masca unui bătrân sfătos, care cu câteva vorbe date în chip ironic, arată unele acte necugetate ale oamenilor. Astfel, își bate joc de aceia, cari de dragul promisiunilor bănești, părăsesc pe un domn, pentru a trece de partea pretendentului! "iară acestea de la Dumnezeu sunt tocmitte, ca nimica să nu fie stătător pe lume, ci toate de risipă și trecătoare."

Am văzut care este mentalitatea primului scri:

itor român, influențat de cultura apuseană a Poloniei. Am întâlnit un patriotism cald, precum și alte elemente. Toate acestea le vom găsi cu mult mai dezvoltate la continuatorul său, Miron Costin.

—ooo—

M I R O N C O S T I N - Biografia.

In istoria culturii românești, în genere, și în istoria influenței polone, care înseamnă o influență occidentală, opera lui Miron Costin reprezintă un pas înainte, față de opera predecesorului său: Grigore Ureche, pe care-l continuă. Opera lui Miron Costin lămurește unele lucruri, care la Ureche încă nu sunt precizate.

Cel dintâiu istoric al nostru este Grigore Ureche. El stabilește anume idei în ceea ce privește patriotismul. Istoria, pentru dânsul, are un scop educativ. In al doilea rând este subiectiv căci scrie protejând anume idei politice și stări sociale. Ceea ce reprezintă Miron Costin în plus este ideea latinității noastre. Iși dă seama de dezvoltarea poporului românesc. Miron Costin introduce

chiar termeni noi în Istoria noastră, precizând astfel unele fapte. Termenii de descălecatul întâiu și al doilea dela dânsul au pornit și au rămas până azi. Este cel dintâiu, care dovedește origina poporului nostru. Faptul pomenit constituie un mare merit căci pe această temă s'a dezvoltat ulterior o întreagă cultură (ex. școala latinistă, etc.).

Înainte de a vedea care sunt operele și ideile acestui nou cronicar să dăm bibliografia operelor sale. Din capul locului țin să precizez că opera istorică a lui Miron Costin numără patru lucrări: două în limba română și două în limba polonă. Cele două opere în românește sunt: cronica, ce continuă expunerea faptelor istorice dela 1595, adică de unde se oprește Gr. Ureche și merge până la 1662 (moartea lui Stefăniță Vodă și suirea pe tron a lui Dabija Vodă). Aceasta prescurtat o numim cronica Moldovei. În cea de a doua scriere „De neamul Moldovenilor” se ocupă de originile depărtate ale poporului nostru. Lucrarea aceasta a mai fost cunos-

cută și cu titlul greșit de "Cartea pentru descălecatul întâiu" dat de unii copişti de mai târziu. Dar Miron Costin a dorit să fim cunoscuți și de Poloni. Pentru acest motiv scrie două lucrări: o cronică polonă în proză și cealaltă în versuri, numită poema polonă și dedicată regelui Sobieski.

Prin urmare acestea sunt cele patru opere istorice. Dar Miron Costin a mai avut și o activitate poetică. Astfel scrie poema "Viața lumii" în versuri, după cum tot în versuri scrie laude la adresa mitropolitului Dosofteiu.

Cel dintâiu care a tipărit opera lui Miron Costin, a fost Mihail Kogălniceanu în "Letopisețele Moldovei". Găsim în ediția aceasta numai lucrările istorice românești ale lui Miron Costin. Primul care a încercat să dea o ediție critică a fost V.A. Urečne. El a publicat 2 volume (anunțase trei), intitulată "M. Costin-opere complete". Ediția aceasta deși întrebuințează toate manuscrisele totuși nu este

o lucrare prea meritorie. Este un amestec de documente, care privesc pe Miron Costin și opera propriu zisă. În al doilea rând felul cum trebuie făcută o ediție critică nu era cunoscut de V.A. Ureche. Deci nu avem o ediție critică a operelor cronicarului.

Lucrarea polonă în proză fiind descoperită de I. Bogdan acesta o tipărește în "Cronici inedite atîngătoare de Istoria Românilor". Între timp, în Polonia, s'a găsit o traducere latină a cronicei moldovenești, într'un manuscris. Eugeniu Barwinski, tipărește acest manuscris în București 1912 sub titlul: „Chronicon terrae Moldavicae”. Adaog că aceasta s'a făcut sub auspiciile „Comisiei istorice a României”. D-l Barwinski, care este un bun cunosător al limbii latine pune la începutul ediției sale o prefață foarte lungă, tot în latinește, unde da amănunte privitoare la Miron Costin. Tot în colecția „Comisiei istorice a României” C. Giurescu

editează critic " De neamul Moldovenilor" arătându-ne cu ocazia aceasta și adevăratul titlu al lucrării. În sfârșit P.P.Panaiteescu în Analele Aș. Române (1929) tipărește poema polonă, însoțind-o de traducerea românească. Miron Costin are două ^{poemii sale} forme ale / intitulată „Istorie în versuri despre Tara Moldovei și Tara Românească”.

Precum vedeți sunt foarte multe ediții ale oprelor acestui cronicar. Aceasta ne arată interesul ce-l prezintă scrierile lui M. Costin.

Biografia lui M. Costin pe lângă faptul că este amintită în prefețele diferitelor opere o mai găsim într'o lucrare specială datorită lui Nicolae Bălcescu. Deși este frumos scrisă, totuși nu este completă, căci de atunci de când a apărut și până azi au eșit la lumină o serie de fapte ..Pentru influențele suferite de M. Costin, a se vedea lucrarea lui P.P. Panaiteescu. „Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și M. Costin”.

Vom căuta să vedem însă, atmosfera în care s'a

desvoltat Miron Costin, ca să ne putem explica înclinațiile, tendințele și ideile sale. Miron Costin ca și înaintașul său Grigore Ureche, face parte din aceeași partidă favorabilă Polonilor, născută, după cum v'am spus în jurul familiei Movileștilor.

Tatăl său se numea Iancu Costin. El, pe la anul 1626, intră în legătură cu Movileștii și anume cu Miron Barnowski. Ocupă la început dregătoria de postelnic, pe urmă pe cea de hatman, dîcă de comandant al oștilor.

Domnul Moldovei, Miron Barnowski, înșelat fiind de boeri, se retrage în Polonia. Aci se sfătuște cu Polonii și cu credincioșii săi dacă trebuie să meargă la Constantinopol să se desvinovățească Turcilor. În cele din urmă pleacă, dar i se taie capul. Ni s'a păstrat testamentul acestui nefericit domn. Executor apare Iancu Costin Hatmanul, care a urmărit de aproape Barnowski până, chiar, la Constantinopol.

Pe Iancu Costin îl găsim, apoi, alături de ulti-

mul domn din familia Movileștilor, anume Moise-Movilă. In 1634, Turcii văzând că Polonii sunt ocupați cu un războiu împotriva Rușilor, au făcut o expediție în Polonia sub conducerea lui Abaza Pașa dela Silistra, silind pe Munteni și pe Moldoveni să-i îndoțească. Dar, lui Moise Movilă nu-i convenea să lupte contra Polonilor și atunci el a recurs la o stratagemă, anunțând pe Turci că grosul armatei polone unită cu Cazaci, s'au îndreptat împotriva lor. Turcii nefiind în măsură să se apere s'au retras. Faptul fiind apoi aflat de Turci, Moise Movilă fuge în Polonia împreună cu hatmanul său Costin. Acesta moare chiar în Polonia. Fiii săi, însă, se întorc în țară.

Polonii, care erau oameni recunoscători pentru cei care le făceau servicii, acordă indigenatul lui Costin Hatmanul. Indigenatul sau nobilitatea știți că se moștenește din tată în fiu. In hotărârea dieței-la anul 1638- sunt trecuți și fiii hatmanului anume: Alexandru, Miron și Potomir. De fapt a mai

existat și un al patrulea fecior, Velicico, care a jucat un rol politic destul de însemnat în Moldova. Alexandru și Potomir mor tineri.

Noi cunoaștem data exactă a nașterii lui Miron Costin. Vorbind aceasta în cronica sa, de anul 1633 spune: „din acest an s'au început zilele noastre”. Cronicarul învață la Bar, în Podolia, unde e un renumit colegiu iezuit. În acest colegiu deprinde Miron Costin spiritul învățăturii clasice. Chiar Miron ne spune în cronica sa, unde a învățat carte. Vorbind de colegiul din Bar zice: „căci eram noi acolo la școală”. Aci, cronicarul pe lângă deprinderea limbii polone, ajunge să deprindă și limba latină.

După bătălia dintre Poloni și Cazaci, la anul 1561, unde ia parte ca luptător în rândurile polone, Miron Costin vine în Moldova. Aci domnește încă Vasile Lupu, om iubitor de cultură. Vasile Lupu îl întrebuințează în legăturile diplomatice cu Polonia și Tara-Românească, formându-și astfel o carie-

ră strălucită. Se căsătorește cu Ileana Movilă, fiica
lui Ioan Movilă, unul din feciorii lui Simion Movilă,
cimentându-se astfel, mai strâns legătura dintre el
partidul boerilor polono-fili. In urma unor procese
ajunge Miron Costin a deveni un latifundiar ca și
toți boerii polono-fili din acea vreme. De la 1658-
1664 Miron Costin e părcălab de Hotin, pe malul Nis-
trului.

Părcălăbia deși era o funcție militară, era foar-
te importantă, căci părcălabul de Hotin făcea legătu-
ra cu Polonia, Hotinul fiind cetate de graniță. I s'a
încredințat această funcție tocmai pentru că Miron
Costin cunoștea lucrurile și oamenii din Polonia.

Pe vremea lui Istrati Dabija, cronicarul este
trimis ca sol în Polonia la regele Ioan Cazimir, care
stătea în castelul său dela Cracovia. După ce trece
prin funcțiunea de comis, paharnic, ajunge la 1666 ma-
re vornic al țării de sus, fiind protejatul lui A-
lexandru Iliași, nașul unuia dintre copii, care îi dă
și o moșie.

În timpul domniei lui Antonie Ruset, Miron Costin e mare logofăt, cea mai înaltă funcțiune în Moldova. E însărcinat cu două solii în Polonia.

Persoana care l-a influențat, în deosebi, pe cronicar a fost Ioan Sobieski, care pe la 1670 nu era rege, ci un nobil oarecare. Acesta într-o luptă înfrânge pe Tătari. În vremea aceasta veni în Moldova un sol polon. Solul trimite o scrisoare lui I. Sobieski. El citează pe Miron Costin ca pe unul ce avea relațiuni cu viitorul rege al Poloniei.

Sentimentele lui Miron Costin pentru Moldova ne sunt cunoscute din acel răspuns pe care îl dă vizirului Ahmed Kiupruli, cu ocazia expediției Turcilor contra Cameniței: „Suntem bucuroși noi Moldovenii, să se lățească împărăția turcească în toate părțile, numai peste țara noastră, nu ne pare bine să se lățească”. Vizirul atunci „au zîmbit a rîde.” zicându-i că a grăit drept. (1672).

O altă împrejurare se petrece la anul 1673. Turcii vin contra Polonilor dar sunt înfrânți de

Sobieski. Domnul Moldovei, St. Petriceicu, înrudit cu familia Hajdeilor, trece de partea Polonilor. Miron Costin care cunoștea atât Puterea Polonilor cât și a Turcilor povățuește pe Petriceicu să se supue Turcilor. Acesta nu ascultă de povață și trece în Polonia. Cronicarul rămâne însă, în Moldova.

Miron Costin avea un spirit practic. Dându-și seama că Polonii nu pot stăpîni Moldova, acceptă suveranitatea turcească.

Sub Gheorghe Duca care stăpînește la un moment dat și Ucraina, Miron Costin ocupă dregătoria de mare logofăt. Acum are loc asediul Vienei (1683) Domnii romîni: Gh. Duca și Serban Cantacuzino sunt siliți de Turci a lua parte la Asediu. Aci, ca însoțitor al voevodului îl găsim și pe cronicarul moldovean. În cele din urmă apare Sobieski, care mintue prin victoria sa creștinătatea și Viena. Regele Sobieski reia, apoi, Ucraina iar în Moldova pune ~~domn pe St. Petriceicu~~ domn pe St. Petriceicu, care domnește câteva luni.

Înainte de a veni Petriceicu-Vodă, Gh. Duca

voia să fugă din țară dar Miron Costin se opune

să nu lase țara în mâna Polonilor. Aceștia, însă, prind pe domn și pe Miron Costin și-i duc în Polonia. Aci sunt tratați foarte bine, regele Sobieski pune la dispoziția lui Miron Costin un mic castel de vânătoare din Carpați la Dașow. Aci a scris poema polonă în versuri dedicată chiar regelui.

Intre timp în Moldova se urcase pe tron Constantin Cantemir. Acesta trimite scrisori lui Miron Costin ca să se întoarcă în țară. În adevăr acesta se întoarce, iar Domnul Moldovei îl numește Staroste de Putna, deci departe de granița polonă. Câtăva vreme a dus-o bine Miron Costin dar se întâmplă expediția lui Sobieski în Moldova care se termină cu retragerea acestuia. Costineștii încep să fie bănuți de Domn pentru politica lor polono-filă. În cele din urmă Constantin Cantemir sfătuit de Rușet ucide pe Miron Costin și Velicico la anul 1692. Miron Costin se găsea tocmai la Roman, la înmormântarea soției sale. Aci îl ajunge porunca domnească.

Este ucis.

Unii cronicari socot că vina unui complot contra Domnului, în cazul cînd acesta ar fi existat, o poartă numai Velicico, iar Miron este nevinovat.

De Constantin Cantemir, boerii își cam băteau joc, ironizau pe Domn care nu știa nici carte. „Mai des ca paharele și mai încet cu orînduelile”, ziceau ei. Trebuie să adaug faptul că Domnul Cantemir ducea o politică favorabilă Turcilor. Astfel ne ~~explicăm mai bine uciderea Costineștilor.~~

Cunoscând viața cronicarului acesta, putem păși, astfel la analiza operii sale, cu sortii de a o înțelege mai bine.

---000---

MIRON COSTIN. „Cronica Țării Moldovii”.

În lecțiunea trecută ne-am ocupat cu viața lui Miron Costin și ați văzut că sunt în ea elemente care să ne explice opera lui. El a fost legat și prin familia sa - tatăl său Iancu Costin fusese un mare prieten al Polonilor - și prin căsătoria sa cu Polonia; la fel ca și celalt cronicar Gr.Ureche. Pe de altă parte,educația a căpătat-o în colegiul iezuit din Bar. Apoi merge în diferite solii-exemplu la Hatmanul Sobieski,mai târziu rege al Poloniei. Deasemenea nu trebuie să uităm exilul din Polonia,când Miron Costin retras într'un mic castel, în Carpați,scrie poema polonă în versuri. Toate acestea se leagă unele de altele și ne explic opera și influențele suferite de cronicar.

Să trecem acum la analiza scrierilor lui Miron Costin. Una din cele patru lucrări istorice,

este cronica Țării Moldova. Această cronică merge de unde se oprește Ureche, dela 1595 și sue firul povestirii până la anul 1661, adică până la suirea pe tron a lui Dabița -Vodă. Celelalte trei lucrări au drept studiu originile poporului românesc.

Cronica Țării Moldovei - de care ne vom ocupa astăzi- a fost scrisă la anul 1675. în Iași, tocmai când Miron Costin număra 42 de ani; deci o vîrstă destul de mătură. Din lectura prefetei, a preadosloviei, ne putem da seama de tendințele și mijloacele care au îngăduit scrierea cronicei. Citez prefața, care de altfel este foarte scurtă: "fost-au în gândul meu, iubite cetitorule, să fac leatopisețul țării noastre Moldovei din vremea descălecăturii ei cel d'ânteu, carele au fost de Traian Împăratul și urzisem și începătura leatopisețului. Ce, sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acum de nu stăm de scrisoare, ce de griji și suspinuri. Si la acest fel de scrisoare, gînd slobod și fără valuri trebuesc; iară noi prăvim cumplite

vreami și cumpănă mare pământului nostru și nouă. Deci, primeasce această dată atîta din truda noastră, ca să nu se uite lucrurile și cursul țării, de unde au părăsit a scrie răposatul Ureache Vornicul. Afla-vei de la Dragos Vod din descălecatul țerei al doile, la leatopisețul lui, pre rîndul său, scrise Domniile țerei, până la Aron Vodă, a doua Domnie. Iară de la Aron Vodă încoace, înceape acest leatopiseț, că leatopisețele cele streini, lucrurile cele mai însemnate, cum sunt resboaiele și schimbările, scriu, a țărilor megieșe; iară cele ce se lucrează în casa altuia, deamăruntul lucruri de casă n'au scris, și de a lui leatopisețe, de Molavean scrise nu se află. Iară tot vei afla pre rînd scrise toate. Si primesce această dată această puțină trudă a noastră, care am făcut să nu se treacă cum-va cu uitarea, de unde este părăsit; cu această făgăduință, ca și leatopisețul întreg să aștepti de la noi, de vom avea zile, și nu va fi pus prea vecinicul sfat al puternicului Dumnezeu țerei

aceştia ȝeanchiþ şi soroc de sãvîrşire".

Se vede clar cã Miron Costin voia sã scrie o istorie despre origina latinã a noastrã, pe care Ureche o neglijaþe, dar tulburãrile politice, desele bătălii, îl împiedicã de a face acest pas. Totuþi fãgãduieþte cã va face o lucrare privitoare la origina Romãnilor; dar, deocãmdatã scrie letopisetul. Apoi cronicarul spune cã nu existã un letopiset, interþ iar pentru vremea sa este nevoit sã apeleze la o cronicã externã, dar şi acestea nu pomenieþte de lucrurile interne ale popoarelor megieþe.

Aceste fiind cele ce putem culege din prefaþã sã vedem care sunt isvoarele cronicii. Miron Costin, ştim cã, începe sã înşire evenimentele cronicii sale începînd cu anul 1595, iarãþi mai ştim, cã el se naşte la 1633; deci povesteþte evenimentele petrecute cu mult înainte naşterii sale. Pentru aceastã vreme utilizeazã un izvor polon şi anume cronica lui Paul Piasecki. Acest polonez fiind

episcop la Camenița, se putea ușor informa despre evenimentele din Moldova. El a scris o cronică în limba latină intitulată: „Chronicon in Europa singulariorum”, Cracovia 1649, adică o cronică despre cele mai deosebite lucruri petrecute în Europa. Născut în centrul expunerii figurează Polonia. Piasecki înfățișează și istoria celorlalte popoare din Europa, mai ales cu cari au avut Poloniei relațiuni. Lucrarea a apărut la Cracovia în 1649, cuprinde răstimpul dela 1585-1638. Se vorbește aici despre Români, Turci, așa încât Miron Costin a putut lua în formații din această cronică.

Este de observat un lucru. Această scriere, care s'a bucurat de mare faimă a ridicat și unele proteste din partea Iezuiților. În clerul polonez se formează la un moment dat un curent anti-jezuit. Universitatea Jagellonică din Cracovia s'a simțit oarecum diminuată atunci când încep să se înființeze colegii iezuite. De aci lupta contra acestui ordin. Piasecki în lucrarea sa atacă pe Iezuiți.

Aceștia, drept răspuns, răspîndesc o serie de pamflete la adresa cronicii lui Piasecki, căutînd a-i micșora valoarea. Este ciudat, totuși, cum Miron Costin, care a studiat la Iezuiți folosește pe un adversar al acestui ordin. Cred că Miron cronicarul trece peste acest considerent căci și-a dat seama de bogatul material informativ pe care îl cuprinde lucrarea lui Piasecki și de felul cum acesta înțelegea să scrie Istoria.

În prefața sa, Piasecki se arată călăuzit de antici. Datoria istoricului este să fie imparțial să nu ridice și să nu hulească pe nimeni din motive personale, de partid sau de neam. Aceasta constituie, în adevăr, un lucru deosebit, căci pe vremea lui Grigore Ureche istoria se scria din interese de neam, partid, etc. Patriotismul nega puterea adevărului.

Miron Costin este influențat de acest gen de scriere a Istoriei. De aci o primă deosebire între Miron Costin și Grigore Ureche. Iată un pas a-

giu caracteristic în care se vede foarte frumos anunțat acest postulat al Istoriei. E vorba de lupta dintre Gheorghe Ștefan și Vasile Lupu, unde spune că s'a purtat mai vitejește Vasile Lupu și apoi adaogă: "Acest resboiu, cum au fost și cum s'au prilejit, nice unei părți nefățărind (nepărtinind), că nimica nu strică credința așia aceluia ce scriu leatopisețele, ca fătăria, cînd veaghe voia unuia, și coboară lucrul cu hulă altuia. Noi măcar că am fi datori cu pomeanire lăudată mai mult lui Ștefan Vod, de la carele multă milă am avut, de cît lui Vasilie Vod de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut; leară dreptatea socotind nu pociu scrie într'alt chip".

Deci se vede clar că Miron Costin adoptă obiectivitatea istorică a lui Piasecki.

Mai mult decît atîta. Eremia Movilă, știți că reînnoește suzeranitatea față de Poloni. Ei bine în fața acestui act, cronicarul arată cu un aseme-
Fasc. 14

nea lucru s'a petrecut și pe vremea lui Ștefan cel Mare, etc. Deci nu se lasă condus de sentimentul patriotic cum făcuse Ureche.

Aceasta ar fi influența principală, din punct de vedere ideologic, metodologic, suferită dela Pia-secki.

Cum întrebuințează Miron Costin izvoarele fa-ță de Ureche ? Ureche le traducea și unde nu-i conve-nea mai tăia. El reproducea. Altfel lucra Miron Cos-tin. Acesta scrie cu cuvintele lui, topește știrile pe care le ia dela alții, în stilul său propriu; fa-ce o prelucrare a izvoarelor și nu o reproducere me-canică.

Dar mai sunt izvoare externe ale cronicii lui Miron Costin. Astfel acesta folosește cronica lui Guagnini. (Cronica latina a acestuia s'a tradus în limba polonă de Paszkowski, și a fost utilizată de Simion Dascălul). Aci se află intercalată o poemă în versuri datorită lui Otwinowski. Amintiți-vă de luptele dintre Mihaiu Viteazul și Zamoiski, pe de o

parte, și luptele dintre Mihaiu și Simeon Movilă, pe de altă parte. Lupta cu Simeon Movilă s'a dat pe valea Teleajenului, în apropiere de Ploești. După înfrângere, Mihaiu Viteazul mai încearcă să dea o nouă luptă, lângă Curtea-de-Argeș. Lupta aceasta este descrisă de poema, pe care Miron Costin o rezumă în cronica sa într'o pagină și jumătate. În sfârșit, ultimul izvor folosit se datorește lui Samuel Twardowski. Acesta scrie în limba polonă "Wojna domowa" (războiul civil). Prin războiul civil autorul înțelege luptele Polonilor cu Cazacii din vremea răscoalei lui Bogdan Chmielnicki. Știți că noi am avut legături cu Cazacii; Vasile Lupu, de voe de nevoe, căsătorește pe fica sa Ruxandra cu Timus Chmielnicki. Această răscoală fiind atingătoare de Istoria Românilor, l-a interesat pe Miron Costin, care împrumută de aci câteva știri.

Ceeace este interesant e că lucrarea lui Twardowski s'a scris în versuri. Era obiceiul în sec. XVII ca expunerea să se facă în versuri. Din

această pricină lucrările scrise astfel sunt intermediare între istorie și literatură. Samuel Twardowski prin scrierile sale ajunge a fi considerat ca unul din cei mai mari scriitori ai secolului său. Trebuie să adăugăm că a mai descris o soție a sa la Constantinopol, intercalând iarăși știri privitoare la Moldoveni, întrucât pentru a ajunge la Turci trece prin țara noastră. Găsind anume lucruri interesante le introduce în expunerea sa. Dar aceasta nu ne interesează. Faptul că Miron Costin utilizează pe Twardowski, un mare istoric și literat, ne face să presupunem că Miron a avut legături și cu literatura polonă. Vedem astfel de unde a fost influențat dînsul ca să scrie în versuri.

Se vede chiar în cronica lui Miron Costin, în unele pasagii, întorsături de frază luate de la Samuel Twardowski. Amîndoi observînd situația din Ucraina, mișcările Cazacilor, care prevesteau re-

voluția afirmă că să se lovească șarpele înainte de a eși din iarbă...

Acestea sînt izvoarele externe ale cronicii lui M. Costin: cronica lui Piasecki, Otwinowski și Twardowski. Dar, lui Costin îi trebuia și un letopiset intern, care să descrie evenimente dela 1595 înainte; negăsindu-l apelează la tradiție. Astfel găsim într'un loc "așa mi-au povestit unii boeri mai bătrîni. Dar cronicarul nostru, o bună bucată de vreme, face parte din anturajul bătrînului Iordache Cantacuzino, vistierul lui Vasile Lupu. Dela acesta și dela Cantacuzinești, în genere, tă unele informațiuni orale privitoare la epocele mai vechi. Mai intervine însă un lucru. Miron Costin se căsătorește cu Ileana Movilă, nepoata lui Simeon Movilă. Desigur că în această familie trebuie să se fi păstrat fapte privitoare la Movilești. Și dela aceștia ia Miron Costin multe lucruri, căci citind cronica observăm că ea are accente favorabile Movileștilor

(Eremia, Simion, Constantin,). In ceea ce privește ultimii ani ai cronicii, dela Vasile Lupu încoace cronicarul scrie din amintirile sale.

Aspectul cronicii lui Miron Costin este deosebit de aspectul cronicii lui Grigore Ureche. Primul intercalează convorbiri și topește totul într'un stil propriu. Este o operă unitară. La Ureche aspectul este de cronograf medieval, pe câtă vreme la Costin aspectul este de memorii. Aceasta se datorește schimbării care se produce în literatura polonă dela care s'au influențat cronicarii noștri de până acum. Constatăm în literatura polonă două faze: prima fază când Istoria își începe povestirea dela Facerea Lumii și merge până în sec. XVI. Aspectul unei asemenea lucrări istorice este de cronograf medieval. Alcătuirea, de cele mai multe ori, s'a făcut pe baza de compilație, iar autorul cronografului se lasă condus de anume sentimente. Deci avem lucrări vaste și subiective. In a doua fază, influențată de Renaștere, Istoria capătă formă de monografie de memorii. Istoricul

secolului XVII este obiectiv. Ceea ce interesează pe ~~cel care scrie~~ acum sunt: curtea domnească, boerii, intrigele, diferitele schimbări petrecute în țară. O asemenea scriere e ceva mai familiară.

Revenind acum, constatăm o altă deosebire între cronicarii noștri. Pe când Grigore Ureche înfluențat de Poloni, reprezintă epoca medievală a cronografelor, M. Costin, din contră, reprezintă epoca memorialiștilor. Pe de altă parte diferite idei noi se găsesc la acest cronicar. El e primul care a arătat clar unitatea neamului nostru. Cu toate acestea nu trebuie să ne închipuim că această idee l-a dus pe Miron Costin la o concepție naționalistă. ~~Nici dînsul nu putea cere alcătuirea unui stat unitar al Romînilor.~~ Țara pe atunci nu era a poporului, ci a stăpînitorului. Nu putea concepe cronicarul nostru ca Transilvania să fie condusă de țărani Romîni ci numai de nemeșii Unguri. În acest sens iată un pasagiu caracteristic. Gheorghe Racoviță al II-lea răsculîndu-se contra Turcilor este detronat și omo-

rît de aceştia. La Constantinopol se puse atunci problema cine să fie voevod al Transilvaniei. Pu... vorba un moment ca să fie trecut în această demnitate Vasile Lupu, detronatul Domn al Moldovei, care se găsea închis la Edicule. În fața acestei idei, iată reacțiunea lui Miron Costin: "atunci spun că pusese gînd Kiupruliul să aducă pe Vasile Vod din Edicule de unde era închis, să-l puie Crai la Ardeal, în locul lui Racotî; care lucru nu știu cum ar fi putut fi pentru lege; iară puterea ce nu lucrează"? Nu concepe Miron Costin ca un ortodox să domnească peste o nobilime calvină și protestantă. Iată o accepțiune deosebită a naționalismului, diferită de cea de azi.

Miron Costin înțelege să facă istoria Moldovei în cadrul Istoriei Universale. Spune cronicarul să nu-l hănuiască cineva cînd vorbește mai mult de streini decît de Moldoveni. Trebuie să vorbim și de streini ca să înțelegem mai bine istoria noastră, conchide cronicarul. Piasecki face Istoria Poloniei

în cadrul Istoriei Universale. Costin face acelaș lucru, influențat fiind de cronicarul polon.

Ideea morală dela Grigore Ureche, care zice, cele bune să se urmeze iar de cele rele să se ferească, o găsim și la Miron Costin. Iată un pasagi: "Intru una din acelea pălănci, gîndind Ghica Vodă că va fi multă avuție în cetățue, cînd era amu palanca plină de Tătari și de ai noștri ticșită au intrat și el cu mare nevoință în lountru, unde nu era locul unui Domn să intre. Puțin au lipsit de nu s'au nădușit acolo de desimea aceea, și cu puțin suflet de abia au eșit și lovit de un Tătar în cap. Nime să nu bănuească, căci se pomenesc aceaste; ca Letopisețele nu sînt să le cetească omul să scie numai ce au fost în vremile trecute ce mai mult să fie de învățătură, ce este bine și ce este rău și de ce să se ferească și ce va urma hie cine? Domnul, den faptele Domnilor, care cum au fost, și cu ce veaste și pomană sa ieae urmă de viață; boiarii, urmînd pe boiarii cei cinsteși și înțelepți; sluji-

toriul a slujitoriului; că cineși după breasla sa de urmează pre cel cinsteși, cinstit este, cine urmează pre cel rău, rău este și rău se va săvârși."

Istoria cu alte cuvinte trebuie să servească și unui scop moral, educativ.

~~Cronica lui Miron Costin~~ are un stil familiar de povestire. Sunt presărate sfaturi morale. Vom citi ~~un pasagi~~ un pasagi în care se arată uciderea unor boeri. "Eram pururea în casă eu la Iordachi Vistiernicul, și adormisă foarte cu greu Iordachi Vistiernicul de mare scârbă ce avea; când pre a miază-noapte au dat sciri de la curte de perirea Ciogolescilor și a Serdăriului. Și deacă l-am deșteptat îndată au zis: "Au perit boiarii ?" Și dacă i-am spus că au perit au suspinat greu zicînd: "Oh! ce s'au făcut". Aci cronicarul expune cu un mare realism și cu talent poetic una din întâmplările sale, când se găsea în casa vistierului Iordache Cantacuzino.

În concluzie, cronicarul Miron Costin, la redactarea cronicii sale a fost adînc influențat de Poloni, dar, și meritele sale sunt mari căci am do-

vedit că este un scriitor de talent. Dar mai sunt
și alte merite. El descoperă origina latină a po-
porului nostru, ducînd acest lucru la importanța
cuvenită. Lucrul acesta se va vedea mai bine cînd
vom analiza celelalte trei lucrări istorice ale
lui Miron Costin.

---000---

Miron Costin.

Scrieri despre origina Românilor.

Prelegerea XVII-a
din 27 Ian. 1936.

În prelegerea de azi ne vom ocupa de a doua
parte din lucrările lui Miron Costin, care privesc
originea poporului nostru. Spuneam că în afară de
cronica propriu zisă, Miron Costin a mai scris alte
trei, unde se ocupă de originea Romînilor. Două
din aceste lucrări sunt scrise în limba polonă și
anume una în versuri și cealaltă în proză, iar cea
de a treia e în romînește și poartă titlul "De nea-

mul Moldovenilor". Toate acestea au aproape acelaș cuprins și vom vedea de ce Miron Costin săvârșește acelaș lucru de trei ori.

În ordine cronologică s'a scris întâi lucrarea polonă în proză. Ea deși nu este datată, tptuși putem presupune că a fost scrisă în anul 1677. Lucrarea este dedicată nobilului polon și favorit al regelui I.Sobieski, Marcu Matczynski, comis al Coroanei. Miron Costin ne spune că această scriere, nu a dat-o direct, ci unui nobil polon, Ioan Gninski, care în calitate de sol și întovărășit de o mare suită, trecea, la 1677, prin Moldova spre Constantinopol. Dar înainte ca acel Gninski să pună piciorul în Moldova, redactează o scrisoare cronicarului nostru, unde își exprimă dorința de a-l cunoaște pe baza recomandăției prietenului lor comun Marcu Matczynski. Venit, apoi, în Moldova, solul Poloniei primește lucrarea lui Miron Costin, care tocmai o terminase, spre a fi înmînată comisului Coroanei, M.Matczynski.

După ce solul Gninski își termină misiunea sa diplomatică și se găsește acum în Polonia, înaintează un raport dietei, în care expune rezultatele soliei sale. Aci are însă grija să scrie și lucruri care ne interesează. Astfel sunt arătate legăturile lui cu Miron Costin. Sunt, apoi, date istorice asupra Moldovei. Astfel - zice raportul - Moldovenii sunt coborâtori din Romani. Pe urmă, avem trecută chiar data întemeierii Moldovei. Toate aceste date putem, iarăși, presupune că au fost furnizate de Miron Costin.

Lucrarea aceasta în limba polonă s'a scris numai cu un scop de propagandă. Polonia este o țară mare, puternică și pe de-asupra independentă. Ei bine, Polonii au socotit M.Costin, trebuie să intervină ca să scape pe un popor atât de nobil în ceea ce privește origina sa, de jugul turcesc.

Scrierea expune, pentru prima oară la noi pe larg afirmarea originii noastre latine. Se arată aci că Românii se trag din coloniștii aduși de Traian în Dacia. Apoi țara a fost părăsită de Romani, dar

limba latină nu s'a perdut în vremea năvălirilor barbare. Vorbește de limba slavă de la noi. După aceasta, Miron Costin, dă amănunte privitoare la al doilea descălecat (adică la întemeierea Moldovei, primul descălecat e de pe vremea lui Traian). Arată nominal care sunt orașele țării, funcțiunile sociale, adică dregătoriile. Avea în fața noastră, cu alte cuvinte, o monografie asupra Moldovei, unde cineva se putea informa din punct de vedere istoric și geografic asupra țării.

A doua lucrare polonă este scrisă în versuri. Manuscrisele au însemnat pe ele anul fiind a a făcut lucrarea, anume anul 1684. Știți că Miron Costin la un moment dat, este luat de Poloni ca prizonier și dus în Polonia. Aci este bine primit de regele Sobieski, care pune la dispoziția cronicarului castelul său de vânătoare din Carpați. În castelul dela Dasow, Miron Costin alcătuește poema sa în versuri pe care o dedică regelui Poloniei. Lucrarea poartă titlul "Istorie în versuri polone despre Moldova si

Țara Românească". Ea nu este altceva decât prezenta-
rea în versuri a celeilalte scrieri polone. Scopul Mi-
ron Costin este de a interesa pe Sobieski de Moldova.
Subiectul este acelaș, numai că sunt dezvoltate acele
părți care se pretează la literatură. Astfel imaginân-
du-l pe Dragoș-Vodă pe un munte, care domină toată
Moldova prin înălțimea și măreția sa, cronicarul se
apucă să descrie în chip poetic această țară. De ase-
menea, vânătoarea lui Dragoș, legenda cu Negru-Vodă,
sunt dezvoltate și cu mult simț poetic redată.

Spunem că a treia lucrare în care Miron Costin
se ocupă de origina Românilor este "De neamul Moldo-
venilor". Titlul complet al acestei scrieri este "De
neamul Moldovenilor, din ce țară a eșit poporul lor".
Cred că lucrarea în românește a fost scrisă după în-
toarcerea cronicarului în Moldova, pe la anul 1686
când Miron Costin bătrîn povestește acum cu toată au-
toritatea vârstei sale. Deci este o lucrare de bă-
trînețe. Opera cuprinde acelaș subiect ca al operelor
polone amintite, însă putem constata că sunt lucruri

în plus și în minus. Cum explicăm aceasta ? Miron Costin nu expune aci fapte noi. Nu putem constata din analiza lucrării un progres științific, căci Miron Costin s'a ocupat mai mult cu treburi politice, războaie, decât cu literatură sau știință. Așa încât deosebiriile constau mai mult în formă. Anume evenimente, detalii, pe care Polonii nu le cunoșteau oblig pe Miron Costin, în limba polonă, să vorbească despre ele. Astfel ne explicăm noi de ce numai Polonilor le vorbește despre orașe, râuri, dregătorii, vămi. Asemenea lucruri fiind cunoscute Moldovenilor, cronicarul suprimă acest material în „De neamul Moldovenilor”. Tot prin același raționament, Miron Costin, în timp ce, Moldovenilor le spune cine sunt Romanii, Polonilor care erau foarte culti, nu le spune asemenea lucru. Lucrarea aceasta în românește are și un caracter polemic. Știți interpolația lui Simion Dascălul la cronica lui Grigore Ureche, unde caută să arate că Românii sunt urmașii unor tâlhari veniți din închisorile Romanilor. Polemizând, Miron Costin socotește că tot ce-

iace spune Simion Dascălul este basm, "basnă" zicea dînsul. O asemenea răstunare a ideilor lui Simeon o pune cronicarul numai aci. In lucrările ~~din limba polonă~~, adresate Polonilor, nu spune nimic, căci aceştia nu cunoşteau pe interpolatorul lui Ureche.

Zice înhip ironic Miron Costin: „au trimes Romanii la Laslău craiul Ungurilor, tâlhari, dar de unde au trimes atâtea tîlhăriţe ?” Nu era greu lui Miron Costin să darîme "basna" lui Simion Dascălul. Era uşor să dovedească anahronismul că Romanii nu au ajutat pe Unguri niciodată, căci ~~aceştia~~ apar în Istorie cu sute de ani în urmă de la căderea Romei. Apoi Tătarii, iarăşi, nu apar pe vremea Romanilor. Era, deci, foarte lesne să dovedeşti aceasta ca toată construcţia lui Simion Dascălul să se prăbuşească.

Acestea sunt cele trei lucrări care au de scop să lămurească origina poporului nostru. Lu-

crările sun' alcătuite după cetitorii care erau sortiți să le citească.

Care sunt izvoarele lui Miron Costin ?

Este întâi un izvor strein al unui sas, anume
Laurentiu Toppeltin din Mediaș. Acesta a scris o
carte intitulată "Origines et ocassus Tránsylvano-
rum" în 1667 (occasus = decădere). Lucrarea aceasta
cuprinde două părți: una care se vorbește despre po-
poarele vechi și obiceiurile lor și a doua parte
în care se ocupă de evenimentele de după lupta dela
Mohaci (1526). Partea întâia e cea mai interesantă,
deși din punct de vedere al adevărului istoric este
greșită. Astfel spune Toppeltin, că cei mai vechiu
locuitor ai Transilvaniei sunt Sașii. Aceștia
fiind Germani, cobor din Goți; dar vechii locuitori
ai țării nu se numeau așa, ci Geți. Diferența între
aceste două popoare este numai de nume, de o vocală
căci în realitate sunt unul și acelaș popor. Privi-
tor la Români, sașul din Mediaș, spune că strămoșii
noștri sunt Romanii și tot în legătură cu noi res-
pinge teoria lui Eneas Silviu că numele nostru 'vi-

ne dela căpitanul roman Flaccus. Apoi se dau amănunte despre viața poporală a Românilor. Lucrarea lui Topeltin este însoțită de plause unde putem vedea costumul pe care-l purtau Românii, pe acele vremuri. Cartea aceasta a citit-o Miron Costin, dar ea nu este o carte științifică.

Alături de această lucrare, a lui Toppeltin, Miron Costin utilizează scrierea grecească a lui Paisie Ligaride numită "Culegeri de patru monar-chii". Scrierea are un caracter cam misterios. De aci ia cronicarul o povestire fantastică despre trecerea lui Traian peste Nistru și Don, despre luptele acestuia cu Tătarii. Această operă nu mai e cunoscută astăzi. Probabil că e o imitație, după Biblie unde într'adevăr în cartea lui Daniel găsim un titlu asemănător "De patru monarchii", care în ideea proorocului erau: Babilonul, Persia, Macedonia și Antiochia. Mai târziu în Europa prin titlul de mai sus se înțelegeau alte monarchii, iar cartea în sine are aspectul unei Istории Universa-

11. Deci Miron Costin folosește o Istorie Universa-
la unde în chip eronat se vorbește de luptele lui
Traian.

Pe lângă cele două izvoare amintite, trebuie
să admitem că Miron Costin a mai utilizat și scrie-
 rile lui Bielski, Cromer și Piasechi.

Cronicarul, însă, nu se oprește la litera is-
voarelor scrise. Ne povestește o întrevvedere a sa
cu un vlădică (episcop) italian care i-a spus că o-
biceiurile Românilor seamănă cu cele italiene. Acest
vlădică nu este altul decât Vito Piluzzo. Zice cro-
nicarul " a fost aci în Iași un vlădică italian".El,
în întrevvedere cu Miron Costin, zice că nu este ne-
voe de mărturia cărților spre a se demonstra că Ro-
mânii sunt frați cu Italienii, căci portul acestor
popoare precum și unele obiceiuri sunt mărturii care
dovedesc în mod elocvent frățietatea Românilor și
Italianilor. Mărturia aceasta zice Miron Costin că
i-a fost de mare folos.

Deasemenea cronicarul, adînc cunoscător al

limbii latine a observat caracterul latin al graiului nostru. Se întreabă Miron Costin de unde vin cu vintele de Vlachi, Olachi ? Dela Slavi, care prin aceste nume înțeleg nu numai pe Romîni dar și pe Italiani. De aci conchide, iară, i, că noi suntem frații Italianilor.

Folosind isvoarele amintite, foarte variate între ele, cronicarul alcătuește o lucrare unitară și atractivă. Iată ideea lui asupra originii. Strămoșii noștri sunt Romanii, care au venit aci aduși de Traian. Dacia, fiind părăsită, este ocupată de barbari. Romînii se retrag în munți o bucată de vreme. Apoi descălecând, a doua oară, ajung a-și întemeia state proprii: Moldova și Țara Romînească.

Miron Costin nu știe, însă, că Traian a avut două războaie. Deasemenea făcînd confuzie, zice că legiunile romane părăsesc Dacia sub împăratul Hadrian. În ceea ce privește pe barbari, îi ascunde pe toți sub genericul nume de Tătari. În general, cronicarul Miron Costin se vede condus de idei înalte.

Greșelile și confuziile, pe care le face, sunt inerente, dar să ne gândim la situația culturală a Moldovei care era destul de rea. Ideile lui Miron Costin sunt cu totul noi pentru Moldova.

Am afirmat că primul care arată originea latină a noastră este Toppeltin. S'ar părea că de aici ~~la acest lucru Miron Costin. Importanța ce a dat acestui fapt - al originii noastre nobile - se datorește exclusiv culturii polone.~~ Spuneam că Iezuiții înființaseră o mulțime de școli latinești. Era o adevărată adorație pentru cultura latină. Lituanienii pretindeau, chiar, că se trag din Romani, și anume din partizanii lui Pompei, care s'au refugiat tocmai pe țărmul Balticeii. Deasemenea s'au scris cărți speciale, unde căuta să se demonstreze că idoli Litvanilor, cel din urmă popor idolatru al Europei, nu sunt alți zei decât ai Romanilor. Polonii la rîndul lor încep a-și schimba numele lor slave cu cele latinești. Dlugosz este acum Longinus.

Miron Costin se lasă influențat de aceste abă-

rații și reproduce și dînsul legenda privitoare la origina romană a Litvanilor. Deci cronicarul a observat că în Polonia se acordă foarte multă stimă Romanilor și culturii latine. Iar cînd a observat ca noi, pe bună dreptate, ne coborîm din Romani, nu se stăpînește ca să nu arate și Polonilor origina noastră, după ce fusese documentat și educat de a -
ceștia în cultura clasică.

Umanismul din Polonia i-a deschis ochii ca Romîinii se trag din Romani și tot acest curent, literar i-a făcut să-și dea seama de importanța originii noastre. Dacă Polonii sau Litvanii căutau în chip forțat să se mîndrească cu originea lor romană, cu atît mai mult și pe buna dreptate se putea mîndri Miron Costin cu neamul său.

Dar, cronicarul, pe lîngă cunoașterea limbii latine se dovedește și un foarte bun mînuitor al versului în limba polonă, deci știe la perfecție această limbă. Mă opresc puțin asupra poemii în versuri. În veacul XVII, în Polonia, literatura era în decădere. Cu toate acestea, genul cel mai cultivat

era cel istoric și anume se scria în versuri. Istoriografii literaturii polone, când ajung la veacul XVII rezerv un loc și lui Miron Costin pentru scrierea sa în versuri.

Am văzut modelele literare folosite de cronicar la redactarea poemii sale. Am citat pe Twardowski. De la acesta s'a inspirat M. Costin și poate dela alții pe care nu-i știm. Cronicarul și-a dat seama că scrie regelui Poloniei, Ioan Sobieski. Am amintit iarăși, la locul potrivit că avem astăzi două manuscrise ale cronicii în versuri. Comparînd manuscrisele, ne dăm seama cum scria și cum completa Miron Costin. Deosebirea între cele două manuscrise, constă în șlefuirea atentă a versurilor. Miron Costin lucrează cu grije, așa cum trebuie să lucreze un scriitor modern. Zice, Miron Costin, în prefața poemii sale: "mă rușinez de muza mea sarmată (polonă) în fața majestății voastre regale prea senine și neînvînse domnul meu cel milostiv, nu pentrucă muza n'ar fi la înălțimea celor mai înalte subiec-

te și a geniului celui mai adânc, dar din pricina neîndemînării mele în această limbă. Neîndemînarea mea în această limbă vine din rara întrebuințare a polonei de către mine de zeci de ani încoace. Dar precum Dumnezeu în cer, a cărui locțitori aci pe pământ sunt monarhii, primește atît orația întinsă și aleasă a oratorilor mari și sfinți, cît și un Kirie-eleison spus cu suflet curat de orice om simplu, așa și măria ta, domnul meu cel milostiv și binefăcător, binevoeste cu milă domnească să primești cu indulgență sub umbra numelui tău celui mare, care se întinde cît lumea aceasta întreagă, o scurtă istorie în stil neîndemînatec despre o țară mică".

M. Costin ne apare foarte modest. Totuși sunt foarte multe lucruri frumoase. Am citat descrierea poetică a Moldovei. Deci lucrarea este valoroasă și considerată ca atare atît de criticii Romîni cît și de cei Poloni.

---ooo---

Miron Costin.

Lucrările mai mici și valoarea ca istoric.

Prelegerea XVIII-a
din 29 Ian. 1936.

Din lucrările lui Miron Costin mai fac parte și altele, dar de o mai mică importanță; totuși destul de caracteristice. Una din ele este poezia "Viața lumii" cu caracter pesimist. Ea este o tânguire asupra vieții. Toate sunt deșărtăciuni și pe toți îi așteaptă moartea.

Această lucrare în versuri are și ea o explicație. Miron Costin amintit că avea o cultură clasică. Ei bine, asemenea idei pesimiste întâlnim la Horațiu, Ovidiu, etc. Operele acestor scriitori se pare că au fost cunoscute de Miron Costin. Cronicarul nostru nu se lăsa stăpinit numai de sentimente ci și de anumite idei sau expresii împrumutate dela antici: astfel expresia lui Ovidiu că viața este ca o ață care se poate rupe oricând o găsim și la Miron

Costin. Deci nu rămîne îndoială că Miron Costin s'a influențat dela antici. Căutînd să împrumute anume expresii, urmărește a reda aceleași idei pesimiste care umpleau sufletele lui Horațiu și în special Ovidiu, ce se pare că exercită o influență mai a-dîncă asupra cronicarului nostru. Miron Costin imită chiar pe scriitorul roman.

Scopul lui Miron Costin era să dovedească, că și limba noastră se poate preta la versuri. În prefață caută chiar să arate ce este un vers. "În toate țările, iubite cetitorule, se află acest felu de scrisoare, care elineasce Ritmos se chiamă, iar slavoneasce: Stihoslovie. Și cu acest chip de scrisoare au scris mulți lucrurile și laudele împăraților, a crailor, a domnilor, și începăturile țărilor și a împărățiilor. Așa au scris vestitul istoric Omir (Homer după Miron Costin e istoric), războaiele Troadei cu Ahileus; așa Virghilie începătura împărăției Romului și alți dascăli fără de număr....

Cu această pildă scrisu-ți-am și eu această mică

carte, căreia numele ei este Viața Lumei, arătându-ți pe scurt cum iaste de lunecoasă și puțină viața noastră, și supusă pururea primejdiilor și primenealelor.

Nu că poftesc vreo laudă dintr'această puțină osteneală, ci mai mult să se vadă, că poate și în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce se cheamă stihuri. Și nu numai aceasta, ci și alte dăscalii și învățături ar putea fi pe limba românească, de n'ar fi covârșit vacul nostru cel de acum de mari greutate și să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre voie. Citeasce cu bună sănătate și cât poți mai virtuos de primejdiile lumii să te ferești cu ajutorul puternicului Domnului Dumnezeu, Amin."

Citind mai departe, poema propriu zisă, observăm că versurile sunt de 13 silabe și cu rima dublă. Acest fel de vers este greoiu și impropriu limbii noastre. Un exemplu:

„Fug vremile ușoare, fug și neci o poartă
A le opri nu poate; și mai mult cumplite
Lucrurile astei lumi merg tot prăvălite;
Și ca apa'n cursul său cum nu se opresce
Așia cursul lumii nu se contenesce !
Fum și umbra sunt toate; visuri și părere
Ce nu petreace lumea și'n ce nu-i cu dureră-
Spuma mării și norii sub ceriu trecătoriu^{re ?}
Ce-i în lume să n'aibă nume muritoriu ?

Acest fel de vers, lung și cu rima dublă, se
întrebuințează mai mult în literatura polonă. Lim-
bii noastre îi convine un vers mai scurt. Miron
Costin se putea inspira din literatura poporană a
noastră; totuși se inspira din literatura polonă a-
doptînd versul ei de 13 silabe. Acest vers îl în-
tîlnim și în poema polonă. Mitropolitul Dosoftei,
deasemenea, folosește versul polon, căci și el
trăise în Polonia și fusese influențat de cultura
acestui neam.

Subiectul poeziei "Viața lumii este de un pe-

simism adînc. Aceeași soartă - moartea - ne așteaptă pe toți. Nota aceasta de pesimism, pe care o întîlnim la Miron Costin, este specifică cronicarului. Sunt cunoscute tuturor cuvintele lui puse de Xenopol motto operii sale de Istoria Romînilor: "Nu sunt vremile sub cîrma omului, ci bietul om sub vremi", adică aceia care stăpînește pe om este soarta. Pe de altă parte, acest pesimism nu avea un sens filosofic, ci mai de grabă avea un obiect mai concret. Țara Moldovei, socotea cronicarul: n'o sa

mai supraviețuiască multă vreme din pricina relei stări a țării și din pricina umilirii față de stăpînitorii de la Constantinopol. Cuvintele care răsar de cele mai multe ori din opera lui Miron Costin sunt: "cumplite vremi" sau "țara noastră trece prin cumplite vremi", ceea ce încă odată ne ilustrează pesimismul cronicarului și grija lui cea mare față de viitorul țării.

Acelaș pesimism se întîlnește însă și în scrierile polone din această vreme, iar vremea

lor și Poloniei au socotit-o cumplită. Este epoca pe care scriitorii poloni au numit-o "Potopul", din cauza anarchiei interne și a decadenței. Vedem deci o coincidență între felul de a scrie al scriitorilor poloni și al lui Miron Costin, care tocmai de la aceștia își hrănește nota sa pesimistă.

Un scriitor polon a spus: "Dacă cineva ar deschide inima mea, ar vedea scris cuvintele: vom peri. Și într'adevăr, a urmat tripla împărțire a Poloniei.

Dar pe lângă versurile scrise de Miron Costin, mai avem și o traducere asupra căreia s'a insistat prea puțin. Este vorba de "Istoria de craia ungurească de când și cum au căzut pre minile Turcilor". Istoria începe să povetească dela anul 1383, adică dela Ludovic cel Mare, fost și rege al Poloniei. Este o expunere despre începutul decăderii puterii ungurești. Vorbește de lupta de la Mohaci (1526). In general se tratează, cu toate acestea, pe larg istoric Ardealului, așa ca mai de grabă avem o Istorie a Ardealului decât o istorie a "Crăiei Ungurești", care merge până la

domnia lui Mihail Apaffy (1662).

Traducerea aceasta în românește s'a păstrat în două forme: completă și incompletă. Forma incompletă, fără început și fără sfârșit, o găsim intercalată în cronica lui Nicolae Costin, iar cea completă s'a păstrat într'un manuscris copiat de Ion Cosma (1720) care a fost publicat de V.A.Ureche, în operele lui M.Costin.

De unde știm noi că Istoria Ardealului este tradusă de Miron Costin ? Acest lucru îl spune Ion Cosma. Cu toate acestea V.A.Ureche încă socotește pe M.Costin, nu ca traducător, ci ca scriitor original al unei Istorii a Ardealului. Alți istorici literari de mai târziu - Sbiera, Iorga - nedând crezare spuselor lui Cosma, socot că scrierea este făcută de un necunoscut. Întâmplarea a făcut că am găsit originalul de pe care Miron Costin a făcut traducerea. Originalul nu este altul decât lucrarea amintită a sasului Laurentiu de Toppeltin din Mediaș. Lucrarea

lui Toppeltin „Origînes et occasu Transylvanorum” este formată din două părți: una unde vorbește despre originile popoarelor care locuiesc în Ardeal iar a doua parte mă este alta decât Istoria Ardealului, căreia Miron Costin i-a făcut traducerea.

Dar ce dovezi avem noi că Miron Costin a tradus pe Toppeltin ? Noi știm că Miron Costin a folosit lucrarea sasului din Mediaș ca să scrie cărțile sale privitoare la origina poporului românesc. Se dovedește că acel care a făcut traducerea avea cunoștințe istorice și clasice căci numelor arhaice ale popoarelor le dă corespondentul lor modern. De câte ori este vorba de Istoria Principatelor și a Poloniei sunt rectificări ale traducătorului căci acesta în direcțiile de mai sus era mai cunoscător decât autorul. Se vorbește, deasemenea, de expedițiile lui Istrati Dabița și Gheorghe Ghica în Ardeal. Aci Miron Costin introduce o pagină și jumătate originală, povestind în același timp că și el a

luat parte la expediții. Adaosul făcut de Miron Costin este luat cuvînt cu cuvînt din cronica sa.

Deci Miron Costin nu numai că s'a ocupat de originile poporului nostru din Moldova, Muntenia și Transilvania dar traduce Istoria Ardealului.

Intre operele lui Miron Costin se mai socotea și o traducere în limba latină a cronicii sale numită astfel: "Chronicon terrae Moldovicae" și publicată de Eugen Barwinski în 1912. Acesta socotește pe Miron Costin ca traducător căci gîndea Barwinski că Miron Costin a dorit ca streinătatea să cunoască lucrurile din Moldova. Pentru acest motiv a scris cele două opere în limba polonă și tot pentru acelaș scop a făcut traducerea în latinește. Faptul că s'a găsit această lucrare în Polonia dovedește că traducerea s'a făcut pentru Poloni. Totuși, nu Miron Costin a tradus cronica sa, ci, probabil un ~~fiu de al său~~ ^{fiu de al său}. Ce ne face să credem acest lucru? Intr'un loc sărindu-se un fapt, cronicarul zice: "N'am putut să scriu acest fapt la rîndul său ci îl scriu acum". Forma a rămas la fel și în traducere. Dacă ar fi Miron Costin traducă-

torul, ce rost ar mai avea această scuză? Miron Costin ar fi trecut acum pasajul la locul său. Dar traducătorul neștiind în ce loc să treacă pasagiul, și temându-se să nu greșească lasă textul așa. Deci altul este traducătorul.

A doua dovadă. În cursul lucrării sale Miron Costin, care era un om sfântos, citează multe proverbe, unele chiar în latinește. Proverbele, când a început copierea cronicii de diferiți copiaști, au încurcat pe aceștia și atunci textul latin, nefiind cunoscut, a fost lăsat la o parte. Din cele aproximativ, 25 de manuscrise, ale cronicii lui Miron Costin, numai unul a păstrat textul latin. Ei bine, traducătorul latin retraduce proverbele din românește în latinește. El nu întrebuintează manuscrisul lui Miron Costin cu proverbele în original, ci altul cu ele traduse în românește. Dar de unde știm noi că s'a făcut o traducere și o retraducere a proverbelor? Făcând comparația textului latin al proverbelor retraduse în latinește cu textul lui

Miron Costin constatăm deosebiri. Dacă Miron Costin ar fi făcut operația traducerii cronicii nu am constata asemenea deosebiri.

~~Am vorbit despre această cronică latină că
să arăt că
opera lui Miron Costin a interesat și după moar-
sa
tea. Traducătorul, cred, că este unul din fii săi.~~

Miron Costin este un memorialist, nu un
cronicar medieval. Scrisul său este original,
iar ceea ce este mai interesant e că uneori per-
soana sa apare în expunerea istorică a faptelor.
Zice într'un loc că acest lucru l-am vorbit eu
în casa mea cu un vlădică italian. Deasemenea
cronicarul ne dovedește că are personalitate.
Aceasta se vede din întrebuințarea isvoarelor.
El împrumută ideea numai, căci faptele le redă
topite în stilul său propriu.

În al doilea rând Miron Costin este obiec-
tiv. Spre deosebire de Ureche care este un pa-
triot exaltat ce falsifica unele lucruri, Miron
Costin, di potrivă, îmbrățișează tot trecutul nos-

tru cu părțile sale bune și rele. Cu alte cuvinte avea o idee înaltă despre datoriile unui scriitor. Amintiți-vă de pasagiul acela unde vorbește despre Gheorghe Stefan și Vasile Lupu. Metodă de redare strictă și exclusivă a adevărului o capacitate Miron Costin prin contactul cu cultura polonă.

Ca tendințe sociale, politice, cronicarul nostru se aseamănă cu Grigore Ureche. Si dînsul este polonofil. Spuneam de Ureche că înțelegea domnia nu în sens absolutist ci într'un sens mai moderat, mai convenabil. Ureche socotește că boerii care au bogății întinse și din moși: și-au apărât țara, au mai mult drept s'o conducă decât Domnul care este numit de Turci. Acelaș lucru îl găsim și la Miron Costin. Cronicarii noștri au deci dezvoltat sentimentul de clasă.

Miron Costin afirmă că atunci când Domnul judecă pe un boer și pe un altul are fața întoarsă către boer; cu alte cuvinte vorbele boerului cîntăresc mai mult în cumpănă decât ale ce-

luilalt împriicinat. De asemenea, e un alt pasaj, în care se arată clasa boerească ca o clasă superioară. Un domn a dat unui servitor al său o boerie. Dar acesta se dovedește nedemn căci începe a se ocupa cu furtişaguri. Domnul se vede, atunci, silit să-i ia boeria şi să-l bată cu toiagul. Dimitrie Cantemir ne spune că boerii erau bătuţi numai de Domn şi anume cu buzduganul.

Observăm că istoriografia moldovenească este produsul unei clase. Si nu se poate să nu găsim note în care să nu se arate clasa socială a scriitorului.

Spuneam că Miron Costin era polonofil. Părinţii săi erau astfel. Prin căsătoria sa, prin cultura sa, Miron se ataşează definitiv acestei politici. Totuşi politica sa era raţională, zicea el că este bine să fie cineva cu creştinii însă cu chibzuială. Petriceico-Vodă trece de partea Polonilor într'un moment neprielnic şi din această pricină perde tronul. Pe de altă parte Miron Costin a întreţinut legături cu catolicii atît în

Polonia, la colegiul iezuit, cît și în Moldova unde întreținea relații cu diferiții misionari ai acestei doctrine religioase (Ex. Vito Piluzzo). Totuși să nu creadă cineva că Miron Costin a îmbrățișat catolicismul. Din contră, a rămas toată viața sa bun ortodox, fiind chiar ctitor al unei biserici. Iezuiții din Moldova considerau familia Costineștilor ca protectoarea lor. Cronicarul nostru trimete copiii săi să învețe carte la colegiul iezuit din Iași.

Am amintit la locul potrivit că poema polonă, în versuri dedicată lui Sobieski, s'a păstrat în două forme, care se deosebesc între ele prin diferitele retușări făcute de cronicar. În prima formă, a brulionului, este un pasagiu unde se arată că Turcii au avut atîtea succese din pricina faptului că erau uniți și aveau o singură credință. În redacția II-a, definitivă, care trebuia prezentată regelui Poloniei se suprima acest text. De ce suprimă M. Costin pa-

giul?

În Polonia erau populații care la origine aveau drept credință ortodoxismul. E cazul Rutenilor. În veacul XVI, Rutenii, mai mult de silă decât de bună voe, trec la catolicism. Ei bine cel care a influențat și forțat trecerea la unire, a fost Sobieski. Regela fost călăuzit în acest sens mai mult din motive politice decât religioase. Miron Costin având scrupule de conștiință, nu trece acest pasagiu care ar fi dat a înțelege că și dînsul s'ar putea lepăda de legea sa.

Vedem deci, că în figura lui Miron Costin se îmbrățișează multe influențe, curențe, idei. Cea mai prețioasă din toate acestea este influența suferită din partea culturii clasice. Miron Costin cunoștea foarte bine limba latină. Lucrul acesta se vede și din felul cum scrie. Stilul său e influențat de stilul latin cu verbul la sfîrșit. Deasemenea întrebuintează, uneori, fraze scurte și sentențioase pe care le găsim numai la clasicii latini. Exemplu în acest sens sunt expresiile "biruit-a gîndul", "să las veacuri în întunec este

inimii **durere**". In ceea ce privește stilul, Miron Costin treptat-treptat ajunge a se desăvârși. A fost prin urmare o evoluție. Ureche întrebuintează stilul popular românesc combinat cu unele forme și expresii bisericești. Miron Costin, din contră, este primul care adoptă un stil latinizant.

A fost un altul care a cunoscut mai bine limba latină și care a încercat, fără succes însă, să latinizeze stilul. Este vorba de Dimitrie Cantemir. Miron Costin trăește foarte multă vreme în Moldovă. El nu înțelege să forțeze graiul moldovenesc. Din contră, Dimitrie Cantemir, își petrece timpul mai mult prin străinătate. Incercarea sa de a modela stilul, limba moldovenească, are ceva artificial, ceva forțat și impropriu. Miron Costin armonizează foarte bine cunoașterea limbii latine și a limbii strămoșești.

---000---

Nicolae Costin. Biografia și bibliografie.

Prelegerea XIX-a din 3.II/936.

În prelegerea de azi ne vom ocupa cu personalitatea și opera unui al treilea cronicar, care a fost influențat de istoriografia polonă, anume cu Nicolae Costin, fiul lui Miron Costin. Figura acestui cronicar este neglijată de Istoricii literari. Cu toate acestea Nicolae Costin prezintă note interesante în mai multe privințe.

În istoriografia noastră am arătat că au fost diferite curente. Am văzut că Grigore Ureche, cu opera sa, se integrează în literatura medievală a țărilor catolice. Cronicele care se scriu acolo sunt vaste compilații, ^{cu} evenimentele povestite an cu an. Miron Costin corespunde cu altă fază. Aci istoricul își dă drum individualității. Opera sa are aspect de memorii iar ca întindere este destul de mică. Ea este unitară și personală.

La sfârșitul secolului XVI din cauza aglomerării

de cunoștințe începe a se manifesta un spirit nou, anume spiritul enciclopedic. Așa dar, după epoca în care personalitatea are un rol covârșitor, urmează o epocă în care erudiția ține locul personalității. Printre cei conduși de noul spirit enciclopedist se numără și Nicolae Costin. Scriitorii acestui ~~curent ne apar pedanți~~. Miron Costin nu știa prea multe lucruri, dar cu toate acestea puținul său îl redă foarte frumos. Nicolae Costin cunoaște mult mai multe lucruri. El însă, din scrierea sa, ne face dovada că nu știe să folosească materialul în chip ordonat. În al doilea rând, nu putem observa o idee conducătoare. Aceste constatări le putem aplica în parte și lui Dimitrie Cantemir, iar Nicolae Costin ne apare numai ca un precursor al lui Cantemir. Iată de ce este interesant să cercetăm opera cronicarului Nicolae Costin. Vom vedea că și din alte puncte de vedere acest cronicar e interesant. Totuși, el a fost neglijat de istoricii literari și de editorii de cronici. Nu avem o ediție acceptabilă a cronicelor sale.

Nenorocirea lui Nicolae Costin vine dela faptul

că a fost pus în paralelă cu tatăl său. Din o asemenea comparație fiul a eșit cu totul scăzut, în ceea ce privește valoarea. Ceva mai mult lui Nicolae Costin i s'au adus și acuzații, care mai târziu s'au dovedit nedrepte. Iată despre ce este vorba: În cronica atribuită lui Nicolae Costin e un pasagiu unde se vorbește de felul cum au fost uciși: Miron Costin și Velicico Costin. Autorul este imparțial căci nu caută să arate de partea cui este dreptatea. Dacă Nicolae Costin vorbește de moartea tatălui său, cu răceală, aceasta aruncă o umbră asupra sa. Din fericire s'a dovedit că pasagiul cu pricina nu e scris de Costin și de un alt boier anume Tudose Dubău. Acesta, chiar, este autorul unei cronice, din care face parte și pasagiul referitor la uciderea lui Miron cronicarul.

Să vedem, acum, care sunt scrierile lui Nicolae Costin, unde le găsim și care sunt lucrările privitoare la opera și personalitatea cronicarului?

Opera lui Nicolae Costin este alcătuită din mai multe lucrări. Cronicarul a vrut să refacă, pe un plan

mult mai vast, operele înaintașilor săi. În acest scop, avea de refăcut "De neamul Moldovenilor", apoi cronica lui Grigore Ureche și Miron Costin. Această operă imensă, începe dela Facerea lumii. Arată genealogiile de la Adam, după Biblie, rasele, popoarele și caută să arate, apoi, din ce ramură a urmașilor lui Adam sunt Dacii și Romanii. Vorbește după aceea de Romani, de năvălirile barbare și ajunge la întemeierea principatelor. De aci se conduce după Ureche. Nicolae Costin completează, prelucrează și adaogă cronica lui Ureche pînă la Despot-Vodă. De aci înainte scrie faptele petrecute pînă la domnia lui Eremia Movilă inclusiv. Cronica deci cuprinde Istoria neamului românesc dela Facerea lumii pînă la Eremia Movilă (1601). Ea nu s'a publicat în întregime. Mihail Kogălniceanu o editează trunchiat. Astfel prima parte a operii lui Nicolae Costin, pînă la întemeierea principatelor, o găsim prezentate sub titlul: "Cartea pentru descălecatul dîntîi". Apoi faptele care cîincid cu cronica lui Ureche nu sunt date separat ci puse în note la cronica lui Grigore Ureche. Mai mult decît atîta, Nicolae

Costin are unele capitole care nu se găsesc la Ureche, exemplu: despre țările din împrejur, Litwania, despre Căvalerii Teutoni, despre Despot-Vodă, (partea de la sfârșitul domniei) Eremia Movilă. Ce face Mih. Kogălniceanu cu asemenea știri? Le publică în anexe. Deci în trei locuri avem de căutat cronică la Nicolae Costin: prima parte la capitolul "Cartea pentru descălăcatul dinții" apoi celelalte evenimente până la Despot-Vodă în notele care însoțesc cronică la Ureche și în sfârșit ultima parte o găsim la anexe.

Alături de această cronică, editată fragmentar, mai avem și alte lucrări. Văzînd Nicolae Costin că lucrarea sa înaintea grea, o întrerupe, crezînd că o va continua mai tîrziu și scrie o a doua cronică. Ea cuprinde anii 1709 -1711. Înșiră aici evenimentele importante care s'au petrecut în acest răstimp. Astfel vorbește de expediția lui Petru cel Mare, de lupta de la Stănilești; de Dimitrie Cantemir, de Nicolae Mavrocordat. Lucrarea neterminată are aspectul de memorii, căci autorul povestește evenimente petrecute în timpul vieții sale.

Prin urmare avem două cronici: prima care, pornind dela Facerea lumii se oprește la 1601 și a doua cuprinde răstimpul dintre anii 1709-1711. Această ultimă cronică a fost publicată tot de Mihail Kogălniceanu. El găsind o cronică care expune evenimentele dela 1661, (când se oprește Miron Costin) pînă la anul 1711 a socotit că se datorează tot lui Nicolae Costin. Realitatea e că autorul cronicii este Tudosie Dubău și numai ultimii doi ani sunt scriși de Nicolae Costin.

Alături de aceste două scrieri Nicolae Costin face și o traducere, care s'a păstrat în numeroase manuscrise. Traducerea poartă titlul alegoric "~~Ceasornicul domnilor~~". Autorul ei era un spaniol anume Guevara. Acesta a scris-o ~~întîi în limba spaniolă~~ și apoi a fost tradusă în latinește cu titlul: „Horologium principum”. Nicolae Costin o traduce din limba latină. Lucrarea are caracter moral. Iată explicația titlului lucrării: precum te uiți la un ceasornic ca să vezi ce trebuie să faci în timpul zilei așa Domnii să se uite și să citească în tot momentul cartea, ca să știe ce să facă

în diferite împrejurări ale vieții. Lucrarea este o biografie a împăratului Marcus Aurelius însoțită cu unele comentarii morale. Viața acestui împărat a socotit Guevara trebuie să fie un îndreptar pentru toți principii care vor urma după dânsul.

Traducerea în românește făcută de N.Costin s'a editat numai fragmentar de Gaster în anexa lucrării sale "Literatura populară românească".

Trecem acum să cercetăm care sunt scrierile care vorbesc de Nicolae Costin. În Istoria literaturii române din secolul XVIII, anume a lui N.Iorga și Sextil Pușcariu, găsim câteva știri. O lucrare specială, despre opera cronicarului și viața sa nu avem. C.Giurescu în "Analele Academiei Române" (Anul 1911) scrie "Contribuții la studiul cronicelor moldovenesti". Aci autorul lămurește că Nicolae Costin e autorul cronicei care tratează anii 1709-1711, iar continuatorul lui Miron Costin nu e acesta ci Tudosie Dubău. De asemenea în Revista Istorică Română Anul III D.1 N.Cartojan publică un studiu neterminat des,

pre „Ceasornicul Domnilor”. Aci ne sunt prezentate manuscrisele și ni se arată cine este autorul. A -
ceasta este bibliografia care privește pe cronicar,
în viața și opera sa.

Să urmărim acum biografia cronicarului și anume-să insistăm asupra acelor părți care ne vor explica opera. Știți că Miron Costin a avut un sfârșit tragic. El a lăsat trei fii, toți maturi și ocupând funcțiuni importante. Aceștia sunt: Ioan, Nicolae și Petre Costin. Toți fiii lui M. Costin merg în Polonia. Lucrul nu trebuie să ne mire, căci cunoaștem relațiile lui Miron cu Polonia. Astfel Ioan Costin merge chiar la regele Poloniei, cu o scrisoare din partea tatălui său, care roagă pe rege să primească bine pe fiul său. Petru Costin învață la colegiul rutean din Liow. În „Descrierea Moldovei”, Dimitrie Cantemir ne spune că Miron Costin este cel dintâi care a trimis pe fii săi să studieze artele libe-

rale(umanistice) în Polonia. Cu toate acestea tatăl înțelege să-și dea copiii la învățătură chiar în Moldova. Aci în colegiul iezuit din Iași, capăt ei primele cunoștințe.Fiii lui Miron Costin drept recunoștință față de profesorii din colegiu, le trimet daruri. Nicolae Costin, ca și tatăl său, era un adînc cunoscător al limbilor latine și polone. Avem mărturii care atest acestea.Cînd ambasadorul Desalleurs trece în țară, Neculce spune că Domnul a trimes pe Nicolae Costin să-l însoțească în calea sa, prin Moldova, întrucît cunoștea limba latină. Apoi, cînd hatmanul Potocki a venit în țară Moldovei, se menționează iarăși că a fost trimis Nicolae Costin pentru că el cunoștea limba polonă.

În plus, față de cunoștințele pe care le-a avut cronicarii dinaintea sa, N. Costin cunoștea și limba greacă. Pînă acum nu se poate observa un amestec al culturii apusene cu cultura orientală grecească. Nicolae Costin îmbină cele două culturi. Faptul că acest cronicar cunoștea limba greacă se

vede și din faptul că el citează lucrări grecești. De astfel puține cunoștințe de limba greacă avea și Miron Costin de vreme ce citează "Culegeri de patru monarhii".

Alt fapt din biografia cronicarului. Am arătat că prin căsătoria sa Miron Costin se leagă strâns de Movilești. Deasemenea N. Costin căsătorindu-se cu fiica lui Gh. Duca-Vodă, grec din Rumelia, se atașează acestei familii. Gh. Duca era foarte bogat, ajunge mare vornic și Domn al Moldovei de 3 ori. La un moment dat autoritatea sa de domn se întinde, atât asupra Moldovei cât și asupra Ucrainei. Acest Domn a avut un fiu anume Constantin, zis și Duculeț. El domnește de 2 ori în Moldova. Fiind foarte învățat scrie în grecește lucrări cu caracter filosofic bisericesc. Dimitrie Cantemir spune, despre Constantin Duca, că era cel mai învățat om al vremii. Constantin se căsătorește cu una din fiicele Domnului Țării Românești, Brîncoveanu, iar sora sa are drept soț pe cronicarul nostru, Nicolae Costin.

Costin, legîndu-se prin căsătorie cu o familie grecească foarte cultă este normal ca el să fi primit o adîncă influență dela aceasta. Ceeace este interesant e că Nicolae Costin, care era apreciat de un Domn ca Nicolae Mavrocordat și care are relații de rudenie cu Grecii, nu iubește acest neam; din contră îi urăște. Halul în care a ajuns boerimea moldovenească - socoate Costin - este datorit Grecilor.

După ce Miron Costin este omorît de Constantin Cantemir, fiul, Nicolae, fuge în Polonia. Aci este infleunțat de cultura apuseană. Venind domn Constantin Duca, pribeagul se întoarce în țara sa. De la o vreme se constată o împăcare între Cantemirești și Costinești. Pe vremea lui Antioh Cantemir, în a doua domnie a acestuia, Nicolae Costin este mare vornic. Venind Domn, Dimitrie Cantemir, cronicarul ajunge să dețină dregătoria cea mai însemnată, adică marea logofetie. În această calitate asistă la evenimentele petrecute în anul 1711, cînd Petru cel Mare năvălește în Moldova. În lupta

dela Stănilești Rușii fiind înfrinți de Turci, D. Cantemir părăsește tronul și țara mergând în Rusia. Este urmat în pribegia lui de o serie de boeri, notăm pe I. Neculce cronicarul. Nicolae Costin, însă, care nu avea încredere în sinceritatea și puterea Rușilor rămîne în Moldova.

Intrucît nu era favorabil Rușilor, alianța lui Cantemir cu Petru cel Mare o privește destul de rău. ~~Lupta dela Stănilești, deasemenea o descrie acuzînd~~ Lupta dela Stănilești, deasemenea o descrie acuzînd pe Ruși. Era dealtfel, ușor să privească lucrurile astfel Nicolae Costin, cînd vedea rezultatele prieteniei lui Cantemir cu Petru cel Mare.

Urcîndu-se în scaun Nicolae Mavrocordat, tot grec și dînsul, cronicarul nostru își menține dregătoria de mare logofăt. Ceva mai mult, dă lui Nicolae Costin ~~insărcinări~~ ~~insărcinări~~ culturale. Nicolae Costin invitat de Domn va scrie evenimentele petrecute între anii 1709 -1711 căutînd a povesti apoi domnia lui Mavrocordat, dar nu reușește. Iarăși, tot la invitația Domnului, Nicolae Costin încearcă să alcătui-

iască un corp al Cronicelor moldovenesti.

Fanariotul Nicolae Mavrocordat era fparte cult. Avea o mare bibliotecă la M-reă Văcărești. Unde găsea un boer cult căuta să-i dea însărcinări de ordin cultural. Fiind acest Domn foarte învățat ca și Nicolae Costin ne putem astfel explica raporturile dintre ei.

La 1712, în Iași, cronicarul Nicolae Costin moare. Acestea ar fi cele ce știm noi despre viața cronicarului. Viața lui este mai puțin sbuciumată ca a tatălui său. Ți place mai mult să stea să scrie sau să citească decît să acționeze ca un militar sau om politic cum făcea tatăl său. El este mai mult un erudit decît un scriitor original.

Este influențat de Poloni. Această influență se explică dela sine. E fiul polono-filului Miron Costin. Învață la colegiul iezuit din Iași. Influența polonă înseamnă cunoașterea limbii latine și a culturii apuseme. Dar, prin relațiile cu Grecii (căsătoria sa, etc), ne putem explica influența gre-

cească ce apasă asupra cronicarului. Suntem acum tocmai în momentul cînd Fanarioții își încep epoca lor și cînd cultura polonă își alege drumul care merge spre poviîrniș.

Nicolae Costin, ca unul ce era foarte cult, a folosit multe izvoare. Scriitorul care l-a influențat mai mult era un polon, ce a trăit în veac.XVI, anume Matei Strykowski. Acesta a scris la 1582, o lucrare foarte întinsă, în limba polonă numită "Cronica Poloniei și a Litwaniei". Aci are o privire mai mult îndreptată asupra Litwaniei. El are știri despre țările romînești nu din compilația altor lucrări ci luate "de visu". Atașîndu-se unei solii (1574) trece prin Moldova spre Constantinopol. În vremea aceasta în Moldova domnește Ioan Vodă cel Cumplit. Solul împreună cu aventurierul cronicar merg la Domn. La întoarcerea din misiunea diplomatică de la Constantinopol, drumul ducea tot prin Moldova. Aci află Strykowski de detronarea lui Ioan Vodă. Deci cronicarul polon dă știri despre țările

noastre
~~tocmai~~ cînd ele se găseau în momente hotărîtoare.
~~Am zis țările noastre. Nu am greșit, căci polonul măr-~~
ge și în Țara-Romînească. După o descriere a Hotînu-
lui urmează descrierea Curții dela București. Aci
spune Strykowski a admirat un portret al lui Stefan
cel Mare. Aude cum lăutari țigani cântau pe "Stefan,
Ștefan, domn cel mare". Din nenorocire, notele de că-
lătorie ale cronicarului polon, sunt îmbibate cu une
le fantezii. Astfel la Gherghița (în apropierea Plo-
eștilor) vede 3 cruci ridicate de Basarab I în amin-
tirea victoriei sale contra lui Carol Robert. La
Giurgiu vede crucile creștinilor căzuți în luptă
dela Nicopole. Toate acestea relatări au, ~~atras~~ pe
Nicolae Costin.

---000---

Nicolae Costin.

Prelegerea XX-a
din 5 Feb.1936.

Am ajuns în ceea ce privește opera lui Nicolae Costin, la studiul izvoarelor și am arătat în primul rând pe Matei Strykowski. A fost atras cronicarul moldovean către Strykowski din pricina faptului că acesta fusese în țara noastră, de unde a adunat o mulțime de date privitoare la Istoria Românilor. Modelul, pe care l-a ales Nicolae Costin - adică opera polonului amintit - nu este prea fericit, căci nu se potrivea cu genul epocii în care scrie :. Strykowski era medieval. Scrierea sa era imensă, iar lucrarea lui începe dela Facerea Lumii. Ambiția lui Nicolae Costin era să imite un scriitor învățat ca Strykowski.

Miron Costin deși a fost influențat de Poloni totuși opera sa este potrivită cu epoca în care

scrie. Lucrările sale sunt scurte, iar subiectul începe să-l trateze dela descălecatul dinții. In al doilea rînd observăm că Miron Costin prin opera sa caută să demonstreze origina noastră, să spulbere anume acuzațiuni. Cu alte cuvinte acest scriitor ne apare ca un luptător cu pana al unei cauze sfinte: origina noastră nobilă, latină. Nicolae Costin, din contră, nu urmărea o teză oarecare, ci căuta să dea cît mai multe informațiuni; din această pricină opera sa este cît se poate de vastă.

Alături de opera lui Strykowski, Nicolae Costin a întrebuițat și alte isvoare. Cînd am vorbit de Grigore Ureche și Miron Costin, am arătat isvoarele operelor lor, arătînd în acelaș timp greutatea pe care le prezintă identificarea acestor izvoare. Nicolae Costin, în pedantismul său, dorind să redea cît mai multe lucruri, citează pasagii dela diferiți scriitori. Ar trebui să dau o listă întreagă a tuturor isvoarelor, ceiace ar fi inutil; menționez numai lucrările mai însemnate. De

pildă el a cunoscut pe cronicarii unguri, care nu au scris în limba lor, ci în limba latină. Cronicarul nostru nu știe ungurește. Unul dintre scriitorii cunoscuți a fost Bonfinius. Acesta era de fapt italian, se numea Bonfini. El scrie „Istoria Panoniei” (Ungariei) pe vremea regelui strălucit, Matei Corvin. Aci vorbește foarte frumos despre Români, arătându-și chiar simpatia față de poporul căruia-i cunoștea originea sa nobilă. De asemenea vorbește în cronica sa Bonfinius despre vechimea Românilor din Ardeal. După Bonfinius, alți istorici încep a se ocupa de Transilvania în scrierile lor.

După căderea Budei - sub Turci, când în Moldova domnea Petru Rareș - Ungaria cade sub stăpânirea Turcilor. Mai rămânea în picioare numai principatul Transilvaniei, dar și acesta sub suzeranitatea turcească. La curtea principelui Ardealului s'au scris între altele două istorii: una a lui Wolfgang Behtlen și altă a lui N.Istvanfy. Ele se

numesc „Istoria Transilvaniei”. Lucrările acestea sunt valoroase, căci se pot utiliza și azi. De la aceste cărți Nicolae Costin ia capitolul privitor la Mihaiu Viteazul.

Alături de aceste scrieri ungurești, cronicarul moldovean a mai cunoscut și lucrări grecești, pe care le-a folosit când ele se găseau încă în manuscrise. Deasemenea cunoaște cronicile polone. Trebuie să adaug că a cunoscut și o carte tipărită în Roma „Annales Ecclesiasticae” scrisă de Baroni^{us} și răspândită în toată Europa. E o lucrare de caracter istoric religios. Dar afară de scrierile amintite, cronicarul ține seama și de opera tatălui său. Stînd liniștit în casă, Nicolae Costin citea cărțile folosite de Miron Costin. Am spus că Nicolae Costin este un scriitor în sensul medieval al cuvîntului. El reproduce tale-quale pasagiile izvoarelor sale. Astfel partea privitoare la Istoria Ardealului - traducerea în romînește făcută de Miron Costin ~~cărții~~ lui Toppeltin - o interca-

lează în scrierea sa. Miron Costin, din contră, împrumută numai ideea, pe care o redă în stilul său propriu. La Nicolae Costin, din acest punct de vedere constatăm un regres, căci introduce pasagii diferite și multe dela mulți autori. Nu este deci un scriitor original.

Pe vremea lui Nicolae Costin nu exista respectul proprietății literare. Expresiile circulau dela un autor la altul fără nicio jenă. Cronicarul nostru, culmea, chiar și introducerea o plagiază după Strykowski. Iată ce spune: Istoria, pe lângă un folos moral, are și menirea de a face cunoscute faptele strămoșilor. Spre a ilustra aceasta ia un pasagiu din Homer unde se vorbește de faptele lui Achile - bineînțeles operația nu o face dînsul ci Strykowski. Cronicarul polon spune "cu multă trudă am scris această carte". Cuvintele acestea le reproduce și Nicolae Costin, așa că noi putem să ne dăm seama că truda se datorește lui Strykowski, nu

lui N. Costin care copiază. După copierea prefeții, Nicolae Costin începe să copieze iarăși din modelul său și anume dela primul capitol despre Facerea Lumii. Popoarele își trag obârșia din Sem, Cham și Iafet. Dela un timp, Costin dându-și seama că opera lui Strykowski este prea lungă și că vorbește prea mult despre Slavi, începe să sară pasagii numeroase. Identifică, totuși ca strămoș al Dacilor pe Iafet. Ajungînd la Daci - adică la descălecatul întîi - opera de copiere se face după lucrările lui Miron Costin. Aci intercalează chiar lucruri fără rost. Miron Costin: spune că toate lucrurile capăt o înțelegere mai adîncă dacă vom porni cu expunerea dela început. De aceea dînsul în "De neamul Moldovenilor" se vede obligat să vorbească de Romani, de țara lor Italia, etc. Această frază o introduce și fiul, dar într'un loc nepotrivit, căci intercalarea nu se face la început ci tocmai la mijlocul lucrării lui. Intemăierea Moldovei precum

și evenimentele următoare, cronicarul le ia din opera lui Grigore Ureche și Miron Costin. Astfel compilând dela Români și streini, ajunge cu expunerea pînă la domnia lui Eremia Movilă.

Astăzi avem două grupe de manuscrise ale acestei cronici. Deosebirea între ele constă și în prefață. Una este adresată "iubitului cetitor", iar alta are scris "Prea înălțate Doanne". Prima grupă de manuscrise - cu prefața către cetitor - ne-ar prezenta cronica aceasta ca o expunere obiectivă și independentă. Pe prefața cealaltă presupunem tocmai contrariul, adică avem în față o cronică oficială. Nu se spune cui este dedicată opera, probabil că lui Nicolae Mavrocordat.

În prefața adresată Domnului Mavrocordat e un pasagiu luat din Herodot. Anume legenda spune că la împăratul Persilor, Darius, niște oameni sărmani au adus daruri, unul un măr, altul un vas cu apă, dar i-au comunicat împăratului că nu daru-

rile lor au preț, ci intenția lor. Asemenea zice Nicolae Costin că nu munca lui modestă prețuiește, ci intenția de a o dăruia Domnului. Legenda aceasta spusă de cronicar ar fi foarte frumoasă dacă ar fi scrisă de Nicolae Costin, dar ea este împrumutată de la Strykowski. Legenda amintită nu este transcrisă și în prefața adresată cititorului, din motive ușor de înțeles.

În grupa de manuscrise cu prefața către cititor, textul cronicii este incomplet. Sunt pașagi sărite. Kogălniceanu când a editat pe Nicolae Costin - și știm cum a editat, trunchind lucrarea - a folosit unul din aceste manuscrise incomplete. Cealaltă grupă de manuscrise cu dedicația către Domn, nu are nimic sărit, dar cu toate acestea nu s'a găsit nimeni care să facă o ediție.

Cronica lui Nicolae Costin nu este terminată. Ea se oprește brusc și sînt capitole în interior neterminate. De pildă în cele mai multe manuscrise

la locul unde vorbește de sinodul dela Florența, avem însemnarea: "aici se spune unde e Florența și ce fel de oraș este". Dar, autorul n'a apucat să mai completeze descrierea Florenței pe care însă copişti au însemnat-o.

Am arătat că lucrarea lui Nicolae Costin prezintă un regres în privința utilizării izvoarelor. Totuși în alte privinți, cronica vădește un progres în tratarea Istoriei. Astfel în unele părți ~~cronicarul~~ cronicarul așează Istoria Românilor în cadrul Istoriei Universale. De exemplu, când vorbește despre Alexandru cel Bun, introduce un capitol despre origina cavalerilor Teutoni. Apoi arată că la încoronarea regelui Poloniei au luat parte și soli moldoveni. Cu această ocazie, Nicolae Costin, simțindu-se obligat, ne vorbește pe larg despre slujba religioasă ce se face la învestirea regelui. Asemenea extinderi și digresiuni sunt foarte numeroase și n'au multă legătură cu istoria poporului român.

Poate că dintr'un spirit de pedant a dat Nicolae Costin o așa de mare extindere unor părți care nu interesează istoria noastră.

Dar alături de aceste digresiuni, Nicolae Costin, la epoca veche a Istoriei noastre, aduce precizări care se apropie de cele ce știm noi azi. Miron Costin cunoaște grosso-modo origina poporului român, însă când caută să ne dea amănunte greșeste. Nicolae Costin știe privitor la această chestiune mai multe lucruri. Astfel când Miron Costin vorbește de părăsirea Daciei, afirmă că împăratul Hadrian a făcut aceasta. Nicolae Costin, reproducând din Baronius, arată că Aurelian părăsește Dacia. De asemenea Miron Costin sub genericul nume de Tătari ascundea toată seria barbarilor care au năvălit în Dacia. Nicolae Costin face diferența între barbari și precizează spunînd că Tătarii sunt ultimii dintre barbari. Vorbește de Goții, Atila, etc. Arată deci lucruri de care istoricii pînă la dînsul nu știau nimic.

Pe ici pe colo, cronicarul introduce și unele observații personale. Vorbind de războaie zice: "de s'ar uita ostașii la istorie!" Aceasta înseamnă că el înțelege să îmbărbăteze poporul prin Istorie. Am arătat iarăși cum cronicarul cu toate relațiile sale, este totuși potrivnic Grecilor. Iată ce scrie într'un loc: "vei afla de Greci în ce stare au adus țara noastră și boeria ei"- Reproducând un pasagiu interpolat de Misail Călugărul în cronica lui Ureche cu lista dregătorilor adaogă: "însă numai pe aceste vremi, acum umbra abia a mai rămas din aceste dregătorii". Cronicarul nu apare preocupat de soarta boerimii moldovenești. Ea nu mai are puterea de altă dată din pricina infiltrării elementelor streine, grecești și din pricina suzeranității turcești tot mai împilătoare.

După cum disprețuește pe Greci, așa laudă pe
Domnii iubitori de popor și dreptate: "Fericiți
Domni cărora le jalește norodul și lasă numai bine",

La domnia lui Despot-Vodă, arată că a zidit o școală la Cotnari, dar mai adaogă că de pe vremea acestui Domn au rămas în țara noastră "Jezuiții", adică Jezuiții, uitînd, deci, că Despot a fost protestant și că a favorizat chiar în calitatea sa de Dom protestantismul.

Spuneam, însă, că în afară de cronica ce pornește dela Facerea Lumii și merge pînă la 1601, Nicolae Costin a mai scris și o a doua cronică. Ea cuprinde evenimentele dintre anii 1709-1711 și e publicată în ediția Kogălniceanu. Caracterul acestei cronici diferă de acel al primei sale cronici. Aci sunt povestite evenimente văzute, cronicarul este chiar dregător al Moldovei. Scrierea ne apare sub forma unor memorii. Stilul este viu și povestește multe fapte interesante. Găsește totuși și aici -cronicarul- mijlocul de a întrebuița isvoare. Anume în vremea în care cronicarul scria, avusesse loc celebra bătălie dela Poltava dintre Carol

al XII-lea și Petru cel Mare (1709). Deoarece bă-
tălia avea oarecare legătură și cu noi, Nicolae
Costin o povestește. Rușii au publicat la Moscova,
un fel de ziar (neperiodic, ci mai mult cu carac-
ter de ediție specială) unde arătau situația de
pe frontul de războiu dintre Ruși și Suedezi. Ase-
menea ziare au apărut în streinătate și pe vremea
lui Mihaiu Viteazul. Ele arătau lumii isprăvile
Domnului Munteniei. Spre a fi cât mai precis, Ni-
colae citează acest ziar pe care-l numește "Tarta-
je moschicești tiparnice" (Tartașe are sensul de
ziar, broșură; prin „tiparnice” cronicarul ne ara-
tă că isvorul folosit se prezintă tipărit nu în
manuscris). În foile acestea se dădeau numele tu-
turor regimentelor cari luaseră parte la bătălia
dela Poltava, al ofițerilor și ostașilor căzuți.
Nicolae Costin reproduce asemenea lucruri, după o-
biceiul său de a ne da informații cât mai exacte
despre faptele streinilor.

Atitudinea cronicarului față de evenimentele de atunci este cît se poate de prudentă.

Interesant din punct de vedere istoric este că faptele sunt povestite de doi cronicari: I. Neculce și N. Costin. Din ei ultimul pare să fie mai sincer. Totuși și unul și altul condamnă pe Dimitrie Cantemir, pentru politica lui ruso-filă. Dar, zice N. Costin - că înainte de a părăsi țara sa, Cantemir nu s'a sfătuit cu boerii țării ci numai cu Neculce Hatmanul. După întoarcerea din Rusia, acesta are grije să nege.

Dar nici această de a doua 'cronică, scrisă din îndemnul lui Nicolae Mavrocordat, nu este terminată.

Alături de cronicile neterminate, Nicolae Costin este autorul unei traduceri intitulată "Cesornicul Domailor", nedată pînă azi. Autorul scrierii era un spaniol anume Guevara. Lucrarea s'a scris mai întîi în limba spaniolă, după aceea s'a tradus în limba latină sub titlul "Horologium

principum". Sub forma aceasta latină se răspândește în toată Europa. Una din fabulele lui La Fontaine e inspirată de aci, anume "Le paysan du Danube". Un țăran de prin părțile Dunării condamnă civilizația romană căci se bazează pe sclavie. Cuprinsul ne arată că avem în față o lucrare apocri-fă a vieții lui Marcus Aurelius cu unele adaosuri de ordin moral, educativ.

Unii scriitori au crezut că pe lângă munca de traducător, Nicolae Costin a introdus și unele observații personale. Dl. Prof. N. Cartoian a arătat că avem numai o traducere.

Dar cum se prezintă traducerea față de textul latin ?

Nicolae Costin și-a dat seama că tot ce se spune despre împăratul Marcu Aureliu este fantezie și atunci suprima toate aceste pasagi, lăsând loc - în traducerea sa - numai sfaturilor morale.

Dar cu toate acestea nu ne prezintă toate sfaturile din lucrarea lui Guevare. Cronicarul observă că

multe sfaturi au un caracter religios. Intrucît Guevara era catolic, N.Costin din motive de ordin religios, ortodox, suprimă și pasagiile cu nuanță religioasă. Lucrarea aceasta închinată tot lui Nicolae Mavrocordat se prezintă într'o formă foarte redusă.

Am analizat viața și opera celui de al treilea cronicar, arătînd că la Nicolae Costin se observă o adîncă erudiție și o încrucișare a culturii latine cu cultura orientală, grecească. Un scriitor care oglindește toate acestea într'un chip mai evident este Dimitrie Cantemir..

---000---

Dimitrie Cantemir.

Bibliografie și Biografie.

Prelegerea XXI-a

din 10 Feb. 1936.

Vom începe astăzi să ne ocupăm de Dimitrie Cantemir și opera sa. El intră întru totul în ordinea de idei, care ne preocupă, căci a avut legături literare și politice cu Rusia. La Dimitrie Cantemir găsim o influență rusească, dar și dînsul a exercitat o înrăurire asupra culturii rusești. Deci influențele au fost reciproce. Dar, pe lîngă o influență rusească, în opera lui Dimitrie Cantemir, se încrucișează și alte influențe. Ele sunt numeroase ca și lucrările lui pe care le vom studia.

În primul rînd, trebuie să vă dau o bibliografie a operelor lui Cantemir, care de data aceasta e mai dezvoltată. Spre deosebire de cronicarii an-

teriori , Dimitrie Cantemir a avut ~~ve~~fericirea să vadă două din scrierile sale tipărite, când încă ~~se găsea în viață~~. Una e "Divanul lumii cu înțeleptul" (cuvîntul "divan" are aci sensul de discuție, convorbire). Scrierea amintită face parte din lucrările de tinerețe ale lui Cantemir. Cînd pe tronul Moldovei se găsește Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie, acesta, socotind că lucrarea "Divanul lumii cu înțeleptul" este de mare valoare, dispune să fie tipărită. Tipărirea ei se face la anul 1697 în tipografia domnească din Iași. Fiecare pagină a lucrării cuprinde două coloane: pe de o parte textul grecesc, iar pe de alta, traducerea în romînește. A doua lucrare tipărită cînd D.Cantemir trăia, este: "Sistema religiei mahomedane". După titlu opera ar avea un caracter dogmatic, religios; în realitate Cantemir introduce și material folkloristic, căci vorbește de credințele și obiceiurile Mahomedanilor. Ea se scrie în latîneste întîi, de autor, dar Rușii imediat o traduc în limba lor și

o tipăresc la 1722, cu un an înaintea morții lui Cantemir. ~~Știți că~~ în vremea aceasta, autorul trăia exilat în Rusia, la curtea lui Petru cel Mare. Care a fost motivul ce a împins pe Ruși să editeze de grabă cartea lui Cantemir ? Petru cel Mare, țarul Rusiei, voind să facă o expediție în Caucaz, a socotit de mare folos această carte prin latura ei informativă. Știți că în Caucaz trăiau Mahomedani. Acesta fiind motivul, țarul dispune să fie tipărită. În România există un singur exemplar al ediției rusești din 1722. El se află la Academia Română.

După moartea lui Dimitrie Cantemir, Antioh, ~~fiul său, un om de mare cultură, poet și diplomat~~ reputat, în călătoriile sale prin Apusul Europei, ia și manuscrisele lucrărilor tatălui, pe care le tipărește. Astfel tipărește scrierea "Istoria Împăratului otoman" sau cum i se mai spune, traducând exact titlul cărții din latinește: ^{Istoria} "Creșterii și

descreșterea curții otomane". Textul latin al Istoriei otomane nici pînă azi nu s'a publicat. Antioh Cantemir, ducîndu-se la Londra, pune de se traduce în englezește lucrarea, pe care astfel o tipărește în două volume, ~~la anul~~ 1734. O a doua ediție neschimbată apare în 1752, ceea ce ne face să bănuim interesul ce l-a stîrnit în Europa o astfel de carte. După aceea, cînd s'a dus la Paris, Antioh a făcut acelaș lucru și astfel în franțuzește, la 1743, în 4 volume apare traducerea aceleiași cărți. Cu un an mai tîrziu apare "Istoria imperiului otoman" și în traducerea germană.

Dar, Antioh Cantemir avea asupra sa și "Descriptio Moldaviae". Lucrarea în manuscris era însoțită și de o hartă a Moldovei făcută de Dimitrie Cantemir. El trimete în Olanda să se graveze harta. Totuși lucrarea apare în limba germană, mult mai tîrziu, anume editarea s'a făcut la Halle (Germania) în anul 1769. După 5 ani apare traducerea și în rusește.

În veacul XIX, cînd Romîinii au început a se trezi la ~~o~~ conștiința națională, încep și ei a edita operele lui Cantemir. Astfel la M-rea Neamț apare cu litere cirilice "Descrierea Moldovei". Mai târziu, Academia Română tipărește operele lui D. Cantemir în 8 volume. Totuși aci nu veți găsi editată "Sistemele religiei mahomedane", precum și alte lucrări pe care le veți cunoaște mai tîrziu. Iată cuprinsul celor 8 volume.

Volumul I cuprinde: "Descrierea Moldovei", textul latin.

Volumul II cuprinde traducerea în romînește a lucrării din primul volum. Traducerea romînească făcută de latinistul A.Papiu Ilarian păcătuiește prin stilul ei latinizant.

Volumul III și IV cuprinde "Istoria Imperiului otoman" în romînește. Traducerea este făcută din nemțește.

Volumul V. cuprinde în romînește scrierea

"Dişanul lumii cu Înşeleptul".

Volumul VI are editat o lucrare cam ciudată intitulată "Istoria Ieroglifă". Scrierea, deşi este o expunere istorică, totuşi povestirea se împleteşte în jurul unor animale fantastice.

Volumul VII cuprinde în latineşte "Vita Constantin Cantemir" şi în româneşte "Evenimentele Cantacuzinilor şi Brîncovenilor". Scrierea aceasta s'a tipărit întâi în ruseşte. Apoi s'a tradus în nemţeste, din nemţeste în greceşte şi din greceşte în româneşte. Din această pricină ediţia pe care o avem noi are multe defecte.

Volumul VIII cuprinde "Heroicul Romîno-Moldo-Valachilor". Aci autorul prin titlu vrea să ne arate că Moldovenii, Valachii - adică Muntenii - sunt unul şi acelaş popor care are aceeaşi origine.

Cu ocazia împlinirii a două sute de ani dela moartea lui Dimitrie Cantemir - în anul 1923 - Dl. N. Iorga editează în româneşte şi latineşte "Vita

Constantin Cantemirii". Deasemenea, Dl.Gh.Pascu a tradus din nou "Descrierea Moldovei". Lucrul acesta îl face, în anul 1935, și Dl.Adamescu.

Trecem acum să vedem, care sunt lucrările privitoare la viața și opera lui Dimitrie Cantemir.

În primul rând, știri despre cele ce ne preocupă pe noi acum puteți găsi în Istoria literaturii române", atât a D-lui N.Iorga, cât și a lui Sextil Pușcariu. Deasemenea capitole rezervate lui Cantemir se mai întâlnesc și prin celelalte istorii literare făcute de alți autori. Acestea ar fi lucrările cu caracter general, lucrările speciale nu cuprind în întregime și fără greșeli opera lui Cantemir. Așteptam o monografie completă și exactă. Totuși, dintre lucrările existente vă amintesc "Viața și opera lui Dimitrie Cantemir" a lui G. Pascu și "Despre Dimitrie Cantemir" datorită profesorului dela Iași, Ilie Minea. Cele două lucrări sunt făcute cu ocazia împlinirii a două sute de

ani dela moartea lui Dimitrie Cantemir. Stefan Ciobanu într-o lucrare intitulată "Dimitrie Cantemir în Rusia", se ocupă de viața acestuia în Rusia. În anexe se înserează corespondența și memoriile denuse de Cantemir la curtea țarului. Lucrarea a apărut în Analele Academiei Române, Memoriile Secției literare anul 1925.

G.Vilsan, descopriind harta lui Cantemir, o editează în Analele Academiei Române, însoțind-o de un comentariu. Lucrarea lui poartă numele "Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir". Harta descoperită de G.Vilsan este cea gravată în Olanda. În sfârșit, P.P.Panaitescu în "Revue des études slaves" tomul VI - 1926 fasc.3-4, publică un articol numit "Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand", iar în Analele Academiei Române, anul 1928, scrie "Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir". Aici P.P.Panaitescu publică harta manuscris a lui Dimitrie Cantemir.

Aceasta ar fi bibliografia privitoare la opera și viața lui Cantemir. Totuși ea nu este completă și exactă. În acest sens așteptăm contribuțiuni noi.

În ceea ce privește viața lui Dimitrie Cantemir, ea se deosebește de viețile cronicarilor anteriori. Cantemir este fiu de Domn, frate de Domn și el însuși Domn. Aceasta înseamnă mare lucru în privința mijloacelor de studii. A fost la Constantinopol în tinerețe și la Moscova și Petersburg spre sfârșitul vieții. Privitor la origina familiei sale, Cantemir însuși alcătuindu-și o genealogie, a căutat să arate că strămoșii săi au fost Tătari. Numele, se pare că e tătăresc, căci în veacul XVII a existat un han - Cantemir-Bey - care se răscoală contra Tătarilor din Crimeea și contra Turcilor. Totuși între acesta și Cantemireștii noștri nu e nici o legătură.

Dimitrie Cantemir afirmă că familia sa își

trage obirșia din niște Tătari veniți în Moldova pe vremea lui Ștefan cel Mare. Afirmatia o contrazice chiar autorul în scrierile sale mai vechi când încă nu-și alcătuisese arborele genealogic. Voltaire în "Histoire de Charles XII" vorbind de exilului lui Carol al XII-lea la Tighina, zice că la noi domnea Cantemir care era de origină grecească. Când a apărut scrierea aceasta, Antioh Cantemir după ce o citește, atrage atenția lui Voltaire că origina sa nu e grecească ci tătărească. Voltaire răspunde că va face rectificarea, dar adaogă că e mai nobil să se tragă cineva din Pericles decît din Gingis Han.

În realitate Dimitrie Cantemir este român, coborîtor din răzeșii ținutului Fălciului. Neculce cronicarul, zice despre Cantemir "a fost om prost mai de gîos". Cuvîntul "prost" e luat în sensul de om de jos. În ținutul Fălciului, care se întindea și dincolo de Prut, trăește familia Cantemireștilor condusă de Constantin. Numele poate fi

tătăresc, dar origina am arătat-o românească. Intrucit regiunea Fălciului era la granița țării dinspre Tătarii din Bugeac, locuitorii de prin acele părți aveau menirea să apere țara de invazii și să asigure pacea și liniștea spre acea parte. Constantin Cantemir a fost mercenar în diferite armate streine: astfel la Gheorghe Rakoți al II-lea, după aceea trece la Poloni în oastea lui Lubomirski. În sfârșit se întoarce în țară și e numit serdar, adică un fel de conducător al Codrului Tigheciului situat la granița dinspre Tătari, pe care trebuia s-o apere contra acestora. După aceea este înaintat hatman, iar la 1686 ajunge Domn al Moldovei. Domnește până la 1693 când moare în scaun - lucru destul de rar pe atunci. Este înmormântat la M-rea Mera.

Aventurile războinice ale lui Constantin precum și peregrinările sale dintr'o țară streină în alta, l-au făcut să nu aibe vreme să-și însușească o cultură oarecare. De aceea boerii l-au făcut o

pecetie din lemn, pe care era imprimat numele său ca să-i servească la confirmarea diferitelor acte. Tot din pricina inculturii Domnului, boerii Costinești încep a-și bate joc de dînsul, spunîndu-i: "mai des cu paharele și mai ușor cu orînduelile". Conducătorul real al țării nu era Domnul ci boerii în cap cu Iordache Ruset supranumit "matca tuturor răutăților" și Lascăr Ruset capuchehaia, adică reprezentantul țării la Poartă. Este aproape sigur că omorîrea lui Miron și Velicico Costin se datorește acestor sfetnici ai Domnului, întrucît ei dușmăneau pe Costinești. Cei doi frați Ruset împreună cu Domnul, formau un fel de partid filoturc. În această vreme a năvălit în țară regele Poloniei, Ioan Sobieski. Cantemir se retrage în sudul Moldovei, spre Turci. Aceasta o face și din motivul că fiul său Dimitrie - scriitorul nostru - era ostateg la Constantinopol. Sobieski neîntîmpinînd nicio rezistență intră în Iași și cum se zice că știa romînește, ca să-și bată joc de Domnul fu-

gar a spus:

„Constantine fugi bine

Nici ai casă, nici ai masă

Nici ai dragă jupîneasă”.

La rîndu-i nici Sobieski nu se putea bucura prea mult, căci teama de Turci l-a făcut să părăsească țara. În retragerea sa a încercat să cucerească cetatea Neamțului. După mari greutăți istu-tește s'o ia, căci era apărată de o mină de oameni.

După moartea lui Constantin Cantemir, e ales ca Domn ~~fiul său Dimitrie - celălalt~~ fiu Antioh se găsea ca zălog la Constantinopol; însă Turcii nu recunosc pe noul Domn și la rîndu-le numesc ca Găspodar al țării pe Constantin Duca, ginerele lui Constantin Brîncoveanu. Domnul Țării Romînești este autorul acestor schimbări. Între Cantemirești și Brîncoveni s'a dus o luptă de intrigi pentru cîștigarea simpatiei Turcilor. Evident, Brîncoveanu, care era mai bogat a reușit deocamdată. Mai

apoi însă, reușesc și Cantemireștii, iar rezultatul s'a văzut, căci Istoria Moldovei înregistrează domniile lui Antich Cantemir și Dimitrie fratele acestuia.

Dimitrie Cantemir, spre deosebire de tatăl său care nu știa nici să iscălească, a primit o educație aleasă. În acest scop este adus în țară vestitul dascăl grec Eremia Cacavelas. Acesta fusese în Germania. Știa latinește și greaca veche. Cîteva vreme a fost profesor la Academia din Constantinopol, iar după aceea vine în Țara Românească la Șerban Cantacuzino, care-l face corector al cărților grecești, ce trebuiau să fie tipărite de tipografia domnească. Cacavelas traduce o carte despre asediul Vienei, dedicînd-o lui Șerban Cantacuzino, protectorul său. În prefața traducerii grecești, spune că familia Cantacuzinilor coboară din împărați bizantini, iar Șerban va fi acela care din nou va refăce vechiul imperiu de Răsărit. În adevăr, Șerban Cantacuzino avea asemenea velci-

tăți. Inițialele „T.T” pe care le imprima peste tot nu înseamnă decît ”țar Țarigradski”, adică împărat al Constantinopolului.

După aceea Cacavelas a fost adus de Constantin Cantemir să dea lecții fiilor săi. Intr'una din lucrările lui, Dimitrie arată cum uneori venea și tatăl lor în camera unde li se făceau lecții. Dar tendințele acestei educații dată de Cacavelas, nu sunt fericite în opera lui Dimitrie Cantemir. Lucrarea ”Divanul lumii cu Înțeleptul” e dedicată profesorului Cacavelas.

Dascălul Eremia știa atîtea lucruri, totuși nu ezit să spun că influența lui a fost mai mult rea decît bună. Dascălul Cacavelas era un mistic religios. I se părea lui că este cineva cu atît mai religios cu cît întrebuiințează mai multe citate din textele sacre. În operele de la începutul carierii lui Dimitrie Cantemir observăm această influență. Sute de pagini sunt îmbibate cu ~~texte~~ religioase, confuze.

A trebuit să vină la Dimitrie Cantemir o limpezire, căci altfel n'ar mai fi ajuns să se înalțe atât de sus. Merge la Constantinopol în calitate de zălog și reprezentant diplomatic. Aci în capitala imperiului turcesc, se încrucișează asupra lui trei influențe. În primul rînd trebuie să spun că Dimitrie urmează cursurile Academiei din Constantinopol, patronate de Patriarhie. Academia a fost înființată de Kiril Lucaris, care era patriarh. Școala aceasta vestită avea profesori eminenți ca Nicolae Mavrocordat - ajuns mai târziu Domn în Moldova. Profesorii școalei se formau în Italia, anume la Universitatea din Padova. Întorși în Constantinopol, ei, în activitatea lor, par niște îndrumători către cultura Occidentului.

La Academie se învață pe lîngă noțiuni de Religie și științe, anume: Geografia, Medicina. Știm chiar că profesorul de Geografie se numea Meletie, fost mitropolit la Arta și apoi la Atena. Acesta scria: "Istoria bisericii ortodoxe" și "Geografia

universală". Aci sunt și pasagii privitoare la țările noastre. Lucrarea de Geografie universală a lui Meletie este foarte importantă.

La o astfel de școală cu profesori eminenți învață Dimitrie Cantemir. Prin intermediul școalei ajunge dînsul să cunoască atît de bine limba latină încît a scris lucrări în această limbă.

Aceasta este prima influență suferită la Constantinopol. Ea vine de la Academia de aci. Cantemir capătă cunoștințe geografice, clasice.

Dar a urmat o a doua influență. Oamenii noștri care mergeau la Constantinopol se fereau să între în relațiuni cu Musulmanii din pricina religiei lor. Dimitrie Cantemir din contră intra în legătură cu astfel de oameni și astfel ajunge să cunoască limba turcă, arabă. Fiind profund cunoscător al acestor limbi orientale, Dimitrie Cantemir a rămas și pînă azi singurul nostru orientalist. Dar, Turcii din pricina cunoștințelor ajung a iubi și stima foarte mult pe Cantemir.

Iată ce spune Neculce: "era om isteț știind și carte turcească, bine se vestise acum în tot Țarigradul numele lui, de-l ~~chemau~~ agii la oaspețele lor cele turcești pentru prieteșug ce avea cu dînșii". A cîștigat simpatia Turcilor și prin aceea că el era ~~foarte bun muzicant~~ și aranjase notele muzicale pe melodie turcească. N.Costin vorbind de faptul acesta zice: "Alții zic știind bine în trambur, îl chemau agii la oaspețe pentru zicători" (tranburul este un instrument muzical). Pe vremea cînd Cantemir trăia la curtea țarului, a prezentat acestuia chiar un instrument muzical.

A treia influență suferită tot pe vremea cînd se găsea la Constantinopol este cea Occidentală, reprezentată în acest oraș de diferiții ambasadori: exemplu ai Franței, Olandei, etc. Așa de mare era prietenia lui Cantemir cu ambasadorul Franței, încît acesta la un moment dat scapă pe scriitorul nostru de o arestare.

Mai adaog un fapt. Cantemir a fost căsătorit cu fiica lui Șerban Cantacuzino, cea care dorea să devină împărat la Constantinopol; așa că Dimitrie Cantemir - putem presupune - a trebuit să fie influențat în politică și de socrul său.

La 1710, Dimitrie Cantemir, după domnia tatălui și fratelui său, el însuși ajunge domn al Moldovei.

---000---

Dimitrie Cantemir. Biografia.

(continuare).

Operele de filosofie religioasă.

Prelegerea XXII-a
din 12 Feb. 1936.

În lecțiunea de azi vom continua cu biografia lui Dimitrie Cantemir și anume cu domnia lui. Țarul Petru cel Mare devenea din ce în ce mai influent în Europa Răsăriteană. În adevăr, suntem acum după înfrângerea Suedezilor la Poltava (1709) În Polonia regele August al II-lea recapătă tronul prin sprijinul țarului. Astfel fiind situația politică externă, țarul Rusiei putea trece oricând cu armatele prin Polonia, căci regele înscăunat nu putea decât să accepte orice acțiune a puternicului său protector.

Carol al XII-lea, regele Suediei care trăia

la Tighina, căuta zadarnic să găsească un adversar Rușilor ca astfel să-și spele înfringerea. Anume se gîndea la Turci. Reușește chiar să intercepteze o corespondență secretă a țarului, care cuprindea o ațîțare, un îndemn la revolta al țărilor creștine supuse forții Otomane. De aceea nu Rușii au declarat războiul ci Turcii. Să ne întoarcem acum la țările noastre. În Țara Românească domnea Constantin Brîncoveanu. Acest Domn pentru Turci era un semn de întrebare, intrucît la un eventual războiu se așteptau, chiar, să ridice armele contra lor alături de celălalt adversar. Cu toate acestea n'au îndrăznit să-l detroneze și au numit în Moldova un om care să supravegheze pe Brîncoveanu. Acesta este Dimitrie Cantemir (1710).

S'a întîmplat ca Dimitrie Cantemir să treacă de partea Rușilor, iar Brîncoveanu, dela care se așteptau Turcii oricînd la trădare, să rămînă neutru. Domnul Țării Romînești ducea o politică de echilibru. Totdeauna era aliatul cel mai de pe ur-

ma al celui care câștiga războiul.

Turcii l-au considerat pe Dimitrie Cantemir credincios și demn să ocupe tronul Moldovei în vremurile acelea grele, întrucât se gindeau că tatăl său Constantin fusese în capul unei partide turcofile. Deasemenea purtarea la Constantinopol precum și relațiile cu diferite personalități din acest oraș, au îndreptățit pe Turci să creadă că Domnul Dimitrie Cantemir le va fi credincios. Dar a eșit tocmai invers.

Dimitrie Cantemir nu a avut o idee politică preconcepută în ceea ce privește scuturarea jugului turcesc, ci a fost surprins de evenimente. La un moment dat vin Turcii să ceară tributul noului Domn. Acesta, care aștepta dintr'un moment într'altul trecerea în țară a armatelor rusești, refuză. Văzînd că Rușii întîrzie să intre în Moldova, cheamă pe Turci îndărăt, le dă tributul și pe de-asupra încă o sumă oarecare de bani ca să nu spue cum la început au fost refuzați și apoi întorși din drum.

Faptul pomenit constituie un argument că Dimitrie Cantemir era încă în dilemă; nu se hotărîse definitiv ca să adopte o politică ruso-filă.

Mai tîrziu Dimitrie Cantemir părăsește interesele ~~Turcilor și se alătură Rușilor~~ lui Petru cel Mare, cu care încheie chiar un tratat de alianță. ~~(Acest tratat este al doilea pe care-l fac Rușii~~ și Moldovenii; primul tratat îl face Gheorghe Ștefan, succesorul lui Vasile Lupu (1656). Prin tratat se asigura domnia ereditară a Cantemireștilor, independența țării, ~~puterea absolută a Domnului~~ asupra țării sale, restituirea Bugeacului ocupat de Tătari. Deci Domnul are drept de ereditate prin urmașii săi asupra tronului Moldovei, iar puterea-i este absolută față de boerii care aveau și ei pretențiuni.

Tratatul acesta, formează versiunea primă și adevărată. El poate fi găsit în Arhivele rusești.

A doua versiune a tratatului încheiat cu Rușii o găsim la cronicarul I.Neculce. Anume ne spune în cronica sa, că Domnul nu va putea să schimbe

pe boieri din dregătorii și va trebui să consulte întotdeauna Divanul. De asemenea domnia nu va fi ereditară, căci Domnul, de câte ori va fi nevoie, trebuie ales din tagma boerească. Cum explicăm nepotrivirea dintre cele două versiuni ? Dimitrie Cantemir nu a arătat boerilor cuprinsul tratatului, ci i-a înșelat cu anume avantagii spre a-i atrage de partea politicii sale ruso-file.

După încheierea tratatului, Cantemir a dat o proclamație către locuitorii țării. Ea ni s'a păstrat în latinește dar - este sigur - că Moldovenilor li s'a dat în românește. Citind proclamația aceea faci cunoștință, în același timp, cu unele idei privitoare la trecutul țării, idei ce se găseau în mintea lui Cantemir. Anume se afirmă că supunerea Moldovei se datorește lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare și că pe baza tratatului încheiat de Bogdan, Turcii n'au dreptul asupra Moldovei, dar ei au abuzat, permițându-și chiar să schimbe pe

www.dacoromanica.ro

domni și să mărească mereu tributul. Numește Tighina "Tulia". Cetatea-Alba "Palatium" pe care Turcii, sfirtecînd pe nedrept țara, le transformaseră în raliale și adaogă că acum e momentul să le ia înapoi.

Dimitrie Cantemir încearcă aci să stabilească un drept al Moldovei pe baze istorice. Turcii în mod abuziv și neconform cu nici un tratat au făcut ce au vrut cu Moldova.

Se știe însă că nu Bogdan este acela care se închină ~~cel dintîi Turcilor~~, ci Petru Aron. El plătește primul tribut la 1456. A urmat Ștefan cel Mare. Și acesta, la rîndu-i, atît la începutul domniei cît și spre sfîrșitul ei, plătește tribut.

Ca o urmare a relațiunilor dintre Ruși și Dimitrie Cantemir, țarul Petru cel Mare vine în Moldova la Iași (1711). Neculce precizează că țarul a venit incognito. Vizitează bisericile și mînăstirile Iașilor pe care le admiră pentru frumusețea și arta lor. A urmat apoi un banchet. Nici Dimitrie

Cantemir nici Petru cel Mare n'au vrut să stea în capul mesei, ci au pus pe hatmanul Neculce. Tot atunci, uriașul țar ia în brațe pe Domnul Moldovei, care era cam plăpînd, și-l săruta pe obraji. Banchetul a fost grozav căci vinul de Cotnari i-a trimes pe toți sub masă.

Fapt este ca lucrurile s'au terminat rău. Rușii nu erau în număr, Brîncoveanu aștepta să vadă cine va învinge pentru a se alătura învingătorului, iar Turcii trec neașteptat de repede Dunărea și înconjoară pe Ruși la Stănilești pe Prut. Situația era ~~destul de critică~~ de critică. Țarul a spus atunci lui Neculce că dacă el va putea să fugă cu dînsul în Ardeal, va părăsi armata și o va lăsa de capul ei. Dar Rușii prin anume concesii acordate Turcilor la Marea Neagră, prin bani încheie pacea dela Prut care pune capăt războiului și totodată domniei lui Dimitrie Cantemir (1711).

~~Fostul~~ Domn se exilează în Rusia și moare tot în această țară la 1723, nemaivăzînd niciodată

pământul Moldovei. Cît a stat în Rusia, Dimitrie Cantemir a dat cele mai importante din lucrările sale. Unii istorici literari au explicat activitatea fecundă din Rusia într'un chip cu totul eronat. A-nume ei spun că Dimitrie Cantemir trăind într'un mediu cu totul strein, ne mai avînd speranțe politice și-a întors spiritul către trecut și a început să scrie. Cred că lucrurile stau invers. În ceea ce privește activitatea literară a lui Cantemir în Rusia, cred că, el a fost influențat de mediul în care trăia. Mediul cultural rusesc i-a cerut lui Cantemir să scrie.

In Rusia, sub țarul Petru cel Mare, se observa acea activitate febrilă de reformă. Țarul a încercat o reformă culturală; pentru acest scop se înconjoară de streini capabili, face școli, o Academie, etc. Or în mijlocul acestei laborioase activități nu putem considera pe Cantemir ca un izolat. Dar presupunem și aceasta, atunci nu putem înțelege

de ce scrie în latinește și nu în românește. Limba latină este folosită de scriitor ca opera lui să fie citită de Europeanii culti.

Sfătuitorul cel mai de seamă al lui Petru cel Mare a fost filosoful german Leibnitz. El într'o scrisoare adresată țarului zice: e adevărat că Rusia culturalicește stă, încă, destul de rău, dar această țară poate fi de folos Europei dacă s'ar apuca să desvăluie tainele Orientului învecinat. Rusia ar putea aduce la cunoștința Europeanilor stările de lucruri, cu tot cortegiul lor specific, din țările orientale; întrucît ea este cea mai indicată la această treabă prin poziția sa geografică. Tocmai acum începem să înțelegem care a fost resortul ce l-a împins pe Dimitrie Cantemir să scrie "Sistema religiei mahomedane".

Era, în Rusia, în acea vreme un mare curent de informare geografico-istorică foarte dezvoltat. Germanii dela curtea lui Petru cel Mare cer lui Di-

mitrie Cantemir să scrie. Tpt aceștia fac ca fostul Domn să fie ales membru al Academiei din Berlin ~~răsplata care pînă la dînsul și nimănui în acest secol nu s'a mai dat unui Român.~~

~~Cunoașterea Orientului mai era impusă și de~~
anume interese politice ale țarului. Cu alte cuvinte, Rusia, din punct de vedere politic se interesa de Orient. De aceea Rușii au cerut lui Dimitrie Cantemir să scrie "Sistema religiei mahomedane" și "Ist. imperiului Otoman". Deci opera lui Dimitrie Cantemir nu este produsul unui izolat, ci din contra, prin relațiile și serviciile care satisfăceau și pe Leibnitz și țar, opera ne apare ca o necesitate, nu impusă de un om ci de o societate. A fost o mare bucurie pentru toată lumea cînd s'a aflat că Dimitrie Cantemir și-a luat obligația să scrie "Istoria Imperiului Otoman". Iar cînd opera s'a terminat a fost imediat tradusă din latinește în rusește și prezentată lui Petru cel Mare.

Dimitrie Cantemir şade în Rusia până la moarte, ceea ce socotind- ar face 12 ani. Asupra exilului său, trebuie să insistăm pentru că în răstimpul dela 1711-1723 activitatea sa literară este cea mai însemnată. Distingem două faze pentru aceşti 12 ani în atitudinea lui Cantemir. În prima fază, atenţia sa, încă, este îndreptată spre Moldova, sperînd că un nou războiu cu Turcii îi va da putinţa de a se reîntoarce. În timpul acestei perioade - pînă la 1718 - stă la moşia lui din Ucraina, în ținutul Harcovului, dată de țar ca o recompensă pentru pierderea tronului, și, aci întreține legături cu Moldovenii, se informează despre ei, face călătorii la Kiew, interesîndu-se în mod tainic despre situația din Moldova. Călătorii spun că își păstrase costumul oriental și că întreținea corespondență cu boerii.

Tot din acest interval de timp, Dimitrie Cantemir, care viza tronul Moldovei, trimete țarului rapoarte privitoare la țările noastre. Un astfel de

raport este și lucrarea "Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor". Tot acum scrie "Descriptio Moldaviae".

După anul 1718, Cantemir vine la Petersburg, își rade ~~barba~~, lespădă costumul oriental, se casătorește din nou cu principesa Anastasia Trubețcaia, când era în vîrstă de peste 46 ani, iar noua soție nici nu împlinise 16 ani. După aceea își construiește un palat unde se dădeau cele mai mari recepțiuni. Aci veneau ambasadorii diferitelor state precum și țarul, care-l numește acum pe Cantemir sfetnic secret și membru al Senatului.

Cum explicăm schimbarea aceasta la Dimitrie Cantemir ? Intre anii 1716-1718 s'a purtat un războiu între Turci și Austriaci, terminat prin pacea dela Pojarevatz, prin care Austria învingătoare cucerește o parte din Serbia, Banatul și Oltenia. Dimitrie Cantemir ar fi dorit ca la acel războiu să ia parte și Petru cel Mare cu scopul de a răsbune

înfriugerea dela Stănilcști (1711) și de a-l repune pe tron. Țarul, însă, nu s'a mișcat, iar Cantemir văzîndu-și spulberate planurile vine la Petersburg. Aceasta este a 2-a fază.

Dar nici la Petersburg nu se liniștete. Ambitia lui era să lucreze, să umble și să cerceteze. Ocazia vine tocmai la 1722, cînd țarul intrînd în conflict cu Persii pornește o mare expediție contra acestora. Rușii cuceresc o parte din Caucaz. Din expediție a făcut parte și Cantemir. Atunci a tipărit "Sistema religiei mahomedane". Alături de soldații Ruși mergea si Cantemir întovărășit de o topografie ambulantă, care-i permitea să tipărească manifeste către triburile indigene. Dar pe lîngă aceasta, țarul obligă pe Cantemir să cerceteze terenul, pe care-l străbat, din punct de vedere istoric și geografic, iar toate observațiile făcute în acest scop se găsesc în lucrarea "Colectanea orientaliș".

Dar se întâmplă un fapt delicat. Dimitrie Cantemir avea o față foarte cultă, deăltfel, numită Maria. După anume rapoarte rezultă că ea a fost iubită lui Petru cel Mare.

Petru cel Mare își trimite soția la mănăstire, iar după aceea se căsătorește din nou cu o femeie din pătura de jos, anume din Livonia, Ecaterina. In acest timp țarul intră în relațiuni cu Maria, fiica lui Cantemir. S'a spus atunci că dacă din această legătură s'ar fi născut un fiu, țarul și-ar fi trimis și cea de a doua soție la mănăstire, căsătorindu-se cu Maria Cantemir, iar fiul acestuia ar fi urmat la tron. Dar nu s'a întâmplat nimic. Pe de-a-supra, Ecaterina soția țarului, prin uneltirile sale reușește să compromită pe Dimitrie Cantemir și familia lui, în așa măsură, încât intră în disgrația lui Petru cel Mare. Dimitrie Cantemir se retrage atunci la Dimitrovca, un sat întemeiat de dînsul - și moare la anul 1723. Corpul său a fost adus la Moscova și depus la biserica Sf.Nicolae - gre-

cesc, pentru ca în cele din urmă osemintele să fie aduse acum nu an în țară.

Un alt copil al lui Cantemir a fost Antioh care pe lângă activitatea sa poetică unanim apreciată a fost și om politic întrucât îl vedem ambasador la Londra și Paris. El a tipărit o parte din lucrările tatălui său; dar asupra sa vom mai reveni.

Am urmărit până acum viața lui Dimitrie Cantemir insistând asupra influențelor care se exercită asupra sa. Am insistat asupra influenței pornite de la dascălul E.Cacavelas, apoi la Școala Patriarhiei din Constantinopol precum și societății în mijlocul căreia trăia și în cele din urmă influența primită în timpul exilului în Rusia. Din această pricină, activitatea literară a lui Cantemir, o putem împărți în trei, adică după influențele exercitate asupra sa.

Pe vremea când Cantemir era influențat de Eremia Cacavelas scrie două opere: "Divanul lumii"

cu Inteleptul" publicată în 1697 la Iași și cealaltă se numește "Sacro-sanctae scientiae indepingibilis imago", ceea ce înseamnă imaginea unei științe sfinte ce nu se poate picta. Acestea sunt lucrările din prima fază. Pe fiind primă prin conținutul său lasă să se vadă un fond filozofic moral, cealaltă descoperă fondul metafizic căci caută să ne descrie origina și scopul lucrurilor - adică problema cosmogonică. În anramblu unbeie scrieri desvăluiesc un fond mistic îmbrăcat într'o formă cît se poate de greoaie și confuză.

A venit, apoi, o limpezire a spiritului lui Cantemir. Acesta se găsește la Constantinopol, iar asupra sa lucrează anumite influențe. Cu toate acestea limpezirea încă nu este completă. Totuși, în aceasta a 2-a fază scrie "Istoria Ieroglifică". Lucrarea încă se prezintă obscur iar fondul este alegoric, cu toate acestea ea marchează un pas înainte.

În Rusia - suntem în a 3-a fază - Cantemir luminat complet scrie celelalte lucrări, care sunt cele mai bune.

Să ne oprim asupra lucrării "Divanul lumii cu Înțeleptul". Divanul e locul unde se discută, iar opera în sine cu acest titlu cuprinde discuția, judecata lumii cu Înțeleptul sau mai de grabă convorbirea între lume și înțelept. Acesta nu se lasă atras de deșertăciunile lumii. El rămâne independent și demască toate păcatele societății omenesti.

Subiectul acesta de mistică și morală e inspirat după un model grec numit "Dioptra" - adică în traducere "oglinnda" și datorit lui Filip Solitarul. După cum se vede din poreclă, Filip Solitarul, traia retras de lume într'o mănăstire. Lucrarea sa are o tendință spre ascetism. Dioptra - oglinda sufletului-a fost cunoscută la noi într'o traducere românească după un text slav în sec.XVII cu titlul următor: "Dioptria care se cheamă oglinda sau închipuirea deșartă a sufletului omenesc".

Filip Solitarul constată că totul este trecător în lume iar singurul lucru bun este retragerea într'o mînăstire. Dimitrie Cantemir ia și dînsul ideea dar nu trage concluzia retragerii la mînăstire căci socotea că omul poate trăi virtuos și în sînul societății.

Dioptra călugărului Filip ca formă este un monolog care cuprinde toate atacurile la adresa lumii deșarte. La Dimitrie Cantemir avem un dialog între lume și înțelept. ~~Răspunde lumea înțeleptului~~ că și ea este o operă a lui Dumnezeu și atunci de ce să fie hulită ? De ce oamenii să se retragă din mijlocul ei prin mînăstiri ? Prin urmare lucrarea lui Cantemir se deosebește de Dioptria atît ca formă cît și fond, căci Dimitrie Cantemir ~~nu trage concluzia~~ trăirii unei vieți ascetice într'o mînăstire carecare.

Această direcție în scrierea lui Cantemir e inspirată de Cacavelas care spune în prefață: "Eu sunt plugul care la holda minții tale a lucrat".

A doua lucrare scrie tot sub influența dascălului amintit, "saero sanctae scientiae indepin-
gibilis imago". Dar aci Cantemir se lasă influențat
și de filosofia lui Van Helmond, flamand originar
din Bruxelles.

Van Helmond face parte din școala teosofică.
Știți că filosofia este condusă de anume școale, de
anume curente. Van Helmond combate filosofia medie-
vală a scolasticilor, care era bazată pe învățăturile
lui. Aristotel însă adaptate la religia creștină.
Helmond vrea să impună o nouă școală filosofică.

Filosofia modernă nu e raționalistă, ci se
bazează pe experiență, este deci empirică. Van Hel-
mond face puntea de legătură întrucît dînsul admite
că adevărul poate fi cîpătat atît prin experiment
cît și prin revelația divină.

A rămas celebră experiența pe care a făcut-o
cu un lămîi. Anume, a luat un ghiveciu cu un lămîi,
și l-a cîntărit la început. După trecere de cîțva

timp îl cântărește din nou și constată o diferență de greutate. Se întreabă atunci; de unde a venit acest plus de greutate ? Răspunde din aer a luat partea pe care a adăugat-o la greutatea sa. Cuvântul „gaz” se datorește lui Van Helmond și a rămas până azi, de altfel e singurul lucru ce-a mai rămas de la filosoful flamand.

La început - continuă Van Helmond - toate lucrurile aveau o singură materie și o singură formă, dar din cauza unor elemente mici - fermenți - s'au transformat și diferențiat.

Vom vedea ce a înțeles Dimitrie Cantemir din toată filosofia lui Van Helmond.

==000==

Dimitrie Cantemir.

Metafizica (continuare) și Istoria Hiero-
glifica.

Prelegerea XXIII-a din
19 Februarie 1936.

În lecțiunea precedentă ne-am ocupat de operele de filosofie religioasă ale lui Dimitrie Cantemir și anume am arătat că în lucrarea sa de filosofie metafizică a fost influențat de Van Helmond. Opera acestui filosof flamand i-a fost cunoscută lui Cantemir, la Constantinopol, prin profesorul său Meletie de Arta, care-l imitează și în tainele Filosofiei.

Van Helmond era un aprig adversar al filosofiei medievale bazată pe opera lui Aristot dar adaptată dogmei creștine. În Evul Mediu avem așa numita filosofie a scolasticeii, adică a acelor oameni

care admiteau că pe singura cale a rațiunii se revelează tainele tuturor lucrurilor. Filosoful flamand răspunde că rațiunea nu este singurul mod de a cunoaște lumea, natura, ci trebuie să o și observăm. Deci el atacă însăși temelia filosofiei scolastice care admitea o singură cale de descoperirea adevărului: rațiunea, deducția logică.

Față de Van Helmond, Dimitrie Cantemir în lucrarea sa "Sacro sanctae scientiae indepingibilis imago", are și unele puncte de asemănare căci și dînsul admite existența gazului (îi zicea blas) și fermentilor. Aci ne dă chiar un exemplu, spunînd că după cum se transformă cașul în lapte, așa s'a transformat materia prin fermenți, căci ea la început avea o singură formă și un singur conținut. În să Dimitrie Cantemir se deosebește de Van Helmond într'altă privință. Anume nu admite experiența ca mijloc de cunoaștere a lucrurilor. Din acest punct de vedere, al progresului științific, Cantemir fa-

ce un pas înapoi. Ia chiar în rîs pe aceia care pun mai presus de orice observarea lor.

Prin urmare care este originea și izvorul cunoștințelor ? Dimitrie Cantemir renunță la experiența și ia din filosofia lui Helmond numai metoda de a câștiga adevărul prin revelație divină. Renunță deci tocmai la punctul de progres, la experiență. Cantemir rămîne aci mai mult un spirit religios. Ce-eace e greu de înțeles, este cum Dimitrie Cantemir tratează problemele de metafizică. Este foarte greu să expui clar idei filosofice, abstracte. Ei bine, Dimitrie Cantemir pare că dinadins vrea să îngreuneze expunerea prin introducerea a o mulțime de alegorii. De exemplu în loc să ne spună direct că adevărul se capătă prin revelație, zice că într'un moment de îndoială i-a apărut un bătrîn care avea o oglindă în dreptul inimii și prin care privea tot trecutul. Din această pricină, Dl.N.Iorga socoate lucrarea ca incoherentă.

În partea III-a a lucrării, Cantemir discută probleme de etică (morală). Recunoaște că există o luptă între bine și rău, iar lupta aceasta are loc atît în natură cît și în sufletul omului (dualism).

Partea patra se prezintă parecum originală. În adevăr, vorbind despre timp, Cantemir zice că timpul, în realitate, este Dumnezeu infinit, iar lucrurile finite sunt părți din acest timp.

În sfîrșit, Cantemir mai pune 2 probleme: în partea V-a de metafizică și în partea VI-a de morală. Astfel la partea V-a pune problema universalelor care s'a desbătut foarte mult în Apus în Evul Mediu. Ce se înțelege prin universale ? Știm cu toții ce este o noțiune. Ei bine, noțiunea este o idee abstractă a noastră formată asupra unei categorii de lucruri sau ființe; exemplu: om, cal, etc. Așa am zice astăzi. În trecut, pe vremea lui Cantemir, problema universalelor sau a noțiunilor s'a desbătut foarte mult, căci unii filosofi - nominaliști -

ocoteau o simplă abstracțiune. Din contră alții realiştii - spun ca toate aceste abstracțiuni sunt realități și de aci numele lor. Dimitrie Cantemir față de această discuțiune trece de partea nominaliştilor. În ultima parte vorbește despre liberul arbitru, admitând că există dar că omul este responsabil de faptele lui.

Cantemir prin lucrarea aceasta deși nu e original decît foarte puțin se dovedește a fi un profund cunoscător al tuturor problemelor filosofice din vremea sa. Felul cum rezolvă el toate problemele este altă chestie. Nu apucă pe calea științei, întrucât nu admite experimentul; totuși ideile care frământau pe oamenii luminați ai Europei îl frământă și pe dînsul.

Atît "Divanul lumii cu Înțeleptul" cît și "acro sanctae scientiae indepugnabilis imago" sunt lucrări din prima fază, căci Cantemir stă sub influența profesorului Eremia Cacavelas. Cantemir ne apare în această vreme cam neîndemînat.

Vocațiunea sa era de istoric nu de filosof.

Prima lucrare istorică este "Istoria Ieroglifică". Ea nu se aseamăna cu celelalte lucrări istorice ulterioare. Suntem acum în epoca de tranziție. În mintea lui Dimitrie Cantemir era nevoie de o limpezire de fumurile metafizice. Ea nu vine tocmai acum. Cantemir scrie "Istoria Hieroglifică" între anii 1704-1705. Epoca aceasta e epoca de domnie a lui Antioh Cantemir.

Lucrarea amintită este importantă din mai multe puncte de vedere. Titlul înseamnă că lucrarea este o istorie care reprezintă o ghicitoare, cu alte cuvinte avem în față o istorie tainică, misterioasă. Dacă citim opera, vedem că la început sunt păsări din țara vulturului, iar pe de alta sunt unele patrupede în frunte cu leul, inorogul (rinocerul) și filul (elefantul). Animalele discut cine să stăpânească cele două împărății. Se vede clar din lectura că aceste animale arăt diferite patimi josnice.

fiecare vrea să pună mîna pe putere, să prade. Lucrul ne face să înțelegem, că, în adevăr, nu avem de-aface cu animale ci cu oameni. La sfârșitul lucrării este cheea care ne permite să înțelegem cu ce persoane corespund animalele din povestire. În primul rînd împărăția păsărilor este Țara Romînească, căci corbul este stema țării și reprezintă pe Constantin Brîncoveanu. Impărăția patrupedelor a leului, este Moldova. Iată și cheea: fiul este Antioh Cantemir, cămila este Mihail Racoviță, iar inorogul e însuși autorul lucrării.

Subiectul lucrării este o istorie a Moldovei dela moartea lui Const. Cantemir pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1693-1705). Epoca aceasta reprezintă o schimbare de domnie între Constantin Duca și Antioh Cantemir. Intervine dela o vreme un al treilea domn Mihail Racoviță. Schimbările de domnie, care sunt povestite în "Istoria Hieroglifică" se datoresc corbului, adică lui Constantin Brîncoveanu. Totuși un rol destul de însemnat joacă și

Dimitrie Cantemir. El se găsea pe acele vremuri la Constantinopol, iar prin relațiile sale și prin cunoștințele sale, caută să-și impună partizanii săi. Cu alte cuvinte, subiectul este o luptă între intrigile lui Brîncoveanu și intrigile lui Cantemir. ~~E probabil că Dimitrie Cantemir exagerează dîndu-și o~~ importanță prea mare. De ce scrierea istorică a lui Cantemir se prezintă cu caracterul de fabulă ?

Un istoric literar mai naiv și-a închipuit că Dimitrie Cantemir s'a temut să divulge, pe față, unele lucruri și atunci a întrebuințat o formă alegorică, de fabulă. Dar dacă lucrurile ar sta așa, ce rost ar mai avea cheea dela sfîrșit care da lucrurile pe față? Motivul pentru care scrie astfel, se vede din introducerea lucrării unde spune: "Nu atît ^{fost} cursul istorii în minte mi-au, pre cît spre depîndere ritoriceasca nevoindu-ma". Pasagiul acesta cred că e hotărîtor. Subiectul ales din viața ~~trăită~~ este numai un pretext, căci scopul real este pur literar.

Interesant de constatat este că pentru prima oară prin "Istoria Hieroglifică" am avea o producțiune literară cultă și profană depărtată de literatura religioasă și istorică. Dar, Cantemir prin scrierea sa mai urmărea și un alt scop. Autorul și-a dat seama că e un inovator în literatură și deaceia încearcă să creeze o limbă literară.

~~Când am vorbit de Miron Costin am arătat că~~ Cînd am vorbit de Miron Costin am arătat că Dimitrie Cantemir, în bîjbîiala sa de a forma o limbă romînească literară, încearcă s'o latinizeze; dar, din cauză că era învățat, poate prea învățat și depărtat de sufletul Romînului și de specificul graiului lui, nu reușește. Miron Costin din potrivă, folosește un stil mai accesibil, neforțat, neîncărcat cu forme streine, utilizează adică stilul Moldoveanului sfîtos, însă și el se lasa influențat în unele părți de cultura sa clasică, latină.

În Apus, Francezii în alcătuirea unei limbi latine au recurs la limba vorbită la curte pe vremea

gloriosului Ludovic cel Mare. Intrucît limba noastră nu avea o perioada de cultura aleasa, de curte, limba literară s'a luat la noi din popor.

Dar în secolul XVIII, nu ne putem închipui ca un om ca Dimitrie Cantemir să faca apel la graiul poporului, însă, el recurge la limbile streine la sintaxă greacă și latină, socotind că astfel se va ajunge la formarea limbii literare. Prin încercarea aceasta putem socoti pe Cantemir ca un premergător al latiniștilor. Așa dar, Dimitrie Cantemir apare și ca un reformator al limbei noastre. Totuși educația lui la Constantinopol, departe de țară, nu era potrivită ca să-l pregătească pentru o asemenea reformă și de aceea n'a izbutit. Dorința lui de a reforma limba, se vede și din prefața lucrării, căci zice: la simce (materia) groasă ca aciasta, pre aspra peatra, multa și îndelungata ascuțitură sa-i fie trebuit am socotit". Prin urmare voia o cizelare, o prelucrare a limbii, dar continuă autorul "ca așie unul dupo altul nepărăsit urmand, spre cele

mai adunci învățături prin hirisia limba a noastră, a purcede, a se îndrăzni cu patrista ar fi, precum toate alalte limbi, de la cea elinească întei îndemnându-se, cu deprindere îndelungă.".... Așa dar limba noastră trebuie să fie prelucrată după cea elinească. Ceeace îi lipsea lui Dimitrie Cantemir era cunoștința adîncă a limbii romîne. El tîrziu de tot vine în țară iar prin situația sa socială nu a avut putința să cunoască mai bine țara și poporul. De aceea stilul său este greoi iar limba artificială. De asemenea Cantemir are dorința, iarăși, de a pune diferite "umflături ritoricești" care alături de neologisme îngreunează cu mult sensul.

Dar "Istoria Hieroglifică prezintă însă și o altă caracteristică, anume fiecare pagină e întreruptă de proverbe, care dacă ar fi adunate la un loc, ar forma o bogată colecție de proverbe. În ediția Academiei Romîne proverbele sunt puse între paranteze. Cantemir își făcuse o colecție importantă de asemenea proverbe, care în "Istoria Hieroglifică" apar

cam la trei fraze cît unul. Nenorocirea este că nu citeaza izvorul de unde le-a luat, așa încît e greu de spus de la cine le împrumută.

Atunci cînd vorbește de Aurora cu degetele trandafirii el ia, desigur, din Homer. Alte proverbe le ia din Horațiu, din Fericitul Augustin, etc. Deasemenea cînd spune: "sula de aur/^{zidurile}pătrunde" ia aceasta din Miron Costin, care citează un proverb polon.

Care este modelul folosit de Cantemir la redactarea scrierii sale ?

Se spune că lucrarea "Istoria Hieroglifică" este o imitație după "Etiopica" (Povești despre Abisinia de azi) lui Heliodor, poet grec, care a trăit în vremea împăratului Arcadie (sec.V). Lucrarea lui Heliodor o pomeneste chiar Cantemir în prefața: ~~Eu~~ urmele lui Iliodor scriitorul Istoriei Ethiopicești, calcînd, mijlocul Istoriei la început și începutul la mijloc, iara sfîrșitul scaunul seu pazindu-și pre cît slabiciunea mea au putut, pre picioare, mij-

locul și capul să stea am făcut". Prin urmare, Cantemir vrea să spună că partea întâi a povestirii sale formează mijlocul, partea doua începutul și partea treia sfârșitul. Deci întâi povesteste cum a fost ales Domn Mihail Racoviță apoi, în partea doua, expune faptele petrecute înainte de a căpăta Racoviță domnia și la urmă în partea treia. încheerea. Tot Cantemir mărturisește că acest sistem de povestire îl ia dela Heliodor. În adevăr, iată cuprinsul lucrării autorului "Istoriei Ethiopicești" : doi tineri sunt prinși de hoți, întâlnindu-se astfel își povestesc întâmplările din viața lor pînă să fie prinși iar după aceasta, ca ultimă parte, ei reușesc să scape. Deci același sistem de a intercala începutul la mijloc și mijlocul la început. Nu este vorba ca la Cantemir de niște animale, iar subiectul este cu totul diferit. În concluzie Cantemir ia dela Heliodor numai felul acestuia de construirea subiectului. Atît. Desigur Cantemir cunoștea "Etiopica". Manuscrisul Acad. Rom. Nr. 2777

cuprinde o traducere în românește a scrierii lui Heliodor, făcută la anul 1784 de Nicolae Ciuhodaru din porunca și pe cheltuiala lui Nicolae Cantă. Caracterul scrierii este de morală. Cantemir a cunoscut însă "Etiopica" în originalul grecesc. Dela ea împrumuta numai artificiiul povestirii. Atunci care e modelul lui Cantemir ? Acesta avea o fantezie bogată căci scrie și fără model cum e lucrarea de față. Ne apare deci ca o lucrare originală. Totuși ași indica o lucrare pe care Cantemir a cunoscut-o, anume "Fiziologul". Lucrarea aceasta e o colecție de diferite povestiri morale sub forma de fabule. Astfel avem o istorioară, în proză, a vulturului, a leului, etc. Aceste istorioare nu au nimic comun cu vulturul sau leul lui Cantemir. Totuși numele diferitelor animale care coincid la Cantemir, nume exotice chiar, ne îndreptățesc a crede că "Fiziologul" a servit drept model. Nu vreau sa ridic această lucrare la înălțimea unui isvor. Socot că cel puțin pentru numele diferitelor animale Cantemir se ins-

pira din "Fisiologul".

Scrierea de morală "Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său" traduce în unele părți "Fisiologul". Scrierea aceasta a circulat foarte mult prin țările noastre. Era chiar una din cărțile cele mai răspândite. Gaster a scris un studiu despre "Fisiolog". Cantemir a cunoscut scrierea fie în versiunea românească, fie în versiunea grecească.

Să ne întoarcem iarăși la scrierea lui Cantemir. "Istoria Hieroglifică" e primul roman în limba noastră și prima încercare masivă de a crea o limbă literară românească. Subiectul lui Cantemir nu este ales din o epocă importantă a Istoriei noastre, ci dintr'o vreme de lupte interne, neînsemnate între ambițiunile tuturor pretendenților la domnie; la care se alătură Constantin Brîncoveanu.

Cu "Istoria Hieroglifică" se termină și a doua fază din activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir. În prima perioadă avem de observat o influență religioasă, mistică, iar în a doua perioadă

se remarcă o înrâurire occidentală dată de mediul din Constantinopol. Cantemir se apropie, în măsura în care limpezirea de fumurile metafizice se desăvârșește, de adevărata sa vocațiune: studiile istorice.

În Rusia, unde se găsește Cantemir, se observă cum Petru cel Mare căuta să aducă reforme în țara sa. Toate acestea aveau un caracter esențialmente practic, Trebuia o educație a claselor sociale, trebuia o ridicare a nivelului cultural din Rusia, trebuia o înălțime pe treptele înalte ale civilizației. De aceea se scriu cărți. Cantemir, observînd spiritul practic al țarului și dînd ascultare unor îndemnuri, se apucă de scris. Astfel apar în mod cronologic "Istoria imperiului otoman". Paralel cu scrierea amintită, Cantemir lucra la "Descrierea Moldovei" care este gata puțin după apariția Istoriei Otomane.

În ceea ce privește "Hronicul vechimii Româ-

no-Moldo-Valachilor", știm că Dimitrie Cantemir scria la el și în anul 1722. Cu toate acestea lucrarea a rămas neterminată, căci anul următor moare.

---ooo---

Dimitrie Cantemir.

"Istoria Imperiului Otoman" și Descrierea Moldovei.

Prelegerea XXIV-a

din 19 Feb.1936

În prelegerea de azi vom trece la cercetarea lucrărilor pe care le-a dat Dimitrie Cantemir în timpul cît a stat în Rusia. Prima operă scrisă în această țară este - în ordine cronologică - "Istoria Imperiului otoman". Titlul l-am dat în traducerea romînească așa cum se găsește și în ediția Academiei Romîne; dar lucrarea s'a scris în latinește și purta ca titlu următoarele: "Historia incremen-

torum atque decrementorum aulae Otomanicae" adică "Istoria creşterii şi descreşterii curţii otomane".

Originalul latin se păstrează şi azi ca manuscris la Moscova, o copie, după textul scris de Cantemir, se găseşte şi la Academia Română. O editare a textului original, în latineşte, nu s'a făcut nici pînă azi. Cu toate acestea opera s'a bucurat de o mare răspîndire. Antioh Cantemir pune de se traduce "Istoria Imperiului Otoman" în englezeşte (1734), franţuzeşte şi nemţeşte, iar după ediţia germană, tîrziu de tot, s-a făcut şi o traducere în romîneşte.

Nu ştim cînd autorul s'a apucat să-şi scrie lucrarea sa istorică şi nici cînd a terminat-o. Totuşi pe baza criticii de datare putem să stabilim cînd s'a scris. Astfel din lectura cărţii observăm că D. Cantemir aminteşte ca ultim eveniment lupta ~~de la Stănileşti~~ dela Stănileşti. Deci Cantemir scrie Istoria sa după anul 1711, adică atunci cînd se găsea în Rusia.

În alt loc vorbind de războiul dintre Austriaci și Turci terminat prin pacea dela Carlovitz (1699) face aluzie și la războiul următor terminat cu pacea dela Pasarovitz (1716-1718), dar nu amintește de pace și urmările ei de pe urma cărora noi pierdăm Oltenia. Aceasta ne face să credem ca Dimitrie Cantemir își terminase lucrarea înaintea încheerii păcii dela Pasarovitz, când războiul austro-turc era în plină desfășurare. Deci Cantemir își termină lucrarea în anul 1716.

Mai interesant este motivul pentru care a scris Cantemir opera sa. Arătăm cât de greșită e părerea acelor care zic ca Dimitrie Cantemir trăiește în Rusia o viață izolată și ca în această situație își scrie celelalte lucrări. Cantemir nu trăiește o viață retrasă, iar lucrările i-au fost cerute de mediul cultural în care traia. Că această lucrare i-a fost cerută de Germani se vede și din o scrisoare latinească din 1714, a lui Cantemir,

adresată Academiei din Berlin. Scrisoarea este trimisă ~~înaintea~~ alegerii lui Cantemir ca membru al Academiei din Berlin. Prin acea scrisoare sunt vestiți Germanii că lucrarea este aproape terminată și totodată, observăm că, Dimitrie Cantemir se interesează de faptul dacă în Germania și-ar putea tirări opera sa. Deasemenea Cantemir înșiră în scrisoarea sa cărțile scrise de dînsul ^{la} pînă redactarea Istoriei Otomane.

De altfel în Rusia era pe atunci un deosebit interes pentru chestiunile turcești și în genere pentru chestiunile orientale. Acest interes deocamdată se manifesta din punct de vedere științific, istorico-geografic. Țarul Petru cel Mare în acest sens dă dispoziții să se traducă Coranul în rusește și tot astfel să se scrie o Istorie a Turcilor. Atunci un nobil, anume Petru Tolstoi, fost ambasadorul țarului la Constantinopol și arestat de Turci în orașul lor pe timpul războiului ruso-turc, dela 1711 și apoi eliberat, se apucă să scrie o istorie

a Turcilor în rusește. Aceasta ne dovedește interesul cel mare ce-l avea Rușii pentru o asemenea lucrare.

Cînd a terminat Dimitrie Cantemir istoria sa otomană, a fost vorba ca imediat să se facă traducerea rusească și în acest scop dela școala sinodala i s'a trimis un student anume Ilinski. Acesta face traducerea, dar cu toate acestea ea a rămas în manuscris. Lucrul dovedește încă odată interesul rușilor pentru o astfel de scriere. Ilinski rămîne, apoi, pe lîngă Dimitrie Cantemir în calitate de secretar și tot el este autorul unui jurnal, cu însemnări bogate despre Cantemir.

Lucrarea "Istoria imperiului otoman" din punctul de vedere istoric, a fost multă vreme prețuită și poate exagerată, iar după aceea a fost disprețuită.

Faptul că a fost răspîndită atît de mult, a făcut ca aceasta operă să fie baza tuturor lucră-

rilor de Istorie otomană în Apus. Așa încît "Istoria Imperiului Otoman" pentru întreg Occidentul era cartea de bază în ceea ce privește cunoașterea Istoriei Turcilor.

Pe la 1810 un german Hamer a scris în ~~memteș-~~ te o nouă Istorie a Imperiului Otoman. Are însă grija să publice și o critică vehementă asupra Istoriei lui Cantemir.

În realitate nu trebuie să socotim că această lucrare e ultimul cuvînt în această direcțiune și nici nu trebuie s'o disprețuim. Adevărul este la mijloc.

Ținînd seama de titlul exact, adică de "Istoria creșterii și descreșterii curții otomane", observăm că lucrarea se împarte în două: o parte merge pînă la anul 1675, cînd are loc lupta dela Hotin. Avem pînă la acest an perioada de creștere a puterii turcești. Partea a II-a arată decăderea Turcilor pînă la anul 1711. Aci descrierea are aspectul ~~unor~~ memorii întrucît autorul a trăit toate evenimentele

pe care apoi le înșiră în Istoria.^{sa} Știți că Dimi -
trie Cantemir a stat multă vreme la Constantinopol,
unde a întreținut relațiuni cu diferite personali-
tăți politice turcești și streine. Dinpotrivă, în
partea I-a Cantemir folosește isvoare.

~~Firește orice carte istorică, erudită, tre-~~
bue să cuprindă și note cu diferite trimiteri sau
completări. Ei bine, Dimitrie Cantemir întrebuintea-
ză notele și ceea ce este interesant e că le dă o
desvoltare extraordinară. Notele întrec în întinde-
re textul. Ele sunt diferite extrase din cronicile
bizantine și apusene, amintiri personale. Aci ne
vorbește de cetăți, monumente, anecdote, obiceiuri
orientale, administrația imperiului otoman, etc. In
ceea^{re}ce privește textul, este o înșirare seacă a e-
venimentelor politice. Notele sunt foarte valoroa-
se și redau o Istorie a Instituțiilor otomane. Au
valoare chiar și azi.

Constatăm, culmea, contraziceri între text
și note. Observăm că textul e favorabil Turcilor.

Ori de câte ori e vorba de o lupta între Turci și creștini, arată că aceștia dintîi au fost învingători și au avut dreptate. Chiar numele proprii sunt prezentate în forma turcească. Insuși Ștefan cel Mare apare sub numele de Iștefan.

Dinpotrivă, în note, e mai imparțial și zice uneori: "Acest lucru din text nu e tocmai așa".Care să fie explicația ? Domnul I.Minea a emis o ipoteză, pe care trebuie să spun,n'o putem primi. Anume zice că Dimitrie Cantemir a scris textul pe cînd trăia la Constantinopol și era turcofil, iar cînd a venit în Rusia schimbându-și politica a scris notele într'alt spirit.

Prin urmare, după Minea, Cantemir a scris lucrarea sa în două epoce, întîi ar fi scris textul și apoi notele, întîi a simpatizat cu Turcii, dovadă textul și pe urma devine imparțial după cum se poate constata din lectura notelor.

Lămurirea vine din prefață. Zice Dimitrie Cantemir, aci, că a urmat pe un istoric turc, Saadi

Efendi. Acesta compilând mai multe cronici turcești alcătuește una singură. Acum înțelegem: partea întâia precum se vede din ortografia numelor proprii este o traducere a cronicii turcești amintite. Unele lucruri neexacte sunt comentate în note de Dimitrie Cantemir. Astfel putem explica deosebiriile dintre note și text.

Cît de servilă este traducerea lui nu o pot spune acum, impresia mea este că Dimitrie Cantemir este foarte servil în traducere dar nu se poate spune în ce măsură, căci nu s'a făcut o comparație între traducere și original.

Să ne ocupăm acum de valoarea lucrării. Dimitrie Cantemir a socotit că lucrarea sa are valoare numai pentru traducerea pe care a făcut-o din turcește într'o limbă accesibilă Europeanilor. În realitate greșelile atribuite de Hamer lui Cantemir sunt greșelile lui Saardi Efendi, care în secolul XVII își alcătuește compilația sa. Valoarea operii

stă în note. Ele sunt o mină de informațiuni privitoare la lucruri văzute. Deasemenea partea de memorii, adică intervalul dela 1683-1711, își păstrează valoarea de izvor.

Dar "Istoria Imperiului otoman" are și un caracter tendențios. De pildă când vorbește de lupta dela Stănilești în care a fost înfrânt de Turci și când trebuie să stabilească răspunderea înfrîngerii, ne putînd să afirme că Petru cel Mare s'a aventurat în luptă fără a lua măsurile dictate de împrejurări; zice că toată vine cade asupra lui Constantin Brîncoveanu căci nu a venit cu oastea sa alături de cea a creștinilor. Cantemir lasă Rușilor să înțeleagă că le este favorabil. După aceea arată că din cauza faptului că Brîncoveanu nu a venit cu armata sa, Turcii au cîștigat lupta dela Stănilești.

Deasemenea când Cantemir vorbește de Ștefan cel Mare și anume de moartea acestuia, introduce un discurs inventat pe care-l pune în gura lui Ștefan.

El este adresat lui Bogdan fiul voevodului. Aci Bogdan este povăţuit să închine ţara Turcilor şi tot Ştefan, prin pana lui Cantemir, continua că măsura aceasta va fi trecătoare intrucît va veni odată vremea cînd cineva va scăpa ţara de Turci. Cantemir spera acum că Ruşii vor salva Moldova. Este o aluzie transparentă a lui Cantemir şi un indemn pentru Petru cel Mare să salveze o ţară creştină supusă pe nedrept Turcilor.

Am amintit că, "Istoria Imperiului Otoman" cuprinde şi unele greşeli istorice, anahronisme. Ele nu se datoresc însă lui Cantemir ci lui Saadi Efen-di. Astfel lupta dela Răsboeni, aflăm aci, se petrece nu pe vremea sultanului Mahomed al II-lea ci pe vremea lui Balazid (1395). Mai sunt şi alte erori dar nu le voi enumera aci.

Vreau să relev câteva din meritele lucrării, ~~de gîndire, de concepţie.~~ Ele ne explic astfel ideile lui Cantemir.

În anul 1687 flota venețiană a atacat Moreea. Dogele Morosini, pe deasupra, se îndreaptă și asupra Athenei pe care o bombardează. O ghiulea lovește Parthenonul și-l distruge. Faptul e povestit de Cantemir care observă că această operă de artă a fost cruțată de Turci cari sunt barbari și tocmai Venețienii cari sunt în fruntea culturii au distrus-o. Deci Cantemir avea conștiința valorii artei.

În alt loc vorbește de un trih musulman din Asia care trăește printre Tătari și Perși. Tributul acesta, al Circaziemilor, lansează moda printre Musulmani. Deasemenea, observă Cantemir, acelaș lucru se petrece în Europa cu Francezii, care dau tonul modei. Faptul că un Român releva acest lucru trebuie subliniat.

Acum se cuvine să lămurim o chestiune controversată. Unii istorici literari ținând seama de titlu (creșterea și descreșterea), au zis că Dimitrie

Cantemir ar fi avut ideea evoluției în Istorie. Statele ca și indivizii au viață și sfârșit. Titlul - după mine - nu prea are importanță din acest punct de vedere. Cantemir face o simplă constatare care se poate vedea numai în titlu. Cel care ridică ideea evoluției în Istorie este Montesquieu. El o discută din punct de vedere istorico-filosofic. Montesquieu scrie puțin timp după opera lui Cantemir "Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains" (1734). E posibil ca acesta să fi fost influențat de Cantemir, dar am văzut care sunt deosebiriile dintre ei. Unul face o simplă constatare, iar altul tratează subiectul în chip istorico-filosofic. Credem deci că nu putem vedea din titlul operii ideea evoluției în Istorie la Cantemir. Turcii au crescut iar acum scad cu întindere și putere. Aceasta e constatarea lui Cantemir.

Trecem acum să cercetăm a doua lucrare scrisă de Cantemir în Rusia. E vorba de "Descriptio Mol-

daviae". Opera aceasta în manuscrisele autorului avea un titlu mai lung "Novae et veterae Moldaviae descriptio", adică descrierea Moldovei noi și vechi. Aceasta însemna că Dimitrie Cantemir nu se gîndea numai la descrierea geografică din vremea sa ci dorea să vorbească și de Istoria Moldovei.

"Descrierea Moldovei" a fost mult răspîndită în streinătate. Astfel exista o ediție germană din 1770 și una rusă din anul 1775. Data cînd s'a scris este ușor de aflat pentru că în text este un capitol în care se arată șirul Domnilor Moldovei ce se termină cu a doua domnie a lui Mihail Racoviță despre care zice ca domnește și azi. Deci lucrarea e scrisă cel mai de vreme în 1716. Cum de asemenea nu se pomeneste pierderea Olteniei (1718), e probabil că lucrarea s'a scris între 1716 și 1718.

Lucrarea e împărțită în trei părți: prima parte este geografică; aci intră și capitolul privitor la poporul moldovenesc. Partea II-a este politică,

întrucît Cantemir vorbește de diferitele obiceiuri; exemplu: cum e primit Domnul la Constantinopol, obiceiurile și ceremonialul la mazilirea Domnului precum și celelalte obiceiuri cum sunt cele dela Bobotează. Apoi se vorbește de Divan, de cîrmuirea țării a orașelor. În sfîrșit partea III-a se ocupă de starea culturală a țării. Aci se vorbește ceva despre limba moldovenească.

La noi în țara "Descrierea Moldovei" e foarte bine apreciată, fiind socotită ca o operă de informație. Unii istorici literari au socotit că lucrarea e de valoare europeană. Alții mai severi, din contră, spun că Dimitrie Cantemir este cam naiv. Ca de obicei adevărul e la mijloc. Pentru a aprecia lucrarea, trebuie să ținem seama nu numai de faptele expuse ci și de concepția care a stat la alcătuirea operii.

Dimitrie Cantemir nu prea a cunoscut țara în toate amănuntele și adîncul ei. Cu toate acestea,

Cantemir a avut foarte multe relațiuni. Sunt părți, însă, pe care nu le-a cunoscut și atunci se lasă condus de legende. Astfel de pildă spune că la Sococa sunt niște oi, care au o constituție anatomică cam ciudată întrucît au mai multe coaste decât oile obișnuite. Deasemenea sunt în Nordul Moldovei o specie de plante care primind roua pe ele, după oarecari transformări chimice o prefac în unt.

Evident atunci cînd vom vedea care este valoarea lucrării, nu ne vom împiedica de asemenea legende.

Cantemir cunoștea foarte bine organizația țării din vremea sa. Moldova trecută nu o cunoștea și atunci arunca asupra ei lucruri din vremea sa. Socotea Cantemir că aceleași obiceiuri din vremea lui erau și pe vremea lui Alexandru cel Bun sau Ștefan cel Mare. Rămîne, așa dar, partea aceasta istorică mai slabă. Acolo unde Cantemir povestește

evenimente contemporane, lucrarea prezintă o valoare certă. Dimitrie Cantemir care a căpătat caftan de la Turci ştia foarte bine acest obicei, iar atunci cînd îl povesteşte, nu face altceva decît să scrie din amintirile sale. Deasemenea cine putea povesti mai bine obiceiurile care sunt la înmormîntarea unui Domn ca Dimitrie Cantemir care luase parte la înhumarea tatălui său mort în scaun. Tot astfel cînd ne vorbeşte de Divan. În asemenea rela-tări stă valoarea lucrării "Descrierii Moldovei". Lucrurile pe care Cantemir le-a putut vedea cu ochii săi sunt valabile şi azi.

Dar şi aci Cantemir este tendenţios. Dimitrie ştia că opera sa va fi citită şi de ţară. De aceea zice că Domnii nu au fost vasali Turcilor, care mai tîrziu în mod abuziv au împilat Moldova. Tot astfel este trecută cu vederea şi vasalitatea către Poloni. În Europa - continuă autorul - nu exista decît doi autocraţi: ţarul Rusiei şi Domnul

Moldovei, care era astfel pînă în momentul cînd țara a decăzut.

De ce scrie Cantemir astfel ? Aceasta o punem în legătură cu tratatul încheiat cu Petru cel Mare. Cantemir socotea că lucrurile se vor schimba în favoarea sa și atunci, în cazul cînd țarul îi va reda domnia, el va fi autocrat, așa cum a reușit să demonstreze că au fost vechii voievozi ai Moldovei.

Faptul că lucrarea se adresează Rușilor se vede din comparația ce o face între stările din țara Moldovei și Rusiei. Astfel cînd afirma că la noi sunt boeri și curteni zice că în Rusia e la fel, întrucît și aci găsim pe bojarski rod și dvoreni. Pe urmă sunt în Moldova proprietari - răzeșii - care își cultivă singuri ogoarele lor. Ei se pot identifica în Rusia cu odnodvortții (o singură curte).

Acestea ar fi tendințele mai însemnate ale lucrării "Descriptio Moldaviae".

---000---

Dimitrie Cantemir.

Descrierea Moldovei (continuare).

Vita Constantin Cantemirii.

Prelegerea XXV-a
din 24 Feb. 1936.

În lecțiunea trecută ne-am ocupat cu "Descrierea Moldovei" a lui Dimitrie Cantemir și am arătat care e valoarea lucrării; rămâne să vedem azi care este concepția generală a acestei scrieri, bineînțeles judecînd-o după mentalitatea epocii în care scria Cantemir.

Scriitorul nostru caută să fie imparțial. Opera sa nu are aspectul de propagandă, ci aspectul unei opere științifice. Cantemir spune într'un loc, că dacă ar fi să-și îndeplinească sentimentele sale, ar trebui să laude pe Moldoveni, dar dacă face istorie n'are ce lăuda

la dînșii. Remarcă însă ospitalitatea moldovenească și credința ortodoxă pentru ca

apoi să înşire toate defectele Moldovenilor. Dimitrie Cantemir doreşte deci să fie imparţial, să prezintă Moldova sub aspectul ei firesc, real. Noi ştim însă că autorul nu a cunoscut complet ţara pe care cîtăva vreme chiar a condus-o, întrucît multă vreme a fost nevoit să stea la Constantino-pol şi apoi în Rusia.

Interesante sînt concepţiile lui Cantemir asupra limbii literare. În lucrarea sa amintită "Istoria Hieroglifică", scriitorul caută să-şi formeze o limbă literară accesibilă, sprijinindu-se pe sintaxa şi lexicul latin sau grec. În "Descrierea Moldovei", autorul spune că în regiunea Iaşilor limba e mai aleasă şi mai curată; aceasta se explică - zice el - prin influenţa curţii ~~domneşti~~. Ceeace, însă este mai de valoare e ~~totalul lucrării, concepţia pe care a avut-o despre descrierea unui popor. Pentru aceasta trebuie să cercetăm lucrarea, socotind epoca în care autorul scrie. Trebuie însă să ne explic~~

opera aceasta și din alt punct de vedere. Să vedem, anume, care sunt modelele ce stau la baza operii "Descrierea Moldovei".

Cantemir nu a fost în Rusia un izolat. Din contră, el lucrează în cadrul curentului de reformă al lui Petru cel Mare. Acum să vă prezint o prejudecată care se răspîndește asupra lui Dimitrie Cantemir. el nu este un continuator al curentului literar moldovenesc, întrucât scrie în exil, departe de țară. Cantemir, pentru acest motiv trebuie să ocupe un loc special în literatura noastră. Adevărul este altul. Cantemir intră în aceeași linie cu înaintașii săi, atât că el dă o proporție deosebită lucrărilor sale, aceasta din pricina culturii sale cu adevărat superioare. Miron Costin, în lucrările sale polone urmărea ca țara noastră să fie cunoscută de Poloni și ajutată sau salvată de Ioan Sobieski. Dimitrie Cantemir prin "Descrierea Moldovei" ne face cunoscut Rușilor și Europei Apusene. Scopul său este de a interesa pe țar în privința unei țări creștine intrată

în puterea și stăpînirea nemiloasă a Turcilor. Soco-
~~tea Cantemir că Petru cel Mare~~ ar putea fi salvato-
~~rul țării sale.~~ Deasemenea ca și Miron Costin, Can-
temir vorbește de originea Romînilor, de țara cu
râurile, munții și județele ei, despre domnul care
este înconjurat de dregători deasemenea vorbește
de Moldoveni, de limba acestora. Cu alte cuvinte,
ceea ce făcuse Miron Costin în lucrările sale polo-
~~ne,~~ face și Dimitrie Cantemir acum. Putem chiar con-
sidera scrierile lui Costin ca niște modele interne
pentru scrierea "Descrierea Moldovei". Iată dar pe
Dimitrie Cantemir - continuator al lui Miron Costin.

Dar pe lîngă aceste modele pe care scriitorul
nostru le-a dezvoltat, au mai fost și îndemnuri
din afară. Vorbeam de școala din Constantinopol și
arătăm că profesorii de aci erau reprezentanții
unei influențe occidentale, întrucît și ei, la
rîndul lor, studiaseră în Italia și anume la Pado-
va. Aci, la școala patriarhiei din Constantino-

pol, se învăța. Elevii Geografia și Medicina pe lângă diferitele obiecte de studiu teologic religios. În privința Medicinii, este sigur că Dimitrie Cantemir nu a avut nicio preocupare.

Unul din erudiții greci care s'a ocupat cu Geografia este Hrisant Notara, cunoscut lui Cantemir. Acest erudit grec era Arhimandritul Bisericii Sf. Mormint din Ierusalim, mai târziu ajunge, tot în acest oraș, patriarh. El a avut legături și de ordin politic cu Dimitrie Cantemir. A încercat la 1711 o mijlocire între țar și Turci.

Hrisant Notara a publicat la Padova în 1701 o carte de geografie în grecește, intitulată: "Introducere în Geografie". Lucrarea aceasta este un fel de îndreptar pentru acela care vrea să se ocupe cu Geografia. Întâi cum trebuie făcută o hartă, cum trebuie măsurată, latitudinea și longitudinea. În descrierea unei țări - afirmă Notara - să se vorbească întâi de relief, apoi de floră, de faună,

apoi să se vorbească de oameni, de organizările lor sociale și politice, iar în cele din urmă să se arate și activitatea literară sau starea culturală a țării. Ceea ce a realizat Dimitrie Cantemir, se găsește ca un îndemn la Hrisant Notara. Acesta fiind un om al bisericii, s'a temut să meargă mai departe pe calea științei. El cunoștea afirmațiile lui Copernicus și Descartes, însă le respinge și revine la ideea lui Ptolemeu că pământul e centrul unui sistem planetar, iar soarele este satelitul pământului. Constatăm deci la Notara o ezitare între învățăturile noi și vechea tradiție.

Vorbind, mai departe de profesorii pe care i-a avut Cantemir la Constantinopol, am citat și pe ~~mitropolitul Meletie de Arta mai târziu de Atena. El~~ este autorul unei geografii universale. Prin imensitatea subiectului este normal ca Meletie să vorbească puține lucruri despre unele țări. Așa stă cazul cu țările noastre.

Însă, alături de aceștia, Dimitrie Cantemir

citează adesea cu laudă în lucrarea sa pe un anume "Gloverie", care nu e altul decît un geograf valon din Belgia, Filip Cluverius. Lucrarea acestuia apărută la Leyda în 1646 este intitulată "Introductio-
nis in universam geographiam tam veteram quam novam - libri sex", adică şase cărţi de introducere în geografia generală atît veche cît şi nouă. Lucrarea lui Cluverius cuprinde 2 părţi: o parte istorică şi o parte de descriere geografică, ceea ce justifică pe deplin titlul "tam veteram quam novam". D. Cantemir a dorit ca lucrării sale să-i dea titlul: "Novae et veterae Descriptio Moldaviae". Aceasta ne face să bănuim influenţa exercitată asupra lui Cantemir de opera lui Cluverius. Geograful acesta în scrierea sa vorbeşte şi de Dacia. Zice greşit că erau, la un moment dat, două provincii romane: Dacia Ripensis şi Dacia Alpestris, care se găsea prin regiunea muntoasă. De fapt a existat o Dacie Ripensis. Ea făcea parte din Dacia Aureliană, din Sudul Dunării, în ceca

ce privește Dacia **Alpestris**, se știe că așa ceva nu a existat niciodată. Totuși greșelile acestea le imita și D.Cantemir în scrierea sa. În general vorbind, descrierea monografică a Moldovei cu tot ce se găsește într'însa, a lui Cantemir este o îmbinare de curențe venite atât de la Constantinopol cît și din Apus prin intermediul lui "Gloverie". Cantemir a sintetizat splendid toate aceste influențe scoțînd o lucrare destul de valoroasă ca "Descriptio Moldaviae."

Nu pot termina cu această scriere fără a vorbi de harta Moldovei făcută de Cantemir. Scriitorul nostru a înțeles foarte bine că orice lucrare geografică trebuie să fie ilustrată cu o hartă. Cantemir, bazîndu-se pe unele hărți mai vechi, precum și pe știrile date de informatorii săi, alcătuește harta sa. Ea a fost gravată în Olanda la anul 1736. Cînd s'a tipărit în Germania "Descriptio Moldaviae", editorul german nu pune harta lui Cantemir ci o alta mai săracă. Abia în zilele noastre G.Vîlsan a

descoperit la Paris, harta care fusese gravată în ~~Olanda.~~

Antioh Cantemir, care era ambasadorul Rusiei la Paris, probabil că a luat cu sine și manuscrisul hărții tatălui său. (Vezi și P.P.Panaitescu: "Contribuții la opera geografică a lui D.Cantemir.")

Harta lui Cantemir are multe defecte pentru că nu se bazează pe măsurători trigonometrice ca astăzi. Moldova e arătată mult mai lătită decât în realitate. Totuși e interesantă căci cuprinde împărțirea pe județete, arătându-se limitele până unde se întindeau aceste județe. Adaog că pe vremea lui Cantemir exista un județ al Cîrligăturii cu capitala la Tîrgul Frumos, apoi un județ al Adjudului. Aceste două județe azi nu mai sunt căci au fost înghițite de județele vecine. Tot ca parte interesantă la harta la Cantemir, constatăm că ne dă o mulțime de sate, care astăzi fie că au dispărut, fie că și-au schimbat numele. Apoi prin două săbii se indică localitatea Stănilest' unde a avut loc războiul

dintre Petru cel Mare aliat cu Dimitrie Cantemir și Turci, iar printr'o cruce se indică M-reă Mera cti-torie a Cantemireștilor. Apoi ne prezintă pădurile, râurile, munții Moldovei.

D'Anville a imitat în atlasul său această hartă, iar la 1770 s'a publicat la Paris o hartă a Moldovei a lui Le Rouge bazată pe harta lui Cantemir. Vedeți deci că harta lui Cantemir a fost mult răspândită în Apus, căci ea reprezintă în această direcțiune singurul izvor de cunoaștere a Moldovei.

Harta lui Cantemir are indicațiile în latinește, însă, și cu echivalentul lor în românește, de pildă în privința Mării Negre scrie "Mare Niagra Moldavice".

În ceea ce privește activitatea de cartograf, Dimitrie Cantemir a avut și un precursor nu în Moldova, căci aci e primul cartograf, ci în Țara Românească, anume pe Constantin Stolnicul Cantacuzino. Acesta a alcătuit o hartă a Țării Românești pe care o tipărește la Padova în anul 1701 cu legenda în

grecește și românește. S'a găsit un exemplar al acestei hărți la British Museum. Harta Stolnicului are într'un colț portretul lui Constantin Brîncoveanu, căci lui îi este dedicată și în al doilea rând ne sunt prezentate persoanele care au îngrijit de editarea hărții. Este vorba de Hrisant Notara și Ioan Comnen. Harta Stolnicului Cantacuzino e împărțită în județe, indicațiile sunt date în grecește. Se arată tot aci urmele podurilor romane dela Turnu-Severin și Celei.

Această hartă a putut să fie cunoscută de Cantemir și să-i servească drept indemn, întrucât scriitorul nostru se înrudea cu Constantin Stolnicul Cantacuzino.

Trecem la studiul altei lucrări, de mică întindere și scrisă de autor în latinește, adică la "Vita Constantini Cantemiri".

Acestei scrieri latinești nu i s'a păstrat originalul - manuscrisul autorului - ci o copie - manuscris făcut de germanul Bayer. Copia se prezintă cu foarte multe greșeli, mai ales în ceea ce privește

datele. Scrierea aceasta latinească începe cu faptele lui Constantin Cantemir cînd era boer, apoi ni se descriu aventurile lui răsboinice, pe urma cum din serdar ajunge hatman și în cele din urma Domn al Moldovei pentruca în această demnitate să-și sfîrșească zilele. Intrucît Cantemir în această scriere istorică de mică întindere, expune faptele tatălui său și intrucît exagerează și ~~denaturează~~ uneori adevărul, n'o putem admite în totul. Cu alte cuvinte fiul face tatălui său un panegiric.

Care să fie motivul pentru care a scris Dimitrie Cantemir lucrarea sa ?

Aci s'a răspuns diferit. Dl.G.Pascu, autorul unei biografii a lui Cantemir, observînd că se dă o mare desvoltare capitolului privitor la uciderea celor doi frați Costin, zice că Dimitrie Cantemir a alcătuit lucrarea sa cu scopul ca să scuze și să explice fapta tatălui său. Vrea să arate aci - conchide Pascu - că cei doi frați care s'au purtat rău cu Domnul lor își meritau răsplata care li s'a dat.

Cred că motivul dat de Pascu nu e cel adevărat, deoarece Dimitrie Cantemir povestește viața tatălui său începând cu copilăria și în al doilea rînd expunerea este în limba latină. Față de cine trebuia să dea o justificare D.Cantemir în cazul când am admite părerea lui Pascu ? Față de boeri, evident. Dar atunci de ce Cantemir scriitorul, vorbește în latinește, într'o limbă pe care cei mai mulți boeri nu o înțelegeau ? Și de ce da toată biografia tatălui cînd foarte bine trebuia să vorbească numai de uciderea lui Miron și Velicico Costin ? Din motivul de ordin extern scrie lucrarea sa Dimitrie Cantemir.

O altă părere - a D-lui N.Iorga - este că "Viata Constantin Cantemiri" ar fi un fragment din "Hronicul Romîno-Moldo-Valahilor". Cantemir - socotește Dl.Iorga - dîndu-și seama că Hronicul său va fi terminat tîrziu, se apucă să scrie un fragment din epoca contemporană cu gîndul ca apoi acest fragment să-l atașeze Hronicului, atunci cînd acesta va fi terminat. Această părere se găsește în "Istoria

literaturii române" a D-lui Iorga. Nu putem, însă, primi nici părerea lui Iorga, pentru că nu e vorba de domnia lui Constantin Cantemir, ci de biografia sa completă. Constantin Cantemir este figura centrală a povestirii chiar când se vorbește de unii domni predecesori. Deci această lucrare a lui Dimitrie Cantemir e o biografie și nu un fragment din ~~Hronic~~, pentru că ~~sunt~~ povestite numai faptele în legătură cu viața tatălui său, nu și Istoria Moldovei propriu zise. Cred că ^{opera} trebuie pusă în legătură cu anumite tendințe pe care le avea Cantemir în momentul când scria viața tatălui său. Pentru a găsi aceste tendințe să ne întrebăm: când a scris Cantemir lucrarea sa ?

Intr'un loc face aluzie la uciderea lui Constantin Brîncoveanu. Nu pomeneste totuși de răpirea Olteniei (1718). Aceasta ne face să conchidem, în mod neîndoios, că autorul a scris opera sa între anii 1714-1718. Or, noi știm că în această vreme Cantemir trăia în Ucraina, la o moșie a sa, aproape de Moldova, la al cărei tron visa neconținut. După

1718, când a văzut că Rușii nu intervin în conflictul austro-turc, Cantemir se retrage la Petersburg, renunțând la ambiția de a mai fi vreodată Domn al Moldovei. Prin urmare, această lucrare scrisă,¹ când Cantemir viza tronul Moldovei. Scriitorul nostru știa că tronul Moldovei se dă diferitelor familii și ^{că} nu putea dînsul să emită pretențiuni mai mari. Face însă altceva. Caută să demonstreze că tatăl său ca domn a fost cel mai bun din cîți a avut Moldova; prin aceasta își pregătea terenul către domnia ereditară. Iată tendința lui D. Cantemir: pe cale indirectă, căuta să se impună în ochii Rușilor, ca în momentul cînd aceștia vor ocupa Moldova să pună ca Domn pe fiul celui mai bun Domn.

Însă în această lucrare este și o parte cam delicată. Între Cantemir - tatăl și fiul au fost deosebiri de politică. Constantin Cantemir era un partizan al Turcilor. Cînd Sobieski a venit în Moldova - și acest lucru îl face de două ori - Cantemir bătrînul trece alături de Turci și în cele din urmă

cu ajutorul acestora îl alungă din țară. Din contră, Dimitrie Cantemir trece alături de Ruși. El caută să scuze pe tatăl său și spune că fiind amenințat n'avea încotro, mai ales că Polonii s'au pretat la jafuri în Moldova. Sobieski ~~n'a~~ venit să libereze Moldova de jugul turcesc, ci s'o prade, așa ca regele Poloniei, prin purtarea sa nu merita să fie considerat conducător al creștinilor.

Țarul Petru cel Mare apare în opera lui Dimitrie Cantemir ca un salvator și de aceea trece de partea lui. Dar din lectura cărții lui Cantemir, putem desprinde anumite pasagii care ne vor explica tendințele. Cu ocazia războiului austro-turc, Țarina Sofia făcuse o expediție în Crimeea, nereușită de altfel. D.Cantemir atribue pe nedrept expediția lui Petru cel Mare și ascunde înfrângerea suferită.

Arată, deasemeni, că și Muntenii duceau o politică creștină. Ceva mai mult, Șerban Cantacuzino rîvnea să fie împărat la Constantinopol, întrucît cobora din foștii împărați ai Bizanțului. Zice Di-

mitrie Cantemir că Șerban Cantacuzino voia să lupte împotriva Turcilor pentru Christos. Iată și pasa - giul: "pentru Hristos și câștigarea împărăției grecești, care lucru deși nu e de muștrat la un domn creștin împins de râvna dumnezeiască, dar nici nu este așa de laudă când a început cineva un lucru foarte bun la vreme nepotrivită și fără folos", adică faptul a fost bun dar momentul nu a fost bine ales. În pasagiul privitor la Șerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir se arată ostil unei politici filoturcești și-și justifică în același timp atitudinea sa proprie. Ca o completare adăug că scriitorul se înrudea cu Șerban Cantacuzino.

Dar spre a întuneca și mai mult pe Sobieski, Cantemir introduce și unele falsificări. Nu numai că Sobieski a luat cu sine moaștele Sft. Ioan cel Nou, dar ia cu forța și pe mitropolitul Dosoftei. Deci acest om nu se poate numi conducător al creștinilor. Acuzațiile însă sunt gratuite. Avem alte isvoare care dovedesc contrariul. Mitropolitul Dosoftei

tei singur și nesilit a luat moaștele Sft. Ioan cel Nou și le-a dus în Polonia. După cererea lui Constantin, Dosoftei care și-a părăsit postul de mitropolit și țara sa, este afurisit.

Prin urmare Dimitrie Cantemir este tendentios, caută să-l scoată vinovat pe Sobieski și să justifice în același timp politica tatălui său. Deci scriitorul în lucrarea sa urmărește un scop dublu: viza în primul rînd tronul ereditar în Moldova și în al doilea rînd justifica politica tatălui său.

---000---

Dimitrie Cantemir.

"Hronicul vechimii Romîno-Moldo-Valachilor".

Prelegerea XXVI

din 26 II.1936.

Dintre lucrările din vechea literatură "Hronicul Romîno-Moldo-Valachilor", s'a bucurat de un mare prestigiu, iar data când Cantemir scrie opera aceasta constituie un moment important în vechea noastră literatură. Totuși o cercetare atentă nu s'a prea făcut, aceasta din pricina formei greoașe a limbii, așa că lectura este anevoioasă. Apoi lucrarea cuprinde un imens material cu date și extrase. Erudiția este extraordinară, cu mult mai bogată ca a lui Nicolae Costin. Toate acestea fac ca lectura Hronicului să fie anevoioasă și să ne explice de ce cercetătorii în fața unei asemenea lucrări, nu s'au prea ostenit.

În domeniul programului său, al scopului lucrării, Cantemir, aci, nu aduce un lucru nou. Cu

toate că lucrarea este neterminată, Cantemir acum atinge apogeul, căci tot ~~ceea ce cunoaște~~ pune în această carte, căreia i-a dedicat ani de zile, în ceea ce privește redactarea. Opera aceasta are titlul prescurtat "Hronicul vechimii Romîno-Moldo-Valachilor", adevăratul său titlu este următorul "Hronicul a toată țara Romînească care apoi s'a împărțit în Moldova și Ardeal din descălecatul ei de la Traian împăratul Rîmului, așisderea și pentru numele ~~carele au avut odată și carele are acum~~. Și pentru Romîniilor carii de atuncea într'însa așezîndu-să într'aceeași zi pînă acum neconținut locuesc". Potrivit obiceiului vremii titlul, vedeți, este foarte lung. Aci Cantemir găsește prilej să expue întregul program al lucrării. Țara Românească la Cantemir nu este dată în sensul politic de atunci - adică Muntenia, nu, el prin acest termen viza întregul pămînt romînesc, care pe vremea împăratului Traian s'a despărțit în: Ardeal, Moldova și Muntenia. Dimitrie Cantemir - ~~deși problema nu se pusese încă~~ de streini - discută continuitatea Romînilor în

Dacia. Zice dînsul chiar în titlu: "Romîni cari de atuncea (adică dela Traian) într'~~înea~~ așezîndu-se într'aceeași zi pînă acum neconținut lăcuesc". Deci populația Romanică a Daciei, cu toate furtunile care s'au abătut asupra-i, a rămas neclintită.

Lucrarea aceasta există în două versiuri: una în limba romînă și alta în limba latină, cu titlul: "Istoria Moldo-Vlahica". Versiunea latinească nu s'a copiat și publicat niciodată așa că lucrarea nu o putem controla. E posibil chiar să se fi pierdut. Totuși avem un rezumat sumar al versiunii latinești, unde ni se dau chiar titlurile tuturor capitolelor.

S'a pus întrebarea: care dintre versiuni s'a scris mai întîi ? Dimitrie Cantemir este autorul celor două versiuni. El singur și-a tradus opera.

Din rezumatul acela al textului latinesc se vede că versiunea latină: "Istoria Moldo-Vlahica" este foarte scurtă. Altă întrebare ce ne frămîntă: textul latinesc este un rezumat al versiunii romî-

nești, sau textul romînesc este o amplificare a versiunii latinești? Aceasta din urmă o cred. Lucrul acesta se poate verifica prin lectura prefeței și analiza stilului. Astfel stilul ni se pare cam forțat; se poate ușor observa că este o traducere după un text strein, latin, căci are o multime de latinisme. În prefață Cantemir ne spune ce versiune a scris întâi și ne arată care a fost resortul ce l-a împins să redacteze opera sa: "poftiți fiind de la unii priatini streini, și mai cu de-dins de la însoțirea noastră (colegii noștri) care iaste Academia științelor din Iașolin, nu numai odată sau de două ori, ci de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea Moldovenilor, precît adevărul poftete, măcar cît de pre scurt, să-i înștiințăm."

Deci Cantemir a fost invitat de repetate ori de către colegii săi dela Academia din Berlin, să scrie o istorie a poporului românesc. Apoi adaugă: "cu a pomeniților dacă priateni îndemnare

și cu a Academiei în învățături luminată, zic a Berolinului poftire, căutatu-ni-au a plini pravila și învățătura lui Platon care poroncește: non solum nobis, sed et Patriae et amicis vivendum." Prie-
tenii îi cereau lui Cantemir să scrie; dar, dînsul se simte obligat să facă aceasta și din devotament față de țara sa. Cantemir scrie, deci, la cerere și pentru streinătate. Conchid că scriitorul nostru a scris întîi textul latinesc, după îndemnul Academiei din Berlin. Dimitrie Cantemir se aseamă-nă și din acest punct de vedere cu Miron Costin care în limba polonă redactează două din lucrările sale. Oamenii noștri de atunci își dădeau seama că în momentul cînd streinătatea va cunoaște trecutul nostru, se va trezi o simpatie printre streini. Sub acest considerent, observăm activitatea lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir.

Dar, atunci de ce Cantemir are și o versiune în romînește ? Scriitorul nostru ca și Miron Costin, scrie și pentru concetățenii lui. El zice: "de

care lucru acum de iznoava¹⁾ ostenință luînd, din limba latinească iarăși pre cea a noastră le prefacem. Slujască-se dacă cu ostenințele noastre, niamul moldovenesc, și ca'ntr'o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cînta neamului său privindu-și, îl sfătuesc, ca nu în trudele și în sîngele moșilor săi, sa se mîndrească; ce în ce scăzut din calea vredniciei, chiar înțelegînd, urma și bărbația lor rîvnind, lipsele să-și plînescă, și să-și aducă aminte".

Vedem prin urmare la scriitor și un scop patriotic. El scrie pentru Romîni ca aceștia să ia aminte de decăderea în care se află țara lor și să se ridice din nou. Ceeace-l bucură și entuziasmează pe Cantemir este bătrînețea neamului românesc. Pasagiul citat mi se pare frumos și esențial. El ne explică în totul scopul pentru care Cantemir traduce și completează textul latin. Totuși, pasagiul nu se găsește reprodus de cercetătorii operii lui Cante-

1) - din nou

mir .

Asupra datei cînd a fost scris Hronicul, avem știri contrazicătoare din însăși această lucrare. Intr'un loc zice că Nemții au cucerit "acum cîtiva ani Temeșvarul și Belgradul", iar în alt loc "acum un an cînd s'a încheiat pacea dela Pojarevatz " , (1718) și, însfîrșit, ne face cunoscut anul 1722. Lucrarea nu s'a scris dintr'odată, deși avem atîtea date care se contrazic, ci Cantemir începe să lucreze din anul 1719 până la moartea sa, lăsîndu-și opera neterminată. Este probabil că autorul scrie în 1719 textul latinesc, iar după această dată se apucă să traducă și să-și completeze propria sa operă.

Să vedem acum cuprinsul din "Hronicul vechimii Romîno-Moldo-Valahilor". După introducerea urmează niște prolegomene. Aci discută pe baza unor scriitori origina noastră și respinge cu argumente teoria lui Simion Dascălul. Tot în prolegomene, care constituiesc tot o parte introductivă din lucrare

re, Cantemir ne vorbește de origina Romanilor și a Dacilor; iar în privința originii noastre combăte nu numai pe Simion "Dascălul ci și pe alți învățați streini care ne priveau greșit. Urmează apoi cucerirea Daciei de Romani.

S'a spus că Dimitrie Cantemir (I.Minea) a scris prolegomenele mai târziu și neavînd unde să le intercaleze le-a pus la începutul lucrării. Părerea aceasta este greșită. Cantemir era un spirit logic și ordonat spre deosebire de Nicolae Costin. Planul lucrării sale era istoric și cronologic. Dorea să înceapă Istoria sa dela Traian și să înșire, apoi, cronologicește evenimentele Istoriei noastre în ordinea în care s'au produs. Or chestiunile controversate exemplu: numele Vlahilor dela Flacus, origina Romînilor; toate acestea nu intrau în cadrul cronologic al expunerii și atunci sunt puse ca prolegomene, ca introducere. Cantemir face acest lucru aci ca să curețe terenul cum am zice, ca apoi să înșire Istoria Romînilor, așa cum o cunoștea din sul, fără să mai fie nevoie acum să poliaizeze cu

cineva.

În al doilea rînd, Istoria poporului nostru - după Cantemir-începe numai dela cucerirea Daciei de Romani. Tot ceea ce este anterior, nefăcînd parte din Istoria Neamului, este pus de scriitor în introducere. Acesta este planul lui Cantemir. Dar, urmează textul Hronicului. Se întîmplă cucerirea Daciei, vin barbarii, mai tîrziu. Populația romanică este nevoită să se retragă în munți. Intrucît influența bizantină se întinde și în Nordul Dunării Cantemir se vede silit să ne vorbească de ea. Urmează, apoi pentru prima dată într'o istorie românească, descrierea imperiului romîno-bulgar și brusc lucrarea se mîntue aci. De bună seamă că ea nu este terminată.

Hronicul lui Cantemir, evident, cuprinde multe calități, însă ele nu pot să se evidențieze din pricina limbii. Ca și în "Istoria Hieroglifică", scriitorul caută să creeze o limbă literară, dar

nu izbutește; totuși acum Cantemir pare că realizează ceva. Se poate observa un progres, însă privind astăzi străduința lui Cantemir, ni se pare stranie. Dar, în definitiv, în ce constă reforma lui Cantemir ? Scriitorul nostru caută să introducă în limba noastră anumite forme ~~de-ale sintaxei~~ latine. Astfel Cantemir caută să forțeze fraza românească, punându-i verbul la sfârșit. În ceea ce privește ortografia se amestecă și aci, căci "supunere" îl scrie cu doi "p", „înainte" cu doi „n", etc.

Dimitrie Cantemir încearcă deci o transformare a limbei, introducând neologisme grecești, latinești, italienești, etc. ~~Probabil că unele neologisme se datoresc și faptului că originalul e în latinește.~~ Cu toate acestea, nu trebuie să se uite că scriitorul este fiu de răzeși din ținutul Fîlciului. Cu toată cultura sa aleasă, totuși nu se poate stăpîni cîteodată și se exprimă în mod violent contra acelor care denaturau evidența Vorbind - de pildă - de Mauro Orbini, un raguzan, și

de Maenberg, care a scris o istorie greșită, zice: "Orbinus raguzău, ocara și necinstea numelui istoricesc și acest lunatec pre nume Maenburg, cari asudă și aspumă să zică precum limba elinească iaste din limba șfezască abătută, atîta aceasta se prinde ca cum ar zice Țigănul că este părintele Iudeului". Cu atît mai mult se turbură Cantemir cînd dă de Simion Dascălul, căruia îi zice "harlicar". Un istoric modern a socotit că harlicar este acela care bea...clor. Trebuie să adaog că așa ceva nu se descoperise pe vremea lui Cantemir. "Harlicar" derivă dela un cuvînt rusesc halirca, înseamnă "rachiu tare", iar scriitorul atribuind expresia lui Simion Dascălul înseamnă că acesta înainte de a se apuca să scrie cum scrie, a băut rachiu.

Șpre a susține părerile sale, Dimitrie Cantemir aduce o mulțime de isvoare. Lucrarea sa cuprinde trei pagini, de cîte două coloane fiecare, unde dă numai bibliografie. Cantemir citează aci autori antici, moderni de diferite națiuni. Astfel scrii-

torul este înarmat cu toată erudiția. Scriitorul nostru nu citează aceste lucrări așa cum obișnuia N.Costin, care intercala pasagii întregi în opera sa. Dinpotrivă, Cantemir folosește isvoarele în chip științific. Cu toate acestea este isbitor cum Dimitrie Cantemir continuă pe Miron Costin și Nicolae Costin. Deci Cantemir este continuatorul vechii istoriografii moldovenești. Ideea lui Cantemir este repetarea ideei lui Miron Costin din "De Neamul Moldovenilor". Atît Cantemir cît și Costin dovedesc că originea noastră se poate arăta pe baza limbii și obiceiurilor. Amîndoi combat pe Simion Dascălul și în sfîrșit acelaș cadru de tratare al Istoriei se găsește atît la Cantemir cît și la N.Costin. Dimitrie Cantemir completează, însă, opera Costineștilor.

Totuși între Costinești și Cantemir constatăm deosebiri de vederi. Cînd Miron Costin demonstrează că ne tragem din Romani, conchide că e mare mîndrie pentru noi că ne tragem din stăpînitorii lumii antice. Prin urmare, valoarea faptelor Romanilor stă în aceea că ei erau mari cuceritori, oameni război-

nici.

Dimitrie Cantemir, din potrivă, judecă lucrurile ca un modern. Ceeace este important - socoate scriitorul nostru - este că Romanii au fost purtătorii civilizației. El zice că Romanii au fost urmașii Grecilor, bazându-se pe legenda cu Aeneas, strămoșul Romanilor. In ceeace privește cultura, Grecii au creat filosofia. Ori, ei potrivit legendei în care credea și Cantemir, sunt strămoșii noștri. Iată cuvintele lui Cantemir în această direcțiune "zic bătrînii, mai mari noștri a înțelepciunii iubitori, că cineva bun și cinsteș a să face, a nevoinții și a bunătății mari lucru iaste; iară din bun neam și cinstiți părinți a se naște și din viața de nărod vestit și lăudat a se trage, a nărocului (sau precum cu creștinesc cuvînt trebuie să înțelegem) a dumnezeestii orînduiale iaste, și adevărat dacă, că nu puțină cinste, nici plecat năroc între muritori, să socotește și se crede a fi, vechimea niamului, mulțimea icoanelor moșilor și

strămoșilor, vestit și lăudat prin multe vacur
niamul începătorilor și mai marilor săi". Dimitrie
Cantemir zicea că e mare lucru ca cineva să se co-
boare din astfel de strămoși. Dar, cu toate acestea
sunt popoare și mai vechi decât Romanii. Sunt Tăta-
rif, urmașii Sciților; însă nimeni nu se fălește
cu noblețea scitică. Cu toate acestea, toate popoa-
rele cobor din același Adam și atunci în ce constă
importanța originii noastre ? Cantemir răspunde și
aci zicînd că Romanii au dus mai departe, în lume,
făclia civilizației, pe care au luat-o dela Greci.
Ideea aceasta înaltă e nouă, căci acum o găsim pen-
tru prima dată expusă în literatura noastră. Ea se
deosebește de opinia lui Miron Costin, care dădea
importanță originii noastre pe tema că Romanii au
fost stăpîinii lumii antice.

Ideea lui Cantemir este cea mai de seamă

din ideile lui Cantemir.

In ce privește modul cum înțelegea Istoria,

Cantemir spune că este nevoie neapărată de izvoare și zice, apoi, că istoricii mai vechi cari au scris despre Români "și-au frânt condeiele" căci nu prea foloseau izvoarele. Deasemenea spune că istoricul trebuie să păzească anumite reguli. Tăcerea, după afirmație, pentru Cantemir înseamnă continuitatea faptului. Așa dar scriitorul nostru are principii critice. El se folosește de asemenea principii ca să dovedească continuitatea noastră, zicînd că de îndată ce izvoarele nu mai vorbesc de noi în vremea năvălirilor înseamnă că starea de fapt mai veche continuă, adică Romanii locuiesc în Dacia și pe vremea năvălirilor.

Natural că pe baza aceasta a continuat Petru Maior și alții. Inceputul însă, al teoriei continuității îl face D. Cantemir, care este deci și în acest sens un precursor.

În cele cîteva minute care ne-au mai rămas, ne vom ocupa cu lucrarea în rusește " Evenimentele Brîncovenilor și ale Cantacuzinilor". Opera aceasta a fost tipărită la anul 1770 în anexele unor memorii ale lui Petru cel Mare. Cît a trăit acest țar lucrarea lui Cantemir a rămas în manuscris și tocmai pe vremea Ecaterinei a II-a s'a tipărit în anexele memoriilor lui Petru cel Mare. Anexele sunt formate din o serie

de rapoarte, prin ele țarul era informat asupra diferitelor chestiuni interesante. Aci în anexe se găsește și opera lui Cantemir, care, însă, nu poartă titlul.

Germanul Backmeister traduce "Memoriile lui Petru cel Mare precum și anexele. Observînd însă că în lucrarea sa Cantemir vorbește mult despre Cantacuzini și Brîncoveni ii dă titlul care în traducere romînească s'a păstrat pînă azi. Deci titlul nu e pus de Cantemir, ci de Backmeister.

Zagviras, un grec, traduce scrierea lui Cantemir în grecește și tocmai ^{după} această versiune Academia Romîină pune de se face traducerea în romînește. Ca o precizare țin să vă spun că textul romînesc este greșit și cuprinde pasajii sărite.

Lucrarea lui Cantemir descrie evenimentele din Moldova și Muntenia. Incepe cu atitudinea lui Serban Cantacuzino față de turci și austriaci, planurile acestuia, povestește apoi faptele și soarta lui Brîncoveanu, descrie lupta dela Stăni-lești și merge expunerea pînă la anul 1716 cînd se instaurează în ambele principate domnia Fanarioților. În Moldova acest lucru se produsese chiar mai din vreme, cu 5 ani.

Lucrarea e împărțită în paragrafe. Cred că avem în față un raport adresat țarului, scris de un secretar de-al lui

Cantemir, căci acesta nu prea cunoștea bine limba rusă. Cantemir afirmă într'un loc "aceste lucruri sunt cunoscute cabinetului împărăției" ceea ce înseamnă că lucrarea era adresată cancelariei imperiale. De altfel, să nu se creadă că "Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor" constituie singurul raport adresat de Cantemir țarului. Din contră, Scriitorul nostru adresează cabinetului Imperial foarte multe rapoarte. O parte din ele se pot vedea în anexele lucrării D-lui St.Ciobanu "D.Cantemir în Rusia". Ca și în lucrarea amintită, în rapoartele tipărite de St.Ciobanu, Cantemir informează pe țar asupra stărilor de lucru din țările noastre. Raportul nostru, spre deosebire de celelalte, este însă oarecum dezvoltat.

Cuprinde o serie de considerațiuni asupra partidelor politice și asupra politicii din Moldova și Tara-Românească. Politică pe acele vremuri era influențată și condusă de familiile domnitoare. Astfel un mare rol pe acel timp a jucat Constantin Brâncoveanu, Cantacuzineștii. Pe toți aceștia îi cuprinde Cantemir în raportul său adresat țarului.-

Dl.N.Iorga socoate că și această lucrare formează un fragment din "Cronicul vechimei Româno-Moldo-Valahilor" ca

și scrierea "Vita Constantini Cantemiri". Cum am spus, cred că, avem în față un raport, mai ales că acesta nu s'a descoperit printre hârtiile lui Cantemir, ci în Arhiva Imperială.

În raportul său, informatorul Cantemir, se arată oarecum pătimaș intrucât înegrește pe Brîncoveanu și pe Cantacuzinești. Aceștia nu sunt credincioși căci caută să-și facă afacerile lor în dauna Rusiei și a țarului pe care le-au trădat. Scriitorul nostru ne descrie sfîrșitul lui Brîncoveanu și sfîrșitul Cantacuzineștilor.

La 1711, în preajma bătăliei dela Stănilești odată cu trecerea la Ruși a lui Dimitrie Cantemir, se aliază țarului și spătarul muntean Toma Cantacuzino. Acesta face gestul trecînd peste ordinele lui Brîncoveanu. Toma Cantacuzino ia parte împreună cu Rușii la atacul orașului Brăila, iar după ce a văzut că Turcii au învins la Stănilești, spătarul nostru merge în pîrbezie în Rusia. În treacăt vă spun că Turcii l-au condamnat pe Brîncoveanu numai pe baza gestului lui Toma Spătarul intrucît socoteau ei că trecerea la Ruși s'a făcut cu învoirea Domnului. În Rusia, țarul drept recunoștință oferă lui Cantacuzino grațul de general în armata rusească, și mai multe moșii. Dimitrie Cantemir, observînd cum a-

cesta se ridică din ce în ce mai mult în fața țarului, se erată oarecum invidios. Atunci acuzațiile aduse în raport Cantacuzineștilor pot să vină și din invidia personală pe care o nutrea scriitorul nostru noului general Toma Cantacuzino.

Cu această lucrare am terminat lucrările de caracter istoric scrise de Dimitrie Cantemir. Mai rămâne de analizat operele de orientalistică și de caracter religios, deoarece Cantemir spre sfârșitul vieții se preocupă iar cu probleme de ordin religios.

---000---

Dimitrie Cantemir.- "Opere orientaliste".-

Prelegera XXII-a din 4.III.1936

În lecțiunea de azi ne vom ocupa de lucrările lui Cantemir scrise în Rusia, care nu fac parte din operele de caracter istoric. Aceste opere le-am putea numi orientaliste.

Dimitrie Cantemir, spre deosebire de ceilalți istorici sau cronicari, este singurul nostru orientalist. La Constantinopol a intrat în relații nu numai cu cercurile creștinilor, ci a îndrăznit -lucru destul de rar pentru un principe creștin - să cunoască și lumea musulmană cu toate caracteristicile ei. Astfel Cantemir ajunge a cunoaște Istoria Turcilor , a Perșilor și Arabilor, limba și obiceiurile acestora. Din cunoștințele acestea a eșit: "Istoria imperiului Otoman". Notele lucrării cuprind date prețioase asupra diferitelor persoane asupra obiceiurilor și moravurilor Musulmanilor.

Dar alături de această carte Dimitrie Cantemir a mai scris "Cartea sistemii sau a stării religiei mahomedane". Lucrarea a apărut în 1722 la Moscova când Cantemir era încă

în viață. Autorul o redactează în latinește, dar ea este repede tradusă în rusește și tipărită astfel. Dela 1722 și până astăzi o altă ediție a lucrării nu mai avem iar în operele complete, editate de Acad. Română scrierea aceasta nu figurează.

D-l Ștefan Ciobanu dă un scurt rezumat în scrierea "D. Cantemir în Rusia".

Cum se explică tipărirea și scrierea cărții aceteia? La 1722 a fost războiul Rușilor cu Persii. Petru cel Mare merge la Astrahan, de aci contra dușmanilor săi și cucerește o parte din Georgia. El avea a face acum cu triburi musulmane și având în vedere că acele triburi trebuiau cîștigate pentru Ruși, însărcină pe D. Cantemir, ca unul ce era cunoscător al Orientului, să așterne în scris cunoștințele sale despre Musulmani.

Țarul știa că Dimitrie Cantemir lucrează la un studiu asupra religiei mahomedane și atunci a dat ordin Sf. Sinod, în 1722, să-i se trimeată scriitorului nostru un traducător. În adevăr, Sinodul se conformă și trimite pe tînărul Dimitrie Grozin. Acesta a tradus, în rusește "Sistema religiei mahomedane" Lucrarea a fost tipărită apoi de Sf. Sinod,

care, însă, când a citit-o s'a îngrozit de conținutul ei. Era o descriere a tuturor obiceiurilor Turcilor. Dar, cum poate un Sinod ortodox să tipărească o asemenea carte? Clericii s'au adresat, înainte de a o publica, lui D.Cantemir, printr'o scrisoare, care ni s'a păstrat, și, în care își arătau îndoiala asupra informației acestei lucrări, întrebându-l totdeodată, dacă își ia răspunderea celor ce ar putea decurge din publicarea ei. Ni s'a păstrat și răspunsul lui Cantemir, unde se spune că Țarul a poruncit să o scrie, și că nu înțelege, cum poate fi întrebare astfel într'un domeniu în care el era atât de familiar și pe care a putut să-l cunoască la fața locului, vreme de 20 de ani. Dar -conchide Cantemir- Țarul a poruncit ca să se traducă și să se tipărească această carte, așa că Dv. trebuie să vă supuneți. Cu toate acestea Sinodul târăgănează lucrurile și atunci Țarul, care nu mai putea aștepta, trimite la rândul-i, o scrisoare Sinodului ca să se tipărească cele două cărți.

Interesant este faptul că Țarul dela Astrahan se interesa de cartea lui Cantemir. Dar, Petru cel Mare spune că nu se întîrzie cu tipărirea celor două cărți. Una din ele, e cartea lui Cantemir iar cealaltă este scrierea lui Mauro Or-

bini, scriitor raguzan, care vorbește despre Slavi. Pe acest "raguzău" Cantemir l-a considerat ca "ocara și necinstea numelui istoricesc" din pricina aberațiilor sale.

Am arătat împrejurările în care s'a tipărit scrierea lui Dimitrie Cantemir. Puteți observa, încăodată, că nu avem în față un scriitor izolat. Nu, Cantemir era în anturajul țarului și înțelegea să scrie oridecâteori se simțea nevoia unei cărți.

Spuneam că această carte este în latinește și rusește. Textul latinesc nu a fost niciodată tipărit. Avem la Academie o copie. Titlul lucrării aci este "Curanus" adică Coranul. Numele lucrării este luat în general, căci nu avem o prezentare exclusivă a Coranului, ci tot ceea ce privește religia mahomedană.

O traducere în românește a textului latin s'a publicat în "Analele Dobrogei" (1927),

Traducerea rusească, în comparație cu originalul latin, ne apare mult mai întinsă. Poate că atunci când se lucra la traducerea rusească, autorul a mai intercalat unele lucruri.

Să cercetăm acum cuprinsul cărții. Scrierea lui Cantemir cuprinde mai multe părți. Evident, se poveștește, întîi, via-

ța lui Mohamed, apoi arată care sunt bazele credinței mahomedane; după aceea trece la folclorul mahomedan vorbind despre legendele Persilor, Arabilor, Turcilor; obiceiurile lor la Anul Nou. Vorbește de limba Turcilor, de învățăturile și școalele lor, de istoriografia turcească, despre Logica și Medicina acestui popor, de Astronomia și Magia lor. Face, deci, un tablou întreg al Musulmanilor. Așa cum în "Descriptio Moldaviae" scriitorul ne dă o icoană completă a întregii vieți moldovenești, tot astfel și acum sub forma unei cărți a religiei Mahomedanilor, ne dă o icoană perfectă, unică în Europa pînă la dînsul, asupra Turcilor. Dar este un mare păcat că o astfel de carte, destul de prețioasă, nu este răspândită.

Cantemir însuși menționează că pot fi în cartea sa și unele părți imperfecte. El spune într'un loc: "mai întîi că nu sunt destul de învățat în învățăturile, legile și obiceiurile mahomedane. Cînd eram tînăr învățam limbile orientale și fără încetare 22 de ani am fost la Poarta Otomană, avînd conversații cu oameni din tot felul de ranguri, care s'au lipit în mintea mea ca ceara". Prin urmare Cantemir ne spune acum că, în adevăr, a intrat în relații cu lumea

mahomedană din Constantinopol, dar continuă: "acum de atîția ani mă preocupă atîtea alte lucruri, atît publice cît și private, care m'au îndepărtat de acole conversații, cari deși n'au pierit din amintire, totuși au mai pălit...Sîntem dintre acei învățați a căror știință nu se află în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci și astfel noi în acest blagocestiv imperiu rusesc petrecîndu-ne veacul...nu avem deloc cărți turcești sau persane, și mai ales acelea care ar fi mai necesare subiectului nostru. Le-am căutat și în biblioteca imperială rusă, dar nici acolo (deși e foarte bogată în alte cărți) nu le-am putut găsi".

Interesant e că lucrarea sa Cantemir o scrie din memorie, întrucît în Rusia, cu toată cercetarea sa prin bibliotecă n'a putut găsi cărți privitoare la subiectul său.

În ceea ce privește muzica orientală are un capitol interesant și lung, și se pare că și în acest domeniu Cantemir ne apare ca un reformator. Are chiar, o cînticică unde arată cum trebuesc făcute notările în muzica turcească Teodor Burada a scris un studiu "Despre operele muzicale ale lui D.Cantemir".

Iată ce spune scriitorul nostru: "Cînd eram la Constan-

tinopol'am scris o carte dedicată sultanului actual Ahmed, care era mare iubitor de muzică. Era scrisă în dialect turcesc și în ea se află teoria și toate pravilele muzicii, pe care turcii le apreciază mai mult ca pe cele vechi, găsindu-le mai clare. Chiar am fabricat eu la Moscova și un instrument matematic pentru muzică pe care l-a văzut înălțimea sa țarul și a binevoit să-l aprecieze".

Deci Cantemir se ocupă și de muzica Orientală. V'am amintit la locul potrivit ca scriitorul nostru cânta chiar din tambură. Dimitrie Cantemir, astfel cum apare din această carte, introduce o notă personală în descrierea obiceiurilor turcești. În ceea ce privește istoriografia turcă spune că sunt cărți ale Sultanului prin diferite archive sau biblioteci, care, însă, nu pot fi cercetate de creștini. Aci găsește loc să ne spună că și dînsul are scrisă o istorie a Sultanilor în limbile greacă și latină. Faptul că scrierea lui Cantemir este redactată în limba greacă, acum aflăm pentru prima dată. Deasemenea afirmă că țarul a poruncit să se facă și o traducere în rusește.

Despre medicina turcească spune că odată s'a îmbolnăvit sultanul, așa de rău, încît nici un doctor turc nu a

putut aduce vreo ameliorare. Atunci au fost solicitați doi medici creștini (un grec A.Likinos și un francez) precum și un evreu. Aceștia vin la căpățîiul bolnavului, dar vizirul a poruncit să nu se atingă nimeni de sultan. Atunci Grecul și Evreul, întrucât erau supuși ai Turcilor, n'au îndrăznit; singur francezul Leduc, care nu era supus, răspunde vizirului că nu poate face ceva pînă nu va observa atent și de-aproape, pe bolnav. Sultanul, în cele din urmă, consimte ca să fie examinat și astfel fu vindecat.

Dar, cam tot pe atunci D.Cantemir are ocazia din nou să intre în contact cu lumea Orientului. La expediția țarului în Orient, acesta obligă pe scriitorul nostru să facă observațiuni asupra regiunilor pe care le vor străbate. Pentru acest scop Cantemir are în jurul său o gardă. Tot lângă dînsul fostul Domn al Moldovei mai avea și o tipografie, unde tipărea, din cînd în cînd, proclamații către populația musulmană, către triburi; ca să le atragă de partea protectorului său, Petru cel Mare.

Din această călătorie a lui Cantemir nu a rămas o carte, căci moare, fără a mai putea astfel ca notele sale să le închege într'o lucrare unitară. Notele lui Cantemir, însem-

nărilor sale, din expediția cu Petru cel Mare, au fost adunate, o parte din ele, și tipărite de Academia Română sub titlul "Colectanea Orientalis" (colectanea=adunare). Ele cuprind descrierea diferitelor temple și moschei, descifrarea unor inscripțiuni arabe și persane, numele diferitelor triburi; apoi descrierea diferitelor forme de relief; vorbește astfel de Caucaz, ridicând schițe și planuri. Aceste însemnări ale lui Cantemir au fost copiate de geograful Delisle și introduse într'o lucrare a sa făcând astfel cunoscută în Europa, o regiune în Orient, despre care nu se știa mai nimic. Interesant este faptul că într'o schiță a lanțului Caucazului, făcută de Cantemir, apare și o linie punctată care înseamnă limita zăpezilor eterne. Faptul acesta l-a relevat Gh. Vlăsan. Aci Cantemir este foarte interesant întrucât ne apare ca original. Iată-l deci pe scriitorul nostru precursor într'un domeniu al Geografiei. Dar, el descrie și un zid mare al Caucazului. Pe baza acestei descrieri, Bayer, prieten cu diplomatul de mai târziu Antioh Cantemir, scrie în Analele Academiei din Petersburg (1726) în limba latină cartea "De muro Caucaso" și spune chiar că lucrarea sa o face sprijinit pe descrierea lui Dimitrie Cantemir.

Deci notele lui Cantemir au intrat în mîinile lui Bayer, Delisle și numai restul au fost editate de Academia noastră.-

Acestea ar fi lucrările de orientalistică ale lui Cantemir. Ele ca fond cuprind fapte foarte interesante.

Voi vorbi acum ceva despre o lucrare mai puțin cunoscută, e vorba de un panegiric, de o felicitare făcută țarului. Aci nu apare numele lui Dimitrie Cantemir, ci al lui Serban Cantemir, fiul scriitorului nostru și anume cel mai mare. Lucrarea poartă data 1714.

În ziua de Sf. Petru, Serban se prezintă țarului și îl ~~felicită~~ felicită în limba latină. Faptul că băiatul acesta a putut să memorizeze o lucrare destul de lungă, e explicabil, dar că el s'o fi scris, și încă în latinește

nu este de admis. Rămîne să considerăm ca autor tot pe Dimitrie Cantemir și nu pe Serban, care pe acele timpuri avea numai 7 ani.

Lucrarea nu ar avea importanță întrucît Cantemir nu face altceva decît să felicite pe țar și să ne dea dovadă încăodată de temeinica sa cultură religioasă. Totuși scriitorul ne deșteaptă curiozitatea de a-l studia și de data

aceasta prin aluziunile politice pe care le face. Suntem la 1714, cînd încă Dimitrie Cantemir mai nutrea speranța de a ocupa din nou tronul Moldovei. Aluziile sale sunt în legătură cu speranțele politice. Creștinii, care actualmente ~~sunt sub călcîiul Turcilor~~ vor fi mîntuiți de țar. Scriitorul nu spune însă aceasta direct, ci indirect, la chiar pa sagii din Biblie. Iată cum începe scrierea: "mă adresez ție (=țarului) bîlbîind încă și cu buzele pline de lapte" și apoi urmează textul propriu zis presărat din loc în loc cu aluzii. Dau una din ele: "au venit păgînii în moștenirea ta, au necinstit Sfîntul tău templu...am devenit rușinea vecinilor noștri...Pînă cînd, Doamne, vei fi mîniat, pînă cînd? Pînă în vremea lui Petru. Intoarce dar mînia ta împotriva celor ce nu te recunosc și împotriva țărilor cari nu invoacă numele tău....mîntuește-ne pe noi, ca să nu zică păgînii: unde e Dumnezeuul lor? Așa credem, așa mărturisim, așa nădăjduim...timpul împlinirii și Dumnezeu prin dreapta ta cea neînvinsă împărate evlavios.....vom recîștiga, ce am pierdut noi fiii muritorilor. ...Precum sub

cezarul Claudie lumea a fost mîntuită de păcatul original prin nașterea lui Iisus așa și sub tine, Petre împărate, sperăm că marea biserică a lui Dumnezeu va căpăta vechea ei libertate".Deci, precum Evreii așteptau un mîntuitor, așa și Romîni așteaptă mîntuirea lor dela Petru cel Mare".

Din ideile de aici, se vede speranța restabilirii sale în Moldova. Cantemir spera să răsbune înfrîngerea de la Stănilești și totodată dorea să recapete tronul Moldovei.-

Trecem acum la cercetarea lucrărilor de caracter religios scrise în Rusia. Cantemir a avut o educație mistică religioasă, căpătată dela profesorul său Eremia Cacavelas. Primele lui lucrări deși au o bază religioasă sunt totuși filsofice. Mai tîrziu Cantemir se ocupă cu problemele religioase care frîmîntau Rusia pe acele vremuri. În adevăr Rusia se găsea într'o criză religioasă iar scriitorul nostru fiind sfetnic al țarului nu s'a putut să nu se amestece. E vorba de faptul următor: cei mai mulți dintre prelați erau pătrunși de influența bizantină a Grecilor. Când Petru cel Mare începe opera sa de reformă a Rusiei prelații au socotit că valurile de influență apuseană vor

atinge și religia ortodoxă. Au loc atunci unele reacțiuni contra lui Petru cel Mare pentru a-l sili să renunțe la ideile sale. Chiar fiul țărului la îndemnul preoților fuge din țară, după ce se răscoală, contra tatălui său. În cele din urmă este prins, și, apoi, piere în chip misterios în închisoare.

Era deci o luptă în Rusia, care în vîltoarea ei angajase pe toată lumea. Să nu se creadă că Petru cel Mare era un ateu, din contră, el a fost un ortodox convins. Ceea ce dorea dînsul era ca biserica să nu se preocupe de reformele sale. Dar acest lucru nu era posibil și atunci țarul a simțit nevoia unor prelați luminați, care să înțeleagă acțiunea sa. Atunci se adresează clerului dela Kiew, care fusese anexat Rusiei de bunicul său. Știți că la Kiew era celebra școală,^a Academiei înființată de Românul Petru Movilă. Aci se învățau unele științe și unele lucruri care se mai predau numai în școalele catolice: de exemplu se învăța limba latină.

Prin urmare, după ce Kiewul cade sub Ruși, Academia de aici a mai continuat să existe. Petru cel Mare ia conducători ai bisericii rusești din clericii dela Kiew, în-

trucît erau mai în contact cu Apusul.

În fruntea bisericii rusești se afla patriarhul Adrian. Acesta fusese un om foarte bătrîn și țarul nu îndrăznește să lovească în el. După moartea lui (1701) țarul desființează patriarhia și pune în fruntea bisericii ruse un Sinod. Conducător al Sinodului este ierarhul dela Kiew, Stefan Iavorscki; acesta introduce în biserica rusă un spirit apusean, adică introduce limba latină, în școale mai bine zis.

Dela o vreme țarul a socotit că Iavorscki nu pricepe de ajuns reformele sale și atunci urmează faza a II-a. Petru cel Mare trimite prelați care să studieze în Germania. Unul din ei se numea Teofan Procopovici. Acesta ia locul lui Iavorscki (1722). El scrie: "Regulamentul eclesiastic" în care fixează regulile bisericii rusești.-

La început biserica rusă era cuprinsă de luptele dintre cei dela Academia din Kiew și habotnicii bizantinizați; dela 1720 ierarhii dela Academia lui Petru Movilă se răboiesc cu cei cari căpătaseră învățătura în Germania.-

Si ierarhii dela Kiew și cei cari merseseră la studii în Germania căutau să influențeze religia numai că

primii erau influențați de religia catolică -și ceilalți de religia protestantă.-

Lupta s'a dat mai mult în surdină. Se scriu diferite broșuri în chip anonim. Acum intervine și Dimitrie Cantemir. Acesta a locuit la Kiew o bucată de vreme și era în relațiuni cu Iavorscki și cu alți prelați. El ia partea ierarhilor din Kiew în lupta lor religioasă. Stiind însă că Teofan Procopovici e sprijinit de țar, n'a căutat să lo-
vească în lucrarea principală a acestuia, întrucît ea fusese aprobată de țar.

Procopovici a mai publicat "Prima învățătură a copiilor". Aci arată cum trebuie să învețe copii religia. Cartea a fost tipărită și în slavonește în țara noastră, la Râmnicul-Vilcea (1722), dînd Oltenia era încă sub Austriaci. Dimitrie Cantemir combate această carte a lui Procopovici. El caută să arate că, ea cuprinde erezii de calitate calvină-luterană. Atacînd Cantemir, în mod indirect caută să combată și să compromită pe Procopivici. Critica lui Cantemir se numește "Loca obscura", adică aci autorul ne prezintă părțile întunecoase, criticabile care se găsesc la Procopovici.-

Atitudinea lui Cantemir ne dovedește că el era un foarte bun ortodox, dar și un profund cunoscător al luteranismului. Teofan Procopovici zice că icoanele nu au valoare, ci ele sunt simple simboluri. Cantemir arată că asemenea idei aparțin Luteranismului și, în general, aici caută să arate că sfetnicul țarului este un eretic.

"Loca obscura" a fost tradus și în rusește. Procopovici, care după moartea lui Dimitrie Cantemir, era în strânse relațiuni cu Antioh Cantemir, spune că știe de existența unei critici a lucrării sale. Termenii pe care el îi alege sunt foarte moderați, întrucât nici dînsul nu îndrăznește să lovească în sfetnicul țarului, scriitorul nostru. Procopovici își susține punctul său de vedere arătînd că nu este eretic.

Cu aceasta am terminat cu lucrările de caracter orientalistice și religioase scrise de Cantemir pe vremea șederii sale în Rusia.

Dimitrie Cantemir. Lucrările religioase în Rusia.

Antioh Cantemir.

Prelegerea XXVIII- a de Luni 9.III

Spuneam la sfârșitul lecțiunii precedente că, pe lângă diferitele lui ocupațiuni de istorie, geografie, cercetări științifice în timpul expediției în Caucaz, Dimitrie Cantemir a mai avut și un amestec în turburările religioase din Rusia. Amestecul acesta este firesc, întrucât ne aducem aminte de educația scriitorului nostru și de relațiile sale întinse ce le avea în Rusia.

Ne amintim, că la un moment dat, țarul încredințează conducerea bisericii prelaților dela Kiew. Aci mitropolitul Petru-Movilă izbutise a înființa o Academie, unde se învăța limba latină și se făceau cunoscute operele scriitorilor din Apus. Ei bine, acești prelați sunt aduși la Moscova. Din ei distingem pe Stefan Iavorscki și pe Teofilact Lopatincki. Acesta este numit rector al școalei slavo-latine din Moscova, care fusese înființată înaintea lui Petru cel Mare.-

T.Lopatinski. care a scris mai multe opere critice, se vede că era în legătură cu D.Cantemir. Iată un indiciu: când a apărut "Sistema religiei mahomedane" tipărită de sf.Sinod, cum se obișnuia pe acele vremuri, Lopatinski pune în fruntea acestei scrieri niște versuri de laudă la adresa scriitorului.

Dar, se întâmplă că țarul, Petru cel Mare nu este mulțumit de prelații din Kiew. Atunci îi înlocuiește și în fruntea bisericii pune pe Teofan Procopovici și pe alții, care se pregătiseră în ceea ce privește cultura teologică în Germania. Pe aceștia îi socotea țarul mai înțelegători față de reformele sale. Inevitabilul se produce și se iscă un conflict între prelații dela Kiew și cei veniți din Germania. In treacăt, vă spun că Procopovici era un om foarte cult și foarte bine pregătit pentru misiunea ce a primit-o dela țar.

Desigur, atitudinea lui Cantemir contra celor ce veniseră din Germania, influențați de protestantism, se explică prin relațiile cu clerul dela Kiew, iar pe de altă parte, prin aprinsul său sentiment ortodox.-

De la începutul carierii de scriitor a lui Cantemir

putem observa un interes deosebit pentru chestiunile religioase. Scriitorul nostru a crezut că reforma lui Procopovici ar putea fi periculoasă dreptei credințe și de aceea a protestat.

Favoritul țarului, Procopovici, intrat în noua sa demnitate începe să lucreze, să scrie. Astfel tipărește "Primele învățături pentru copii". Cartea aceasta s'a editat și în Tara-Românească în anul 1722 ¹⁾. Apoi scrie "Regulamentul eclesiastic" unde își expune întregul său plan de reformă a bisericii rusești.

Dimitrie Cantemir caută să lovească în Procopovici și pentru acest motiv răspândește în manuscris o critică a primei cărți a celui ce vroia să facă reforma. Răspunsul lui Cantemir poartă numele de "Loca obscura". Aci expune toate părțile întunecoase, obscure, din cartea lui Procopovici, combătînd-o astfel din punctul de vedere al credinței. Răspunsul lui Cantemir, critica sa, s'a păstrat și în rusește, pe lângă original.

Lucrarea de critică a scriitorului nostru este în manuscris. Ea nu s'a tipărit niciodată. O copie avem la A-
1) tipărită la tipografia Episcopiei din Rîmnicul Vîlcea,
cînd Oltenia era sub Austriaci

cademia Română iar D-l St.Ciohanu dă un rezumat în lucrarea pe care am amintit-o .

Dimitrie Cantemir n' îndrăznit să atace cartea de bază a lui Procopovici întrucît ea fusese aprobată de țar. El însă lovește în cealaltă scriere. Dar care sunt acuzațiile, criticile lui Cantemir contra lui Procopovici? Aceste acuzații se reduc la una singură: scopul scriitorului nostru e să arate că în cartea pe care o critică sunt idei religioase de caracter protestant. Pentru a dovedi acest lucru se înarmează cu o erudiție din diferite acte, cărți profane și teologice. Relevă un pasagiu în care Procopiu arată că la creștinii ortodoxi este o "latrie" o venerare , . nu a icoanelor ci a chipului de pe acele icoane. Tot dînsul combate părerea lui Procopovici care spunea că baza educației copiilor să fie Vechiul Testament. Scriitorul nostru din contra, în această direcție zice că trebuie să se dea preferința Noului Testament. Se știe că protestanții au în acest sens, preferință pentru Vechiul Testament, dar Cantemir ca un apologet al ortodoxiei combate acest lucru.

Deasemenea Cantemir atacă pe protestanți, în gene-

ral, și pe favoritul țarului, în special, întrucît acesta ~~căuta să desființeze monahismul~~. Citează rolul, pe care îl au mănăstirile în Rusia. Cantemir este mișălos. Cunoaște atît dogmele ortodoxiei cît și cele protestante. Deasemenea se dovedește a fi și profund cunoscător al vieții și culturii antice. Atunci cînd ia apărarea monahismului, zice că așa ceva exista și la Grecii din Antichitate și anume la unele secte dinaintea creștinismului.-

Critica scriitorului nostru nu a avut un rezultat practic imediat, adică înlăturarea lui T. Procopovici, dar a fost un avertisment pentru societatea rusă, ca, în ceea ce privește ideile religioase, să fie atentă ca nu cumva să se lase influențată de protestantism. Cu alte cuvinte influența ortodoxă protestantă a fost oprită să se propage în Rusia grație intervenției la timp a lui Dimitrie Cantemir.-

Firește că Dimitrie Cantemir, cît a trăit în Rusia, a avut relațiuni de tot felul cu oameni de stat, literați, clerici. Din legăturile acestea a mai rezultat o ultimă lucrare, sub forma unei scrisori adresată cancelarului Golovkin. Ea poartă titlul: "Despre constituția țării ruse" Lucrarea

aceasta nu o găsim printre operele lui Cantemir editate de Academia Română. Cuprinde 10 pagini și este scrisă în rusește, dar originalul latin pe care-l bănuim nu se găsește.

Scrierea aceasta filosofico-religioasă s'a publicat în anul 1904, în revista Societății de Istorie și Antichități, din Moscova.-

Interessant este faptul, nu atât felul cum Cantemir discută chestia conștiinței, ci gradul de cunoștințe la care ajunsese. De la început se vede că scrierea lui Cantemir este rezultatul unei convorbiri dintre el și cancelarul lui Petru cel Mare. Se vede, deci, că Dimitrie Cantemir în cercurile curții discută de multe ori lucruri de ordin filosofic. Scrierea "Despre conștiință" cuprinde reluarea unei probleme care frământa pe scriitor încă din tinerețe, când scria "Divanul lumii cu Înțeleptul" sau "Sacra sanctae scientiae indepugnabilis imago" . Dar, cită deosebite! În primele lucrări părerile scriitorului sunt îmbâcsite cu o erudiție falsă, sunt citate grele și lungi, sunt alegorii cari îngreuiază lectura și sensul. Acum toate sunt reduse și prezentate altfel. Aci Cantemir își dă

dă părerea sa, proprie. Își pune problema pe scurt. Decât să citeze părerile a foarte mulți filosofi, se mărginește acum, și în chip original, să-și prezinte propriile sale idei în raport cu subiectul propus.-

Dar, ce este conștiința? Conștiința-spune el-are un sens religios și unul psihologic, una e instinctul moral, cealaltă ăste starea de cunoștință ce avem la un moment dat despre anume idei sau date ale simțurilor. El vorbește, însă, de conștiința religioasă și de cea psihologică, pe care o menționează numai. Citează pe Seneca

Cu aceasta am terminat analizarea întregii opere a lui Dimitrie Cantemir. Din analiza tuturor lucrărilor putem trage unele concluziuni. Putem observa că deși Cantemir e o personalitate în lumea europeană, trăind departe de țara sa în Rusia, unde se ridicau atâtea chestiuni de reformă; totuși, el nu este un izolat de mediul românesc. Opera sa este o continuare a ideilor cronicarilor anteriori.-

Problema latinității și originii noastre o găsim și la Miron Costin. Pe de altă parte erudiția sa prin care caută să sperie pe lectori o găsim și la Nicolae Costin.

Deci Cantemir este un continuator al operii înaintașilor săi.-

Din altă privință, la dînsul, putem constata în chip isbitor evoluția spre progres. Aceasta din punctul de vedere al culturii și metodei de lucru. Limba romînească pe care o utilizează deasemenea ajunge a fi din ce în ce mai inteligibilă căci se depărtează de alegorii și citate prea greoaie. Deasemenea, Cantemir, este poate singurul nostru orientalist. Cunoștințele sale în această direcțiune le capătă la Constantinopol.

În sfîrșit, trebuie de ținut în seamă că scriitorul a trăit pînă la moartea sa și în Rusia, tocmai într'o epocă foarte caracteristică, atunci cînd țarul dorea ca Rusia să treacă de la stadiul ei patriarcal de incultură la un stadiu de occidentalizare, la un stadiu de așîncă cultură europeană.-

Dacă Dimitrie Cantemir nu ar fi trăit în Rusia, care se occidentaliza, opera sa de Istorie a curții Otomane precum și celelalte opere nu s'ar mai fi scris. Scriitorul nostru este un intermediar între cultura orientală și cea occidentală. El face cunoscut Rușilor, Germani-

lor, Orientul cu cultura și tradiția sa iar fiul acestuia Antioh Cantemir răspândește mai departe în Occidentul Europei scrierile tatălui său.-

Am amintit că la Dimitrie Cantemir se poate observa evoluția. La Miron Costin și Nicolae Costin nu se prea vede acest lucru. Miron Costin în ultima sa operă "De neamul Moldovenilor" vorbește ca un om sfătos, într'un stil sentențios. Cantemir pornind dela un stil confuz ajunge la opere clădite perfect atât ca formă cât și ca fond. De asemenea acum putem observa o prezentare logică a faptelor. Astfel sunt scrise "Descrierea Moldovei", "Istoria imperiului otoman" și "Hronioul vechimii Româno-Moldo-Valachilor".-

Trebue să constatăm că valoarea lui Cantemir nu provine din felul cum ajunge să rezolve unele probleme ci din faptul că își propune să discute acele probleme. Astfel discută problema continuității Românilor în Dacia, care mai târziu se va trata de alții cu aprindere și patimă.-

În domeniul limbii a căutat să înlăture haina slavonească și s'o latinizeze. Mai târziu tentativa aceasta

este reluată de latiniști.-

În ceea ce privește Geografia, am arătat iarăși că Dimitrie Cantemir poate fi socotit precursor în unele privințe. În general, am arătat în ce constă marea valoare a lui Dimitrie Cantemir.

În ultima parte a acestei lecțiuni voi spune câteva cuvinte despre unul din fiii lui Dimitrie Cantemir, anume despre Antioh Cantemir scriitorul a avut mai mulți fii și o fiică, Maria. Se pare că temperamentul tatălui n'a fost moștenit de toți copiii afară de Antioh și Maria.-

Antioh continuă opera tatălui său iar Maria, la rîndu-i, din scrisorile ce ni s'au păstrat de la dînsa, putem trage concluzii asupra culturii sale. Totuși ea n'a compus nimic.

În ceea ce privește pe Antioh, ultimul fiu al lui Cantemir, deși a avut o activitate literară însemnată, totuși nu este pomenit în Istoria literaturii noastre. Lucrările sale sunt scrise în limba rusă și latină. Scrisoare satire. Cunoaște clasicismul grec și latin, fiind chiar în această direcțiune influențat de Horațiu.

În Rusia, pînă la Antioh, nimeni n'a mai scris lite-

teratură propriu zisă. Prin satirele lui de caracter sau de analiză a unor persoane adevărate sau abtracte este considerat ca începător al literaturii rusești.

Criticul rus Bielinski (sec.XIX) a observat că scrierile lui Antioh nu, tocmai, se potrivesc cu spiritul rusesc, și, în al doilea rând, se poate observa că avem în față un scriitor strein căci opera lui nu se leagă de sufletul Rușilor. Pentru noi afirmația este destul de preioasă, deși noi nu-l putem revendica pentru literatura românească. Totuși Antioh nu a fost izolat de țara noastră. Cunoștea chiar limba românească, atît de bine, încît nu a uitat-o în toată viața sa. În traducerea franceză a Satirelor lui Antioh făcută în Anglia la 1750, un prieten al lui Antioh introduce o biografie a acestuia. Aci, abatele Guasco (așa se chema prietenul lui Antioh) spune că acesta cunoștea printre alte limbi și limba romînă.

Antioh Cantemir a trăit puțină vreme în Rusia. La 1730 ia parte la mișcarea din Rusia în potrivea nobilimii iar, drept recompensă țarina Ana îl numește ambasador la Londra (1735). După aceea moare la Paris, în 1744, tot ca ambasador.

Urmăriți soarta acestei familii de răzeși. De la niște aventurieri militari și fără carte, se ajunge la trei domni ai Moldovei, dintre care unul e membru al Academiei din Berlin, iar din a treia generație apare un ambasador al Rusiei, abil diplomat și subtil scriitor. Se observă că după moartea lui Antioh, ambasada rusă din Paris își pierde din considerația ei de altă dată.

Biblioteca lui Antioh, după moartea sa, se vinde la licitație. Cît a trăit ținea corespondență cu Montesquieu, Voltaire și cu unele persoane din Italia.

Un istoric rus V. Lozinski într-o revistă franceză (Le monde Slave, 1926) a scris un articol despre Antioh Cantemir și poliția franceză. Antioh era urmărit de agenți secreți și spionați în mișcările sale, întrucît Franța dorea să știe dacă Rusia se amestecă în lupta de succesiune la tronul Poloniei și pe ce candidat sprijină.

În timpul cît Antioh Cantemir a stat la Londra și Paris, una din grijele sale era raspîndirea operelor tatălui său. Aceaste arată, că el n' perduse legătura cu țările pe care tatăl său le descrie. Astfel se tipărește Istoria imperiului Otoman. Tot din imboldul lui se gravează în Olan-

da harta Moldovei făcută de tatăl său. Deasemenea a dat un text din "Descriptio Moldaviae" unui german care-l tipărește, însă, după moartea sa.

Dar, Antioh Cantemir are legături și cu vechea lui patrie. La 1736 are loc războiul între Austria și Turcia. Creștinii sunt aliați (La Ruși era pe tron țarina Ana iar la Austriaci Carol al VI-a). Războiul este nenorocit pentru creștini. Austriacii siliți de împrejurări primesc pacea dela Belgrad (1739) prin care printre altele pierdeau Oltenia. Intre timp, Rușii au încercat o sforțare. Generalul rus Münich trece prin Polonia în Moldova, unde la Hotin înfrânge pe Turci. În armata sa se găseau doi Cantemirești, rude cu Antioh diplomatul (verii lui). Acesta se găsea ca reprezentant diplomatic al Rusiei la Paris, de unde căuta să-și informeze împărăteasa despre atitudinea Europei în legătură cu războiul contra Turcilor. Avem corespondența lui Antioh Cantemir cu sora sa Maria, purtată în timpul războiului. Maria, care mai credea încă într-o revenire a Cantemireștilor la tronul Moldovei în cazul când aceasta ar fi fost cucerită de

Ruși, scrie fratelui său "s'ar putea să fi silit să vii să-ți faci datoria față de țara din care te tragi" Din nenorocire, nu avem răspunsul lui Antioh. Totuși putem desprinde constatarea că familia Cantemireștilor viza încă tronul Moldovei.

Correspondența dintre Antioh și Maria s'a purtat avînd și alte motive decît cele politice. Astfel știm că Maria se interesa de noutățile literare, care apăreau în Italia, și care erau trimise în Rusia de Antioh. Astfel primind pe Boccacio, răspunde Maria fratelui său, de ce nu-i place acest scriitor.

Antioh Cantemir, la Paris, scrie versuri în franțuzește (2-3 madrigaluri în onoarea unor doamne, de la curtea lui Ludovic al XV-lea.) Cum vedem el nu este numai un începător al culturii rusești, dar intră și în legătură cu lumea cultă din Apusul Europei.

Ne pare bine că relațiile sale nu sunt întrerupte în ceea ce privește țara noastră.-

Cu aceasta am terminat prima parte a cursului nostru, anume partea de Istorie, care, orice s'ar spune, poate fi socotit ca un gen aparte și original. Ceeace

este remarcabil în dezvoltarea istoriografiei moldovenești ę continuitatea perfectă, care ține mai multe veacuri. La început, în secolul XV, avem analele zise dela Bistrița și dela Putna; în secolul următor operele acestea sunt completate, continuate și stilizate într'o formă mai acceptabilă. Avem acum activitatea istoriografică a lui Iacarie, Eftimie și Azarie. Alt pas înainte îl face Eustratie Logoiățul care traduce vechile cronici moldovenești. În sfârșit apare Grigore Ureche, care scrie pînă la 1595; după dînsul firul este dus pînă la 1661 de Miron Costin. Acesta se ocupă însă și de origină Romînilor. Ultimii cronicari sunt: eruditul Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, cu care istoriografia noastră atinge apogeul. Toate preocupările istorice ale înaintașilor săi, Cantemir le sintetizează în chip splendid.

De ce după D. Cantemir istoriografia decade? Motivul se datorește faptului că influența occidentală a Poloniei încetează. Polonia abia reușește să mai trăiască ca stat cîtăva vreme, pentru ca în cele din urmă să fie împărțită. Incetînd influența politică, cealaltă

tă înrăurire culturală dispare și ea. Locul influenței polone îl ia influența și cultura grecească, care ne duce pe panta decadenței.

Rămîne acum, să ne ocupăm de cealaltă latură a cursului nostru, anume de cea religioasă.-

---000---

Literatura religioasă.

Prelegerea XXIX-a de Miercuri 11 Martie.

Pînă acum ne-am ocupat de literatura istorică și am arătat evoluția acestei literaturi, dela primele cronici, din secolul XV, pînă la opera așa de complexă și bogată a lui D. Cantemir.

Începînd cu lecțiunea de azi ne vom ocupa de literatura religioasă. Si aci putem observa o evoluție.

S'a început cu opere slavonești iar după aceea s'au produs scrieri în limba națională. Dar, literatura aceasta a fost mai puțin originală din pricina genului său. Un cronicar lua un izvor intern pe care-l compara cu altul extern și astfel avînd totul la îndemînă lucra la redactarea istoriei sale, care putea fi greșită sau răstălmăcită dar în orice caz originală. Literatura religioasă în esența ei este un lucru sacru și imuabil așa că nu se pot introduce noutăți care să contravină dogmelor credinței. Firește că o astfel de literatură poate fi originală prin predici, prin scrierea vieților Sfinților adică urmăresc să vă arăt că și aci se poate

lucra în chip personal în unele privinți.

În domeniul istoriografiei am arătat că influența occidentală a Poloniei a lărgit cadrul de înțelegere și de tratare a istoriei noastre. În ceea ce privește literatura religioasă o astfel de influență era mai greu de acceptat întrucât Polonia era o țară catolică. Totuși se poate observa și aici o înrăurire occidentală. Pe de altă parte în literatura religioasă constatăm o influență ru-sească, ce a avut de scop să întărească și să fixeze mai adânc ortodoxismul în sufletul Românilor.

Evident, că literatura religioasă la noi se leagă de acel focar al ortodoxiei, care este Bizanțul. Noi nu am avut legături directe cu Bizanțul decât târziu de tot, când limba greacă pătrunde în Principate (sec.XVII) Tot ce am cunoscut în domeniul literar religios pînă în sec.XVII se face prin intermediul Slavilor din Sud. Acest lucru nu reprezintă numai haina slavonească a influenței din Constantinopol, dar reprezintă și o împiedicare a penetrației culturii bizantine în țările noastre, fie că este vorba de literatura istorică, fie că e vorba de literatura religioasă,

Literatura bizantină a avut o dezvoltare foarte mare. Scriitorii din Constantinopol cunoștea întregul clasicism. Au fost literați care pe lângă un spirit deosebit introduceau o limbă aleasă. Ei bine, toată această parte înaltă, nu s'a putut transmite la Slavi și prin aceeași la noi. Slavii erau într'un stadiu de civilizație inferioară, care nu le permitea să adopte și să înțeleagă subtilitățile culturii bizantine. Ei din toate producțiunile Bizantinilor au ales povestirile cu minuni, legendele, viețile de Sfinți. Deasemenea în ceea ce privește istoria au adoptat acel gen de scriere bizantin, vulgar, care cuprindea pe lângă unele fantezii și inconsecvențe povestiri despre minuni, cutremure...petrecute pe vremea diferiților împărați. Slavii sunt departe de a înțelege valoarea adevăratelor lucrări de istorie.

Dar, cum s'a introdus literatura religioasă? În primul rând, prin veacul X se introduce liturghia slavă. Terenul fiind pregătit încă din acest secol treptat-treptat încep a se introduce și altfel de cărți, bineînțeles tot în legătură cu ortodoxismul nostru. Un rol destul de însemnat au jucat mănăstirile Vedita, Tismara, care au fost

intemeiate de călugărul Nicodim, înrudit cu familia domnitoare din Serbia. El, însă, pare a fi grec. Elevii săi îi continuă opera căci merg chiar în Moldova unde pun bazele primelor mănăstiri de călugări. Acești călugări au răspândit la noi literatura religioasă.

În epoca aceasta, (sf. sec. XIV) care e către sfârșitul ca stat al Bulgarilor, se ridică între oamenii de frunte ai literaturii bulgare ultimul patriarh de Tîrnova, anume Eftimie. El scrie: "Viața Sf. Paraschiva". "Viața sf. Filofteia" (moaștele ei sunt la M-reă Curtea de Argeș) și este autorul unei reforme a alfabetului slav. Are relații și cu țările noastre întrucît intră în corespondență cu Nicodim dela Tismana.

Unul din elevii lui Eftimie - Grigore Tamblac - vine în țara noastră. El era - probabil - bulgar și a stat multă vreme la Constantinopol. Se știe că pe vremea lui Alexandru cel Bun mai dăinuia încă conflictul dintre biserica moldovenească și patriarhia din Constantinopol. Moldovenii doreau să aibă în fruntea bisericilor pe un moldovean, iar patriarhia nevoind să recunoască aceasta voia să-și impu-

nă candidatul său care era grec. Patriarchia la un moment dat afuriseşte pe Moldoveni. Voevodul ţării Alexandru, reuşeşte să limpezească oarecum lucrurile, iar patriarchia trimite în Moldova pe Griгоре Tamblac, bulgar, căci dacă ar fi fost trimes un grec acesta nu ar fi fost înţeles întrucât limba sa era necunoscută. Tamblac vine la Suceava în anul 1401 cu scopul de a aplana conflictul dintre cele două biserici. El însă nu se mărgineşte numai la acest rol, căci, ţine la Mitropolie o serie de predici boerilor.

Tot atunci au fost aduse cu alai la Suceava moaştele Sf.Ioan cel Nou. Acest sfânt era originar din Trebizonda şi fusese omorât de Tătari la Cetatea Albă, cu o sută de ani înaintea venirii pe tron a lui Alexandru cel Bun. Moaştele sfântului sunt aduse, deci, la Suceava dela Cetatea Albă iar sfântul este considerat şi azi ca ocrotitor al Moldovenilor.-

Tamblac descrie "Viaţa Sf.Ioan cel Nou". Vorbeşte aici şi de Cetatea Albă, de negoţul ei cu "Frâncii" (Italiani). El, în cele din urmă, părăseşte ţara şi merge la Kiew, unde ajunge mitropolit. Nu întrerupe, însă,

relațiile cu Moldova, cîtăva vreme mai tîrziu, la Sinodul dela Constanța, este reprezentant al bisericii ucrainiene și moldovene.

Prin urmare am amintit o serie de persoane, Prin intermediul lor s'a putut răspîndi literatura religioasă în Principatele noastre. Dar, această literatură nu este originală. Totuși, să vedem acum cum s'a ajuns ca noi să avem o literatură religioasă?

Ca și literatura istorică, cea religioasă începe a fi scrisă în limba slavă. Dacă cercetăm, încă, diferitele sbornice și lucrările cu cuprins unitar, vedem că toate sunt traduceri dupa cele din Bizanț. Mai mult încă, nici măcar aceste traduceri nu sunt făcute la noi, ci la Sîrbi și bulgari. Traducerile, făcute de Sîrbi și de Bulgari după scrierile religioase din Bizanț, au fost copiate pur și simplu de clericii noștri, așa încît numeroasele manuscrise pe care le avem nu sunt altceva decît traduceri făcute în Serbia și Bulgaria. Ceva mai mult s'au păstrat la noi manuscrise copiate pentru țării din Bulgaria sau Serbia. Cum explicăm aceasta? Odată cu copleșirea țărilor din Sudul Dunării de către

Turci, foarte mulți clerici vin în țările noastre, aducînd cu sine și manuscrise religioase sau istorice. Din contactul cu aceste scrieri, care au servit de model, a luat naștere cronicile slavonești și unele scrieri religioase.

Sunt însă scrise, la noi, și unele opere cu caracter original. Avem o cîntare de laudă adresată Maicii Domnului scrisă de Filofteiu Monahul care semnează " fost mare logofăt al lui Mircea cel Bătrîn". Ei bine, între logofeții lui Mircea găsim pe unul cu numele de Filos. Acesta călugărindu-se leapadă cum era obiceiul numele de mirean, luînd altul de monah păstrînd însă, numai inițiala "F".

O altă lucrare de caracter religios în slavonește scrisă la noi oarecum originală este "Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său". Opera aceasta s'a păstrat în mai multe limbi: un text slav se găsește actualmente la Sofia, apoi e un text grecesc la Atos și în sfîrșit, avem un text românesc. Dl. D. Russo în "Studii bizantino-romîne" dovedește că textul slav e cel original.

Opera aceasta are pretenția de a fi un îndreptar

pentru Teodosie, în special, și pentru orice Domn în general. Cîrmuitorii trebuie să știe cum trebuie să se poarte. Caracterul scrierii este moral educativ. Ceeace interesa pe acele vremuri era respectarea canoanelor bisericii decît satisfacerea unor obligațiuni militare sau civile. Scrierea nu este produsul complet al unui scriitor. Nu! Acesta a compilat din diferite opere (exemplu "viața sf. Varlaam") și astfel a ajuns să-și mîntue opera sa. Felul cum trebuie să se poarte Domnul la războiu, cum trebuie să se poarte cu boerii, la masă, sunt privite prin latura religioasă. Dar, autorul, s'a crezut, că este însuși Neagoe Basarab. Dl. D. Russo a dovedit că lucrarea nu poate fi scrisă de Neagoe, ci de un călugăr, probabil dela M-rea Curtea de Argeș. Această convingere o avem întrucît scriitorul se dovedește a nu cunoaște familia lui Neagoe. Avem deci o lucrare pseudoepigrafă, adică o scriere atribuită unui alt autor decît celui adevărat.

În privința răspîndirii operelor religioase se face un mare pas înainte prin introducerea tiparului și a limbii romîne în biserică. În ceea ce privește introducerea

tiparului, ea s'a făcut destul de timpuriu față de unele țări din Răsăritul Europei. Prima carte tipărită este din anul 1508 sub domnia lui Radu cel Mare care aduce o tipografie și o încredințează lui Macarie. Se tipăresc astfel în slavonește cărți religioase pînă în anul 1516, după care an activitatea încetează complet, ca în cele din urmă sub Mateiu Basarab să se înceapă din nou editarea de cărți.

S'a socotit de unii că Macarie tipograful dela Tîrgoviște ar fi un călugăr muntenegrean, care de teama Turcilor, vine la noi luînd cu sine și o tipografie. În adevăr a existat un tipograf Macarie la Cetinie (Munteneșu) . Realitatea este că nu putem stabili această identitate pentru cei doi Macarie, astfel că avem în față două persoane aparte. Dacă am putea dovedi că același Macarie dela Cetinie este identic cu cel dela Tîrgoviște, am reuși să descoperim drumul pe care l'a făcut tiparul pînă să ajungă în Țara-Romînească. Acum comparînd literele dela tipografia din Munteneșu și cu literele din tipografia Tîrgoviște, constatăm că se deosebesc. Deci litera cu care s'au tipărit cărți la noi s'a adus

din altă parte. Se pare că, luîndu-ne după tipul literelor aceasta ar fi fost adusă direct sau indirect dela Veneția,-

În privința introducerii limbii romîne în biserică s'a discutat foarte mult. Intrucît aceasta ne privește foarte puțin, avînd în vedere obiectul cursului nostru de a arăta influența polonă și rusă în vechea noastră literatură, voi vorbi foarte pe scurt. Această chestiune este foarte controversată. Deci să vedem sumar care este resortul care a împins introducerea limbii romîne în biserică?

Cele mai vechi manuscrise religioase în romînește care se înrudesesc între ele sînt Codicele Voronețian, Psaltirea Scheiană (dupa numele fostului proprietar Sturdza-Scheianul) și Psaltirea Hurmuzacki (după numele proprietarului de altă dată). Aceste texte manuscrise au o limbă romînească arhaică. Ele sunt înrudite ca limbă și prin aceea că prezintă fenomenul rotacismului (transformarea lui n intervocalic în "r" -exemplu: "bire" "cire" în loc de "bine", "cine"). Rotacismul a îndreptat pe cercetători spre regiunea din țara unde se constată

acest fenomen filologic. S'au oprit la Maramureș, iar aceeași cercetători au zis că aci s'au făcut traducere-rile în românește.

De aci a pornit alte teorie. În vecinătatea Ma-ramureșului este Boemia. Aci s'a produs la un moment dat (la începutul sec. XV) mișcarea religioasă a lui Ioan Hus. Acesta urmărea introducerea limbii naționale în biserică. Prin urmare, din faptul traducerile românești reprezintă dialectul maramureșean și că în vecinătatea Maramureșului are loc mișcare husită, s'a tras concluzia că resortul prin care se determină traducerea textelor religioasă în românești este influența husitismului. Aceasta s'a petrecut în sec. XV, so-cot istorii literari. (Sextil Pușcariu, N. Iorga, Pro-copovici, etc.).

Acum această teorie care este bazată numai pe a-șezarea geografică a Maramureșului în vecinătatea Boe-miei, s'a dovedit insuficient de convingătoare. În a-devăr, nu s'a putut arăta că în provincia României de Nord a fost propagandă husită. De aci până la a comba-te pe de-a întregul teoria era foarte puțin.

În ultimul timp se formează o nouă teorie. Din analiza textelor s'a căutat să se vadă dacă învățăturile din aceste texte sunt sau nu husite. În treacăt vă spun că din pricina confuziei stilului nu se poate vorbi precis. Totuși s'a demonstrat că manuscrisele ascund mai de grabă o influență luterană decât husită. Influența luterană ca și luteranismul se produc în secolul al XVI-lea.

D-nii O. Densușianu și Al. Rosetti, cred că textele românești amintite sunt din sec. XVI și că luteranismul a fost acela care a ajutat introducerea limbii române în cultura și biserica noastră. Lucrurile acestea bazate pe filologie nu pot fi rezolvate definitiv, așa că eu v'am prezentat cele două teorii fără a discuta valabilitatea lor.

Al doilea pas pentru introducerea limbii noastre în biserică - primul se face prin husitism sau luteranism - se execută prin traducerea în românește a textelor religioase și tipărirea lor. Prima carte religioasă tipărită în românește se face la Sibiu în 1544 (catehism). Ea nu s'a găsit până azi, așa încât cele mai

vechi pe care le cunoaştem sunt cele din Braşov.

Foarte des se vorbeşte de diaconul Coressi. In
realitate acesta nu a fost diacon ci diac, adica scrii-
tor de cancelarie.

Tipografia dela Braşov incepe să lucreze începând
cu anul 1557. Coressi era meşter tipograf şi atâta tot.
S'a socotit greşit că acesta a fost şi traducător de
texte. In realitate el a avut la îndemână texte gata
traduse pe care le-a tipărit. Se ştie chiar cine au
fost traducători. Municipalitatea sasă din Braşov a
hotărît să introducă limba română în biserică, dorind
cu această ocazie să introducă şi unele concepţii lute-
rane. Ori, pentru aceasta trebuiau Români care să fa-
că traducerea. Operaţia aceasta a fost făcută de preo-
ţii dela biserica Sf. Nicolae din mahalaua Scheailor.

Coressi era originar din Ţara Românească, unde lu-
crează ca ucenic tipograf. Când literile de lemn ale
tipografiei din Tîrgovişte s'au uzat, trece în Ardeal
spre a tipări întâi o carte slavonească pentru Domnul
Ţării Româneşti. Saşii observand că diacul nostru cunoaş-
te meşteşugul tipografiei îl opresc la Braşov şi-l în-

dorm să tipărească diferite cărți religioase în limba română. Asemenea cărți s'au răspândit ulterior și în Moldova, Basarabia.

Dar, tot nu se poate spune că s'a introdus limba românească în biserică. Opera lui Coresi era eretică întrucât se urmărea convertirea Românilor la luteranism. Unii, care știau sensul tipăriturilor acestora, se fereau de astfel de cărți. Pentru a vorbi de introducerea limbii române în biserică, trebuie să avem cărți tipărite sub oblăduirea ierarhilor bisericii ortodoxe. Acest lucru s'a făcut cu părere de rău din cauza unei obligații peste care nu se putea trece. Limba slavă ajunge a fi tot mai puțin întrebuințată și cunoscută. Din această pricină începe a se folosi limba română întîi în cancelarii și apoi în biserică.

Ierarhii, care erau grijulii în ceea ce privește credința noastră, au făcut pasul de introducere a limbii române în biserică cu foarte mare prudență.

Sunt două categorii de cărți religioase: cele de slujbă, cum este Liturghierul, Biblia, Evanghelia și Cărți de lectură: Cazaniile, Ceaslovul, Viețile Sfinților.

lor, Psaltirea și Faptele Apostolilor. Din această cauză constatăm două faze de introducere a limbii noastre în biserică. În prima fază, pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, constatăm că s'au tradus cărțile de lectură. Deci se vede o oarecare timiditate, din cauza decăderii limbii slave, din care motiv de altfel s'au și făcut asemenea traduceri.

Apoi se face și al doilea pas, cu traducerea cărților de bază, de slujbă. În Moldova această treabă o face Mitropolitul Dosoftei, iar în Țara Românească se face pe vremea lui Șerban Cantacuzino (1678-1688). Abia la sfârșitul secolului al XVII-lea se termină cu evoluția de introducere a limbii române în biserică. Aceasta se explică astfel: prelații noștri se temeau să nu comită vreo erezie. În veacul XVII, mai adăug, se manifestă și o influență greacă. Pe vremea lui Mihail Viteazul, avem ca episcop grec pe un oarecare Luca la Buzău, iar la 1615 el ajunge însuși mitropolitul țării. La începutul veacului XVII vine ca Domn Radu Mihnea care a domnit în Țara Românească și în Moldova. Acesta fusese crescut la Veneția și era foarte învățat. Se

înconjură de foarte mulți greci, printre care notez pe scriitorul Matei al Mirelor.

Influența grecească patrunde însă și pe altă cale. Când am vorbit de Dimitrie Cantemir, am arătat că el a învățat la Academia din Constantinopol. Aci mai veneau și alți fii de Domni sau de boeri. Și importanța școalei Patriarchiei sta nu numai în cunoașterea limbii grecești, ci și în cunoașterea limbii grecești antice (e-line), precum și a literaturii clasice. Constantin Duca, fiul lui Gh.Duca, fost Domn al Moldovei, precum și Nicolae Milescu, urmează la școala din Bizanț a Patriarchiei.

Ca să completez șirul influențelor care s'au exercitat în această epocă, trebuie să vorbim de influența care a pornit dela Academia din Kiew, orașul cel mai de seamă al Ucrainei ortodoxe dar sub stăpânirea Poloniei catolice. Creatorul școalei din Kiew, care a influențat țările noastre, este românul Petru Movilă.

---000---

Petru Movila.

Prelegerea XXX-a din
16 Martie 1936.

Am arătat în lecțiunea trecută cum s'a dezvoltat literatura religioasă. Reținem, în primul rând, că literatura aceasta îmbrăcată în haina slavă, reprezintă de fapt o imitare continuă a culturii bizantine; ceea ce era de așteptat întrucât Bizanțul era pe atunci centrul ortodoxiei. Dar cum spuneam, literatura aceasta era în haină slavă. Faptul prezintă și un bine dar și un rău. Prin Slavii din sudul Dunării facem cunoștința culturii bizantine, însă în forma în care o înțelegeau și prețuiau aceștia. Cultura Bizanțului, care atinsese o culme foarte ridicată, nu era cu totul înțeleasă de Slavi, care se lăseau influențați în ceea ce privește literatura de unele produse vulgare și mediocre, lăsând la o parte adevăratele valori de ordin istorico-religios. Nu e mai puțin adevărat că și Românii se aflau pe aceeași treaptă de civilizație ca și Bulgarii sau Sîrbii din Sudul Dunării și chiar dacă ei se găseau în ve-

cinătatea Constantinopolului, tot nu ar fi putut prețui în totul cultura bizantină. Deci prin Slavi se răspândește influența bizantină dar se și micșorează ca valoare.

Literatura religioasă în ceea ce privește răspândirea ei în țările noastre, a făcut un pas înainte atunci când s'a introdus tiparul. Al doilea pas se face odată cu introducerea limbei române în biserică. Faptul acesta se produce foarte încet. Procesul a durat mai multe veacuri. Se începe întâi traducerea cărților de lectură (Cazanii, Vieți de Sfinți), pentruca mai târziu să se traducă în românește cărțile de bază ale religiei ortodoxe (Liturghierul), pe vremea când în Moldova era mitropolit Dosoftei iar în Țara Românească se găsea Domn Șerban Cantacuzino. Aceștia doi fac ultimul pas și cel mai important pentru introducerea limbei noastre în biserică. Până la ei se observa o oarecare timiditate întrucât nimeni nu dorea să comită vreo erezie. Mitropolitul Dosoftei și Domnul Șerban Cantacuzino fac pasul decisiv de introducerea limbii naționale în biserică.

Ceea ce ne interesează acum, este să vedem influen-

ța care a avut-o asupra literaturii religioase românești școala înființată la Kiev de mitropolitul Petru Movilă. Înainte de toate se cuvine a vorbi ceva despre Petru Movilă. În ceea ce privește pe acest mitropolit al Kievului, despre el s'a scris relativ mult prin faptul că activitatea lui a interesat și pe Români, aceasta din pricina originii sale, și pe Poloni, căci era cetățean al Poloniei pe pământul căreia a lucrat și pe Ruși deoarece a trăit printre ei. Deci asupra lui Petru Movilă s'a scris mult și în diferite limbi, deoarece prin activitatea sa a interesat mai multe țări.

În limba română o lucrare mai completă care întrebunțează și isvoare polone și rusești este a lui Ghenadie Enăceanu care între anii 1883-84 tipărește în „Biserica Ortodoxă” un studiu despre Petru Movilă. Lucrarea acestuia este și în extras.

Învățatul francez Emil Picot publică un studiu mai mult bibliografic în "Bibliographie Hellenique" vol. IV 1889. În colecția bibliografică a lui E. Legrand se vorbește de autorii greci care au scris dela căderea Constantinopolului încoace. Francezul Picot în vol. IV în-

troduce și studiul „Pierre Moghila”.

În Rusia, lucrarea cea mai însemnată despre mitropolitul român dela Kiev se datorește istoricului Golubev care scrie două volume: „Petru Movilă mitropolitul Kievului”. Lucrarea a rămas neterminată întrucât trebuia să urmeze și un al treilea volum.

Deasemenea un scriitor polon - Alex. Iablonowski - care s'a ocupat cu viața intelectuală, scrie „Academia Movileană dela Kiev”. Lucrarea este scrisă în spirit polon, iar autorul caută să demonstreze că Petru Movilă, în activitatea sa, a fost influențat de religia catolică și de cultura polonă.

P.P.Panaitescu a tipărit în „Mélanges de l'école roumaine en France” V - 1926 studiul : „L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines”. Aci este vorba de influența exercitată asupra țărilor noastre .

În ultimul timp au mai apărut două studii. Doi ieziți francezi - Malvy și Villier - au publicat la Paris în 1929 o lucrare cu titlul „La Confession orthodoxe de Pierre Mogila”. (La confession orthodoxe = mărturisirea

ortodoxă). Scriitorii fiind iezuiți, au căutat să arate pe Movilă ca pe un reprezentant al ideii de unire între biserica ortodoxă și catolică.

Un rus, cercetător al arhivelor Vaticanului, anume Smurlo, care trăește în Occident ca refugiat, scrie la Paris în 1930 "La Russie et le Saint Siège". Aci se găsesc documente privitoare la Petru Movilă.

Mai sunt și alte lucrări mai mici. Totuși din câte v'am prezentat, puteți bănui interesul ce l-a stîrnit persoana lui Petru Movilă. Dar, tot în legătură cu dînsul au fost și polemici. Unii au căutat să-l arate pe Movilă ca pe un om influențat în chip covîrșitor de dogma catolică. Alții, din potrivă, au spus că mitropolitul Kievului este un ortodox convins. Apoi Românii, Polonii și Rușii revendic pentru nația lor pe prelatul dela Kiev. În adevăr, unii îl socotesc român, alții îl consideră desrădăcinat de noi. Pe de altă parte, este o controver-să între Ruși și Poloni. În vremea când pastorește Petru Movilă, Kievul făcea parte din Polonia. Din contra, Rușii îl socotesc ca un luptător al ortodoxiei împotriva nobilimii catolice din Polonia. Deci nu s'a ajuns la un

consens din acest punct de vedere. Nu voi căuta să rezolv această chestiune de la început, ci prefer să arăt acum opera și ideile acestuia, ca să vedem ce concluzie putem trage. Mai întâi, însă câteva note biografice.

Cunoaștem data nașterii lui Petru Movilă. El apare pe lume la 21 Decembrie 1596 în Suceava. În vreme aceasta domnea Eremia Movilă unchiul său. Tatăl lui, Simion era pe atunci hatmanul oștilor moldovenești. El (Simion) încearcă și reușește pentru scurt timp să ia tronul Țării Românești. După aceasta vizează tronul Moldovei. După moartea lui Simion (1607), fiii săi și fiii lui Eremia Movilă s'ar certat între ei pe chestia succesiunii la tron.

Petru Movilă ca unul ce era mai mic între frații săi, nu putea aspira la tron. Un frate mai mare Moise, chiar a domnit puțină vreme în Moldova.

Pe de altă parte, Movileștii fiind partizani ai Polonilor, Turcii nu-i vedeau cu ochi buni. Pîndeau momentul oportun ca să dea lovitura de moarte acestei familii Petru Movilă neavînd posibilitate să apuce domnia, ia

drumul pribegiei.

Fiii lui Simion Movilă ca și ai lui Eremia au încercat de repetate ori să ocupe tronul Moldovei. Unii au isbutit pentru puțină vreme. Spre a-și împlini această arzătoare dorință, întrebuintau chiar armele. Alții s'au resemnat curând și au apucat o cale mai sigură decât cea politică. Petru Movilă, influențat și dînsul de cultura polonă ca toți Movileștii, renunță la orice ambiție politică și se călugărește.

Totuși, pînă la vârsta de 33 de ani, când alege viața monahală, Petru Movilă este ca un cavaler care caută cu sabia să-și câștige o situație. Cultura sa era clasică. Cunoștințele - putem presupune - le-a căpătat chiar într'un colegiu iezuit. Cunoștea limba latină. Ca prelat nu a uitat modul de organizare al școalelor iezuite și la Kiev la școala înființată de dînsul, acordă o mare importanță clasicismului și limbei latine.

Când am vorbit de organizarea politică a Poloniei, arătam ce este aceea dieta cea mare, precum și ce sunt diétinele provinciale. Arătam că dieta cea mare era formată din reprezentanții diétinelor, cari veneau în dietă

cu anumite instrucțiuni. Intr'o hotărîre a dietinei din Podolia (1620) se cere să se ia sub protecție pribeagul Petru Movilă și să fie ajutat acesta să capete tronul deținut altădată de părintele său. Lucrul acesta ne face să credem că Petru Movilă avea legături cu reprezentanții dietei și că, în Polonia fiind, căuta orice mijloc și împrejurare ca să poată, însfârșit, intra în Moldova ca Domn.

La 1620, Polonii invitați cu oastea în Moldova de Domnul de atunci Gaspar Gratiani, sunt înfrinți la Tuțova și hatmanul lor, vestitul Zolkiewski este ucis. Sultatul înaintează în anul următor spre Nordul Moldovei în Polonia. Este însă oprit de Poloni la Hotin conduși de fiul regelui, Vladislav. În pastera polona se afla și Petru Movilă care pe atunci avea 25 de ani.

Din actele orașului Lemberg, constatăm că la anul 1622 Petru Movilă (numit într'un act "Petre alias Petrasco") este dator unui negustor cu suma de 5200 ducăți.

Imprejurările erau grele pentru un pretendent la tron; atunci Movilă se gîndește să apuce altă cale de-

cât cea politică plină de primejdii și datorii. Astfel la 1629 se află la Kiev, unde se călugărește.

Ce l-a făcut însă să renunțe de la o vreme la activitatea sa politică ? Probabil, pentru că Miron Barnovski (care și-a zis și Movilă) ruda sa, a ajuns să capete tronul Moldovei; apoi, însuși fratele său capătă această demnitate, și, prin urmare, el n'a voit să lupte contra rudelor sale de sînge.

Astfel ajunge Petru Movilă călugăr la Kiev în anul 1629 și tot atunci arhimandrit al uneia din cele mai vechi și mai sfinte mănăstiri, Lavra Percerska, unde se aflau moaștele multor sfinți. Numele mănăstirii vine de la o peșteră considerată ca sfîntă. Ajunge apoi stareț al mănăstirii amintite.

Prelatul Petru Movilă dorea, prin înființarea unei școale, să învețe pe călugări să citească Sft. Scriptură și s'o interpreteze în chip cuviincios. Urmărea astfel să culturalizeze biserica ortodoxă condusă de călugări și preoți adesea analfabeți. Opera aceasta, însă, e întâmpinat mari piedici. Puțini au fost aceia care l-au înțeles pe Movilă și l-au urmat. Dar mai erau și de ace-

ia care-l prigoneau. Astfel autoritățile polone, care nu doreau ridicarea ortodoxiei, îl considerau ca primej - dios. Pe de altă parte, ortodocșii din Ucraina nu au vrut să primească ideile reformatoare și școala lui Petru Movilă, întrucât observau că ideile acestuia sunt luate din Occidentul catolic. Astfel la școala din Kiev se predă limba latină ca și în Apus. Deasemenea conducătorul școlii este un rector. Atunci cei mai habotnici și neînțelegători au socotit că limba latină într'o școală ortodoxă este o erezie. Insași mitropolitul Iov Borecki era contra lui Movilă. Dar acesta nu dorea să schimbe dogmele ortodoxiei, ci urmarea, ridicarea clerului la o treaptă egală cu a clerului catolic. Așa dar Petru Movilă s'a lovit de însași tradiția ortodoxă.

În acelaș timp, regele Poloniei Sigismund al III-lea (din familia Vasa) era un fanatic catolic. Cât a condus el Polonia nu a fost posibilă o ridicare a ortodoxiei. Se întâmplă că la 1632 moare. Intervine un fapt care vine în ajutor lui Petru Movilă.

Regii Poloniei se alegeau de dietă. Aci veneau re-

prezentanții nobilimii polone, de exemplu din Ucraina, Podolia. Or, aceștia erau ortodocși și aveau în fruntea lor pe Petru Movilă. Chestiunile electorale și atunci ca și azi erau privite cu interes de toți. Spre a se obține un număr mai mare de voturi, se acordau anume comisiuni de cei interesați. În 1633 când se făcea alegerea noului rege, Petru Movilă căuta să profite de ocazie. Astfel unul din candidați, fiul mai mare al lui Sigismund - anume Vladislav al IV-lea, care era un spirit mai liber decât tatăl său, intra în acord cu Rutenii ca să-l sprijine la alegere, în schimbul unor libertăți. Toate acestea se fac numai prin sprijinul lui Petru Movilă. Ceva mai mult, Movilă face un acord cu nobilii litvani, care erau calvini ca să sprijine pe același candidat. În adevăr, Vladislav este ales rege.

S'a găsit atunci un viciu de formă la alegerea mitropolitului de Kiev și în locul său este numit Petru Movilă. Tot ca o urmare a acordului încheiat cu regele Poloniei, biserica ortodoxă își recapătă unele biserici care îi fuseseră luate pe nedrept de uniți (ex. ...).

Sft. Sofia). Toate aceste biserici au fost renovate de Movilă însă în chip greșit, căci s'a dat la o parte toată valoarea lor istorică.

Prin urmare, Movilă recapătă biserici și obține dela rege dreptul de a face o școală. Această școală a numit-cel Academie, regele o recunoaște numai colegiu, ceea ce ar corespunde cu un liceu. Totuși Movilă o organizează dându-i un aspect de școală superioară.

Dela 1633, odată cu alegerea lui Vladislav al IV-lea ca rege ajunge și Petru Movilă mitropolit. În această calitate păstorește 13 de ani, căci moare în 1646.

La școala lui Movilă se învăța de către elevi limba latină. Se pune la dispoziția acestora operele clasice. În tipografiile înființate de Movilă se tipăresc nemărate cărți religioase. Toate acestea sunt controlate de mitropolit și corectate după originalele grecești. Apoi elevii mai sîrguincioși sunt trimiși la studii în Germania și Austria. Opera mitropolitului de Kiev este de luminare și de ridicare a bisericii. Iablonowski pe drept spune că Petru Movilă a fost influențat de cultura polonă. Totuși prin aceasta nu s'a atins dreapta cre-

dință.

O chestiune controversată care dăinuște, este următoarea. Petru Movilă este un adevărat ortodox sau s'a abătut dela dreapta credință ?

Faptul că a întemeiat o școală după modelul catolic iezuit, faptul că introduce limba latină în școală și că imită pe părinții bisericii catolice, nu constituiesc dovezi că s'a depărtat dela dreapta credință. El ia dela rivali armele lor și le întrebuintează pentru sine. Dar, pe lângă aceasta, se mai aduc două argumente. Unul din ele e în legătură cu o scrisoare pe care a adresat-o papei. Pontiful catolic aprecia pe Petru Movilă și căuta să-l atragă la catolicism, numindu-l apoi ca patriarh în Rusia avînd drept scop o misiune apostolică.

Smurlo publică chiar o scrisoare a lui Petru Movilă. Aci . zice că e gata să admită unirea celor doua biserici. Nici un ierarh al bisericii nu se poate împotriivi acestui fapt - zice Movilă - dar adaogă că unirea sa se face în urma unui compromis stabilit în prealabil de reprezentanții celor două biserici. Deci Petru Movilă nu s'a depărtat de ortodoxism.

Al doilea motiv. Știți că mitropolitul Kievului este autor al unei mărturisiri ortodoxe, care și până azi este cel mai bun catehism al bisericii ortodoxe. Iezuiții Malvy și Villier dovedesc că în această operă sunt învățături luate din catehismul catolic al lui Canisius. Dacă, însă, analizăm opera, vedem că toate sunt înfățișate în chip ortodox. Petru Movilă nu admite purgatoriul, că Sft. Duh purcede și dela Fiul, primatul Papei. Movilă s'a folosit de Canisius numai ca model, dar de aci până la a-l scoate catolic este foarte departe. Observați că el este contra unor dogme catolice (Purgatoriul). Că nu privea pe catolici ca dușmani, iarăși, aceasta este evident; dar el nu era rău ortodox; din contră.

Nici din punct de vedere național, nu se poate spune că el a fost polon, rus sau român. Prin activitatea sa religioasă s'a așezat deasupra acestor lucruri, iar dînsul se considera ca ierarh al ortodocșilor. La dînsul nu putem observa o preocupare de naționalitate. Deocamdată vreau să insist asupra lucrărilor sale.

Petru Movilă nu s'a mărginit să răspândească operele altora, din potrivă, personal a scris o serie de lu-

crări. Prima lucrare importantă este "Trebnicul", tipărit în 1641 în limba slavă ruteană. Cuprinde cele șapte taine și formează un îndreptar pentru preoți. Prefața este scrisă de Petru Movilă. Aci spune că cea dintîi grijă a unui preot este cultura. Preotul - zice Movilă - trebuie să fie ca un profesor, să învețe pe alții iar pravoslavnicii ruteni nu sunt destul de învățați, căci nu cunosc forma, materia și simbolurile sfintelor taine. Se vede că limba este cea slavă așa cum era în Moldova, dar încărcată cu multe polonisme și latinisme. Trebnicul s'a răspândit și la noi.

A doua lucrare este intitulată "Litos" (în grecește înseamnă piatră, adică piatra credinței, pe care s'a clădit biserica). A fost scrisă în limba polonă și constituie o lucrare polemică cu polonezul Casian Sakowici, ierarh catolic. Sakowici pe tema religiei brodează și o chestie politică, căci zicea dînsul, ortodocșii privesc deosebit statul polon și pe rege. De aceea ei nu pot fi credincioși Statului, așa că trebuiesc priviți cu bănuială și dispreț. Biserica ortodoxă - socoate ierarhul polon - din pricina slăbiciunii și inferiorității a trebuit

să sufere în sânul său populații barbare, iar imperiul ortodox al Bizanțului a fost desființat de păgânii Turci ca o pedeapsă a lui Dumnezeu. Petru Movilă răspunde zicând că în statul polon poate să existe și o altă religie decât cea a regelui. El însă împreună cu tot clerul se socotea bun cetățean al Poloniei. În ceea ce privește coteropirea Bizanțului din pricina inferiorității dogmei ortodoxe, constată că și Roma catolică a fost coteropită de barbari (Goții). Acestea sunt pedepse date de Dumnezeu oamenilor, nu bisericii. Notați Petru Movilă polemizează în limba polonă.

O altă lucrare foarte interesantă și în chip ocazional s'a scris în limba polonă.

Când urma să se facă alegerea regelui Vladislav al IV-lea, Petru Movilă încheiasă în prealabil o alianță cu calvinii lituani, ca împreună să forțeze pe viitorul rege să le acorde anume avantagii.

Totodată Petru Movilă a căutat să câștige de partea sa pentru ortodoxie pe conducătorul Lituaniilor, Ianuș Radzivil. Pentru aceasta a mijlocit căsătoria lui Ianuș cu Maria fiica lui Vasile Lupu. Miron Costin era contra

acestui act. Totuși la 1645 are loc căsătoria. Cu ocazia aceasta Petru Movilă vine la Iași și rostește o cuvântare cu ocazia celebrării serviciului religios, bine cuvântând pe cei doi soți. Cuvântarea ținută la Iași, la Trei Ierarchi, în fața celor doi căsătoriți s'a tipărit apoi la Kiev în limba polonă. Titlul este cam lung "Cuvântare duhovnicească cu prilejul nunții prea strălucitului Domn Ianuș Radziwil principe cu prea puternica Doamna Maria, fiica strălucitului Io Vasilie Voevod, scrisă de prea cuviosul....Petru Movilă... și dedicată Măriei Sale Domnului Moldovei și citită și în biserica Sf. Vasile, Grigore și Ioan din Iași" (adică la Biserica trei Ierachi). În țară nu avem nici un exemplar al acestei tipărituri. În dedicația către Vasile Lupu, Petru Movilă zice "din dorința ta am tipărit cuvântarea pe care am ținut-o în limba polonă și română". Prin urmare Petru Movilă vorbește și în limba română.

Interesant este faptul că acest prelat, pentru care se ceartă atâtea țări, când s'a apucat să-și tipărească cuvântarea sa o prezintă în întregime în limba polonă,

traducând pasagiile rostite în limba noastră. Pasagiile în românește pot fi ușor identificate; astfel pasagiile scrise în limba polonă au extrasele din Sft. Scriptură în limba latină, iar pasagiile scrise în limba română și ulterior traduse, au texte din Sft. Scriptură în limba slavă.

Dar încă nu am terminat cu opera lui Petru Movilă. El a mai scris "Mărturisirea Ortodoxă" și niște memorii

---000---

Petru Movilă, opera lui (continuare) și
Influența în țara Românească .

Prelegerea XXXI-a

din 18 III.1936

În lecțiunea trecută am început să ne ocupăm de opera lui Petru Movilă și arătam că opera cea mai răspândită a fost Trebnicul precum și "Litos", cuvântarea ținută la Iași și tipărită ulterior. Voi continua acum cu expunerea celorlalte opere. Avem în primul rând "Mărturisirea ortodoxă". Această lucrare s'a scris în urmă-

toarele împrejurări: La constantinopol patriarchia se afla într'o situație destul de grea din pricina Turcilor și din pricina relei stări materiale. Apoi asupra patriarhiei începe a se exercita o influență apuseană catolică sau calvină. Într'o astfel de situație găsindu-se patriarchul Kiril Lucaris, spre a putea rezista, încearcă să se apropie de una din bisericile apusene și anume de calvinism. Știm chiar că patriarchul la Constantinopol era în relațiuni cu ambasadorii Angliei și Olandei.

Nu mult după aceasta s'a tipărit la Geneva un catechism în grecește asupra credinței ortodoxe dar, care cuprindea și învățăături calvine din pricina relațiilor patriarhului cu calvinii. Catechismul (carte cu întrebări și răspunsuri privitoare la credință), tipărit la Geneva, a ridicat o serie de discuțiuni. Astfel, unii socotindu-l pe Lucaris ca autor, îl condamnă pentru erezia sa, alții, din potrivă, spun că autor nu poate fi un patriarch ci altcineva, care a dorit să compromită pe prelatul din Bizanț. Fapt este că din cauza unor intrigi meschine patriarchul este omorât de Turci

la anul 1638.

Chestiunea autenticității catehismului este controversată și azi. Totuși noi, având în vedere descoperirea lui Legrand, care a găsit manuscrisul catehismului semnat de patriarh, trebuie să considerăm chestiunea închisă, deoarece autorul nu este altul decât Kiril Lucaris. Acesta este un personaj mai mult politic decât religios. Dînsul ca să reziste intra în relațiuni cu calvinii.

Catehismul tipărit la Geneva a produs o mare nemulțumire printre ortodocși și începe a se îndoi lumea de dreapta credință a patriarchiei din Constantinopol. Aceasta începe a nu mai fi considerată ca păstrătoare a dogmei ortodoxe. Lumea începe să se frămînte. Ortodoxia începe reacțiunea. Astfel se întrunește un Sinod. Petru Movilă scrie drept răspuns un catehism "Mărturisirea Ortodoxă". El este împărțit în trei părți: Credința, Dragostea și Nădejdea și e cunoscut în limba grecească. Se pare că originalul a fost scris în limba latină. În redacțiunea latină, catehismul lui Movilă este prezentat Sinodului dela Iași (1642) convocat de Domnul

iubitor de strălucire, Vasile Lupu. La Iași au venit reprezentanții ortodoxiei; trimișii patriarhiei din Bizanț. După lungi discuții, prin care delegații Constantinopolului căutau să schimbe textul catehismului lui Petru Movilă, lucrarea acestuia este aprobată de Sinod cu unele modificări și tradusă în grecește. Traducerea în grecește s'a tipărit în Olanda tocmai la anul 1672. Petru Movilă a făcut și un rezumat în rusește (1645).

Mitropolitul Kievului, la redactarea operii sale "Mărturisirea Ortodoxă" s'a lăsat influențat de un catechism roman și de catechismul iezuitului Canisius, dar Petru Movilă nu se depărtează de la dreapta credință. El nu recunoaște primatul papei, purgatoriul că Sft. Duh purcede și dela Fiul, că Apostolul Petru e șeful celorlalți apostoli.. Deci Petru Movilă păstrează tradiția ortodoxă în această carte a sa.

Lucrarea a fost cunoscută în țările noastre chiar când ea era încă în manuscris. De dînsa se folosește mitropolitul Varlaam la redactarea scrierii: "Răspuns la catechismul calvinesc." Petru Movilă prin această

scriere se aşează deasupra tuturor ierarchilor bisericii ortodoxe.

Dar, el scrie şi alte opere, de data aceasta, cu caracter mai personal. Astfel avem o adunare de diferite amintiri, care se învîrtesc în jurul unor minuni petrecute în timpul vieţii sale. Unii istorici au socotit ~~că ar fi memoriile lui Petru Movilă.~~ Dar iată ce voia mitropolitul: el pregătea o lucrare a vieţilor Sfinţilor şi a căutat să arate că şi azi se săvîrşesc minuni. Tot ceea ce socotea Petru Movilă drept minune este povestit de dînsul. Cum însemnările au un caracter personal, ele pot fi socotite ~~şi memorii.~~

~~Dintre minunile povestite de Petru Movilă, cîteva~~ privesc şi Istoria noastră. Avem deci, încădată, dovada că prelatul Kievului se interesa de Moldova unde s'a născut şi unde locuesc fraţii şi rudele sale. Ba ceva mai mult, interesul lui Petru Movilă nu este ceva sporadic, ci din contră permanent. A căutat chiar să ajute Moldova. Dar iată povestirea unei minuni: când era arhimandrit la Kiev în 1629 a venit la dînsul arhimandri-

tul Varlaam (ajuns mai târziu mitropolit) trimis de Domnul Miron Barnovski. Acesta i-a povestit o întâmplare cu ocazia luptei dela Hotin între Poloni și Turci (1621). Polonii voiau să prade Suceava și să fure moaștele Sf. Ioan cel Nou, patronul Moldovei. Mitropolitul n'a părăsit deloc orașul, iar moaștele s'au îngreunat și n'au putut fi astfel clintite din Suceava. Prin urmare aci Petru Movilă reproduce povestind minunea îngreunării moaștelor Sf. Ioan cel Nou, iar mulțumită ei, orașul nu a fost prădat. Tot odată minunea aceasta răstălmăcită însemna că sfântul dorește să rămână în Moldova.

O altă împrejurare privește pe Eremia Movilă, domnul Moldovei, cunoscut polono-fil, care avea în jurul său, în slujbele militare și civile, foarte mulți poloni. Odată Domnul se găsea într'o biserică din Suceava împreună cu un polon catolic. Acesta se apucă să insulte pe Sft. Ioan cel Nou, dar imediat a căzut jos lovit de apoplexie. Povestirea aceasta - zice Petru Movilă - i-a spus-o un servitor moldovean, care se pripășise pe lângă dînsul încă de pe vremea când se găsea în Moldova.

Altă minune e în legătură cu Mihaiu Viteazul. Acesta

după cucerirea Ardealului, dorea să ridice la Alba-Iulia o biserică și o mitropolie pentru Românii de acolo. Catolicii din oraș s'au opus. Atunci spre a se vedea care este voința lui Dumnezeu, s'au așezat două ruguri: unul al ortodocșilor, celălalt al catolicilor. Se întâmpla ca un fulger a aprins rugul ortodocșilor și de aci s'a interpretat că Dumnezeu dorește ca la Alba Iulia să se înființeze o mitropolie ortodoxă. După obiceiul său, Petru Movilă spune că minunea aceasta este povestită de postelnicul Hrizea, care povestire a fost, apoi, făcută cunoscut și la Kiev. Am văzut cum minunile însemnate de Petru Movilă se raporta și la țările noastre, dovedindu-ni-se prin aceasta interesul și dragostea mitropolitului față de țările române inclusiv Ardealul.

Firește că acei care văd la Petru Movilă un spirit modern și reformator, au fost oarecum desamăgiți când au văzut memoriile. Mitropolitul înșiră toate aceste povestiri călăuzit fiind de o idee morală, educativă. Limba slavo-rusească așa cum se întrebuința în Moldova, o întâlnim în aceste memorii.

Dar noi ne putem da seama de cultura lui Petru Mo-

vilă. S'a păstrat lista cărților bibliotecii lui. Se văd aci foarte multe dicționare latine, cărți de logică, opere ale scriitorilor clasici și bisericești. Deci ne putem face o idee de cultura acestui om.

O ultimă lucrare care ne permite să evidențiem încă odată relațiile cu țara noastră e "Triodul" (1631) în l. slavonă. Ceeace ne interesează pe noi este prefața. În Moldova era Domn Moise Movilă. Mitropolitul Kievului dedică cartea sa "Triodul" Domnului Moldovenilor care era însăși fratele său mai mare. Prefața este destul de lungă și se spune că Prea puternicul Dumnezeu a binevoit să-l pună pe (Moise Movilă) pe scaunul părinților "noștri". În paranteză vă spun că Mitropolitul Kievului la titlul său obișnuia mereu să pună și cuvintele "fiu de Domn român". Dar continuă prefața: Moise Movilă capătă tronul pentru meritele sale, pentru nobilimea, credința, cinstirea, filosofia și înfățișarea sa. Apoi în două pagini mitropolitul nostru dă sfaturi de guvernarea fratelui său. Avem afară de sfaturile sau învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie a doua lucrare de acelaș gen numai că sfaturile pornesc dela

frate la frate.

Natural, dat fiind situația lui Petru Movilă, se vor introduce și sfaturi de ordin moral bisericesc. Astfel un Domn trebuie să se îngrijească nu numai de cele politicești, dar și de cele religioase. Domnul trebuie să apere biserica și să clădească mînăstiri. Zice mitropolitul: "Știu că îți sunt cunoscute îndatoririle și totuși îți voi arăta pe scurt oficiile (obligațiile)". Citează, de exemplu, pe Solomon care oricît era de sfînt n'a neglijat și pe cele politice. Domnul trebuie să se lupte bărbătește cu dușmanii și să-și facă datoria față de necredincioși pentru apărarea patriei. "Trebuie să te lupți ca un bărbat". Aci Petru Movilă se gîndea la un războiu contra Turcilor de pe urma căruia trebuia să urmeze liberarea țării.

Deci un Domn, după concepția mitropolitului, trebuie să se îmbine în chip splendid datoriile politice cu cele morale sau religioase. Dar Moise Movilă domnește puțin, căci după o farsă jucată Turcilor se vede silit să fugă în Polonia, unde își petrece viața până la moarte. Tot în prefață se spune că un stăpînitor

creștin, trebuie să se gândească la mărirea și sprijinirea credinței, să fie, fie ctitor de biserici sau mănăstiri. Această prefață nu a fost relevată la noi. Ea arată interesul lui Petru Movilă în cărmuirea înțeleaptă a țării noastre.

În catehismul cel mic tipărit la Kiew în 1645 spune Petru Movilă că orice creștin trebuie să se roage pentru acei ortodocși care stau sub jugul păgânilor. Aci, evident, gândul mitropolitului era fixat asupra Moldovenilor ce stau de veacuri sub călcâiul apăsător și păgân al Turcilor.

Toate cele prezentate până aci atest în chip strălucit interesul permanent al mitropolitului Kievului față de Moldova și de Moldoveni. Amintiți-vă că el știa chiar limba română. Dovada o avem cu ocazia căsătoriei Mariei, fiica lui Vasile Lupu, cu Ianuș Radziwil, când o parte din discursul său e în această limbă. Mitropolitul Kievului, Petru Movilă avea o moșie la Rubiejovka. Localitatea aceasta fiind locuită de ortodocși, de Ru-

teni, mitropolitul construiește acolo o biserică, punându-i ca hram pe Sf. Ioan cel Nou dela Suceava.

În ceea ce privește domeniul politic, observăm aceiași rîvnă, același interes al mitropolitului față de țările noastre. Spuneam că el s'a urcat în scaunul de ierarh bisericesc cu ajutorul regelui Vladislav al IV-lea, care la rîndu-i, este sprijinit, în urma unui acord, de Petru Movilă, la alegerea sa de către dieta polonă. În timpul domniei acestui rege, a avut loc o mișcare însă fără rezultat pozitiv. Vladislav a căutat să formeze o cruciată contra Turcilor. Pentru aceasta s'a adresat principilor din țările noastre inclusiv Ardealul. Gherghe Racotzi și Matei Basarab au primit imediat propunerea. Bătrînul Domn al Țării Românești Matei Basarab, a exclamat atunci de bucurie că barba sa sură va ține pe socoteala ei toate oștile polone venite în cruciata contra Turcilor, în țara sa. Celălalt Domn al Moldovei, Vasile Lupu, dat fiind dușmănia sa cu Domnul Țării Românești, a arătat o oarecare îndoială. Este însă, imediat convins să adere la cruciata de Petru Movilă. Vedem, deci, că misiunea diplomatică a mitropolitului

dat fiind personalitatea sa, este încununată cu succes. Nenorocirea a făcut ca toate planurile de cruciată să rămână doar pe hartă, deoarece la 1648 are loc răzcoala Cazacilor lui Bogdan Hmielnicki contra Poloniei și tot atunci moare și inițiatorul Vladislav al IV-lea.

Am urmărit să vă arăt activitatea diplomatică a lui Petru Movilă. Ce ierarh, evident, nu putea fi decât contra păgânilor Turci și de aceea aderă în chip înflăcărat la cruciată. Ca Român intervine la Vasile Lupu, gândindu-se, poate, ca în cazul când Turcii vor fi înfrinți. Țările românești vor putea respira aerul libertății.

Toate cele înșirate până aci ne explic mai ușor activitatea literară și culturală a mitropolitului Kievului.

În Țara Românească puțină vreme domnește Gavriil Movilă, rudă cu mitropolitul. Cu atât mai ușor vom înțelege de ce Petru Movilă lucrează și culturalicește pe pământul țărilor noastre. Opera mitropolitului trebuie înțeleasă mai mult ca o operă de propagandă. Astfel prin-

tr'o adresă către țară, oferă acestuia profesori dela Academia sa, pentru școala slavă-grecească dela Moscova. Ne vom opri puțin asupra ajutorului dat lui Matei Basarab. Petru Movilă dăruiește Domnului Țării Românești o tipografie ca să se editeze cărți. Vechea tipografie a lui Macarie nu mai funcționa de multă vreme și răspândirea cărților nu se mai putea face.

Matei Basarab care simțea necesitatea pentru țara sa, a unei tipografii, intră în relațiuni cu diferite centre, de unde - după socoteala sa - ar putea achiziționa o tipografie. Astfel la Roma era o mare tipografie cu literă cirilică, unde se scoteau cărți religioase, îmbibate cu fel de fel de credințe catolice. Era cât pe aci ca Domnul Munteniei să obțină o tipografie dela Roma. Renunță la acest plan și cererea sa o adresează, de astă dată, Kievului. In prefața primei cărți tipărită la Câmpulung (1635) - anume Trrebnicul - se arată împrejurările în care s'a obținut o tipografie dela Kiev. Se spune, aci, că a venit Meletie Macedoneanul care lucrasă în Ucraina. Acesta arăta Domnului foloasele ce le-ar trage țara din existența unei tipografii. Mitropolitul nostru trimete trei prese cu toate literile lor și astfel s'a putut tipări prima carte sub Matei Basarab. Dar nu numai litera și presă trimete mitropolitul ci și meșteri pricepuți ca Trimetei Verbicki și

Ivan Kunotovici. Numele acestor meșteri apare în cărțile tipărite la Kiev și Liow și în cărțile tipărite în Muntenia. Deci Petru Movilă a trimis și meșteri tipografici dar mai mult decât atât, observăm că în cărțile tipărite în Muntenia sunt reproduse o serie de gravuri din lemn care prezintă diferite scene biblice. Cercetând și cărțile editate la Kiev, observăm că reproducerile, clișeele sunt aceleași, exemplu scena care arată pe fiul risipitor aflat în sdrențe și mizerie ce își caută hrana alături de animale. Artă gravurilor în lemn ajunsese la mare dezvoltare în Germania prin activitatea unor maeștri ca Albrecht Dürer din Nürenberg, ș.a. Ea trece apoi în Polonia și de aci la noi, fără însă a avea aci un caracter personal, deoarece gravurile nu sunt lucrate de meșterii din țară, ci aduse dela Kiev. Nu mai vorbesc de limba cărților tipărite în Muntenia. Ea este curat slavoruteană. Matei Basarab așază tipografia în vechea mănăstire dela Câmpulung, unde se afla mormântul lui Alexandru Basarab. Aci interesant, găsim ca egumen pe părintele Meletie Macedoneanul tipograful. După tipărirea a câtorva cărți, tipografia se mută la Govora și apoi la Târgoviște. Cărțile tipărite de Matei Basarab sunt parte în limba slavonă, parte în limba română. Spuneam că introducerea limbii române în

1. ¹erică
s'a făcut cu oarecare prudență și încetineală. Totodată arătam ca observăm două faze: în prima fază s'au tradus cărțile de lectură, iar mai târziu în a doua fază se traduc și cărțile de bază, de ritual, ale religiei noastre ortodoxe. Ei bine, cărțile de lectură și caracter juridic se tipăresc pe vremea lui Matei Basarab.

Pravila mică dela Govora (1644)-după Prof. I. Peretz este dovedit ca tradusă după un nomocanon slav, care însă nu avea prefață. Cartea cuprinde canoanele bisericii. Pravila tipărită la Govora are și prefață. Aci avem și un lucru surprinzător: anume, preoții să nu lase cartea pe mâna mirenilor. În fața acestei afirmații, unii istorici au socotit că preoții de pe atunci erau oarecum obscuranțiști, căci nu lăsau cărți pe mâna mirenilor. Dar prefața aceasta este traducerea fidelă după nomocanonul lui Petru Movilă din 1629. Situația din Ucraina nu se potrivește cu cea dela noi, totuși traducerea este exactă. Mitropolitul Kievului zice că această carte să nu se lase pe mâna catolicilor mireni. Acolo își avea rost o atare interdicere, căci conducătorii erau catolici, pe când la noi nu-i vedem nici un fel

de rost. Traducătorul a reprodus fidel prefața fără a se mai gândi la ceva.

Un caz și mai tipic de traducere, care păstrează ~~textul complet~~ fără a se observa dacă stările de lucruri dintr'un loc se potrivesc cu cele din alt loc, este prior la cartea tipărită în anul 1650, anume "Mistirio" (adică cele șapte taine, totuși volumul cuprinde numai două, anume: taina botezului și a nunții). Carte aceasta este în limba română. Ea are prefața semnată de mitropolitul Stefan al Ungro-Vlahiei. Aci sunt amenințări la adresa acelor care au luat atitudine contra mitropolitului. Afirmatiunea pare curioasă, întrucât știm că pe acea vreme nu a existat nicio umbră de conflict religios. Dacă, însă, mergem la original, constatăm că toată cartea "Mistirio" inclusiv prefața, e tradusă după Trebnicul lui Petru Movilă. Noi putem explica de ce Petru Movilă inserează acele amenințări. Mitropolitul Kievului era în conflict cu habotnicii tradiționaliști ai ortodoxiei și cu catolicii. Arzilor le cere ascultare și supunere, căci el știe ce vrea și - în al doilea rând - este unzul lui Dumnezeu și păstor al lor.

Altfel vor fi pedepsiți așa cum altădată nesupușii Evrei au fost pedepsiți de Moise.

Mitropolitul Ștefan reproduce fidel toată prefața. Din această pricină observați cât de adânc se manifestă influența Kievului asupra Munteniei. Ea se simte prin introducerea tipografiei, prin imitarea gravurilor și prin traducerea exactă a cărților.

Vom vedea că influența lui Petru Movilă se întinde și asupra activității oamenilor culti din Muntenia și Moldova. Este vorba, în primul rând, de Udriște Năsturel.

---000---

Udriște Năsturel.

Prelegerea XXXII-a

din 23 Martie.

În lecțiunea trecută ne-am ocupat de influența pe care a avut-o școala literară a lui Petru Movilă asupra Țării Românești.

Am arătat cum Matei Basarab a introdus o tipografie în Muntenia, adresându-se mitropolitului Kievului, Petru Movilă. Astfel se ajunge ca să se înceapă o febrilă activitate tipografică prin editarea unor cărți. Însă, odată cu tipografiile, vin la noi, tot din Kiev, și meșteri tipografi. Gravurile se imită deasemenea după acelea dela Kiev. Astfel apar pe rând: pravila dela Govora, "Mistirio".

Alături de această influență de cultură bisericască generală, putem spune că în țara noastră, au fost și bărbați influențați de școala dela Kiev. Unul este din Țara Românească - Udriște Năsturel - iar altul este din Moldova și anume mitropolitul Varlaam.

În Muntenia existau mai multe influențe culturale. Era - după mărturiile călătorilor prin țară - o școală grecească la Tîrgoviște, ai cărei profesori erau ȋrarhi greci cunoscători ai limbelor clasice. Influența acestei școli se vede în traduceriile din vremea lui Matei Basarab. De pildă: pravila cea mare e o traducere din grecește după nomocanoanele bizantine aduse în Moldova de grecul Caridi. Aceste nomocanoane au fost traduse jumătate de Eustratie Logofătul. Apoi, din Moldova, manuscrisul a trecut în Țara Românească, unde s'a tradus complet. Deci atît pravila lui Vasile Lupu cît și cea a lui Matei Basarab reprezintă în fond același lucru, numai că pravila ultimului este o traducere completă după manuscrisul (nomocanonul) bizantin.

Am arătat cum alături de curentul cultural care venea dela Kiev, era la noi și un curent grecesc. Din curentul dela Kiev face parte boierul Udriște Năsturel.

Acesta se trăgea dintr-o familie relativ veche din județul Ilfov, satul Herești. El joacă un rol politic destul de mic, deși era cumnatul Domnului, întrucât soara sa Elena ȋra soția lui Matei Basarab. Dela 1628 până

la 1633 îndeplinește în cancelăria domnească, funcțiunea de gramatic, adică de scriitor. Funcțiunea aceasta nu se acorda decât persoanelor care aveau o cultură destul de temeinică, deși în fond importanța serviciului era cât se poate de mică. Dar, după anul 1633, Udriște Năsturel ocupă funcțiunea de logofăt al doilea, funcțiune care deși secundară, totuși nu o putea îndeplini decât oameni cu carte, care cunoșteau limbile cancelariilor (slava și latina) pentru corespondența streină. De la 1658 nu mai apare în documente, probabil că în această vreme va fi murit.

Ne-am fi așteptat ca acest om atât de cult și care era chiar în relațiuni de rudenie cu însuși Domnul țării, să fie boer de Divan. Totuși din motive necunoscute rămâne până la sfârșitul vieții funcționar în cancelaria domnească.

Udriște Năsturel a avut doi fii: Raqu și Matei Năsturel. Primul era om învățat. Pe vremea când ocupa dregătoria de logofăt face o școală la Câmpulung. Este - poate - cea mai veche școală particulară din țară.

În vremea aceasta trăia și un învățat sârb Gheorghe Brancovici - fratele mitropolitului din Ardeal Sava. Gheorghe Brancovici a scris o cronică a Sîrbilor, în care găsim idei panslaviste și o mulțime de amintiri personale. Din lectura acestor amintiri se vede că el a avut legături cu Radu Năsturel Logofătul.

Celălalt fiu al lui Udriște, Matei moare tânăr. Totuși are vreme ca să scrie versuri în slavonește.

Despre familia Năsturel a scris un studiu Generalul Năsturel intitulat "Genealogia Năstureilor" pe care l-a publicat în Revista pentru istorie, filologie și arheologie - vol. XI - XIII.

Reținem până acum lucrul că Udriște Năsturel era foarte învățat că era un om care cunoștea limba slavă ~~atât pe cea vie curentă, cât și pe cea arhaică.~~ Astfel în scrierile sale caută să întrebuințeze cât mai multe arhaisme. Afară de aceasta - lucru rar pe atunci - știa și limba latină, apoi cunoștea limba greacă. Așa încât putem spune că Udriște era un om învățat, cel puțin pentru stadiul la care se găsea cultura noastră pe acele vremuri.

Dar unde a căpătat Udriște Năsturel atîta învățătură ? Unde deci, a învățat limba slavă și latină ? S'a pus ipoteza - greșit - că a învățat la Kiev, la școala lui Petru Movilă pentru că se vede la el o influență retorică și avea o cultură clasică și ruteană. În realitate, însă, nu e adevărat, pentru că dela 1628, nu s'a putut deplasa din țară, fiind în diferite funcțiuni până la moarte. Pe de altă parte școala lui Petru Movilă se înființează abia la 1629.

Așa dar, Udriște Năsturel trebuie să-și fi făcut învățătura aici în țara unde va fi adus el sau părinții lui profesori. Știm că el a adus pentru fiii săi un profesor dela Kiev, anume pe călugărul Grigore. Cu alte cuvinte el a putut să dea o educație în vederile școlii dela Kiev fiilor săi, chemând de acolo un profesor. Tot astfel - putem presupune - și dînsul trebuie să fi învățat cu dascăli veniți dela Kiev.

Spuneam în lecțiunea precedentă, la capitolul privitor la introducerea unei tipografii în țară de Matci Basarab, cum acest Domn a încercat mai întîi, prin

intermediul călugărilor croați catolici din țară, să obțină o tipografie cirilică dela Roma. In cele din urmă renunță și se adresează lui Petru Movilă. Ei bine cu un astfel de călugăr croat, Udriște Năsturel întreține corespondență. Călugărul se numea Rafail.

Deasemenea are legături cu mitropolitul Moldovei, Varlaam. Deci el întreține legătură culturale cu cei mai învățați oameni ai vremii. Toate aceste relațiuni au format lui Udriște cultura sa.

Dar, despre el mai găsim câteva știri în o lucrare a unui rus - Arsenie Sahanov, care pe acele vremuri posesise și în Muntenia. Acesta era un călugăr trimis de țar în Orient să cumpere manuscrise sau cărți bisericești. El unde nu putea achiziționa prin bani ceea ce-l interesa, obișnuia chiar să fure, așa că împotriva lui s'au ridicat plângeri. Era foarte încrezător căci socotea că Rușii sunt adevărații păstrători ai dogmei ortodoxe. Sahanov a lăsat două scrieri: una este un fel de journal al călătoriei iar cealalta este intitulată:

"Cearta cu Grecii pentru credință". Aici spune că Grecii s'au îndepărtat de chestiunile de formă ale credin-

ței. În adevăr, cearta teologică a avut loc la Tîrgoviște unde Arsenie Suhanov, fusese învitat la masă de mitropolitul Ștefan, împreună cu trei profesori greci din Constantinopol: Meletie Sirigul, Paisie Ligaride și Blasios. Aceștia încep o discuție și spun că Rușii nu sunt destul de învățați asupra credinței. Din această discuție vedem amintiri asupra stărei culturale dela curtea lui Matei Basarab. Dar, pentru că nu se putea ajunge la o înțelegere s-a adus și o carte în grecește tipărită la Veneția. În zadar, cearta nu s'a oprit. Intervine atunci călugărul Grigore, profesorul fiilor lui Năsturel, precum și alți dascăli veniți dela Kiev. Se aduc și cărți dela învățatul boer Udriște Năsturel. Suhanov întrucâtva învins n'a mai voit să răspundă Grecilor.

După aceasta, însă, face o vizită lui Udriște Năsturel. Aci află o gramatică slavonească adusă din Ucraina și scrisă de Meletie Smotrichi. Acesta a fost un rușean din Polonia, care a scris o gramatică a limbii slave vechi. Prin urmare, un strein învățat este primit de Udriște Năsturel.

Deasemenea mitropolitul Varlaam descoperă în

biblioteca lui Udriște un catehism calvinesc.

Când Udriște Năsturel scrie: „Imitația lui Hristos” o dedică lui Varlaam tocmai când cele două țări românești nu erau în bune relațiuni.

Lucrările lui Udriște nu sunt originale, ci traduceri. Avem în primul rând traducerea în românește a romanului "Varlaam și Ioasaf". Iată subiectul lucrării! Ioasaf era fecior de împărat. Tatăl său voia ca el să trăiască cât se poate de fericit, departe de nemulțumirile și durerile lumii. Era fiul acesta aproape izolat în palatul tatălui său. În cele din urmă, scapă din palat și constată cu durere că există moarte și nenorocire. Atunci renunță la orice bogăție și se hotărăște să trăiască pentru alinarea suferințelor celor nenorociți. Ioasaf ia ca învățător al său pe Varlaam. Subiectul e împrumutat dela Budiști. Ioasaf e însuși Buda.

Cum se face, atunci, că povestirea ajunge la noi? Se pare că ea a venit prin intermediul Arabilor, apoi al Bizantinilor. Alți istorici literari admit alt drum. Anume ei socot că Georgienii au transmis povestirea Bizantinilor, care la rândul lor o răspândesc, apoi, în

Europa. Oricum ar fi adevărul, constatăm o povestire de mare valoare morală prin țările noastre. Povestirea aceasta a fost cunoscută încă din timpuri foarte vechi, în traducerea slavonească (Bulgarii au făcut traducerea în veacul al XIII-lea după care apoi pătrunde și în Muntenia, Moldova).

În țară la noi, este sigur că autorul Învățăturilor lui Neagoe către fiul său, s'a lăsat influențat de scrierea care circula sub forma de manuscris, numită "Varlaam și Ioasaf".

Prima traducere completă a romanului în limba română se face de Udriște Năsturel în anul 1649. Manuscrisul original al lui Udriște nu s'a păstrat; avem totuși copii nu prea depărtate ca timp din 1671 și 1672. Generalul Năsturel publică romanul acesta în anul 1905 după manuscrise vechi.

Traducerea făcută de Năsturel este pe două coloane: de o parte avem textul slavonesc, de cealaltă parte textul tradus în românește. La urmă, însă găsim ca apendice un cântec al lui Ioasaf adresat pustiei. În Fasc. 31

pustiul unde nu sunt oameni este prea frumos și aici nu se simt durerile lumii. Apoi urmează o rugăciune, care nu există în vechile manuscrise ce circulau în țara noastră, după care a tradus Udriște Năsturel.

Lauda adresată pustiei se afla în ediția rusească a romanului "Varlaam și Ioasaf", publicat prin grija lui Petru Movilă (1637). Rugăciunea sau cântecul al doilea se află în versiunea latină a romanului. Udriște Năsturel a avut în fața sa cele trei versiuni (latină, rusească și manuscrisul slavo-bulgar), dela care ia cele ce am amintit. Deci el lucrează ca un erudit, folosind multe texte, iar dorința lui era să prezinte în românește romanul cât mai complet.

Limba folosită aici de Udriște este cât se poate de greoaie. Lectura este anevoioasă și prin aceea că ciocnim cu unele forme stilistice cam pedante.

Traducerea aceasta deși are un caracter moral, quasi-religios, totuși nu a fost recotită religioasă. Din această pricină nu s'a găsit nimeni care să tipărească o astfel de carte profană.

Cu totul o altă soartă a avut cealaltă carte tradusă de Udriște Năsturel. E vorba de "Imitatio Cristi" (Imitația lui Hristos). Și aceasta are un caracter moral, educativ. Are de scop să arate cum trebuie să se poarte un creștin în viață spre a se putea astfel apropia de prototip, care este Isus Hristos. De aci căpătăm și explicația titlului cărții.

Autorul cărții latinești "Imitatio Cristi" a fost socotit în chip eronat Thomas a Kempis. În ultimul timp unii cercetători au spus că altul trebuie să fie autorul. Controversa aceasta nu ne preocupă. Constatăm, totuși, că Udriște Năsturel face o traducere din latinește în slavonește, pe care o tipărește la Târgoviște în 1647. Din această tipăritură nu se mai găsește azi în țară niciun exemplar; am văzut totuși unul la Iemberg. Ca format, această traducere, cred că este cea mai mică carte tipărită în țară, iar textul este scris cu litera "petit" care de obicei se folosea la notele din subsol. La sfârșitul traducerii se află tipărit stema familiei Năsturel și un epilog "lui Dumnezeu, Treimea sfântă, cinste și slava să fie în

veci și cneazului nostru, prea puternicului, strălucitului Io Matei Basarab și prea strălucitei lui soții cu viața și noroc și victorie asupra dușmanilor și prea sfântului nostru mitropolit lungă păstorie asupra bisericii răsăritene în pace.... Amin". Vedem deci că prin epilog traducerea este închinată Domnului țării, soției acestuia precum și mitropolitului.

La începutul lucrării însă este o prefață adresată mitropolitului Varlaam al Moldovei căruia-i este dedicată scrierea. Limba și aci este greoaie, totuși, putem descoperi unele lucruri interesante. Prefața aceasta am publicat-o în anexa I-a din lucrarea: *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiew dans les Principautés roumaines* (pag. 83-84). Iată ce spune aci: "Prea Sfântului ales al lui Dumnezeu și prea înțeleptului părinte întru Hristos, Domnului Varlaam, prin mila lui Dumnezeu mitropolit de Suceavă și al întregii țări a Moldovei, binefăcătorul nostru stăpîn, subsemnatul mă închin servil și-i cer lui binecuvînta-

"Când am ajuns la vârsta adolescenței, am primit,

prin mila lui Dumnezeu o mare și călduroasă dragoste pentru limba romană sau latină, fără îndoială înrudită cu a noastră".

Așa dar, vedem înainte de Miron Costin, făcându-se o legătură a limbei noastre cu latina. Continuă apoi Udriște Năsturel: "un profesor, care predă înțelepciunea și știința, a binevoit să stingă setea inimii mele, arzând de dragoste pentru cunoașterea acestei limbi, făcând apel la singura instrucție adevărată, nu la arta literară artificială, ci la simplicitate, care cuprinde tot ce e bine fără discursurile inutile ale unei științe zadarnice".

Udriște Năsturel arată că preferă învățământul și educația religioasă, nu arta literară profană care este artificială și fără rușine. Spune, apoi, că această carte l-a luminat și că a tradus-o în limba slavă sau ilirică.

Alături de aceste două traduceri dela Udriște Năsturel mai avem diferite prefețe puse înaintea lucrărilor tipărite din ordinul lui Matei Basarab. Este probabil că el revizua textele diferitelor cărți în-

inte de a se începe tipărirea lor. In Biblioteca Academiei Române - Secția manuscriselor Nr. 286 - avem o pravilă slavonă. Ea a fost găsită la M-rea Bistrița și pe lângă textul manuscrisului mai cuprinde și unele însemnări ale lui Udriște Năsturel. Iată o însemnare: "această pravilă a fost scrisă cu porunca lui Matei și a cucerniceii Elena pentru mănăstirea Bistrița, eu, păcătosul Udriște Năsturel din Herești am citit-o în anul Domnului 1636, sub Matei Basarab, nacealnicul Vlahiei a părților de peste munți și altele". Dar scriitorul nu se mulțumește să ne spună că a citit lucrarea, ci continuă cu seria observărilor marginale. Ele privesc în general limba, de exemplu, într'un loc zice se mai poate spune așa, sau e scris greșit căci se poate spune astfel... Intr'un loc găsind cuvântul "proconsul", îl scrie cu litere latine, ceea ce înseamnă că el cunoștea origina lui; apoi îl traduce prin grecescul "antipatos". Aceasta înseamnă că el cunoștea termenul și că avea o oarecare cultură clasică.

Dar, de ce studiază el pravila, făcând asupra ei unele observații ? Cred că Matei Basarab se îngrijea

de tipărirea unui codice de legi. În acest scop tipăreşte pravila cea mică dela Govora şi pravila cea mare. La curtea sa domnească se adunau diferiţi cărturari cu scopul de a conlucra la alcătuirea unui codice complet de legi. Un manuscris al pravilei este observat de Udrişte Năsturel care astfel se comportă ca un jurist. Operaţia aceasta juridică se făcea cu foarte multă prudenţă şi îngrijire.

Diferite cărţi cuprind dedicaţiuni în slavoneşte scrise de Udrişte Năsturel către Matei Basarab, către sora sa Doamna Elena, către mitropolit. Într'un manuscris al Bibliotecei sinodale din Moscova, se găseşte o poezie (epifanie) scrisă de Matei Postelnicul, fiul vicescancelarului Oreste Năsturel, către Matei Basarab. Alături e traducerea latină a acestei poezii slavoneşti. Tînărul postelnic Matei dă dovadă deci de cultură, care nu era numai a sa ci a familiei.

Deci Udrişte Năsturel a ajutat pe Matei Basarab să tipărească cărţi şi să dea o legiuire ţării. Scrisse cărţi unde pune stema ţării, apoi introduce dedicaţii. Acestea arătă gustul şi caracterul scriitorului. În ade

vă scriitorul avea un gust cam bizar, căci caută să sperie pe oameni cu învățătura. Numele său îl traduce prin Orestē sau Uriil (= nume de arhanghel) pe care-l redă prin caractere latine. În funcția sa de logofăt al doilea, de câte ori redacta documente domnești introduce și unele lucruri ciudate. Astfel Matei Basarab este stăpân peste părțile de peste munți: Amlașul și Făgărașul iar Domnul poartă titlul de nacealnic sau cneaz al țării. Țara noastră într'una din prefete nu mai are numele de Ungrovlahia ci de Dacia, ceea ce înseamnă că dorește să arate că ne tragem din Daci.

Exista o cronică a lui Matei Basarab intercalată apoi la alte cronici de mai târziu. Intrucât știm că ~~Udriște avea unele preocupări de istorie și cunoștințe~~ istorice chiar (se ocupă de origina noastră din Daci, vorbește de Amlaș și Făgăraș), am putea conchide că el este autorul cronice; aceasta în chip ipotetic. Admițând, acum, această ipoteză, activitatea lui Udriște Năsturel, ar trebui să ocupe un loc mai însemnat în Istoria literaturii noastre.

Influența școlii lui Petru Movilă în Moldova.

Prelegerea XXXIII-a din

30 Martie 1936.

Am arătat o parte din influența exercitată de școala dela Kiew, întemeiată de mitropolitul Petru Movilă. Această influență nu s'a mărginit numai la Ucraina, ci s'a revărsat și în țările noastre prin cărțile tipărite la Kiew, care au avut o răspândire sau o înrăurire și în Principatele române. Deci, darul pe care l-am făcut Rutenilor, dându-le pe cel mai însemnat mitropolit - Petru Movilă - s'a întors din nou la Români prin opera mitropolitului răspândită la noi; aducându-se prin aceasta o înălțare a nivelului cultural sau religios din cele două țări: Muntenia și Moldova.

Am arătat întrucât această influență s'a exercitat în Muntenia. Rămâne să vedem cum s'a exercitat înrăurirea școalei lui Movilă în Moldova. Ea se produce, ~~chiar înainte de domnia lui Vasile Lupu. Astfel între~~ ~~anii 1626-29 domnește o persoană evlavioasă și iubi-~~

toare de cultură anume Miron Barnowski, care-și zicea și Movilă, întrucât prin mama sa se înrudea cu Moveștii. Deci Domnul Moldovei era în relațiuni de rude-nie cu mitropolitul Kievului Petru Movilă. Astfel fiind lucrurile, ne putem explica relațiunile Domnului Moldovei cu Lembergul, sau cum i se zicea de Români pe acele vremuri, Liowul. Aci era o sucursală a școalei dela Kiev. Deasemenea, se găsea și o biserică a Rutenilor, ce fusese clădită de Românii care puseseră înainte fonduri; de aci și numele de Biserica Moldovenească. Ea arsese puțin înainte de venirea pe tron a lui Miron Barnowski Movilă. Acesta dă bani pentru re-facerea bisericii.

Trebue să spun că Liowul depindea culturalicește de Kiev, care era și centrul religios al Rutenilor. Prin urmare Miron Barnowski a ajutat la ridicarea bisericii ortodoxe din Liow. Dar nu numai atât, el prin bani ajută la întemeierea unei tipografii în acelaș oraș. Iarăși, ajută materialicește frăția ortodoxă (asociație formată din laici și clerici pentru binele bisericii) din Liow.

În tipografia Liowului se tipăresc cărți în limba ~~slavo-ruteană~~ slavo-ruteană. Ele au circulat și prin țările noastre.

Daniile lui Miron Barnowski ar părea stranii, căci la 1630, în Moldova nu exista o tipografie și el, totuși, înființează una peste graniță. Nu avea, cu alte cuvinte, o concepție a patriotismului cultural. El, socotind că Liowul este mai la adăpost de diferite pericole, înființează acolo o tipografie.

Cunoaștem meșterul tipograf care a tipărit la Liow. El se numește Skulski. Deasemenea ni s'a păstrat angajamentul său ca meșter tipografic. El a stat puțină vreme în Moldova, iar după aceea merge la Lemberg. Probabil că Barnowski a vrut numai să-l angajeze în Moldova, dar apoi îl trimete în Polonia, la Liow.

Astfel s'a tipărit "Patimile lui Hristos" (1630).

E un dialog dramatic unic în acest gen în literatura regliaoasă. Originalul este în grecește și se atribuie Sfântului Grigore Teologul. Cartea tipărită în traducerea slavo-ruteană este dedicată lui M. Barnowski. Ea este ca întindere foarte mică, cuprinde numai

36 pagini. La început se găsește stema Moldovei și o serie de versuri de laudă la adresa Domnului Moldovei. Aci se arată că tipografia s'a întemeiat prin sprijinul lui Barnowski și al mamei sale din familia Movilă. Din această pricină Domnul Moldovei și mama sa sunt comparați cu Sft. Constantin și mama sa Elena. Tot prefața arată cum Barnowski a devenit ctitor la biserica Sft. Adormiri din Liow. La sfârșitul cărții este un epilog în versuri în onoarea aceluiași Barnowski.

Domnia acestui voevod este scurtă. Urmează la tron Moise Movilă. Acum (la Liow) apare un Octoih dedicat noului voevod al Moldovei. Înainte, însă, de a apărea cartea, ea este aprobată de Petru Movilă.

Vedem, deci, că au existat legături cu Kiewul.
Cei doi domni Miron Barnowski și Moise Movilă se înru-
deau cu Petru Movilă. Așa că, astfel ne putem explica
relațiile dintre Moldova și Ucraina. Dar Barnowski în-
temeiază o tipografie la Liow și întreține relații cu
acest oraș în dauna Kiewului. Acest lucru nu prezintă
nimic grav, întrucât Lembergul era sub jurisdicție re-

ligioasă a Kievului, de unde radiau toate razele călduroase ale ortodoxiei. Astfel influența exercitată dela Liow, în realitate, este influența școalei lui Petru Movilă dela Kiew.

Dar adevăratul introducător al curentului religios și cultural dela Kiew, în Moldova, este Vasile Lupu. Acesta de origină era albanez, de aci și porecla sa de "Arnăuțul". Prin intrigi, prin bani și prin sprijinul boerilor, ajunge domn. Domnia lui este o epocă de strălucire. A căutat totdeauna să depășească pe rivalul său din Muntenia, Matei Basarab. Era iubitor de glorie, de aceea contemporanii l-au privit ca pe un om trufaș. Se îmbrăca în chip strălucit, în vestimente aurite. Se considera ca un continuator al politicii grecești; din această pricină se socotea ca un împărat bizantin, căci prin grija și politica sa caută să cuprindă întreaga ortodoxie. Clădește biserica Trei Ierarhi împodobind-o cu un lux și o măreție aproape unică în Răsăritul Europei. Biserica, la intrare avea un turn, prevăzut — lucru rar pe atunci — cu un ceasor-

nic. In ceeace privește politica sa de domn român, știm că el dorea să cuprindă și celelalte două țări românești sub puterea sa (Muntenia și Ardealul).

Vasule Lupu face un important pas înainte în ceeace privește introducerea limbii române în biserică. Astfel afară de un scurt ordin al patriarhului de Constantinopol, tipărit în grecește, la Iași, celelalte scrieri sunt în limba română. Cărțile sale nu erau adresate numai Moldovenilor ci tuturor Românilor. Avea deci concepția unității culturalo-religioase a neamului nostru.

Spre a lucra culturalicește pentru Români, Vasile Lupu avea nevoie de o tipografie. In cele din urmă, căpătă acest lucru, iar tipografia începe să lucreze în chiliile încăpătoare dela Trei Ierarhi, Matei Basarab, din potrivă, ~~negăsind~~ un loc potrivit își mută instalația tipografică dela Câmpulung la Govora, de aci la Târgoviște, Mănăstirea Dealului. Vasile Lupu are localul necesar unei bune tipografii, anume chiliile dela Trei Ierarhi.

În treacăt vă spun că atunci când s'a pus problema restaurării bisericii Trei Ierarhi, potrivit concepției care exista, s'au dărâmat în parte zidurile vechii biserici și s'a clădit altă biserică nouă, pe bazele arhitecturale ale vechii ctitorii a lui Vasile Lupu. Astăzi ființează altă concepție, întrucât ceea ce a rămas este consolidat în așa fel încât totdeauna ai în față un monument care-ți vorbește prin trecutul său și prin valoarea sa istorică.

Potrivit primei concepții, s'a reclădit biserica Trei Ierarhi, iar ceea ce este mai trist, vechile chilii au fost desființate și din ele azi n'a mai rămas decât amintirea. În aceste chilii își așezase Vasile Lupu tipografia sa, care-i fusese donată de Petru Movilă.

La începutul domniei sale, Vasile Lupu nu era în bune relațiuni cu Petru Movilă; aceasta din pricina urei sale față de familia Movileștilor, care contrar vederilor sale, ducea o politică polono-filă spre deosebire de dînsul, întrucât era turco-fil. În cele din urmă se produce o apropiere, iar rezultatul este că Domnul Moldovei capătă tipografia de care simțea mare ne-

voe.

Prima carte tipărită în Moldova este Cazaniile¹⁾ din 1643 ale mitropolitului Varlaam. Ea este foarte frumos editată. Cuprinde numeroase ilustrații semnate de Ilia, autorul gravurilor în lemn. Nu știm numele acestuia, cunoaștem numai inițiala "T" și deasemenea știm că era ieromonah.

Cercetând ilustrațiile cartilor tiparite la Kiev, observăm că ele se datoresc aceluiași ieromonah. Vasile Lupu a luat pe Ilia la sine și i-a comandat gravuri pentru cărțile sale. Matei Basarab, fire modestă, se mărginește să primească gravuri dela Kiev. Vasile Lupu, ~~dorind să întreacă pe rivalul său, comandă special gravuri~~, ca să le imprime, apoi, pe cărțile sale. El nu a vrut, deci, să copieze gravurile dela Kiev, ci, potrivit firii sale ambițioase, comandă alte gravuri. Astfel remarcabilă este ilustrația care reprezintă pe Sf. Ioan cel Nou, îndărătul căruia se vede cetatea Sucevii.

In ceeace privește Cazaniile lui Varlaam pentru
1) "Cazanie" este un cuvânt rusesc, înseamnă "predică!"

filologi, reprezintă o foarte valoroasă carte din pricina faptului că limba este deosebit de frumoasă și bogată prin fel de fel de expresii și comparații. Varlaam, poate, ridicat din neam de răzeși, în adevăr, este bogat în imagini verbale.

Dar Cazaniile lui Varlaam nu sunt originale. Prelatul moldovean spune că traduce din rusește. Controlând acest lucru, ca să găsim modelul, constatăm că nicio carte rusească similară nu se potrivește cu traducerea lui Varlaam. Este posibil, atunci, că mitropolitul Moldovei să fi folosit un manuscris.

Varlaam face, totuși, unele comparațiuni în chip original, isbutind, astfel, să se depărteze, uneori, de original. Unele comparațiuni sunt chiar naive.

Iată ce spune printr-o comparație mitropolitul Varlaam: "Cum împărații învață pe voinici să-și ascuță armele, giuruește daruri și boerii... așa și Dumnezeu cu hucium chiamă pe creștini". Deci după cum exista o pregătire a războiului, purtand toată grija lui împărații, așa există și o pregătire a postului, iar Dumnezeu cheamă cu Fasc. 32

cu bucium la post pe toți creștinii.

O altă expresie a mitropolitului în privința moralei creștine: "Dai lui Dumnezeu un șalău¹⁾ și El îți dă 1000 de zloți".

Sunt și unele pasagii poetice, de pildă, arătând sosirea creștinismului, o compară cu sorirea primăverii după iarnă și zice: "Cum'u's iarna viscole și vînturi reci și vremi geroase....iară dacă vine primăvara cu caldul și seninul...așa și creștinismul".

Vorbind de acțiunea Sf.Duh, zice: "Cum-u-i apa cea de ploae, ce se pogoară di în nouri pre pămînt, în multe chipuri lucrează, pre cîmp și pre codri, în flori și în pomeți, de le crește și le înfrunzează, albeaște și le roșeaște, gălbenează și le mohorăște, unele verzi, altele albastre, savăi că este apa numai într'un fel, iară în multe feluri lucrează, îndulcește și amărăște...așa și Duhul Sfînt în multe chipuri lucrează." Comparația luată din natură arată că autorul o cunoștea și iubea.

1) o monedă foarte mică în ceea ce privește valoarea.

La Sfârșitul Cazanilor este trecută viața Sf. Ioan cel Nou dela Suceava, o traducere după textul slavonesc al lui Grigore Tamblac. Ni s'a păstrat și textul lui Tamblac și prin comparația textului slav cu traducerea românească, observăm că Varlaam căuta să modernizeze textul, înlocuind termenii neînțeleși cu alții curenți. Astfel spune Tamblac că pe la anul 1300 are loc uciderea Sft. Ioan cel Nou ucis la Cetatea Albă de către Perși (adică Tătari). Acestora le spunea astfel din pricina religiei lor asemănătoare cu a Perșilor. Tătarii încă nu primiseră mahomedanismul și se închinau la stele. Conducătorul Perșilor - adică al Tătarilor, era numit eparch. In traducerea sa, Varlaam dacă ar fi vorbit de Perși la Cetatea Albă, evident, nu ar fi fost înțeles și atunci ei în loc de Perși trece Turci, în loc de eparch, cadiu. Așa încât din acest exemplu, puteți conchide că Varlaam modernizează texte vechi și rigide, alcătuind astfel o operă de folos și inteligibilă.

A doua lucrare a lui Varlaam care l-a făcut cu -

noscut și dincolo de granițele țării, este "Răspuns la catehismul calvinesc". Din acest "Răspuns" nu mai avem azi niciun exemplar. Se gășise unul înainte de războiu. El odată cu tezaurul și cu celelalte lucruri ale Academiei și Arhivelor Statului, a fost expedit la Moscova. Dar, după ce s'a întors arhiva din Rusia, s'a constatat că această operă lipsește. Din fericire înainte de a fi expedit în Rusia, Ion Bianu s'a apucat de a fotografia cartea pagină cu pagină. Astfel din aceste fotografii putem cunoaște cea de a doua operă a lui Varlaam.

În prefața adresată creștinilor din Ardeal, spune: "Credincioșii, pravoslavnicii și adevărați fii ai svin-tei noastre biserici apostolești, iubiți creștini și cu noi de un niam Român pretutindenea ce se află în părțile Ardealului¹⁾".

În Ardeal erau principii unguri de religie calvină. Unul din ei Gheorghe Racotzi I a căutat să introducă printre Români calvinismul. Pentru aceasta lă

1) Cazania lui Varlaam are "cuvânt împreună către toată seminția română".

1640 tipărește la Bălgrad (Alba Iulia) un catehism calvinesc. După câțeva vreme mergând mitropolitul Moldov Varlaam în vizită la prietenul său din Muntenia, Udriște Năsturel găsește în biblioteca lui catehismul calvinesc. Aflându-l plin de otravă se hotărăște să-l combată. Astfel convoacă un sobor din prelații din Muntenia și Moldova, ca toți aceștia să delibereze în privința răspunsului ce trebuia dat catehismului calvinesc. Deci răspunsul e dat de soborul celor două țări românești.

Cartea este împărțită în trei, după împărțirea operii lui Petru Movilă "Mărturisirea Ortodoxă". Astfel cele trei împărțiri sunt: credința, dragostea și nădejdea. Cartea lui Petru Movilă încă nu apăruse de sub tipar, totuși Varlaam a cunoscut-o în manuscris, când autorul ei vine la Sinodul din Iași. Deci Varlaam cunoscând manuscrisul operii "Mărturisirea Ortodoxă", ia de aci împărțirea în trei capitole și o trece în "Răspuns la catehismul calvinesc."

Există și ul contra-răspuns al calvinilor. El nu se ridică la înălțimea morală a cărții lui Varlaam. Acesta are un ton deosebit de-al calvinilor, care își bat joc în chip vulgar de mitropolit.

Observăm deci cum mitropolitul Moldovei polemizează cu cei de altă credință, cu calvinii. Opera aceasta de polemică a lui Varlaam este o influență a școalei dela Kiev, care știm că polemiza în chip aprins cu catolicii. Astfel opera "Litos" este o polemică împotriva catolicilor.

Iată câteva exemple din polemica lui Varlaam ! În privința faptului că dogma calvină nu permite creștinilor să ajungă la adevăratul înțeles al Sfintei Scripturi, iată ce spune: "numai cu acest cuvânt strică toată scriptura sfântă și toate poruncele lui Dumnezeu le pune sub picioare... acesta cuvânt nicăiri în sfânta scriptură nu l-au aflat, ce numai din capul său l-au pus".

Câteodată Varlaam reușește să fie ironic. Știți că protestanții nu țin post. Răspunzând aci protestanți-

lor, zice: "acesta ne-au plăcea și nouă, fără de nicio osteneală, fără de niciun chip să aflăm pre Domnul Hristos împăcătoriu".

Atunci când se supăra mai rău pe calvini și pe luterani afirma: "ce cu adevărat zic aicia, calvinii și liuteranii o biserică nice sfântă, nici sabornică, nici apostolească, că așa iaste besereca lor, nicio sfinție n'are, nici preuție, nici are ceale șapte тайне, nici sabornică, că nu-i dela toată lumea, nici toate limbile adupată, nici apostolească, că nu-i dela apostoli, ce-i de curând, ca de deunăzi, de o sută de ani de-ar hi". Deci biserica luterană nu se poate bucura de vechime, dar continuă "care lucruri zicem că nice păgînii Turci i Tătarii încă n'au aceste învățăături întunecate și de Dumnezeu urâte. Calvinii și luteranii nu sunt următorii evangheliei, ci vrăjmași ai ei".

Interesantă e partea aceea, în care vorbește de cultul sfinților, respins de reformă și de calvini. Mitropolitul Varlaam arată care e folosul acestui cult.

El socotește pe sfinți ca pe niște frați ai noștri mai mari, cari intervin pe lângă Dumnezeu "cînd s'ar voro-vi doi frați, eu voi hi acasă la plug, iar tu te du la curtea împărătească de slugeaște, ce veri agonisi tu cu slujba și eu cu plugul vom împărți întocmai amândoi. Așa și noi aceasta voroavă avem cu sfinții, aceea mai mult au lucrat cu slujba la marele împărat decât noi la plug, iara partea într'un chip merge". Deci sfinții intervin pentru noi, care ne bucurăm de opera lor..

Acestea sunt cele două scrieri ale lui Varlaam. Mitropolitul se ridică împotriva reformei calvine. Opera sa este redată într'un chip atrăgător popular. Limba este frumoasă iar imaginile vădesc un artist, care pentru opera sa înțelege să-și pună la contribuție nu numai intelectul ci și sufletul.

Ca și Matei Basarab, Vasile Lupu nu s'a mulțumit numai cu cărți bisericești, ci a căutat să tipărească și o pravilă de legi. Această pravilă trebuie tradusă din grecești. Ori pentru o asemenea pravilă nu mai era bun mitropolitul Varlaam, ci un helenist. Traducătorul

este scriitorul Eustratie Logofătul. Acesta după cum arată numele fusese al III-lea logofăt pe vremea lui Moise Movilă (1630-1631). În timpul lui Vasile Lupu Eustratie nu mai deține această dregătorie. Se știe că el a scris o cronică în românește care nu ni s'a păstrat. În privința pravilei, Vasile Lupu tipărește nu mai o parte. Traducerea se face din legiuirea bizantină; nu din cea a lui Iustinian, ci din cea a împăratului Vasile, numită după numele său "Vasilicalele".

S'a păstrat manuscrisul traducerii lui Eustratie Logofătul. El zice că traduce din Ioan Zonaras, care scrisese în vechea greacă, adică în „e linească, limba cea mai subțire și mai ascuțită”, pe care el n'o înțelegea. Din greaca veche s'a tradus în neo-greacă și acest text îl folosește Eustratie, căci îl traduce, uneori imperfect, dând dovadă astfel că nu cunoștea bine limba grecească. Deci scriitorul nostru nu traduce direct pe Zonaras care scrie în vechea greacă, ci traducerea sa o face după un text neo-grec al operii lui Zonaras.

Unii istorici de azi admit că prima traducere a

operei lui Herodot, a fost făcută de Eustratie Logofătul (Manuscris neiscălit din sec. XVII

editat de N.Iorga). Am arătat, deci, că acesta nu cunoștea greaca veche, deci el nu poate fi traducătorul operii lui Herodot scrisă și păstrată până atunci în limba veche greacă.

Profesorii Peretz și Longinescu studiind manuscrisul lui Eustratie Logofătul, au constatat pe lângă o influență a Vasilicalelor și o înrâurire din opera juristului italian Prosper Farinacci, care scrie în latinește, iar după aceea opera sa este tradusă în grecește.

La sfârșitul manuscrisului lui Eustratie Logofătul, găsim însemnarea că la 1632 "a fost hirotonisit mitropolit al Moldovei Kir Varlaam". Această însemnare a făcut pe unii istorici de azi să afirme că traducerea pravilelor în românește după nomocanonul bizantin și Farinacci s'a făcut în anul 1632. Noi însă știm că Eustratie scrie din porunca lui Vasile Iupu după anul 1634, când începe acesta să domnească, însemnarea nu poate constitui o dovadă a datei traducerii.

Aminteam că Eustratie Logofătul pomeneste în lucrarea sa pe Ioan Zonaras. Acesta la Bizantini (sec. XII) ocupa funcțiunea militară de "drungarios". Neștiința înseamnă aceasta, Eustratie traduce prin "drucar", ceea ce zice el, înseamnă în limba polonă "tipăritor de cărți, adică tipograf". Observați anahronismul. În sec. XII Ioan Zonăaras este tipograf, când încă nu se descoperise tipografia.

Acestea ar fi de spus în privința scrierilor făcute din ordinul lui Vasile Lupu. Domnul însă nu se mulțumește cu acest lucru. Intemeiază o școală, iar țara sa avea să devină un centru cultural.

---000---

Influența lui Petru Movilă în Moldova
(continuare)

Prelegerea XXXIV de
Miercuri 1 Aprilie

Colegiul lui Vasile Lupul și sinodul dela Iași.

În lecțiunea de azi vom termina cu influența lui Petru Movilă în Moldova. Am arătat că această operă a lui Movilă la Kiev a avut de rezultat introducerea unei tipografii în Muntenia și Moldova. Astfel prin tipărirea cărților în cele două principate se face un pas înainte în ceea ce privește introducerea limbii române în biserică. Deasemenea opera mitropolitului Varlaam s'a făcut prin ajutorul și influența lui Petru Movilă. Predicele sale, răspunsul la catehism calvinesc, cazaniile sunt inspirate din însăși opera lui Petru Movilă.

Toate acestea reprezintă influența școalei dela Kiev. Ea s'a exercitat paralel în cele două principate cu aceleași rezultate. Astfel ca o consecință a

Înrâuririi venite dela Kiev observăm activitatea lui Udriște Năsturel în Muntenia și a mitropolitului Varlaam în Moldova. Totuși, între Muntenia și Moldova e o deosebire. Vasile Lupu era mai trufaș, mai ambițios. Pentru tipografia sa, spre deosebire de Matei Basarab, face un local special. Vrând să ilustreze mai artistic și mai cu gust tipăriturile sale, comandă gravuri speciale meșterului ieromonah Ilia. Pe lângă aceste lucruri, Vasile Lupu întemeiază un colegiu, după bazele și normele care se fixaseră colegiului dela Kiev.

Faptul acesta pentru istoria țării noastre e deosebit de important.

Cu trecutul învățământului nostru s'au ocupat V. A. Ureche și N. Iorga. Primul scrie "Istoria școalelor" iar secundul "Istoria învățământului românesc". Ambele studii sunt incomplete, căci în această direcțiune se mai pot aduce serioase și importante contribuțiuni.

În ceea ce privește colegiul întemeiat de Vasile Lupu, putem spune de fapt că începutul învățământului superior datează din sec. XVII când Domnului Moldovei se lasă influențat în ceea ce privește școala sa, și,

ceva mai mult, ajutat de Petru Movilă.

Înainte de întemeierea colegiului din Iași de Vasile Lupu știm că în secolul anterior un lucru asemănător a încercat să facă Despot-Vodă la Cotnari. Acesta dorea să introducă în Moldova cultura superioară a Occidentului prin intermediul unor profesori streini, protestanți din Germania. Dar școala dela Cotnari nu a avut nicio urmare. Nu se știe precis dacă ea s'a deschis vreodată. Școala lui Vasile Lupu din potrivă are urmări.

Între Universitatea de azi dela Iași și colegiul lui Vasile Lupu (1640) este o perfectă continuitate, cu anume schimbări în răstimpul veacurilor. În locul profesorilor aduși dela Kiev, vin în țara Moldovei în aceeași calitate profesori greci care schimbă oarecum caracterul școalei noastre superioare. În asemenea condițiuni, având profesori greci și învățământ grecesc, situația durează până la sfârșitul epocii Fanariotoilor, când școala este continuată în românești de Gh. Asachi. Această școală se ridică la un rang mai înalt sub Mihail Sturdza care o intitulează "Academia Mihăi-

leană". În cele din urmă prin o nouă transformare s'a ajuns la Universitatea de azi.

~~Prin urmare observați în lungul veacurilor o perfectă continuitate.~~ Școalei superioare a lui Vasile Lupu i s'au adus diferite schimbări de nume și de formă, fără a i se putea știrbi din importanța ei de cea mai înaltă instituție culturală a Moldovei.

Avem puține date asupra modului de înființarea colegiului dela Iași, așezat în chiliile spațioase ale bisericii Trei Ierarhi. Într'o scrisoare din 7 Aprilie 1640 adresată Țarului iată ce spune Petru Movilă: "Vasile Lupu, Domnul Moldovei, cunoaște recompensa divină, care vine prin întemeierea școlilor cu profesori evlavioși și a văzut folosul pecare-l trag în Polonia fiii de boeri. El a rugat în mai multe rânduri prin scrisori pe mitropolitul dela Kiev să-i trimeată călugări instruiți și profesori învățați și cererea i-a fost împlinită".

Țarul Rusiei dorea și dînsul să întemeieze școale Petru Movilă în scrisoarea sa dă ca exemplu pe Vasile Lupu care prin scrisori i-a cerut profesori.

Dar în ce an s'a înființat colegiul dela Iași ?

Intrucât știm că Minăstirea Trei Ierarhi , în ale
cărei chilii era așezat colegiul, s'a înființat în
1639, iar scrisoarea amintită are data 1640, reiese că
colegiul s'a înființat sau la sfîrșitul anului 1639
sau la începutul lui 1640.

Asupra stării colegiului dela Iași în 1744 avem o
foarte interesantă descriere a unui iezuit (vezi un ar-
ticol semnat de Călinescu în "Diplomatarium Italicum I)
E un raport asupra stării culturale din Moldova din a-
cea vreme. Vorbind despre Iași zice: "aci sunt multe
școli ale Românilor și ale Armenilor, în cari însă nu
se învață altă înțelepciune, decât scrisul și cititul¹⁾
Văzând principele Moldovei folosul pe care-l aduc școa-
lele în îndemnul societății noastre (a iezuiților), și-a
hotărît ca să aducă în Moldova învățători literați ca
sa poata tinerimea moldovenească să fie instruită în
litere și moravuri, deopotrivă cu tinerimea catolică.
Și ca să ajungă la scopul său, a chemat la sine dela
Kiev patru tineri magistrii de filosofie, care au stu-
diat de școli primare, ce erau în ființă mai
alt pe lângă biserici.

diat ei însuși în școalele noastre din Polonia. Acestora principele i-a încredințat școala sa spunând că va acorda cheltueli și mai mari dacă va fi un rezultat și mai bun. Unii predau gramatica, alții sintaxa (latina) alții poetica, și se încearcă și lucruri mai înalte".

Tot în Iași mai se găsea și un polon, secretar al lui Vasile Lupu, ce se numea Kotnarski. El, fiind în relațiuni cu ieuziții, arată unuia dintre aceștia localul școalei, zicând: „Iată ce mare clădire a ridicat principele nostru ca să poată tinerimea moldovenească, începând dela cele mai de jos să treacă prin toate clasele școalei". Școala era deci monumentală. Știm doar că se găsea la Trei Ierarhi.

În ce limbă se făcea educația în colegiul lui Vasile Lupu ? Trebuie să spun că în afară de lucrurile elementare care se predau în limba națională în secolul XVI, XVII, etc., predomină ideea că limbile așa zise vulgare nu sunt potrivite pentru învățământ. Este sigur deci, că și la noi învățământul nu a fost în românește, iar cunoștințele se călătau prin intermediul

unei limbi clasice, care putea fi greacă, slavă sau latină.

Care din acestea, la noi, se folosea ca limbă de predare ? Cred că limba latină; aceasta din pricină - că învățământul venea dela Kiev unde se predă tot în latinește. Amintiți-vă că acel iezuit, în raportul său arăta cum colegiul lui Vasile Lupu era imitat după tipul colegiului iezuit. Deci, în această privință nu mai încapă discuție.

Se cunoaște numele aceluia care a fost în fruntea școalei de la Iași. El se numea Sofronie Pociacki, de origină rutean. Știm cariera lui înainte de a veni la Iași. La Kiev este profesor. În 1633, la Kiev, apare o mică broșură scrisă de elevii colegiului lui Petru Movilă. În fruntea acestei broșuri este o prefață scrisă de profesorul elevilor Pociacki. El scrie versuri latinești de laudă la adresa mitropolitului Movilă. Urmează apoi versuri de același caracter scrise în limba latină și polonă de elevi. Sofronie Pociacki, în cele din urmă ajunge rectorul Academiei lui Petru Movilă. Așa încât, când Movilă dăruiește lui Vasile Lupu

organizația colegiului său, trimite pentru împlinirea acestui fapt tot ce avea mai bun , pe însuși rectorul colegiului dela Kiev și alți trei, după cum vorbește raportul amintit al iezuitului.

Nu știm ce a făcut la noi acest Pociacki. Ca unul ce cunoștea limba greacă întreține corespondența cu Teofil Coridaleu. Acesta era un prieten și sprijinitor al patriarhului Kiril Lucaris, care a fost acuzat că a căzut în erezia calvină. Corespondența tratează tocmai această parte delicată. Coridaleu spune că Lucaria nu a îmbrățișat calvinismul. Tot Pociacki scrie și frăției din Liow cerând litere grecești pentru tipografia din Iași.

Cam atât știm noi despre școala lui Vasile Lupu. Putem spune că oricât de importantă a fost școala superioară întemeiată de Vasile Lupu, influența, pe care a putut s'o aibe nu a fost prea mare, căci viața acestui colegiu a fost scurtă.

Grecii aveau o școala superioară, Academia din Constantinopol. Ea se bucura de mare trecere la toate popoarele ortodoxe. Totuși a existat o rivalitate în-

tre călugări greci cu cultura răsăriteană și cei cu cultură occidentală, ce se instruiseră în bună parte tocmai la Academia din Constantinopol. Am arătat iarăși, că un asemenea conflict izbucnește și la Moscova sub Petru cel Mare. Cam același lucru s'a petrecut și la noi. La curtea lui Vasile Lupu erau greci care vedeau cu ochi răi cum se ridică învățământul occidental. Ei socoteau că limba latină aparține bisericii catolice și de aci toată pornirea lor ostilă. Au cerut chiar ca ei să fie profesori în locul călugărilor dela Kiev. Când s'a făcut această schimbare de profesori nu putem preciza. Cred că în niciun caz până la 1646, când moare Petru Movilă, întrucât Vasile Lupu nu putea ofensa pe mitropolitul Kievului trimițându-i îndărăt pe rectorul Hiciacki și pe ceilalți profesori. Dar, după 1646 (deci după 6-7 ani dela înființarea colegiului) s'a produs schimbarea iar în fruntea școalei superioare din Iași trec profesorii greci. Despre acest fapt avem un document dat de Gheorghe Ștefan, succesorul lui Vasile Lupu la tron. In acest hrisov, spune noul voevod, că vreă să renoveze școala dela Iași, care a ajuns la decadentă din

pricina profesorilor care au venit aci. "La început vin profesori dela Kiev. Pe aceştia Vasile i-a alungat şi a adus profesori greci care nu au fost de nicio treabă. Gheorghe Ştefan se hotărăşte ca deocamdată să renoveze şcoala. Ce face dânsul cu profesorii greci nu ştim. Ca să aducă alţi profesori dela Kiev, de acest lucru nu poate fi vorba, întrucât întreaga Ucraină era înfierbîntată de revolta Cazacilor.

Hrisovul acesta ne relevă lupta dintre curenţii apusean şi răsăritean. Gheorghe Ştefan socotea că Grecii nu erau buni, spre deosebire de Vasile Lupu, care-i pune în fruntea şcoalei sale.

Trecem acum la Sinodul dela Iaşi. Spuneam că patriarhul Kiril Lucaris publicase un catehism grecesc al bisericii ortodoxe, care, însă, cuprindea unele puncte de dogmă împrumutate dela calvini. Impotriva patriarhului şi operii sale s'au ridicat ierarhii din Rusia şi părţile rutene. Atunci Petru Movilă scrie "Mărturisirea Ortodoxă", tot sub forma de catehism. Dar, pentru ca această mărturisire să fie aprobată măcar de patriarhia din Constantinopol, Petru Movilă hotărăşte ca delegaţii săi şi ai patriarhului să aibe o întâlnire undeva spre a discuta şi aproba eventual noua operă a mitropolitului Kievului, care fixa definitiv şi separat

dogma ortodoxă de cea calvină.

Vasile Lupu, Domnul Moldovei, care era un protector al bisericii ortodoxe, întrucât sprijinea cu bani patriarhia din Constantinopol, propune ca întâlnirea sub forma de sinod să se țină la Iași. Ideea este acceptată și astfel la Iași vin doi reprezentanți de-ai lui Petru Movilă - Ōzenovici și Cononovici și din partea patriarhiei participa alți doi delegați: mitropolitul Nikifor dela Niceea și Meletie Sirigul, tânăr de mare talent. Acesta din urmă fusese la școala dela Târgoviște. Aci este întâlnit de Arsenie Suhanov cu care discută chestiuni de ordin religios. Meletie Sirigul era influențat de catolicism și putea fi considerat ca cel mai mare adversar al lui Kiril Lucaris, întrucât îl acuza că s'a depărtat de credință.

Despre discuțiile care au avut loc în sinodul dela Iași, avem raportul doctorului levantin Scogardi. El nu a luat parte la Sinod, dar, otuși, informându-se asupra desbaterilor, raportează papei cele aflate (v. Hurmuzaki IV, partea I, pag.668). Spune astfel că au avut loc discuții aprige. Meletie Sirigul a propus să se condamne opera și persoana lui Kiril Luca-

ris. Delegații lui Petru Movilă spun că au informații că nu Kiril Lucaris simpatiza cu calvinii, lăsându-se chiar influențat de dogma acestora, ci că pastorul protestant al ambasadei Olandei din Constantinopol scrie catechismul atribuit lui Iucaris. De aci discuția se încinge din ce în ce, și nu s'ar fi ajuns la o înțelegere dacă nu interveneau ca arbitrii mitropolitul Varlaam și Vasile Lupu. Aceștia cer delegaților să se împace și să nu fie blestemată amintirea lui Kiril Lucaris. Astfel acesta deși acuzat de lepădarea de credință nu a fost afurisit. Apoi s'a admis condamnarea catehismului iar, în al treilea rând, s'au făcut unele reamăneri lucrării lui Petru Movilă "Mărturisirea Ortodoxă". Această scriere în forma ei originală era în limba latină, iar Meletie Sirigul o traduce în grecește.

Deci opera lui Petru Movilă nu a fost primită tale-quale de Sinod ci modificată.

După aceasta Sinodul dela Iași își încheie lucrările iar delegații părăsesc Moldova afară de Meletie Sirigul, care rămâne la Vasile Lupu. Este probabil că

el ar fi determinat pe Domnul Moldovei să pună în locul profesorilor dela Kiev profesori greci. Știm că presupusul autor al acestei schimbări era chiar profesor, întrucât în această calitate l-am întâlnit la Târgoviște.

Această modificare oglinește un fapt de mare importanță. În Răsăritul Europei era o mare luptă culturală între curentul grecesc oriental și cel apusean. Ierarhii greci pun stăpânire pe biserica Bulgarilor și Sârbilor și încep să pătrundă și la noi. Astfel un grec din Cipru este mitropolit sub Radu Mihnea și episcop sub Mihailu Viteazul. Dositei al Ierusalimului când a văzut că Românii tipăresc la Iași scrieri în limba lor, murea de necaz și nu s'a liniștit până nu a văzut așezată în acelaș oraș o tipografie grecească. Aceeași luptă se dă în ceea ce privește școala.

În unele țări - Rusia, de exemplu - birue curentul apusean. În principatele noastre curentul grecesc iese învingător și trăește astfel până la 1821. Curentul apusean ne-ar fi pus în contact cu Apusul civilizat. Curentul grecesc ne conduce către vechea limbă

grecească și către cultura clasică.

Cu aceasta am terminat cu influența lui Petru Movilă.

---ooo---

MITROPOLITUL DOȘOFTEI.

Prelegerea XXXV-a de
Miercuri 22 IV. 1936.

Am terminat cu studiul influenței lui Petru Movilă în țările noastre. Ea face parte din istoria literaturii religioase a veacului al XVII-lea, când, asupra Românilor, se exercită și în acest domeniu, influența polonă și rusă.

Una din figurile interesante ale veacului XVII, în epoca de după Vasile Lupu, este mitropolitul Doșoftei, care, pentru istoricii literari, apare ca un personaj pe cât de interesant pe atât de curios. Acest prelat ardea de focul de a ști cât mai multe lucruri și de a spune și celorlalți tot ceea ce știa. Deși Doșoftei lucrează pe tărîmul culturii religioase, unde

manifestarea individuală era îngrădită de condițiuni care excludeau contribuția originală a fiecăruia, totuși, fără a se teme de erezie, reușește să producă opere libere de orice prejudecată și de orice îngrădire. ~~Teama de erezie oprea pe scriitorii religioși să se manifeste în chip liber. Dosoftei, dinpotrivă reușește să ne apară o personalitate, iar scrierile sale religioase sunt un isvor de cunoștințe istorice, geografice etnografice. Cărțile sale au o mulțime de note marginale și de observații în subsol, tot felul de explicări: religioase, istorice, de o nesățioasă curiozitate.~~

Mitropolitul Dosoftei mai e interesant și din alt punct de vedere. În literatura istorică am putut observa o adâncă influență polonă. În ceea ce privește literatura religioasă, acest lucru se observă mai puțin din pricina religiei catolice a Polonilor. Fapt interesant este că Dosoftei se lasă influențat de Poloni, fără a intra în conflict cu dogma ortodoxă, teamă care îndepărta pe mulți de contactul cu cultura catolică a Poloniei.

Alături, însă, de influența polonă erau în țările noastre și o influență grecească. Astfel în Principate veneau călugări greci. Intre influența polonă și grecească era o mare rivalitate. V'aduceți aminte de epoca lui Vasile Lupu. Acest voevod întemeiază un colegiu la Iași după modelul iezuit din Polonia, dat de Petru Movilă. Se întâmplă că, Grecii după oarecari manevre isbutesc să scuture școala aceea superioară de aspectul ei occidental și să-i dea în loc un aspect oriental, de învățătură grecească.

Moldova sub Vasile Lupu era o zonă, unde influența polona și grecească își disputau supremația.

Personalitățile culturale ale epocii se amestec în acest conflict. Astfel cronicarii M.Costin, N.Costin, întrucât studiaseră în Polonia și erau copleșiți de cultura acestei țări, urăsc pe Greci. Nicolae Costin, ceva mai mult, constată că boerimea moldoveană a decăzut din pricina acelorăși Greci.

Ei bine, în opera lui Dosoftei găsim o rară sinteză între influența occidentală din Polonia și cea grecească. El caută să le concilieze pe amândouă și să

dea o activitate literară armonioasă. Acestea sunt motive cari mă fac să cred că personalitatea acestui ierarh trebuie scoasă din rândul scriitorilor religioși obișnuiți. Totodată este și un îndemn care ne face să-l studiem cu amănunțime.

O monografie satisfăcătoare, care să trateze viața și opera lui Dosoftei, nu avem. Sunt însă mici scrieri incomplete și nepuse la punct cu ultimele cercetări. Astfel cea mai veche cercetare asupra operii lui Dosoftei se datorește lui Dinulescu, care la Cernăuți, în 1886, scrie: "Viața și opera lui Dosoftei".

Există, apoi, o lucrare în limba rusă, a D-lui Ștefan Ciobanu, apărută la Kiev în 1915: "Dosoftei și lucrările sale". E tradusă în limba română de Dl. Berechet. Tot Ciobanu a publicat: "Contribuții la originea și moartea lui Dosoftei" (1920 - discurs de recepție la Academie).

Iarăși în istoriile literare ale lui N. Iorga și S. Pușcariu se găsesc informații privitoare la mitropolitul nostru.

Dosoftei și-a tipărit lucrările în timpul vieții sale. Cine vrea să le cunoască se va adresa Bibliografiei vechi românești a lui I. Bianu și Hodoș. În 1887, Bianu reeditează Psaltirea în versuri a mitropolitului. El găsiind manuscrisul (1671), îl publică alături de textul tipărit la 1673. Prin urmare sunt două versiuni ale aceleiași scrieri: manuscrisul și textul tipărit cu modificări la 1673. Bianu în introducerea lucrării: "Psaltirea în versuri" caută să arate modelele de care s'a folosit Dosoftei precum și influențele care se observă la acesta.

Să vedem acum ce putem spune despre viața mitropolitului, spre a ne putea explica opera și înrâuririle ce spăș asupra lui. Când am studiat pe Miron Costin, Dimitrie Cantemir, etc., am pornit dela acele elemente care formează biografia și am reușit să ne explicăm opera, care este produsul a o serie de factori externi. Miron Costin studiază în Polonia. Fără a ști acest amănunt precum și că el era atașat Movileștilor, cronica influențată de Piasecki, ne-ar părea de neînțeles. La fel stau lucrurile cu Cantemir. În ceea ce

privește pe Dosoftei, este mai greu acest lucru. În opera acestui prelat e vorba de o sinteză a influențelor grecești și polone. Lucrul se explică prin originea familiei sale, care de altfel e foarte mult discutată. El nu se iscălea cu numele de familie. Apare însă în pomelnicul unei familii din Polonia, la Lwow, anume Papară și se vede că era înrudit cu familia aceasta. Într-o scrisoare adresată țarului, mitropolitul nostru cere să se ia sub protecția sa ruda lui, Kiriac Papară. Deci, avem un al doilea document care arată înrudirea lui Dosoftei cu familia dela Lwow.

Familia Papară era originară din Epir, regiune locuită de foarte mulți Greci și Aromâni. Este tot așa de probabil că ea să fie grecească sau aromână. Fapt este că mai târziu, trecând prin țara noastră, emigrează în Polonia. Reprezentanții acestei familii capătă cu timpul diferite privilegii, devin chiar nobili, iar ei se desnaționalizează complet. În o astfel de stare trăesc și azi urmașii vechii familii la Lwów (Polonia). Profesiunea de predilecție a familiei

Papară era negustoria. Din o astfel de familie făcea parte și mitropolitul Dosoftei.

In arhivele din Liow (Lwow sau Lemberg), s'a păstrat un document dela Ștefăniță-Vodă, din 1521 și are toată garanția că este un falsificat. Aci se arată că familia Papară este din vechea Romă, iar după aceea s'a stabilit la Ianina în Epir și de aci a venit în satul Miculești (Jud. Vaslui). Documentul este dat lui Ghoerghe Papară al cărui strămoși au venit călare în Moldova. Ca Ștefăniță Vodă să spună astfel într'un document e puțin probabil. Este, însă, posibil să se fi păstrat tradiția că familia a venit din Ianina, capitala Epirului.

Dintr'un patriotism rău înțeles s'a căutat să i se atribuie lui Dosoftei o origine românească. Dovada lipsește. Dl. Gazdaru în "Arhiva" din Iași caută să dovedească că mitropolitul scrie cu aromânisme, ceea ce ar trăda origina sa. Concluziile însă nu sunt sigure. Aromânismele, în realitate, sunt grecisme, căci mitropolitul cunoștea această limbă.

Este foarte greu de știut unde și-a făcut educația. Știa bine grecește, latinește, slavonește și limba polonă. Unde învață el ? Nu știm nimic. Cea mai veche știre despre Dosoftei e din 1624 când este egumen la M-rea Probata. Totuși o ipoteză putem emite. Spuneam că mitropolitul era rudă cu Kiriac Papară, conducătorul frăției ortodoxe din Liow, care sub epitropia sa avea și o școală. Faptul că o rudă a sa conducea o școală, e posibil ca și Dosoftei să fi studiat la ea.

La anul 1624 Dosoftei este egumen la M-rea Probata (Jud. Baia), iar în 1658 apare ca episcop de Huși, pentruca un an mai târziu în aceeași calitate să treacă la Roman. Era foarte apreciat de Dabița-Vodă cu care deseori sta la masă.

În sfârșit, la 1671 Dosoftei ~~e făcut mitropolit~~ și funcționează cu oarecare întreruperi 15 ani, până la 1686.

Dintre legăturile mitropolitului se pare că cea mai rodnică este cu cronicarul Miron Costin. Aceasta se vede din următorul fapt: la sfârșitul Psaltirei sunt versuri ale cronicarului în cinstea mitropolitului. Din

aceasta putem deduce că Dosoftei se interesa, întrucât îl știm foarte curios, de istorie.

Imprejurările în care mitropolitul părăsește țara și demnitatea sa sunt cunoscute. Astfel în anul 1686 năvălește în Moldova regele polon Sobieski. Acestuia îi rezistă câțeva vreme Cetatea Neamțului apărată de 19 plăeși. Atunci de teama unui războiu cu Turcii, regele Poloniei părăsește Moldova luând cu sine și pe ~~Dosoftei~~. Acesta la rândul-i, ia odăjdiiile, manuscrisele, cărțile mitropoliei și moaștele Sft. Ioan cel Nou. Când am vorbit de "Viața lui Constantin Cantemir", arătam cum descrie Dimitrie Cantemir părăsirea Moldovei de Dosoftei. Anume socote Dimitrie, că mitropolitul a fost luat cu forța de Sobieski.

Această afirmație nu e exactă. Sunt alte știri care ne arăt că mitropolitul a plecat liber și nesilit de nimeni. Dovezi sunt multe. Insuși Constantin Cantemir trimete scrisori lui Dosoftei să se întoarcă în țară. Văzând, însă, că acesta refuză, Domnul cere patriarhiei din Constantinopol să-l afurisească, ceea ce

aceasta împlinește imediat. Mai târziu, după moartea mitropolitului, Constantin Brâncoveanu cere patriarhiei să ridice afurisirea mitropolitului. Rezultă deci că Dosoftei a plecat de bună voe. Altfel de pleca forțat, nu avea să fie blestemat pentru părăsirea scaunului său. Nu are nicio explicație pentru noi ca Dosoftei să se lase dus în chip silit în Polonia. Cred că motivul ce l-a îndemnat să plece din Moldova este de ordin politic. Mitropolitul credea că Polonia va fi țara care ne va mântui de păgâni. Când a văzut că Sobieski nu poate să realizeze planul său, pleacă cu regele Poloniei, căruia la venirea în Iași îi urase singur bun sosît, întrucât Domnul plecase spre Sudul țării, spre a fi, astfel, mai aproape de Turci. Știm că Domnul Constantin Cantemir ducea o politică turcofilă.

In Polonia Dosoftei mai trăește 7 ani și moare la 1693 la Zolkiew, unde este și înmormântat.

Trecem acum la cercetarea operelor. Prima lucrare mai însemnată este Psaltirea în versuri. Lucrarea aceasta est întâia versificație mai întinsă în limba

română. Incercări scurte de versificație românească s'au făcut și cu puțin înaintea scrierii lui Dosoftei. Deasemenea se obișnuia ca în fruntea fiecărei tipărituri, după stema țării, să se insereze câteva versuri explicative ale acelei steme. Dar, o versificație mai întinsă și cu pretenție mai mare de prosodie nu avem până la Dosoftei. Deci aci mitropolitul este un deschizător de cale.

Avem astăzi două versiuni ale Psaltirei în versuri: textul manuscris și cel tipărit. Ca mitropolit Dosoftei la 1671 dedică scrierea sa în versuri lui Gheorghe Duca, spunându-ne aceasta în prefața manuscrisului. Se întâmplă ca în țara Moldovei, întrucât literile tipografiei din Iași se uzaseră fiind din lemn, să nu se poată tipărit Psaltirea în versuri în acelaș an.

S'a păstrat o scrisoare dela Gheorghe Duca către frăția ortodoxă din Liow, în care se vede că acest Domn voia să comande acolo tipărirea Psaltirii în 300 exemplare și a Cazaniei în 200. Psaltirea aparține probabil lui Dosoftei. Nu se știe însă de ce comanda

nu s'a executat și atunci s'a adresat tipografiei dela M-reă Uniew, în Galiția. La această mănăstire ruteană era încă din 1646 o tipografie condusă de Simeon Stadnicki, căruia Dosoftei îi spune "Simion tiparnicul". Astfel nefiind în țară o tipografie, apare tipărită la Uniew, în Polonia Psaltirea în versuri, care ~~ca formă se deosebește de manuscrisul din 1671.~~

De unde a venit ideea ca Dosoftei să scrie în versuri ? Bianu ne arată acest lucru. E vorba de un poet care trăiește în veacul al XVI-lea în Polonia. El se numea Ioan Kochanowski. Face traducerea Psaltirei în limba polonă și anume în versuri. Opera a fost foarte bine primită, iar până la epoca lui Dosoftei se ajunge la a XV-a ediție. Kochanowski a fost unul din cei mai de seamă scriitori ai Poloniei. Ca un cunoscător al culturii clasice imită pe Horatius, care avea o versificație diferită și grea. Dosoftei încercând să facă traducerea în românește, nu reușește să imite versificația savantă, ci recurge la formele cele mai simple. Se observă o influență a versului polon. ~~Limbii române~~ îi convine un vers mai scurt, săltăreț. Mitropolitul

Dosoftei nesesizînd aceasta, adoptă o versificație mai lungă, greoaie și improprie spiritului nostru (versul de 13 silabe și rima de 2 silabe).

Mai adaog un lucru care demonstrează influența lui Kochanowski asupra lui Dosoftei. Astfel scriitorul polon în prefața Psaltirei sale zice: „Ție prietenul meu îți dedic această lucrare a mea, care e cea mai de valoare din lucrările mele ce și cel dintâi snop din recolta noastră”. Aceeași expresie se regăsește și la Dosoftei, numai că prietenul la versiunea manuscris este Gheorghe Duca Vodă, iar în versiunea tipărită, Ștefan Petriceico care domnea pe vremea când se tipărea la Uniew Psaltirea.

O altă influență exercitată asupra lui Dosoftei vine poate dela grecul Palamede, autorul unei poeme despre Mihai Viteazul și a unei Psaltiri în limba neogreacă.

Să vedem care este valoarea scrierii mitropolitului nostru. Dosoftei imită versul polon. Putem constata conștiinciozitatea scriitorului. Avem textul manuscris care e făcut și dedicat lui Gh.Duca și textul ti-

părit peste trei ani sub Petriceico-Vodă. Intre aceste două versiuni este o diferență. Scriitorul până să ajungă să-și tipărească lucrarea, revede fiecare vers și introduce schimbări menite să ridice valoarea operei. Astfel în manuscris zice:

"Că mi-i mai bună mila ta'n față

De cât ce aş duce trai fără greață"¹⁾

iar în textul corectat și tipărit în acelaș loc găsim:

"Ca mi-i mai bună în toată dulceța

Mila Ta, Doamne, decît și viața".

Dosoftei ca un artist caută să profite de timp și mereu își modelează opera, dîndu-i forma tot mai potrivită în acele locuri unde observa greșeli, până ajunge s'o tipărească.

Dar mitropolitul nu se mulțumește cu Psaltirea propriu zisă, cu versurile religioase, ci introduce și unele observații, note, explicații, menite să actualizeze și să dea viață scrierii. Astfel despre niște ~~nomari~~ zice că sunt, poate, tot una cu Nogaii și ca Tigani cu șatră. Unele însemnări cu caracter geografic = supărare

grafic, deoarece ne spune că Etiopia (Abisînia) se află la Miază-zi, pomenind astfel, ~~la noi, primul a-~~
~~ceastă țară.~~ Relativ la acei care se mîndresc cu origini strălucite dar false, spune: "precum vedem și în zilele noastre că mulți se nevoesc unii și cu plată să-și facă nume de șleahță, pentru cinste, ca unii să silesc să se răspunză¹⁾ din coroana leșască, alții din Tarigrad, alții din Antiohia, alții dela Rîm"...

Toată Psaltirea în acest mod e plină cu observații foarte interesante. Dosoftei nu se mulțumea să spună ceeace știa dela alții, ci caută să ne povestească și ceeace știa dînsul. Intenția scriitorului era de a fi cât se poate de viu prin observațiile sale.

Dar pe lângă versurile lungi de 13 silabe, în Psaltire întîlnim și versuri mai scurte. Unii au căutat să arate că aci avem o influență poporană. Adevărul este că mitropolitul nostru nu se putea lăsa influențat de producțiunile poporului nostru, aceasta din pricina culturii sale și din pricină că literatura poporană pe acele vremuri nu prezenta un interes cât de

1) răspunză = coboare

mic.

În adevăr, o influență a literaturii populare se observă puțin mai târziu, la un alt scriitor, anume Teodor Corbea. Acesta era un brașovean neînvățat, care a trăit în mijlocul poporului. El condus de versul popular românesc scrie o Psaltire în versuri.

La Dosoftei acest lucru nu era posibil. Dînsul nu a putut fi influențat cu nimica de literatura poporană

---ooo---

Mitropolitul Dosoftei

Scrierile lui (continuare).

Prelegerea XXXVI-a

de Luni 27 IV.1936

În lecțiunea precedentă am vorbit despre mitropolitul Dosoftei, urmărind faptele mai însemnate din biografia lui, spre a putea înțelege, astfel, mai bine activitatea sa culturală. Ajunsesem la prima carte a acestuia, tipărită la Uniew. E vorba de Psaltirea în versuri și am spus că e cea dintâi versificare mai în-

tinsă în românește, influențată de un model polonez, anume de Psalmii lui Kochanowski.

Dosoftei era un om neastamparat, avid de curiozități și de aceia adaogă și o mulțime de observații, explicații, note, etc. Cele mai multe note sunt încercări de a explica unele părți din psalmi în sensul că sunt profeții despre creștinism. Alteori aceste însemnări privesc părți geografice. Am arătat cum în această direcțiune, pomenind primul despre Etiopia (Abisinia), ne spune în ce parte se găsește. Deasemenea într'un text slav a găsit cuvîntul "inoplemeniță", care înseamnă "de alt neam" și neștiind ce este aceasta în slavonește, dă o explicație greșită, crede că e numele unui popor, "un popor mare și puternic".

Dar, spuneam că de la o vreme nu mai poate tipări la Uniew și atunci înjghebează în țară o tipografie. La 1679 apare Liturghierul în această tipografie, la Iași.

Înainte, însă, de a vedea importanța acestei cărți trebuie să vedem cum a ajuns s'o poată tipări. Dosoftei primește în anul 1680 o tipografie de la țarul Rusiei.

Pentru Liturghierul din 1679, I.Bianu spune că s'a înjghebat o tipografie din resturile aceleia din vremea lui Vasile Lupu. Ne întrebăm, însă, de ce a - tunci Dosoftei a trebuit ca mai înainte să se adreseze la Uniew ?

Avem două indicații pentru a rezolvi problema. Mai întâi e o însemnare a tipografului care a tipărit Liturghierul, el se numește Vasile Stavnicki. . .

Simion Stavnicki era șeful tipografiei din Uniew. Acest Vasile a fost o rudă a lui adusă la Iași din Uniew, pentru tipografie.

Pe lângă aceasta, dacă comparăm frontispiciul Liturghierului din Iași (1679) vedem că e la fel cu acel al Psaltirii tipărită la Uniew. E probabil deci să se fi împrumutat preșele și meșterii tipografi de la Uniew și așa s'a ajuns la tipărirea Liturghierului.

Această tipografie, însă, a fost provizorie. Să vedem acum importanța acestei cărți.

Spuneam că mișcarea culturală din vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab a fost destul de timidă, pentru că nimeni nu avusese curajul de a tipări și cărțile

de liturghie în românește. Acela care îndrăznește să facă acest lucru este mitropolitul Dosoftei.

Deci Liturghierul lui Dosoftei e o carte de mare importanță, e prima liturghie românească fără de care nu se poate vorbi de introducerea limbii române în biserică.

Dosoftei și-a luat asupra sa o mare răspundere. În-suși Dosoftei face aceste considerații în prefață și zice că a luat voce dela patriarhi cărora le-a cerut sfatul și prin urmare nu poate fi acuzat de erezie. El explică de ce e permis să se facă acest lucru, adică, arată motivul pentru care a înțeles să traducă Liturghierul în limba română.

Argumentele aduse sunt de o parte de ordin practic, iar de alta de ordin istoric. Anume, spune că trebuie ca slujba să fie înțeleasă de creștini și apoi același lucru s'a mai făcut și în biserica ortodoxă siriană și armenească unde, deasemenea, s'a introdus liturghia în limba națională.

Deci, el era deplin conștient de importanța aces-

tui fapt, având cunoștințe de reforme asemănătoare în biserica ortodoxă. Dar tipografia adusă dela Uniew nu putea dura multă vreme, iar Dosoftei avea în gândul său o operă întreagă de cărți și pentru aceasta îi trebuia o tipografie. Atunci el se adresează țarului Rusiei prin patriarhul Ioachim dela Moscova pe lângă care era Nicolae Milescu. Acesta servește lui Dosoftei un ajutor patriotic, ajutând biserica.

E interesant de văzut cum acești români departe de patria lor, au ajutat-o, totuși, începând cu Petru Movilă și repetându-se cu Nicolae Milescu. Nicolae Milescu fusese în China și apoi i s'a dat o situație înaltă în ministerul de externe din Rusia.

Ni s'a păstrat corespondența lui cu mitropolitul Dosoftei care îl îndeamnă să intervină pe lângă țar ca să salveze Moldova din mâinile Turcilor. Avem două scrisori. El zice într'una:"Smeritul Dositei arhiepiscop și mitropolit al Sucevii scriem către tine întru Hristos iubit fiu Niculae Spătar, Blagoslovenie dela Dumnezeu pace și mîntuire dela milostivul Dumne-

zeu îți dorim. De două ori ți-am scris și nu știu, de s'au pierdut scrisorile mele către tine, dar acum trimetem cu trimisul nostru, igumenul Teodor ucenicul sfântului Anichia archimandrit. Îți dăm de știre că țara noastră a Moldovei stă în vama morții sufletești și trupești și de aceea rugăm pe nobleța ta să sfătuiești acolo ca țarul pravoslavnic să întindă dreapta sa asupra noastră și să ne ia din mâna Busurmanilor, ca să nu se împlinească anul și viața noastră cu necredincioșii..."

După aceia îi dă diferite vești despre familia sa. În 1679 a fost trimis un sol, un căpitan moldovean Ionașco Bieleșici, care avea să mijlocească și un tratat de pace între Turci și Ruși și cu această ocazie i se dă și tipografia ca s'o aducă în Moldova. S'a păstrat inventarul acestei tipografii. Erau trei feluri de litere "mici, mari și de evanghelie".

De aceea, adică pentru faptul că a primit tipografia din Rusia zice Dosoftei, "iar pentru noi soarele

răsare de la răsărit".

Toate cărțile lui Dosoftei se disting printr'o mulțime de observații marginale, citate din slavonește grecește, latinește.

În Molitveni e introdusă o scurtă cronică versificată, un pomelnic al Domnilor Moldovei. Incepe cu constatarea că limba română e de bun neam, adică poporul nostru e de origine nobilă. Această constatare trebuie pusă în legătură cu cercetările prietenului său Miron Costin despre originea noastră latină.

După aceea arată diferiți Domni cu Doamnele lor. Despre Gheorghe Ștefan zice că și el poate să nădăjduiască la mila lui Dumnezeu deși e un păcătos pentru că a trădat pe Vasile Lupu.

Molitvelnicul mai cuprinde și tot felul de rugăciuni cari arată la rândul lor diferite superstiții ale poporului.

De pildă, vorbește de molitva la culesul viilor, molitva calivei la groapă, la tunete și fulgere, molitva casei când are vreo supărare de draci, etc. Sunt, apoi, unele expresii latine scrise cu litere cirilice.

Mai mare însemnătate are însă, cartea "Viețile Sfinților". Această lucrare e importantă întâi de toate pentru că a avut o răspundire literară mare. E tipărită la 1683.

Diferiți clerici din diferite țări ortodoxe se ocupaseră cam în aceeași vreme să adune viețile Sfinților. De pildă, Sft. Dimitrie de Rostov în Rusia și încă mai înainte Petru Movilă, adunase deasemenea, viețile sfinților într'o lucrare pe care n'a terminat-o . Baza după care s'au luat toți aceștia, care au scris viețile sfinților, e o lucrare grecească a lui Metafrast. În afară de aceasta mai erau de folosit mineele slave de la noi. Pe acestea și pe alte cărți aduse de la Athos s'au bazat scriitorii vieților de sfinți.

Dosoftei a făcut o operă de adevărat compiler științific, așa încât lucrarea sa "Vieți Sfinților" e o lucrare completă.

Dl. I. Ștefănescu face constatarea că Dosoftei dă textul cel mai exact al Vieților Sfinților. Mai mult în că, în zilele noastre și chiar cele publicate de Sft.

Sinod sunt mai slabe.

Spuneam că un asemenea curent de tipărire a vieților Sfinților exista atunci și în alte țări. În Polonia, un iezuit anume Skarga (pe la 1600) a scris viețile sfinților într-o lucrare care s'a reeditat de vreo douăzeci de ori. Probabil că mitropolitul Dosoftei a avut cunoștință de această lucrare, care îi va fi servit ca un îndemn și n'a imitat-o.

E caracteristic faptul că în Polonia, Psaltirea în versuri și Viețile Sfinților au avut cea mai mare răspândire. Tot acest fel de lucrări a scris și Dosoftei, deci a fost influențat, a primit un imbold din Polonia.

E interesant de asemenea faptul că s'a găsit la București o carte tipărită la Veneția, cu Viețile Sfinților în grecește. Cartea a aparținut lui Dosoftei, care face însemnări marginale, indicând, care sunt capitolele pe care le-a tradus. Vorbind de un sfânt bizantin, zice într-o observație marginală: "tocmai 33 de ani înainte de a se întemeia Moldova". Alte ori sunt observații religioase; de pildă despre farmece: „farme-

cele cîtu-s de becisnice, vai, de care se ține de farmece!"

În titlul Viețile Sfinților e cuprins și titlul acesta de "proloage".

Termenul "prolog" de origină grecească a fost luat de Ruși ca titlul al Vieților Sfinților. Acest fapt se datorește unei încurcături. Cea mai veche traducere a Vieților Sfinților în rusește se facuse după un exemplar grecesc din care lipsea titlul. Traducătorul văzînd pe prima pagină titlul "prolog" (= introducere) a crezut că e vorba de titlul cărții.

Acest titlu "Prolog" a rămas, apoi, prin tradiție ca titlul Vieților sfinților rusești și a zis: "Viețile sau proloagele Sfinților".

De observat apoi că în opera lui Dosoftei se vorbește de o serie de sfinți ale căror moaște se găsesc la noi. De pildă se vorbește de viața Sfintei Paraschiva, Sft. Ioan cel Nou, mai pe larg, și spune că un os din corpul Sft. Paraschiva se găsește la Roman. In-
Fasc. 35

trigat de aceasta întreabă pe Dabija-Vodă de unde este adus acest os la Roman.

Deasemenea afirmă că erau în mînăstiri unii monahi ca: Daniil Sihastrul, cari ar putea fi considerați ca sfinți. Lucrarea lui Dosoftei nu numai ca stil ci și ca observație istorică e vie și plină de amănunte.

Despre celelalte tipărituri ale sale nu e cazul să insistăm pe larg. Parimiile apărute în 1683 e o carte despre profeți și profeții (Profitologion). Vorbește aci despre sibile, profetesele din mitologia latină și le încetățenește întrucâtva în biserica creștină (ca profetese ale creștinismului)

Dosoftei a tradus profețiile sibiliene în versuri grecești și polone, cu litere cirilice. De altfel pasiunea lui pentru versificație se vede în toate lucrările sale. Se observa, chiar, o oarecare ușurință de a versifica. Prin aceasta vrea să arate că limba română se poate preta la versuri.

Lucrările scrise de mitropolitul nostru trădează o adâncă cultură. Cunoștințele sale de filosofie se

dovedesc și prin aceia că vorbind despre traduceri sale zice că, a tradus pe limba proastă, adică populară.

În Apus, era în epoca Renașterii o luptă între limba vulgară și cea cultă, clasică. E vorba de limba latină. Se credea de unii atunci că numai limba latină e aptă pentru idei mai înalte. Alții, din contră, spuneau că întreaga cultura trebuie prezentată în limba populară. Această idee că există o limbă vulgară și o alta specială e caracteristică acelor vremuri; dovada este că o întâlnim și la Dosoftei.

Oamenii epocii lui Dosoftei aveau concepția evoluției unei limbi. Mitropolitul nostru înțelege să scrie în limba populară, "proastă". El avea, deci, conceptul acesta caracteristic Renașterii.

Prima parte a activității lui Dosoftei se termină în timpul năvălirii lui Sobieski în Moldova și dată cu exilul său începe o altă activitate literară.

---000---

Mitropolitul Dosoftei în Polonia.

Prelegerea XXXVII-a din

29 Aprilie.

Vorbind, în prelegerile precedente, despre operile mitropolitului Dosoftei, arătam că această figură e mai interesantă decât ne-am fi așteptat. El nu se mărginește la simpla copiere a textelor religioase și încearcă să ridice această literatură la oarecare originalitate, mai întâi prin lucrarea sa Psaltirea în versuri și, apoi, prin o mulțime de notițe și observații marginale. Dosoftei era oarecum și pedant, iar aceasta se explică prin curiozitatea spiritului său. Caută să rezolve diferite probleme.

Spuneam însă, că în opera lui se poate distinge o schimbare după anul 1686, când urmează pe Ioan Sobieski și se stabilește în Polonia unde rămâne tot restul vieții sale, timp de 7 ani. În toată această vreme continuă să lucreze, dar cu alte directive și cu altă influență. Neastâmpărat cum era nu încetează deci, să aibă o activitate rodnică într-o țară streină,

și scrie manuscrise în limba rusă în legătură cu biserica din Ucraina și Moscova.

Dar, mai întâi să vedem dacă a plecat de bună voe de la noi ori silit de cineva. Chestiunea aceasta este controversată și e foarte importantă pentru că explică activitatea culturală a mitropolitului Dosoftei în timpul exilului său.

În acea vreme exista o strânsă legătură între politica și activitatea culturală a cuiva.

La 1686, Sobieski, în urma victoriei dela Viena, a trecut în Moldova. Se spune că regele Poloniei avea de scop între altele să pună Domn pe fiul său Iacob Sobieski. Fie, însă, că această expediție a avut scopuri personale, ori de ordin general pentru interesele Poloniei, fapt e că mulți boeri au trecut de partea lui Sobieski, crezând că acesta va aduce libertatea țării de sub Turci.

Domnul Constantin Cantemir, care avea la Constantinopol ostatec pe fiul său Dimitrie, s'a retras în Sudul Moldovei, rămânând în Iași mitropolitul Dosoftei. Iașul nu s'a putut apăra în fața lui Sobieski. Vă

amintiți iarăși ca un episod ocuparea Cetății Neamțului, care fusese apărată cu strășnicie de cei 19 plăeși. Regele Poloniei de teama unui nou război cu Turcii, părăsește în cele din urmă Moldova. În retragerea sa este urmat și de mitropolitul Dosoftei, care cu acest prilej găsește cu cale să ia cu dânsul toate obiectele și cărțile mitropoliei precum și moaștele Sfințului protector Ioan cel Nou dela Suceava.

Întrebarea este, însă, următoarea: Dosoftei a însoțit de bună voe pe Sobieski sau a fost luat cu forța ca un prizonier? Problema e destul de importantă, pentru că dacă am admite că a plecat ca partizan al lui Sobieski ia o altă înfățișare și atunci înseamnă că el a făcut politică polonă. Dacă însă a fost luat ca prizonier lucrurile se schimbă.

Dimitrie Cantemir a discutat și el această problemă în "Vita Constantin Cantemiri". Aci spune că Sobieski s'a purtat într'un mod îngrozitor în Moldova și a luat cu el însuși pe mitropolitul țării, care muștra fapta lui și se ruga de iertare. Așa dar, după Cantemir, prelatul nostru a fost luat cu forța din țară.

În lucrarea lui Cantemir, însă, sunt tendințe care merg până la falsificare. Dimpotrivă, Neculce spune că a plecat de bună voe și a fost afurisit de patriarh, pentru că și-a părăsit scaunul. Dar, lui Dosoftei, - zice Neculce - nu i s'a întâmplat nimic de pe urma afuriseniei, căci era un adevărat sfânt.

Deasemenea istoricii au ezitat și unii spun că a plecat de bună voe, alții că a plecat silit.

Dr. Șt. Ciobanu crede că Dosoftei a fost luat cu forța în Polonia și se bazează pe o scrisoare a unui ucenic de-al mitropolitului în care se arată țarului Rusiei că a fost luat în chip forțat din țară.

Cred, însă, că lucrurile se pot lămuri pe baza documentelor vremii. Există un rezumat dintr'o scrisoare a lui Constantin Cantemir către Dosoftei. Vedem aici cum Domnul îi dă poruncă aspră să se întoarcă în țară cu moaștele Sft. Ioan cel Nou și să se lepede de Sobieski. Această primă scrisoare e însoțită și de o altă a patriarhului Dositei de Ierusalim.

Din 1693 avem o scrisoare a lui Dosoftei către patriarhul Ierusalimului în care îi spune că nu me-

rită blestemul și roagă să fie ertat. La rugămintea lui Dosoftei se asociază și Constantin Brâncoveanu, probabil, gândindu-se la meritele culturale ale prelatului moldovean. Brâncoveanu sprijină cererea de ertare și patriarhul dă o bulă prin care îl iartă, dar abea după moartea lui Dosoftei. Dosoftei, însă, nu amintește patriarhului, în scrisoarea sa, că a fost luat cu forța.

Rezultă, deci, că a plecat de bună voie în Polonia. Altfel nu avea să fie blestemat pentru părăsirea scaunului său.

De ce a deformat D. Cantemir adevărul ? Probabil pentru că el a scris istoria, viața tatălui său ca un panegiric în care voia să arate că bătrânul său părinte, Constantin a fost un om perfect iar cei din jur fie că l-au înțeles, fie că l-au trădat. Dacă ar fi arătat că a fost părăsit de mitropolitul țării, aceasta ar fi fost un blam pentru tatăl său. Deasemenea a voit să arate pe Sobieski ca un tiran.

Argumentația D-lui Ciobanu nu are valoare. Acel călugăr care cere ajutor în bani dela țarul Rusiei,

după moartea lui Dosoftei, ca să-l înduioșeze arată că situația lui în Polonia e ca a unui prizonier ceea ce nu era exact.

Din toate acestea rezultă că Dosoftei pleacă din țară de bună voe, fiind un partizan al Polonilor, în care își pusese și el speranța salvării Moldovei de sub Turci. În Polonia stă la Stryi și apoi la Zolkiew. S'a bucurat de mari onoruri. Neculce spune că era în mare trecere la regele Poloniei. Există, deasemenea, o diplomă, amintită într-o altă de mai târziu, prin care regele Sobieski da onoruri lui Dosoftei. El păstrează, în Polonia, calitatea sa de păstor. Era mitropolit pentru toți boerii și țărani români refugiați din pricina războaelor. Acești refugiați formau în Galiția o colonie destul de numeroasă, care a fost pusă sub păstoria lui Dosoftei. Bănuesc chiar că și unele cetăți din Nordul Moldovei ocupate de oastea polonă au fost în această vreme sub păstoria lui Dosoftei.

Il găsim, apoi, sfințind doi episcopi ruteni și un episcop român, Iosif Stoica din Maramureș. Iosif Stoica

a fost sfințit la Zolkiew, așa încât după cum vedeți, Dosoftei se găsea și în Polonia într'o situație destul de înaltă.

Juca și acolo rolul unui ierarh înalt. Totuși situația sa bănească pare a fi fost proastă. Anume frăția ortodoxă din Lemberg a fost sesizată de o scrisoare a lui Dosoftei prin care îi cere un împrumut de 600 zloți pentru care sumă da ca zălog o cruce cu rubine.

El moare la Zolkiew în 1693 și este acolo un portret ~~al său pe tablă~~, în care se arată că a murit la 13 Decembrie 1693. Tot de aci vedem că la moartea lui a venit mitropolitul Iosif Șumlanski din Lemberg, care ~~ține un necrolog~~. Deasemenea vine și muzica frăției ortodoxe.

Averea ce i-a rămas: cărți religioase legate cu aur, cruci și alte obiecte, a fost împărțită unor biserici din Galiția. Intre aceste obiecte se păstrează aerul, epitaful lui Alexandru cel Bun și al Doamnei Maria din 1428, cu inscripția greacă, pe care-l luase cu sine când a plecat din Moldova.

Moaştele Sft. Ioan dela Suceava au fost restituite abia în vremea stăpânirii Galiţiei de Austriaci. Dar odată cu aceste obiecte, Dosoftéi a luat şi arhiva mitropoliei Moldovei, care s'a pierdut apoi. Cum vă spuneam, ierarhul nostru a avut o activitate literară destul de rodnică cât a stat în Polonia.

Cereetează o mulţime de cărţi şi manuscrise din bibliotecile polone şi ruseşti. Dintre acestea multe poartă însemnarea: „această carte a fost citită şi de prea cinstitul mitropolit Dosoftei”. Sunt şi două manuscrise scrise de el în această vreme. Unul s'a păstrat la biblioteca sinodală din Moscova, iar altul la Kiew. Manuscrisul dela Moscova e miscelaneu. Se vorbea aci şi despre viaţa Sft. Ignatie şi a lui Mihail cel Mic, traduse din greceşte în slavoneşte. Le asemenea sunt şi diferite observaţii marginale. De pildă, când vorbeşte de Armeni zice că Românii îi urăsc pe aceştia foarte mult şi niciodată nu beau cu ei din aceeaşi ceaşcă şi nu mănâncă cu ei socotindu-i necuraţi.

În manuscrisul din Kiew este un capitol care este original al lui Dosoftei. Acest pasagiū are un caracter teologic: "Învățătura despre prezența lui Dumnezeu în împărtășanie".

Știți că această chestiune s'a discutat foarte mult în legătură cu reforma. S'a zis că pâinea și vinul s'au transformat în corpul și sângele lui Isus Christos. Protestanții spun că aceasta trebuie s'o înțelegem ca o alegorie, în amintirea sîngelui lui Chr. ~~Chr. vărsat pentru creștinism.~~
Chr. vărsat pentru creștinism.

Ortodocșii și catolicii susțin că într'adevăr în pâine și vin este prezența spiritului lui Christos. Ortodocșii ruteni credeau ceva asemănător cu protestanții iar Rușii dela Moscova credeau ca și ceilalți ortodocși în prezența spiritului lui Dumnezeu în pâine și vin. ~~Era deci o chestiune de polemică religioasă care pasiona lumea de atunci. Dosoftei se ocupă de adevărata doctrină a credinței, despre transformarea pâinei și vinului în corpul și sângele lui Isus Christos. Deci, el intervine într'o chestiune care era controversată în biserica rusă, fie ca arbitru,~~

fie că se considera în drept să se amestece.

Dosoftei își prezintă punctul său de vedere într'un chip erudit și e sigur că această scriere a lui ~~a avut o mare influență, fiind citită și urmărită atât de Ruteni cât și de Ruși.~~

Lucrarea aceasta a lui Dosoftei a fost dedicată lui Varlaam Iasiuski, arhimandritul din Kiev, către care mai avem și o scrisoare în care îi spune că i-a trimis și lucrarea lui Petru Movilă "Litos" din care a învățat multe lucruri.

În aceste două manuscrise sunt și câteva observații privitoare la sibile, despre care scrisese, de altfel și în Parimii. Se vede deci, că Dosoftei, în timpul exilului său, nu numai că n'a lăsat condeiul dar a intervenit în chestiunile bisericești din Rusia.

În manuscrisul dela Moscova termină cu o scrisoare adresată pe deoparte patriarhului Ioachim, iar pe de alta țarilor Petre și Ioan. El zice: "Înmulțiți această carte prin tipar pentru folosul pravoslavnicilor".

În concluzie Dosoftei reprezintă o sinteză între

influența polonă, către care gravita prin politica sa și prin cunoașterea limbii și între influența grecească. Familia lui era de origine grecească. Era om de înaltă cultură. Astfel a avut posibilitatea să facă reforma importantă ca aceea a introducerii liturghiei românești în biserica noastră.

În a doua parte a activității sale literare, el intervine în lupta religioasă din Rusia. Are acum deci o activitate literară, care depășește granițele unei țări.

---000---

NICOLAE MILESCU

Biografia

Prelegerea XXXVIII-a
din 4 Mai 1936.

Cu opera mitropolitului Dosoftei am terminat capitoul literaturii religioase propriu zise, întru atât cât ne interesează în legătură cu influența polonă și rusă

Mai avem în vechea noastră literatură o persona-

litate ~~care~~ nu se încadrează complet nici în literatură religioasă, nici în cea istorică, ci ocupă un loc separat și vom vedea de ce.

Este vorba de Nicolae Milescu. ~~Figura acestui om a~~ interesat pe mulți cercetători de diferite neamuri. Aceasta nu atât prin opera lui Milescu cât prin caracterul aventuros al vieții sale. În adevăr el cutreeră Europa dela Stokholm la Paris sau Constantinopol și merge până și în imperiul nestrăbătut decât cu anevoie și risc al Chinei.

Faptul că Nicolae Milescu a aparținut prin activitatea și origina sa mai multor țări, a făcut ca istoricii literari să se ocupe de dânsul în mai multe limbi.

La noi B.P. Hajdeu scrie viața și opera lui Nicolae Milescu în ziarele "Satirul" și "Traian" (1870).

Dl. Prof. C.C. Giurescu a publicat în Analele Aș. Rom. Secția Istorică - anul 1927: "Contribuții la opera lui Nicolae Milescu". Dl. N. Iorga în aceleași Anale, Secția franceză, publică studiul: "Oeuvres inédites de Nicolas Spathar Milescu".

În fine P.P.Panaitescu în *Mélanges de l'école roumaine en France* (1925) scrie "Nicolae Spathar Milesu".

În ceea ce privește lucrările scoase de străini trecem pe primul plan pe cele ale Rușilor. Astfel Arseniev scrie două studii pe care le-a intitulat "Nicolae Milesu și vremea lui" și "Despre slujbele care s'au ădus de Nicolae Spătarul în Rusia" (1895).

Biografia lui Milăscu a scris-o în rusește pe baza documentelor în 1889 Syrku, român basarabean, care se apucă să publice și operele lui Milesu. Studiul său despre Milăscu este din anul 1899 într-o broșură. Tot un rus, Mihailovski scrie "Operele mai însemnate ale lui Nicolae Milesu Spătarul". În afară de Ruși s'ă mai ocupat cu spătarul nostru un francez și un englez. Francezul E. Picot, un cunoscător al vechii noastre literaturi, scrie studiul "Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar", tipărit la Paris, în 1894.

Baddeley, englez, ocupându-se cu cercetările Europeanilor în China, a scris o lucrare "Rusia, Mongolia,

China", unde în vol. II al operii sale se găsește și descrierea lui Milescu a Chinei.

Lucrarea de bază a lui Milescu este în rusește și cuprinde trei părți: prima parte privește călătoria în Siberia, în partea a doua, avem călătoria în China iar în sfârșit, ca ultimă parte, avem o descriere istorico-geografică a Chinei. Opera aceasta s'a editat în 1910 la Cazan de istoricul rus Katanov.

Aceasta ar fi în ceea ce privește bibliografia vieții și operii lui Milescu. Din expunerea ei vă puteți da seama de importanța și de necesitatea studierii Spătarului Milescu.

Trecem acum la cele ce știm despre viața lui. În general, viața acestui personaj se desfășoară într'un cadru de plină aventură; lucru destul de interesant pentru unul care se ocupă cu chestiuni culturale. Prima întrebare ce ne-o punem este origina scriitorului. Numele de Milescu nu ne lămurește, în realitate asupra originii Spătarul nostru își ia numele "Milescu" dela o moșie a sa din Vaslui.

Fasc. 36

Faptul că în această familie există nume grecești ca Frangoli, ș.a., ne indică o obârșie grecească. În una din lucrările sale, Mănescu spune că este grec nu numai în ceea ce privește credința dar și în ceea ce privește origina.

Pe de altă parte, dintr'o scrisoare de recomandare a patriarhului Dositei către țară se spune că Mănescu este fiul lui Gavriil din Peloponez. Acest Gavriil emigrează din țară sa în Moldova. Un ultim argument din care se vede că Mănescu era grec e următorul: când era în Apus obișnuia să se intituleze: „Nicolae Spătarul moldavolac”. Acest cuvânt "moldavolac" a fost despărțit de unii în "moldavo", adică "moldovean", iar "lac"; Laconia adică Sparta, care știm că se găsește în Peloponez. Aceasta ar însemna că familia lui Mănescu era din Laconia, dar că apoi a devenit moldovean. Alții, din potrivă, socot că în loc de moldavolac, care este o greșeală, Mănescu a vrut să scrie moldo-valac, ceea ce nu este de admis.

Deci Nicolae Mănescu era dintr'o familie grecească

care s'a romanizat. Despre tatăl său, Gayriil, nu ştim nimic. Fratele acestuia Apostol ajunge spătar. Are câţiva copii: Ştefan şi Ioan. Acesta din urmă era o fire aventuroasă nu tocmai plăcută. Astfel conspirând, falsifică iscălitura lui Gheorghe Duca. Este prins şi dat judecăţii. În cele din urmă fuge în Rusia.

Observaţi cum în această familie persistă acest element instabil de aventură. Il găsim la Ioan şi Nicolae Milescu.

De obicei noi nu cunoaştem data naşterii oamenilor din epocile mai înaintate, întrucât nu ni s'au păstrat registrele de stare civilă, în cazul când am presupune că ar fi existat la noi asemenea formalităţi. Totuşi ca şi la Miron Costin, şi acum putem spune cu precizie anul naşterii lui Milescu. Aceasta o putem face, deoarece însuşi el ne spune, evident în chip indirect. Astfel pe când se găsea în China a fost întrebat de câţi ani este. El a răspuns de 40, ceea ce ^{înseamnă} că s'a născut la 1636, căci în China a venit la 1676. Milescu moare la 1708, când era în vârstă de 72 ani.

Scriitorul nostru se naşte în vremea domniei lui

Vasile Lupu apucând astfel epoca de strălucire culturală și artistică a acestuia. Apoi este contemporan cu Miron Costin, Dosoftei mitropolitul, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir.

Care a fost educația lui ? Știm că el cunoștea bine limba română, ceea ce înseamnă că nu el s'a stabilit primul în țară ci părintele său Gavriil. În continuare, știa limba grecească, latinească, slavonească și ceva din limba turcească. Limba slavonă Miclescu și-o însușește în timpul șederii sale în Moldova. Celelalte limbi precum cea latină, greacă veche și turcă le învață la Constantinopol. Anume el a învățat la școala cea mare a Academiei patriarhiei din Constantinopol. Această școală avea un caracter universitar cu preferință către studiile teologice. Profesorii deși recrutați dintre greci, totuși erau exponenți ai unei culturi apusene, deoarece și ei, la rândul lor, studiaseră în Italia, la Padova.

Tradiția impunea să se învețe greaca clasică, dar se învăța și limba latină. Astfel ne explicăm cunoștințele lui Miclescu. Cunoaștem chiar și profesorii săi, întrucât chiar dânsul vorbește de ei, exemplu de Blasios

și I. Cariofil. Acesta din urmă este mai însemnat. El era chiar Rectorul Academiei și prieten al lui Dositei patriarhul de Ierusalim, cu care întreținea o corespondență vie.

Cariofil a fost acuzat că s'a dat de partea ereziei lui Kiril Lucaris. Pentru aceasta este alungat de adversari din Constantinopol. Atunci el își alege ca refugiu curtea lui Constantin Brâncoveanu. Aci cunoaște pe Stolnicul Cantacuzino și întreține cu acest corespondență. El nu numai că era o mare figură a culturii grecești, dar are relațiuni și cu țara noastră. In acest mod Cariofil scrie viața Sft. Ioan Românul, unul din puținii sfinți ai Românilor. Acest sfânt a trăit pe la 1660. Venind Turcii în țară este prins și silit să treacă la mahomedanism. Intrucât sub niciun motiv n'a vrut să primească legea Turcilor este omorât. Pentru credința sa nestrămutată și martirajul suferit a fost trecut în rândul Sfinților.

Ei bine, având astfel de profesori la Constantinopol, Nicolae Milescu învață la Academia patriarhiei,

care am văzut că dădeau o oarecare importanță studiilor teologice.

Dar profesorii școalei se ocupau și de lucruri mai concrete, de Geografie spre exemplu. Cred că trebuie să socotim o influență a curentului geografic asupra lui Miclescu așa cum am considerat aceasta la Dimitrie Cante-mir.

Medicina, iarăși, era o știință care la Academia din Constantinopol se bucura de multă aplicație și studiu. Astfel Alexandru Mavrocordat dragomanul, tatăl viitorului Domn Nicolae Mavrocordat scrie despre circulația sângelui în corp și despre funcțiunea inimii și plămânului.

Intors în țară, Miclescu apare, la început, gramatic, în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan. Calitatea aceasta o păstrează, însă, puțin. Deși era o funcțiune mică, totuși ea nu se atribuia decât acelor care aveau cunoștințe deosebite de carte. Scriitorul nostru trece apoi în slujba lui Gheorghe Ghica care a trimis o oaste împotriva lui Racoți, în Ardeal. Această oaste, spune

Miron Costin, a fost condusă de Nicolae Cîrnul. E probabil că acesta nu e altul decât Nicolae Miclescu.

După căderea lui Gh. Ghica, Miclescu pierde prestigiul de care se bucura în țara Moldovei, deasemenea și orice posibilitate de a ocupa vreo slujbă oarecare. Asemenea lucruri se petrec și azi, când știm că orice schimbare de regim produce o avalanșă de numiri și de concedieri. Astfel Nicolae Miclescu părăsește Moldova, vine în Muntenia, iar la 1660 constatăm că este mare spătar. Și această dregătorie o deține câteva luni. Totuși el până la sfârșit și-a păstrat titlul de spătar.

Observați că Miclescu a ajuns spătar nu în Moldova, ci în Țara Românească.

În Rusia, cât a stat Miclescu, nu a fost cunoscut sub numele său ci sub acela de "spathari".

După aceea, din nou, Miclescu vine în Moldova. Aci era Domn Ștefăniță Lupu, ~~fiul lui Vasile Lupu~~. Cronica-
rul Neculce ne spune că Domnul a pedepsit cu tăierea nasu
lui pe scriitorul nostru, deoarece aspira la tronul țării. Realitatea este alta, căci după cum vom vedea, Ne-

culce face o confuzie.

Intors în Muntenia pentru a doua oară, Miclescu obține funcțiunea de capuchehaia la Constantinopol, ceea ce ar corespunde azi cu o reprezentanță a Domnului pe lângă Poartă. În timpul cât a stat la Constantinopol, Miclescu s'a ocupat cu literale. Astfel, pentru prima oară, dânsul face o traducere a Bibliei în limba română.

Funcțiunea de capuchehaia o primește Miclescu dela Grigore Ghica. Căzând, însă, din domnie și acest Domn, scriitorul apucă drumul pribegiei. Astfel călătorește întâi la Berlin și stă la curtea marelui elector, Friederic Wilhelm. Se duce și la Stetin, oraș în Pomerania, care pe atunci era stăpânit de Suedezi. Aci se retrăsese fostul Domn Gheorghe Ștefan, care fiind silit să părăsească domnia, pleacă din țară și se oprește la Stetin, oraș pe malurile Balticeii. Viața aci se desfășura modest și monoton. Existența Domnului pribeg era asigurată de o pensie acordată de regele Suediei Gheorghe Ștefan, avea pe lângă sine o mică curte formată din credincioși, care l-au urmat din Moldova în prăegia sa prin Germania, Rusia și apoi Suedia.

Există o carte scrisă de un egumen Antonie dela Moldovița, care a însoțit pe fostul Domn. Ea are un caracter duios. Cuprinde o serie de rugăciuni, pe care egumenul le citea tuturor celor ce făceau parte din anturajul lui Gheorghe Ștefan. La sfârșitul cărții sunt însemnări privitoare la boala și moartea Domnului, la Stetin. Deasemenea tot în acest codice (publicat de Nicolae Drăgan sub numele "Codicele pribeagului Domn Gheorghe Ștefan") este o rugăciune scrisă de Milescu.

Venind la Stetin, Gheorghe Ștefan primește bine pe Milescu, și se gândește chiar să-l utilizeze în diferite misiuni diplomatice. Astfel Milescu pleacă la Stockholm, la regele Suediei ca să intervină pe lângă acesta spre a se mări pensia lui Gheorghe Ștefan. În acest oraș Milescu se împrietenește cu ambasadorul Franței, De Pomponne, care era nepotul teologului Arnauld. Pomponne se zice că s'a mirat de faptul că un om care venea de lângă Tătari, are, totuși, atâtea cunoștințe.

Din prietenia scriitorului nostru cu ambasadorul Franței a rezultat o lucrare importantă. Iată despre ce este

vorba. Claude, un aprig protestant scrie o carte unde arată că protestantismul nu poate fi considerat ca inovator în ceea ce privește religia, dovadă că multe lucruri sub forme asemănătoare se întâlnesc la ortodocși. Cei cari au adus schimbări nu sunt alții decât catolici. Arnauld, unul din conducătorii Jansenismului, a căutat să răspundă criticând pe Claude. El era catolic. Pentru aceasta a socotit că are nevoie de mărturiile unor ortodocși. Având corespondență cu Pomponne, cere acestuia să pună pe Milescu să așterne în scris și anume în limba latină punctele referitoare la dogma ortodoxă. Milescu face ce i se cere, iar Pomponne adaugă introducerea, unde își exprimă mirarea ca un om ca Milescu, ce vine tocmai dintr'o țară vecină cu Tătarii, să poată scrie în latinește. Lucrarea făcută la Stokholm e dusă apoi la Paris și tipărită de însuși Arnauld într'una din lucrările sale.

Dar, însuși, Milescu vine la Paris și iată în ce scop. Regele de atunci al Franței, Ludovic al XIV-lea a fost multă vreme arbitrul Europei, mai ales se bucu-

ra de mare trecere la curtea Sultanilor, aceasta din pricină că atât Turcii cât și Francezii erau rivalii Austriei. Gheorghe Ștefan, care știa de trecerea lui Ludovic al XIV-lea la Sultanii Turcilor, hotărăște să trimeată pe cineva la regele Franței ca prin intermediul său să poată obține din nou dela Turci domnia Moldovei. ~~Sortii cad asupra lui Miclescu, și iată-l din nou în misiune diplomatică la regele Ludovic al XIV-lea. Nu are șansă să vadă fața regelui Soare, deoarece acesta la 1667 era în Olanda, cu război. Este, totuși, primit de ministrul de război. Mai târziu, Ludovic intervine la Sultan în favoarea lui Gheorghe Ștefan, dar acesta nu după multe vreme moare la Stetin.~~

Rămas, din nou, fără protector, Miclescu se întoarce în Moldova. Acum domnește Alexandru Iliăși. ~~Contra acestuia se urzește un complot cu scopul de a-l detronea.~~ În fruntea complotiștilor se găsește Miclescu, care bazându-se pe sprijinul dragomanului Panaioti Nicusio și a unor boeri, încearcă să capete domnia. Dar Iliăși prinzând de veste, taie nasul lui Miclescu, ca să nu mai poa-

tă ocupa tronul.

Totuși acest procedeu barbar, n'a împiedicat dominația lui Constantin Basarab Cîrnul, în Muntenia. Procedul tăerii nasului s'a adoptat dela Bizanț. În realitate, însă, nu se tăia nasul ci cartilajul care despărțea cele două nări.

Neculce care scrie 80 de ani mai târziu, în chip fatal putea produce unele confuzii. Astfel el zice că lui Milescu i s'a tăiat nasul de Ștefăniță Lupu zis și Papură-Vodă. În această privință isvoarele rusești sunt mai sigure, căci ele ne arăt că scriitorul nostru suferă această pedeapsă sub Iliși.

Milescu pleacă din țară și în urma unei operații la care s'a supus, se zice că nu se mai observa nimic din vechea desfigurare a nasului. Il întâlnim la Constantinopol. Aci se întâlnește cu patriarhul Dositei al Ierusalimului. Acesta se gândește să dea o situație lui Milescu și astfel redactează o scrisoare de recomandare către țarul Rusiei (1671), unde arată personalitatea scriitorului și cere lui Alexie Mihailovici să-l

primească în serviciul său. Patriarchul Dositei era un fel de sfătuitor al țarului Alexie Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare. Țarul Alexie este considerat ca un premergător în ceea ce privește reformarea Rusiei. El avea nevoie de învățați care să traducă cărți în rusește și cari să scrie în diferite limbi apusene. Dositei sesizând această nevoie, recomandă țarului pe Miclescu prin o scrisoare. Iată cam ce zice el: Dumnezeu vă trimete un astfel de om și după cum degetele dela mână nu se aseamănă, așa și oamenii. Prin această comparație caută să prezinte pe Miclescu ca pe un om extraordinar. În adevăr Miclescu intră în serviciul țarului. Drumul său spre Moscova trece prin Polonia. Din anul 1671 scriitorul nostru trăiește până la sfârșitul vieții în Rusia. Aci ocupă o funcțiune la "Posolski prikaz"¹⁾, ceea ce azi ar corespunde cu Ministerul de Externe. Miclescu este traducător pentru grecește și latinește.

---000---

1) oficiul solilor.

NICOLAE MILESCU.

Operele lui. Călătoria în China.

Prelegerea XXXIX-a din

6 Mai 1936.

În lecțiunea trecută am arătat viața aventuroasă a lui Milescu până în clipa când a ajuns în Rusia. Acest boer neastâmpărat era fiul lui Gavriil din Peloponez, care emigrează apoi în Moldova. Milescu se credea merit să fie chiar domn. Cutezanța i-a fost pedepsită aspru, căci i s'a tăiat nasul. Batjocorit aspru pleacă din țară și prin niște scrisori de recomandatie ale patriarhului Ierusalimului, Dositei, intră în serviciul țării Rusiei.

Trebue acum să cercetăm scrierile lui Milescu până în momentul când încearcă a se stabili definitiv în Rusia.

Când am vorbit de educația scriitorului, arătam că el cunoștea pe lângă limba greacă, română și slavo-nească și pe cea latină grație studiilor făcute la Aca-

demia patriarhiei de Constantinopol. Milescu ne apare doritor de învățătură și de a spune altora ceea ce știe.

În limba română, Milescu lasă scrieri de ordin religios. El face parte din literatura noastră, întrucât primele sale scrieri sunt în limba română. Prima sa scriere este asupra icoanelor făcătoare de minuni dela Mănăstirea Neamț. Lucrarea o cunoaștem indirect și iată cum: Mitropolitul Gheorghe, la 1723, scriind despre același subiect, spune că a copiat această povestire după expunerea scrisă de Nicolae Milescu la 1655, sub domnia lui Gheorghe Ștefan. Dar, să vedem cuprinsul scrierii acesteia. La M-rea Neamț era o icoană a Sft. Ana, făcătoare de minuni, care-se zice- a fost dăruită de împăratul bizantin Ioan Paleologul, pe vremea când în Moldova stăpânea Alexandru cel Bun. Ioan Paleologul fiind în Apusul Europei pentru a cere ajutoare contra Turcilor, din ce în ce mai amenunțători, la întoarcerea în țara sa, trece și prin Moldova. Cu acest prilej este întovărașit de însuși Alexandru cel Bun. Se zice că împăratul bizantin a întrebat pe Domnul Moldovei, cine este stăpânito-

rul țării? La acestea Alexandru a răspuns că el este singurul și că nu are deasupra sa decât pe Dumnezeu. Astfel tot discutând și în bună tovărășie Ioan Paleologul ajunge la Chilia, de unde pe o corabie trebuia să se îmbarce pentru Bizanț. Dar, înainte de a se sui pe corabie, dăruiește lui Alexandru cel Bun icoana făcătoare de minuni a Sft. Ana, aceasta drept recunoștință pentru bună primire ce i s'a făcut în Moldova. Alexandru cel Bun donează, la rândul-i, icoana M-rii Neamțului.

Această povestire o descrie Nicolae Milescu în lucrarea sa. Pe urmă, din nou, bazat pe ea, mitropolitul Ghoerghe face o nouă descriere. Insuși, Dimitrie Cantemir în "Descriptio Moldaviae", trece legenda vizitei Moldovei de împăratul Ioan Paleologul.

Milescu copiază apoi câteva texte grecești. Astfel reproduce cronică lui Matei al Mirelor. Dar, mai avem lucrări în românește, exemplu: "Carte de întrebări și răspunsuri de folos creștinesc". Scrierea cuprinde o serie de întrebări și răspunsuri privitoare la credință și morală. Ea este numai o traducere din grecește a

operii patriarhului Atanasie al Alexandriei. Milescu, în anul 1661, face traducerea în românește. Are, însă, grija să intercaleze unele explicațiuni, care ne prezintă pe scriitorul nostru ca pe un cercetător al trecutului și originii noastre.

Astfel cuvântul grecesc "theos" la latini este "deus", iar la noi Dumnezeu așa ca scriitorul găsește cu cale, acum, să afirme că limba română se trage mai mult de jumătate din limba latină. Dl. Prof. C. C. Giurescu reproduce fragmentar aceasta de-a doua lucrare în românește, în scrierea amintită "Contribuții la opera lui Nicolae Milescu".

Dar, cea mai însemnată din lucrările în românește este traducerea Bibliei. Problema traducerii acestei cărți sfinte este foarte importantă pentru toate țările. În adevăr, pentru popor cartea joacă un mare rol moralo-religios. Totuși traducерile în limbile naționale se fac relativ târziu. Azi, este destul să afirm că noi nu avem o traducere exactă a Bibliei. Se pare că această treabă

va fi făcută de Păr. Vasile Radu în colaborare cu Păr. Gala Galaction.

Textul Bibliei este în original în limba ebraică. Este sigur că ierarhii noștri nu cunoșteau ebraica veche, așa că traducерile făcute nu erau directe din originalul ebraic, ci din traducerea grecească. În altă ordine de idei, trebuie să afirm că la noi s'a întârziat cu traducerea Bibliei și din pricina culturii slavone, care silea pe preoți să utilizeze în biserică, exclusiv limba slavonească.

Cea dintâi traducere completă (fragmente s'au făcut încă din sec. XVI -exemplu "Palia dela Orăștie) este Biblia lui Șerban din anul 1688. Încă înainte de această traducere au existat încercări și se pare că Miclescu a făcut o traducere a Bibliei în românește. Mărturie avem o declarație a mitropolitului Gheorghe, care arată că Miclescu a tradus Biblia în limba noastră atunci când era capuchehaia la Constantinopol, în vremea lui Grigore Ghica-Vodă (1662-63). Traducerea Bibliei de Miclescu mai este pomenită și de istoricul grec Papado-

pol. Textul Bibliei lăsat de Milescu, din nenorocire, nu ni s'a păstrat.

Puțin înainte de război a sosit la Academie un manuscris, care cuprinde traducerea românească a Bibliei Mai târziu manuscrisul ia calea Moscovei și abia în zilele noastre a fost readus în țară. Traducătorul anonim, afirmă aci, că a tradus Biblia folosindu-se de lucrarea lui Milescu. Acesta - continuă manuscrisul - a făcut traducerea din grecește după un text apărut la Frankfurt. Se prezintă însă (traducerea lui Milescu) cu multe greșeli, pe care autorul le-a corectat după Biblia slavonească dela Ostrog (Ucraina).

Se știe că la 1581 s'a tipărit la Ostrog prin grija ierarhului Constantin, care a fost în relațiuni și cu Mihai Viteazul, o traducere slavonă a Bibliei.

O întrebare: traducerea lui Milescu a folosit Bibliei lui Șerban sau aceasta din urmă e independentă ? Multă vreme s'a socotit că Biblia lui Șerban este o completare a traducerilor anterioare. Putem afirma acum că toate traducerile sunt independente. Astfel știm că

la traducerea Bibliei lui Șerban au lucrat frații Radu și Șerban Greceanu (unul din ei e și autorul unei cronici a lui C. Brâncoveanu), iar acolo unde se iveau unele dificultăți era consultat și Constantia Stolnicul Cantacuzino.

Acestea sunt lucrările care ni le-a lăsat Miclescu în limba română.

Mai avem o lucrare a lui Miclescu tipărită la Paris. Aceasta este, însă, în latinește. Iată cum ajunge autorul la redactarea ei! Cu ocazia călătoriei făcută la Stockholm, Miclescu se împrietenește cu ambasadorul Franței De Pomponne; nepotul vestitului teolog Arnauld. Aceasta în colaborare cu Nicole, prietenul lui Blaise Pascal, scriu "La perpétuité de la foi", o carte tipărită la Paris sub Ludovic al XIV-lea. Ea are și un caracter polemic contra protestanților, din pricină că un protestant fanatic Claude afirmase că dogma sa nu a înecat nimic în materie religioasă, dovadă că există o foarte mare apropiere între protestantism și ortodoxism. Singurii care au inovat - continuă Claude - nu sunt alții decât

catolicii. Atunci Arnalud și Nicole au căutat să spulbere afirmațiile lui Claude. Pentru aceasta au căutat să introducă în scrierea lor și mărturii ale ortodocșilor. Ele se găsesc în anexele lucrării "La perpétuité de la foi".

Interesant este că una din mărturii este dată de Milescu, care la cererea lui Pomponne o scrie la Stockholm și o expediază, apoi, la Paris. Arnould și Nicole o tipăresc în anexe.

Lucrarea lui Milescu poartă titlul "Enhiridion" (manual) sau "steaua Orientului", în sensul ce e o lumină care vine din Orient și luminează Occidentul asupra credinței. Scriitorul începe cu o introducere în care se scuză că nu se poate exprima prea bine, într'un stil literar. El zice "eu sunt soldat și în mână nu știu să țin decât spada". Adaogă apoi că e un fel de scit, așa încât, să nu i să pretindă un stil ales. Totuși, Milescu dovedește o erudiție aleasă, cunoaște bine limba latină, dă imagini viioae și într'un loc afirmă că puțini sunt aceia care venind din Orient au luminat

pe cei din Occident. După aceea spune că e obligat să intervină în discuția aceasta pentru că s'a încercat să arunce Orientul în fața Occidentului ca un zid în fața cetății: "Hidra ereziei - zice el - e ca și calul troian care s'a ridicat în mijlocul bisericii catolice și rău fac oamenii cari provoacă certuri în biserică. Apoi, vorbește de credința ortodoxă și spune că e venerabilă prin vechimea ei și prin numărul popoarelor cari țin de dânsa. Astfel sunt: Moldovenii, Muntenii, Georgienii...Pomenesc apoi de mănăstirile dela Muntele Athos, unde se adăpostesc 11.000 călugări. In cele din urmă se arată că deosebirea între ortodoxie și catolicism nu este prea mare.

Această mărturie era de foarte mare preț pentru adversarii protestantismului: este prima carte a unui Român tipărită la Paris.

Când protestanții au citit mărturia lui Milescu, au dat un contra-răspuns. Claude zice: "acest baron Spatarias cine este el în definitiv ? Este el o somitate teologică ? Aceasta pentru că din cele ce scrie, reese

că este un fals ortodox". Claude exagerează deoarece totdeauna Miclescu a rămas un b'n ortodox.

Am analizat lucrările scrise până în preajma sosirii în Rusia (1671).

Pe lângă țarul Rusiei se afla un om învățat, care îndeplinește și rolul de ministru. Era înrudit cu soția țarului. Matveiev - acesta-i era numele - aduce pe Miclescu în casa sa și-i încredințează educația copiilor săi. Dar, pe lângă această situație privată, Miclescu avea și o calitate oficială. Anume țarul îl numește traducător la biroul soliilor (azi ar echivala cu ministerul de Externe). Însă ambiția țarului era ca acest birou să facă nu numai operă de biurocrație (traduceri și redactări de scrisori), ci și operă de cultură. Astfel s'a încercat să se provoace o mișcare culturală de traducere a cărților literare și științifice în limba rusă. Iată și ceeace interesa pe Ruși pe acele vremuri: Astrologia, poveștile cu minuni și profeții, precum și unele cărți de Istorie.

Rusia în urma unor izbânzi contra Polorilor, a unor mari cuceriri spera într'un viitor și mai mare. Aceasta

era întărită prin venirea multor Greci în Rusia. Aceștia renșiseră să infiltreze anumite idei care le serveau chiar lor, întrucât cereau să fie liberați de jugul Turcilor ei și țara lor. Astfel Greci afirmău că Rușii sunt destinați să mântuiască creștinătatea de Turci. Moscova va ajunge a treia Romă. Tot ei încep să răspândească cărți cu diferite profeții. Un text din Biblie îl răstălmăcesc în chipul următor: oamenii care vor aduce salvarea și sunt blonzi, nu sunt alții decât Rușii. Cel care scria acestea era greul Paisie Ligarides fost și prin țările noastre pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Iupu.

Ligarides se pare că avea anume păcate. Nu era drept credincios. Căzând în disgrație, este trimis în - tr'un sat din Ucraina, unde și moare, iar toate hârtiile sale sunt date lui Milescu. Acesta traduce mai multe cărți. Ele poartă nume ciudate, de exemplu:

Aritmologion (cartea numerelor). Aci se arată prin numere când va veni mântuirea creștinătății. Deasemenea se prevăd fapte pentru viitor.

Hresmologion. Această carte fiind scrisă în grecește de P.Ligarides, Milescu i-a făcut numai traducerea în rusește. Ea mai era cunoscută și sub titlul "Culegeri de patru monarhii" și când am vorbit de M.Costin, am arătat că acesta a cunoscut-o și utilizat-o. Lucrarea are un caracter straniu. Se mai poate numi și "Profețiile lui Daniel". Aci se expune partea istorică până în zilele noastre și după aceea se prevăd unele lucruri pentru viitor. Se vorbește și despre Traian...

Milescu traduce "Hresmologion" în anul 1673.

Alte lucruri ale sale sunt despre Sibile și "Vasilologul" sau cartea împăraților, care ca aspect este un cronograf.

Interesul acestor cărți era de ordin practic. Pentru starea culturală a poporului rusesc ele erau foarte bune și de aceea erau citite și gustate. Totuși ca valoare sunt reduse.

Însă, dintre toate lucrările lui Milescu cele care i-au adus lui reputația, sunt cele privitoare la călătoriile sale.

Știm că el a călătorit în China prin Siberia. Dru-

mul acesta a fost descoperit de Milescu. El este primul care descrie o călătorie în China, făcută prin partea de Nord a continentului Asiei.

În ce împrejurări călătorește Milescu ? Rușii ajung cu întinderea imperiului lor spre Răsărit până la Pacific și în vecinătate cu marele imperiu chinezesc. Țarul s'a gândit, atunci, că a venit momentul să trimească o solie în China, unde să se trateze apropierea unor relațiuni comerciale. Acesta era pretextul întrucât în realitate solia va căuta să descopere un drum până în China, țară, care pe acele vremuri era înconjurată de multe legende.

Scopul călătoriei era deci științific. Trebuie făcută o descriere a drumului parcurs, unde să se arate dacă sunt poduri peste ape, dacă a întâlnit sate și de ce popoare erau locuite...Pentru această treabă era nevoie de un spirit observator. De aceea este ales Milescu. El pentru călătorie sa s'a pregătit foarte bine. Astfel ia cărți din Biblioteca imperială, privitoare la China și Siberia. Ia instrumente pentru măsurat distanțe și pentru determinat latitudinea și longitudinea. Se lasă

întovărășit de o trupă de Cazaci, de căruțe și sâni, iar după o astfel de bine și de lungă pregătire pornește în China la 1675. Călătoria a durat mai multe luni. Ajunge la Tobolsk, călătorește cu pluta până la Baikal și iată-l în fața renumitului zid chinezesc.

Călătoria aceasta făcută de un moldovean pare foarte însemnată. În scrisorile trimise lui Matveiev zice uneori că parcă se simte pe altă lume. Sunt popoare cu care nu se poate înțelege, el, totuși le notează, după cum îi era obiceiul de a însemna tot ce-i va eși în cale. Apropiaindu-se de granițele Chinei, da de un loc foarte frumos, acoperit cu iarbă. Și, scrie Milescu lui Matveiev, această priveliște este atât de frumoasă încât pare că ar fi din țara Moldovei. Scriitorul acesta care fusese umilit în țara lui, de unde pleacă într'un mod cu totul rușinos, își aminteste cu drag de Moldova, atunci când se găsea tocmai la granița Chinei. Astfel relatează Milescu călătoria sa. Descrie temple pictate cu balauri, pe preoți ce cheamă pe credincioși la rugăciune cu niște clopoței. Pekingul este un oraș, format la rân-

du-i din mai multe orașe concentrice. Intrînul are voe o categorie de oameni, într'altul alta.. Chinezii, după Milescu, sunt foarte șireți, au o mare etichetă. Trebuia un sol ca într'o audiență să pătrundă neînarnat, să facă multe plecăciuni și apoi să străbată în fugă toată distanța până în fața împăratului, care se găsea după o perdea și apoi să cadă în genunchi.

Milescu, dimpotrivă, socotind că o asemenea etichetă este nedemnă pentru un sol; traversează solemn palatul, cu buzduganul în mână, îmbrăcat în haina sa de blană și fără de nicio plecăciune ajunge în fața împăratului. Intrucât el călcase toată orânduiala, Chinezii n'au mai vrut să trateze cu dânsul. Totuși, a trebuit să suporte chinul, ca pe o căldure înăbușitoare și îmbrăcat în blănurile sale să pozeze în fața unui pictor.

Milescu în China, cumpără un mare diamant care a ajuns mai târziu în coroana împărătesei Ana (sec.XVIII) În această țară se găseau și niște călugări iezuiți. Unul din ei se ocupa cu astronomia și făcea observații cu luneta. Împăratul Chinei vrând să discute ceva cu Milescu, se spune, că l-ar fi întrebat de numele unei

stele; acesta răspunde că nu pentru aceea a venit. Ei bine, cu iezuiții discuta și Milescu.

Solia durează mai multe luni, dar din cauza chinezilor care cereau umilințe, nu s'a ajuns la nicio înțelegere. Milescu a trebuit să se întoarcă. Intre timp țarul Alexie murise, urmează Fedor sau Teodor, fiul din prima căsătorie a lui Alexie. Matviev, rudă cu a doua soție a țarului precedent, cade în disgrație și odată cu sine aceeași soartă suferă și Milescu. S'au adus acuzații, în lipsa acestuia, că el a furat unele lucruri și că a vândut icoane, ba că a cumpărat diamantul pe seama sa, ba că este vrăjitor. Dovada aceasta o aveau când dădea lecții copiilor lui Matveiev, cărora le vorbea cuvinte neînțelese pentru Ruși; în realitate, erau cuvinte latinești.

S'a găsit unul care să afirme că în jurul lui Milescu a văzut niște draci. Toate aceste acuzațiuni, au făcut că Milescu încă înainte de a pune piciorul în Moscova, să fie arestat și adus în oraș ca prizonier.

Cu toate acestea, cariera lui nu se sfârșește, întrucât mai putea fi, încă, necesar. Fie că a știut să

se desvinovățească de toate acuzațiunile, fie că a fost iertat, fapt e că puțină vreme după aceea, la 1677, i se dă în primire vechiul post în biroul solilor.

---000---

Nicolae Milescu în Rusia, după întoarcerea
din China.

Prelegerea XL-a din
11 Mai 1936.

Ajunsesem cu expunerea vieții și operii scriitorului nostru tocmai în momentul când se întorcea din călătoria întreprinsă în China. Dar, în intervalul acesta, în Rusia, se produc schimbări, de pe una cărora vom vedea rezultatele. Astfel, țarul Alexie murise și vine la tron fiul său Fedor sau Teodor. Odată cu venirea la tron a noului țar, cade în disgrație ministrul Matveiev, protectorul lui Milescu. Matveiev a fost sacrificat din pricina legăturilor de rudenie cu soția doua a țarului Alexie și odată cu dânsul aceeași soartă împărtășește și Spătarul Milescu.

Să vedem acum capetele de acuzare aduse scriitorului român, care luate în considerație au produs decaderă și demiterea din orice demnitate. Desigur că Miclescu a avut și dușmani personali. Aceștia veșnic neadormiți urmăreau de aproape activitatea lui Miclescu. Astfel lor nu le-a convenit ca el să se numească șef al soției în China. Au afirmat cu cinism că Miclescu a reținut pentru sine din darurile oferite de țar împăratului China, că a oferit icoane Chinezilor de altă credință.... Fapt este că de pe urma unor asemenea intrigi, Miclescu este adus legat în Moscova și demis din toate funcțiunile. Astfel intra dânsul după o călătorie obositoare de câteva luni, făcând cu această ocazie nenumărate și importante observațiuni. Evident, aceasta nu putea fi o răsplată, iar situația grea a lui Miclescu nu va putea dăinui, astfel, lungă vreme.

Miclescu era un om de o deosebită cultură și încă mai putea fi utilizat de Ruși. El nefiind privit ca un element primejdios, în cele din urmă, este pus în libertate și încărcat din nou cu vechile sale servicii.

Primii ani, însă, după întoarcerea din China (1876) i-a consacrat redactării memoriilor din timpul călătoriei în China. Scrierea, în limba rusă, cuprinde trei cărți.

Vă spuneam care a fost scopul călătoriei lui Milescu în China. Se urmărea descoperirea și descrierea unui drum până la marele imperiu chinezesc. Evident, dat fiind scopul unei astfel de călătorii adevărul trebuia oarecum tălănit. Astfel Milescu fiind trimis de țară, alcătuește memoriile sale de călătorie sub forma de rapoarte, păstrând secretul care trebuia cunoscut numai de el și cabinetul imperial rusesc. Deci scrierea nu era destinată marelui public.

Ceva mai mult, Milescu descoperă drumul pe care mai târziu îl va străbate negustorii Ruși în relațiile lor comerciale. Un francez căutând, mai târziu, pe același drum să meargă în China, este însă oprit la Urali de Ruși. Deci nu numai lucrarea lui Milescu era destinată exclusiv țarului, dar și descoperirea acestuia nu putea fi încă folosită de oricine. Dar, situația a

fost momentană.

~~Să~~ ne întoarcem la descrierea călătoriei lui Milescu. În prima carte avem descrierea drumului parcurs dela Tobolsk până la marginile Chinei. Autorul considerând că drumul dela Moscova la Tobolsk nu prezintă interes întrucât este cunoscut nu l-a descris. Urmează a doua carte. Ea este un fel de journal al lui Milescu, întrucât se arată ce a făcut zilnic cât timp a stat în China. Se descrie solia la împărat, greutățile întâmpinate în această țară, precum și la întoarcerea spre Moscova. Cea de a treia carte este o descriere generală a Chinei.

S'a crezut că această ultimă carte, care cuprinde o tratare geografico-istorică, este cea mai de preț. În realitate, din punct de vedere științific, lucrurile stau tocmai invers, deoarece primele două cărți sunt mai valoroase. Ele cuprind observații personale. Ultima carte Milescu a alcătuit-o compilând. El nu a putut călători în toată China. Iarăși nu a putut observa unele

obiceiuri. Deasemenea partea istorică o ia dela cineva. Deci, v'au arătat ce anume compilează.

Englezul Badelley a dovedit, pentru prima oară, că ultima carte a lui Mălescu este o traducere după o lucrare în limba latină a iezuitului Martini. Acesta are lucrarea "Atlas Sinensis" (chinezesc). De aci ia scriitorul nostru foarte multe observațiuni.

E adevărat că trebuie să socotim că pe acea vreme proprietatea literară nu avea un sens strict ca azi. În să Mălescu introduce și observații personale, lucruri care le aflase dela persoane cu care intrase în legătură. În primele două cărți Spătarul nostru spune tot ce a observat. Partea interesantă și valoroasă nu constă în descriere ci în observațiile făcute de Mălescu. Acesta este un mare lucru să ști să observi. Astfel, cu câte amănunte ni se descrie drumul, obstacolele întâlnite, convorbirile avute ! Mai este încă ceva. Mălescu privește situația și din prisma psihologică. Constată că Chinezii sunt șireți, că se pierd în discuțiuni interminabile. Eticheta chineză e văzută cu ironie.

Deși Badelley a dovedit că Mălescu este compila-
tă în cartea a treia a descrierii sale, totuși își dă
seama de valoarea lucrării, atunci când o privește în
ansamblu. Astfel dânsul considera pe Mălescu ca pe u-
nul din cei mai însemnați cercetători ai Chinei.

Firește că svonul despre lucrarea lui Mălescu
precum și călătoria în China a interesat pe mulți, tre-
când chiar dincolo de granițele Rusiei. Unii din moti-
ve personale - interese comerciale - alții din motive
științifice au vrut să știe care au fost urmările că -
lătoriei.

Insuși renumitul filosof Leibnitz, care știm că
era în relațiuni cu Petru cel Mare, scrie unui olandez
dela curtea țarului ce-i cu călătoria boerului spătar,
deoarece ar fi interesant pentru cei din Europa să
știe rezultatele. Când am vorbit de Dimitrie Cantemir
în Rusia, arătam cum Leibnitz fixase rolul în Europa
al Rusiei. Astfel această țară va putea face cunoscut
Occidentului Orientul cu toate tainele sale. Potrivit
acestei idei, cerăa acum să se știe ceva în Europa deș-

pre o călătorie întreprinsă tocmai la cealaltă extremitate a Asiei.

Dar mai erau și alți oameni interesați. Se știe că la ~~Academia~~ Patriarhiei de Constantinopol, printre profesori și elevi se înrădăcinase un adânc interes pentru Geografie. Prin prisma acestui interes, patriarhul Dositei al Ierusalimului, se interesează de călătoria lui Milescu. Răspunsul îl avem în grecește. Dositei spune lui Milescu să nu păstreze secretul celor aflate în călătoria sa. Spătarul răspunde că nu poate să destăinuie lucruri care trebuiesc știute numai de țară. Deși refuzat, patriarhul de Ierusalim nu dezarmează, căci trimite la țară pe nepotul său Hrisant Notara. Acesta, venind în solie, obține permisiunea de a căpăta manuscricul lucrării lui Milescu și de a-l traduce în grecește. Astfel în limba grecească s'a tradus descrierea călătoriei lui Milescu, care sub formă de manuscris a început să circule prin multe țări, chiar și la noi.

Hrisant Notara entuziasmat se apucă, la rândul-i, să scrie o carte "China robită", unde arată cum această

țară a fost ocupată de dinastia mongolă din Manciuria. Interesant că membrii acestei dinastii au rămas ca împărați până în timpul marelui război, când China a devenit republică. Acum un membru al dinastiei, ultimul împărat al Chinei, este în fruntea statului manciurian: Hrisant, bazat pe Miclescu, descrie cum a fost cucerită China. Interesant, cartea este dedicată lui Constantin Brâncoveanu.

Dintre călătorii apuseni care au fost în Rusia, în această vreme, sunt câțiva care au avut convorbiri cu Miclescu, Unul dintre ei, La Neuville, descrie convorbirea despre cele văzute în China și adaugă că Miclescu se va duce pentru a doua oară în acea țară.

Deși lucrarea lui Miclescu, menită a fi păstrată în taină, totuși, din pricina interesului ei, s'au putut apoi afla de toți rezultatele călătoriei.

Rămâne să vedem acum ce rol a avut Miclescu în Rusia, după călătoria sa în China, aceasta timp de 30 ani. El continuă a fi traducător. Evident ultima lucrare a lui Miclescu, rezultanta călătoriei, a făcut ca autoru-

lui să-i crească mult prestigiul pe lângă țar. Se întâmpla ca Fedor să moară iar locul său este ocupat de Petru cel Mare. Acesta a dat o mare atenție lui Nicolae Mălescu. Cronicarul moldovean, Ion Neculce, intercalează în "O seamă de cuvinte" o legendă privitoare la relațiile țarului Petru cu Mălescu. Evident aci sunt multe inexactități. Astfel se afirmă că Mălescu a fost profesorul țarului Petru cel Mare, când acesta era copil. Mai târziu profesorul începe să fie prigonit și închis. Venind, însă, ca țar, Petru cel Mare, acesta începe a se interesa de fostul său dascăl. Aflând că este închis, îl liberează și-l pune în cinste. Aci sunt adevăruri dar și exagerări. Că a fost închis Mălescu este just, dar, că el să fi fost profesorul lui Petru cel Mare, când se știe că acesta nu a primit nici un fel de educație și că hoinărea prin Moscova, este neadevăr, că a stat în închisoare până la venirea lui Petru cel Mare iarăși este exagerare.

Mălescu, ca altădată Petru Movilă, s'a interesat mareu de țările noastre, deși, iarăși e locul s'o spun fusese umilit profund în Moldova. Purtă corespondență

cu Domnia Moldovei și ai Munteniei, cu boerii și cu mitropolitul Dosoftei. Astfel boerii scriu într'un loc că sunt cōtropați de Turci că ar dori ca țarul cu oastea să le redea libertatea de altădată. Neavând însă posibilitatea să se adreseze direct lui Petru cel Mare, intervin pentru acest lucru pe lângă Mîlescu care e numit "vizirul țarului". Acesta prin influența și calitatea lui de "vizir" - socoteau boerii - poate determina pe țar la o acțiune contra Turcilor. După aceea, Bielevici, un căpitan moldovean vine cu trei scrisori către țar: una era dela mitropolitul Dosoftei, prin care îi cerea o tipografie, a doua scrisoare era dela Gheorghe Duca, care roagă să se facă o împăcare între Ruși și Turci pentru stăpânirea Ucrainei. În vremea când Turcii au stăpânit Ucraina, ei au pus-o sub domnia lui Gheorghe Duca. În sfârșit a treia scrisoare e adresată lui Mîlescu de către boerii moldoveni. Aceștia cer niște blănuri și pictori de icoane de cari avea nevoie Gheorghe Duca pentru ctitoria sa, Cetățuia, de lângă Iași.

de lângă Iași.

Prin intervenția lui Miclescu, s'a trimes în Moldova o tipografie și s'a reușit să se încheie pace între Turci și Ruși în chestiunea Ucrainei.

Intre scrisorile care le primea din țară Miclescu (el fiind privit ca un intermediar pe lângă țară) mai este una foarte interesantă, aceasta din pricina persoanei care o scrie. Este vorba de Constantin Stolnicul Cantacuzino, fratele lui Șerban-Vodă Cantacuzino și sfătuitorul cel mai ascultat al lui Brâncoveanu. Stolnicul Cantacuzino este cunoscut ca un mare scriitor și erudit. Scrie o cronică unde arată origina noastră latină. Știa bine grecește, totuși scrisoarea lui către Miclescu e în limba română, nu în grecește. Miclescu era considerat de acesta ca Român și de aceea îi scrie în românește.

Scrisoarea deși scurtă este interesantă: "îți scriem ca la un frate mai mare", aceasta din cauza situației lui Miclescu pe lângă țară, dar continuă: "cele ce-ți va spune aducătorul acestei scrisori sunt pentru

binele întregii creștinătăți". De aci putem deduce că avem în față un plan de liberare de sub Turci. Vă amintesc că suntem pe vremea lui Șerban Cantacuzino care visa independența și să ajungă împărat la Bizanț,

Nepoții lui Miclescu: Apostol și Ioan după activitatea lor de minare a lui Gheorghe Duca, fug din Moldova în Rusia. Nu știm ce s'a întâmplat ulterior cu ei. Spătarul Miclescu se însoară cu o rusoaică. Nu știm exact ce s'a ales cu urmașii săi. Probabil că ei trăiau înainte de război, prin părțile de Răsărit ale Rusiei, complet desnaționalizați. Pentru că veni vorba de probabilități, îmi permit să vă arăt o legendă, din care nu știu dacă este ceva adevărat. La Paris, înainte de război, trăia un chirurg rus Mecinikof, socotit ca urmaș al lui Miclescu. În adevăr numele lui Mecinikof înseamnă spată, ceeace, presupunând am putea conchide că deriva dela spătar, nume sub care era cunoscut Miclescu în Rusia.

Noi nu trebuie să-l socotim pe Miclescu pierdut de literatura noastră, în momentul în care părăsește definitiv țara și se așează în Rusia.

În această țară se dădea o mare luptă între cultura Orientului și a Occidentului, care începea să se afirme. Țarul Petru cel Mare își dădea seama că Rusia trebuie să stea pe același plan cu statele europene. În-
să, împotriva acestei idei s'au ridicat habotnicii, care ziceau că o acceptare a culturii Occidentului ar însemna pierderea sau slăbirea ortodoxiei. Cine ar fi căutat să învețe limba latină sau celelalte limbi care se vorbeau în Apus, pentru acești tradiționaliști, însemna o renunțare a ideii ortodoxe. Alții, care stăteau în calea reformării Rusiei, ^{sau} erau chiar Grecii. Aceștia răspundeau fel de fel de teorii: că menirea Rusiei este în Orient, că Moscova va fi a treia Romă, că Rușii vor salva ortodoxia de Turci. Toate acestea ar fi făcut ca Rusia să rămână mai departe în cadrul politic al Europei Orientale. Petru cel Mare însă nu renunță la ideile sale.

Să vedem acum alt aspect al culturii rusești, înainte de a se amesteca țarul. Toată cultura rusească era ortodoxă. Școala cea mai însemnată era cea slavo-gre -

cească dela Moscova, unde profesau dascăli greci. Apoi, tot în acest oraş, se mai găsea şi o tipografie grecească. Grecii au observat că din moment ce se va introduce cultura apuseană, vor pierde toată situaţia lor, şi de aci tot ~~sbuciumul~~ şi lupta lor.

Dositei, patriarchul Ierusalimului, un om cu calităţi excepţionale (a trăit şi la Bucureşti, pe timpul lui Brâncoveanu, când tipăreşte mai multe cărţi) era adevăratul conducător al Ortodocşilor. El caută, să convingă pe ţar ca să grecizeze tot mai mult cultura rusească. Scrie chiar lui Petru cel Mare în acest sens. Aci spune că nu are încredere în oamenii dela şcoală, căci sunt convinşi şi influenţaţi de catolicism. Singurul om de încredere este Nicolae Milescu. Deci scriitorul nostru era reprezentantul lui Dositei pe lângă ţar.

La un moment dat încrederea lui Dositei în Milescu se sdruncină. Ce s'a întâmplat ? Ţarul Petru cel Mare s'a hotărât, în sfârşit, să introducă cultura latină în Rusia. Alungă pe profesorii greci dela şcoala

slavo-greacă și în locul lor pune profesori de latină. Iarăși în fruntea bisericii sunt puși oameni luminați de cultura Apusului. Față de această reformă radicală, care este prima, Miclescu se arată cu totul favorabil. Observând atitudinea aceasta, patriarchul de Ierusalim începe a-l bănuși și pe Miclescu. Acesta într-o scrisoare arată că tocmai acum la bătrânețe, după atâția ani de muncă și chin, se vede batjocorit atât el cât și Ceaușul. Acest Ceauș nu este altul decât Românul brașovean, David Corbea, venit în Rusia. Probabil făcea aluzie la hula venită dela patriarchul Dositei.

Prin urmare, dacă analizăm cultura lui Miclescu, constatăm la el un amestec egal de influența și cultura orientală cu cultură occidentală. Astfel, deși la Constantinopol, învață la Academia Patriarchiei, unde profesorii erau luminați de cultura apuseană. Evident că în peregrinările sale din Europa: dela Berlin la Stockholm; de aci la Paris, Miclescu trebuie să fi fost influențat cu ceva. Astfel prin cultura sa ne explicăm atitudinea în conflictul dintre cele două culturi.

Dar, părerile lui Miclescu în acest conflict le

putem găsi într'o broșură scrisă, pare-se, de dânsul. Broșura poartă titlul: "Este studiul limbii latine pri-
mejdios pentru ortodoxie ?" Istoricul Mihailowski este cel care considera pe Miclescu ca autor al cărții. Aci se spune că limba latină este foarte bine să fie cunoscută întrucât în această limbă s'au scris multe cărți folosi-
toare. Un om ortodox trebuie să știe întâi grecește și apoi să încerce să cunoască latină.

Ideea aceasta a lui Miclescu poate fi socotită și oportunistă. Miclescu din oportunism se arată favorabil ideilor reformatoare ale țarului.

Mai avem încă o lucrare a lui Miclescu. Este vorba de o autobiografie. Miclescu stătuse în slujbă la dife-
riți țari, vreme de 35 de ani. Socotea, chiar, că a ve-
nit momentul să fie recompensat cu o moșie oarecare un-
de să se retragă în liniște, spre a putea astfel să și
petreacă restul vieții. Ca să justifice eventuala răs-
plătire a țarului, Miclescu înșira toate serviciile făcu-
te cât timp a stat în Rusia. Arată, întâi, cum a venit
în această țară nu de capul său, ci recomandat de pa-
triarhul Dositei. Descrie apoi cum a tradus cărți, căl'

toria sa în China, cu care ocazie cumpăra un diamant mare ce împodobește coroana țariilor. Povestește apoi cum la 1697 a întovărășit pe Petru cel Mare în expediția pentru ocuparea Azovului, port la Marea Neagră, îndeplinind mari servicii.

E ușor de înțeles de ce Petru cel Mare a luat pe Miclescu ca însoțitor în această expediție. Scriitorul nostru stătuse la Constantinopol și cunoștea obiceiurile Turcilor. Astfel redactând probabil, unele proclamații, luând parte la tratativele de pace, putea Miclescu aduce serviciile pe care le amintește.

Nicolae Miclescu moare în anul 1708 la Moscova în vârstă de 72 de ani.

---000---

FRĂȚII CORBEA I.

Prelegerea XLI din

13 Maiu 1936.

În lecțiunea de azi vă prezint alte figuri ale aceleiași epoci, studiată aci - sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea - care privesc legăturile noastre cu Rusia. Este vorba de doi frați brașoveni: David și Teodor Corbea. Ei au fost catăva vreme în slujba lui Brâncoveanu, în epoca aceea de frumoasă înflorire culturală și artistică, iar după aceasta trecând în Rusia, sunt primiți de țarul Petru cel Mare, în serviciul său.

Mai toți scriitorii studiați aci au avut o dublă activitate: una literară și alta politică, întrucât mai toți erau boeri. Grigore Ureche, Costineștii, Cantemir ocup pe rând dregătorii, ba ceva mai mult, ultimul capătă și domnia țării Moldovei. Vom vedea în ce direcție lucrează frații Corbea și care este valoarea scrierilor lor.

Spre deosebire de viața și opera unui Dosoftei, Miclescu, Petru Movilă, care a fost cercetată cu atenție chiar și de streini, despre acești doi frați ni-
meni, până în prezent, nu s'a ostenit în vreo scriere, fie ea chiar broșură, să ne spană ceva. David și Teodor Corbea sunt amintiți scurt în documentele vremii lor. Totuși ei merită să stea pe același plan cu ceilalți scriitori tratați până acum.

Cei doi frați s'au format în orașul adesea Brașov. Erau fiii preotului Ioan Corbea, dela biserica românească Sft. Nicolae din Schei. David Corbea s'a ocupat mai mult cu chestiuni politice. Fără a fi dregător și întrucât avea o cultură deosebită, a fost întrebuințat în diferite misiuni diplomatice. Cât a stat la curtea lui Brâncoveanu, frământările sociale sau politice, nu l-au preocupat pe acest brașovean. Teodor Corbea, fratele mai mic, spre deosebire de David, se ocupa cu literatura scriind chiar unele opere.

Am spus că frații Corbea sunt originari din Brașov. Tatăl lor era preot la biserica ortodoxă Sft.

Nicolae din Schei. Vechimea acestei biserici este destul de mare. Nu se știe când și de cine s'a clădit. Un preot Vasile scrie în veacul al XVII-lea, în românește, o cronică a bisericii Sft.Nicolae din Scheai. Este una din puținele cronici ardelene scrisă în limba noastră. Nenorocirea a făcut ca originalul să se piardă; însă, un sas din Brașov, înainte de aceasta a tradus cronică în nemțește. Astfel sub această formă, s'a tipărit din nou în "Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt" în vol. V.

Dar această biserică, pe lângă rolul său religios mai joacă și un alt rol, cultural. Astfel diaconul Coresi afirmă că preoții de aci au făcut traducerea în românește a ~~tipăriturilor~~ ~~Isale~~ de mai târziu. Tot biserica Sft.Nicolae întreține relațiuni cu Țara Românească sau cu Moldova. Astfel biserica din aceste țări românești primește o mulțime de danii.

După moartea lui Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu, fiul acestuia, dă o sumă de bani bisericii. Hrisovul care consfințește donația este în românește și spune.

ne Nicolae Pătrașcu, că prin aceasta împlinește făgăduiala tatălui său, care stăpânișe și Ardealul. Deasemenea Aron Vodă zis și Tiranul Domn al Moldovei, face, iarăși danii de bani. Astfel vedeți cum această biserică întreținută cu bani din afară, atrăgea la sine pe Români de pretutindenea. Acesta este alt rol al bisericii.

Radu Șerban, Constantin Brâncoveanu, mai târziu, mulțumesc lui Dumnezeu pentru izbînzile lor repurtate în război, îngenunchind la altarul bisericii din mahalaua Scheailor.

Dar, mai este altceva. Când mitropolitul ortodox al Transilvaniei, Atanasie Anghel, a primit unirea cu biserica catolică, biserica Sft. Nicolae păstrează mai departe ortodoxia. Aceasta din pricina contactului viu, permanent ținut de secole cu țările noastre. Ceva mai mult, prin intermediul acestei biserici s'a început o propagandă contra unirii cu biserica papală.

Ei bine, în acest mediu bisericesc și ortodox s'au format cei doi frați. Ei aveau o oarecare cultură. Cunoșteau destul de bine limba latină. E greu de spus unde au

învăţat această limbă. Cred, totuşi, că au mers la o şcoală săsească sau ungurească. Deasemenea cunoşteau limba slavonă, aceasta deoarece această limbă era folosită în biserică.

În curând, găsim pe cei doi fraţi în Ţara Românească. Aci se aşează, încă dela începutul domniei lui Brâncoveanu, pe lângă boerul Mihail Spătarul Cantacuzino, fratele Stolnicului Constantin şi a postului Domn Şerban Cantacuzino,

Acest boer era, la rândul-i, învăţat. El pune de construeşte biserică ce astăzi este în curtea spitalului Colţea, apoi turnul Colţei este iarăşi construit prin cheltuiala sa. A fost ctitor de biserici şi prin alte părţi. Astfel clădeşte mănăstirea dela Sinaia şi biserică dela Fundeni Doamnei (Jud. Ilfov). Această biserică se caracterizează prin o oarecare îndrăzneală în inovaţia artistică, ceea ce face să se creadă că şi el, boierul ei, alături de fratele său Stolnicul Constantin Cantacuzino, a studiat în Italia.

Biserica dela Pundenii Doamnei este singura din țară care în relief, are lucrări în stuc pe pereții exteriori. Aceasta din pricina că ortodoxia împiedică sculptura în biserică. Totuși aci găsim o imagine care reprezintă un palat oriental, alta care reprezintă o serie de arbori, pe care stau o mulțime de păsărele. La M-reă din Sinaia, la fel, sunt executate diferite scene în relief. Astfel ne apare Moise cu cele două table ale legii,

Alături de Spătarul Mihail Cantacuzino a stat David Corbea, de care ne vom ocupa în special, în lecția de azi. Spătarul prin însăși dregătoria sa era comandantul oastei țării. David Corbea este numit în o funcție mai mică, ceașpătăresc. Din această cauză în Rusia nu a fost cunoscut decât cu numele de Ceașp, întocmai cum Milesco era cunoscut tot sub fosta sa funcțiune din Țara Românească, de spătar.

Despre venirea lui David Corbea în Țara Românească știm dintr'un privilegiu din 1690, dela Brâncoveanu, în care se spune: "David Corbea brașoveanul care s'au așezat cu șederea în țara domniei mele... Fiind el un om

strein și aflându-se cu slujba pe lângă cinstitul și credinciosul boiarin al Domniei mele Mihai Cantacuzino, vel spătar".

Pentru că am vorbit atâta despre Mihai Cantacuzino, completez că el împreună cu fratele său, vestitul cărturar, Stolnicul Constantin Cantacuzino, au fost uciși de Turci la Constantinopol, în anul 1716.

Dar, să ne întoarcem la David Corbea. Mica slujba ce o căpătase în Muntenia nu era potrivită cu cunoștințele sale de latină, ceva rar pe atunci. Deci, în această calitate a fost întrebuințat în diplomație. În adevăr la 1698, trece pe la noi prin țară către Constantinopol, o solie a electorului de Saxonia. Intrucât ceaușul spătaresc David cunoștea bine limba latină a fost atașat soliei, pe timpul cât aceasta a stat în țară. Astfel fiind solia a merg. la Brâncoveanu în vizită.

Totuși, adevărata însemnătate a acestui om constă în misiunile diplomatice făcute în streinătate. În acest timp iată ce se petrece în Transilvania. După pacea din 1699, dela Carlovitz prin care Ardealul era anexat

triei, Românii din acea provincie sunt momiți de Austria-cii catolici să treacă la unire în schimbul mai multor avantagii. Atras în această cursă, mitropolitul Atanasie Anghel iscălește unirea cu biserica papală la 1701. Fapta comisă de ierarh a fost socotită ca o mare nelegiuire de Domnul^{xxx} Brâncoveanu. Acesta este prezentat în Istorie ca un om al culturii în genere. Noi, însă trebuie să înțelegem că în primul rând este al culturii religioase. Preocupat de credința ortodoxă de pretutindeni, preocupat de faptul ca această dogmă să se înfigă cât mai adânc în sufletele ortodocșilor de pretutindeni, tipărește cărți pentru și în limba Georgienilor, Sirienilor, Grecilor. De asemenea daniile sale bogate și nenumărate se răspândesc prin tot Orientul: la Athos, Constantinopol, etc. La Muntele Sinai, într'o mănăstire s'a găsit chiar portretul lui Brâncoveanu. Deci peste tot Domnul Țării Românești a căutat să apere ortodoxia fie prin daruri, fie prin îndemn. Cu atât mai mult a trebuit să se amestece în Ardeal când a observat că ortodocșii de aci stau gata gata să îmbrățișeze unirea.

Pentru a vă lămuri mai bine, să vă arăt ceva din relațiile lui Brâncoveanu cu Ardealul. Acest om avea în tinse posesiuni în Transilvania. O ctitorie a sa o află la Făgăraș clădită în stil propriu, brâncovenesc. Însuși mitropolitul Ardealului Atanasie Anghel a fost hirotonisit în această funcțiune la Târgoviște și pus să jure că va păstra neștirbită religia ortodoxă. Dar jurământul a fost călcat, Brâncoveanu trebuia să intervină pentru ca să împiedice trecerea în masă la catolicism. Direct nu se putea amesteca, deoarece ar fi venit în conflict cu Austria și de aceea a trimis foarte mulți agenți, care făceau propagandă pentru ortodoxie. Unul din acești agenți a fost David Corbea. Rezultatele acțiunii lui Brâncoveanu se pot urmări de exemplu în Sudul Transilvaniei unde ortodoxia rămâne nesdruncinată, iar falnică și nemișcată în credință stătea Bis. Sft. Nicolae din Schei (Brașov).

Agentul David Corbea scrie în corespondența sa că tre Brașoveni un îndemn. Aci arată că este bine să nu se piardă dreapta credință. Stilul folosit este cel popular. Despre mitropolitul Atanasie Anglie ridicat de ortodocși

la treapta cea mai înaltă și apoi partizan al unirei, zice: "este poveste mojicească dacă au ajuns țiganul crai întâi au spânzurat pe tată său", aceasta pentru că însuși ierarhul a lovit în ortodoxia pe care prin poziția sa era menit s'o ridice sau s'o mențină, dar continuă Corbea "iară cei ce au fost lătrat către Dumneata las să latre cum au fost învățați". Probabil că această afirmație o face bazându-se pe faptul că fusese informat că s'au urzit unele clevetiri contra sa și contra planurilor sale de conservare religioasă.

Având cunoștință acestei scrisori precum și faptul că ortodoxia se menține în Sudul Transilvaniei, putem deduce că acțiunea lui Corbea a avut oarecare succes.

Sterie Stinghe în "Documente privitoare la Românii din Schei" - 1901 - publică o scrisoare a aceluiași Corbea, din porunca lui Brâncoveanu și adresată Ardelenilor ortodocși îndemându-i să meargă la adunarea dela Alba-Iulia unde să afirme că înțeleg să fie credincioși ortodocși. Iată scrisoarea: "Mă întrebați

Dvs. ca să vă învăț ce veți face ? Când nimeni nu iaste care să prinză în seamă cuvântul meu, au nu mi-am bătut destul capul în tot chipul scriind și descoperind lucrul cum iaste, iar Dvs. râdeți și vă bătiați joc de cuvintele mele și mă chemați telpiz ¹⁾...zicând că toate minciunile eu le scornesc, iar sfinția sa Vlădica (Atanasie Anghel) nu iaste cum zic pismașii. Acum răspunde pentru dragostea pentru biserica lui Cristos. Să meargă câți mai mulți la Sinod, să răspundeți cu îndrăsnire la săbor, să nu vă înstrăinați de biserica răsăritului. Să nu credeți despre temeiul cel vechi, ci să fie împotriva călcătorilor de credință". Dar, Corbea nu s'a mulțumit numai cu scrisoarea, căci odată cu ea înaintea și un protest, "o replică făcută latinește care iaste făcută și românește, tot într'un chip pentru apărarea ortodoxiei". Protestul acesta trebuia prezentat adunării din Alba-Iulia, "gubernatorului spre a se întoarce înapoi greci nu papistași", adică ortodocși nu uniți.

Vedem, așa dar, că David Corbea a avut un rol destul de prost.

tul de însemnat în legăturile Țării Românești cu Brașovul. El a fost însărcinat de Brâncoveanu și cu anume misiuni diplomatice. Diplomații erau pe acea vreme oameni greu de găsit căci trebuiau să cunoască limba latină. David Corbea ca un profund cunoscător al acestei limbi, merge în anul 1697, cu o misiune în Polonia, la regele August al II-lea. În această vreme partea de Nord a Moldovei era ocupată de Poloni, care se găseau în stare de război cu Turcii. Oastea polonă mai cuprindea și o serie de contingente de voluntari Români comandate de vestitul erou Constantin Turculeț. Când am vorbit de Dosoftei, am amintit că întrucât Polonia stăpâna Nordul Moldovei, dânsul avea jurisdicția religioasă asupra acestei regiuni locuite de ortodocși. Ei bine, tocmai la întoarcerea spre țară, în Nordul Moldovei, Corbea se întâlnește cu Turculeț. Cu acesta discută politica externă a Românilor, spunându-i că este bine ca toți să încline spre o politică filo-rusă, iar în ceea ce privește ordinea internă să asculte toți de Brâncoveanu. Convorbirea aceasta a fost redactată într'un raport de solie către Brâncoveanu de către

celălalt frate Teodor Corbea. Ea constituie o frumoasă ~~pagină de veche literatură românească~~. Iată titlul raportului: "Insemnarea pentru solia mai marelui mieș frate David Corbea pentru voroava ce au avut cu Turculeț rohmistru ¹⁾ și cu alți rohmiștrii moldoveni și pentru răspunsul ce au luat acum când au fost să se întoarcă". Urmează textul (acesta la noi nu a fost menționat sau tipărit de nimeni, fără de numai Tocilescu, care l-a copiat): "Solia fratimi-mieu au fost într'acest chip: Auzind mai marii noștri stăpâni dintr'unii și dintr'alții, cum că Leșii ar fi făcând sfat...să coboare să cuprinză țările românești: Moldova și țara Muntenească, cu acesta mijloc au găsit în prilej să afle adevărența acestui lucru, adecă trimetînd omul său în chip să se bucure de coronacii Craiului (e vorba de August al II-lea) cu această solie fiind trimis au venit pe la Turculeț rohmistru, starostea de Cernăuți, pe carele găsind eșit în câmp împreună cu alți moldoveni, pentrucă pe atunci se slobozia Tătarii spre părțile leșești, zile cinci au făcut acolo

1) rohmistru = titlu polonez

cu dângii. Petricând aceste cinci zile cu fel de fel voroave și socotind la câtă nenorocire au ajuns ticăloșul (nenorocit) neam românesc și știind și mai bine decât noi firea ereticilor leși, cu mare jale fiind pornit Turculeș au grăit: Frate ce vom să facem, pînă am fost mai tineri iubiam desmierdările, acum nu sîntem copii, oameni întregi sîntem, cunoștem și firea leșilor. Acest neam vezi-l, moșiile țării noastre le-au copleșit, acum nuncește ca să le ție veșnicie pălănci (cetăți) prin dânsa face și bisericile ceale pravoslavnice ereticești. Vitejii pămîntului sîntem, noi sîntem paza țărilor, putere avem cap nu avem, nimic nu iaste de care să ne razămăm. Ce, dar vom face ? Să trimetem sol la Domnul Dumitale (e vorba de Brâncoveanu) cerșind învățătura și întărindu-ne de vreo nădejde din câteva. Cât ne va porunci cu toții vreo 10 mii de oameni ce sîntem într'acelaș ceas vom sări și despre cuvîntul lui și ce ne va porunci acela vom face. Numai să se răscumpere ocara neamului și a bisericii Răsăritului"...După aceea arată cum a venit în fața craiului leșesc și spu-

ne așa despre promisiunile Polonilor iar făgăduința volnicia (libertatea) dărnicie cât arată din gură, de ar fi și aieve, am zice acum este veacul de aur, morților înviați să trăim". E, deci, o ironie la adresa Polonilor în care el n'avea încredere.

Țările române în cursul secolului al XVIII-lea în ceea ce privește politica lor încep a gravita către ~~Rusia ortodoxă~~. Motivul acestei politici era legitimat și de faptul că ceilalți vecini: Polonia și Austria erau state catolice. Cunoșcând politica țărilor noastre să mergem cu povestirea mai departe.

În anul 1704, David Cerbea merge în solie la Petru cel Mare. Motivul soliei era achiziționarea unor icoane de care Brâncoveanu avea trebuință. În acest sens este de amintit că arta icoanelor zise atonite decăzuse iar în loc se ridicase arta icoanelor rusești. De aceea și Brâncoveanu a ținut să aibe câteva icoane de acestea. Totuși, pe lângă acest rol, David Corbea mai îndeplinea și rolul unui mic spion, anume se va interes de starea de spirit, de politica din această țară. Ceașul nostru

face frumoasă impresia în Rusia. Țarul a observat inteligența și cultura lui. De aceea cu ocazia altei solii a lui Brâncoveanu scrie acestuia de ce nu i-a trimis tot pe Corbea. Domnul Țării Românești observase, probabil că ceașul David făcuse impresie în Rusia și de teama ca nu cumva țarul să-l angajeze cu vreo slujbă la sine, a trimis pe altcineva în solie. Iată, acum, și ce scrie țarul "aș dori ca David Ceașul să vină la noi".

Dar, Corbea în anul 1707, merge din nou ca sol în Rusia. Nu se mai întoarce în țară, căci intra în serviciul țarului. La 20 aprilie același an, Petru cel Mare dă o patentă prin care primește pe David Corbea ca traducător pentru limba românească și în subsidiar pentru limba latinească. Cel mai important traducător pe acele timpuri era Milescu. Deoarece acesta era acum bătrân primește ca ajutor pe Corbea, care primește pentru serviciu 10 ruble pe lună.

Când am vorbit de Nicolae Milescu, am arătat că, după întoarcerea sa din Rusia, întrucât pe atunci era acea luptă culturală între Orient și Occident, acesta susține

cultura Apusului. Atunci patriarhul Dositei al Ierusalimului, cel care printr'o scrisoare recomandă pe Milescu țarului, scrie spătarului prin care îl acuză că atât el cât și Ceaușul n au făcut bine când s'au dat de partea culturii apusene. Ceaușul nu este altul decât David Corbea. Milescu de pe urma acestor atacuri a rămas foarte afectat. Țarul, însă, îl păstrează mai departe în slujbă, în timp ce pe Corbea l-a trimis în 1707 într'o misiune diplomatică la Francisc al II-lea Rakoți. Iată pentru ce... În Europa de Nord a avut loc așa zisul război nordic între Danemarca, Rusia, Polonia coalizate contra Suediei regelui Carol al XII-lea. Acesta deocamdată prin iscusința, vitejia și geniul său militar reușește să înfrângă succesiv pe toți adversarii¹⁾. Învingător fiind, în Polonia a înlocuit pe regele August al II-lea cu Stanislas Lescinski. Ceva mai mult, August al II-lea prin tratatul dela Altranstadt (1707) a fost silit singur să renunțe la tron.

În acest timp țarul s'a gândit să ridice un nou candidat la tronul Poloniei. Anume socotea pentru aceasta

1) De ex. pe Ruși îl baté la Narva.

ca pe cel mai indicat pe Francisc al II-lea Rakoți, care pe acele vremuri cu resturile unei armate ungurești zdrobite de Austriaci, se găsea în Maramureșul cehoslovac, de azi. Dar, pentru aceasta trebuia întrebat și convins să accepte tronul Poloniei. Țarul s'a gândit, a - tunci, că cel mai indicat pentru o astfel de treabă este David Corbea. Acesta trebuia să meargă la Muncaci unde se găsea Francisc. De bună seamă că David Corbea cunoștea și limba ungurească.

David Corbea merge, în adevăr, la Francisc obține aprobarea acestuia. Însă între timp țarul Petru cel Mare câștigat de August al II-lea acceptă ca rege al Poloniei tot pe acesta. Astfel solia Ceașului nostru a căpătat numai o valoare istorică întrucât de pe urma ei nu s'a ajuns la nimic practic.

Corbea în drumul său de întoarcere spre Rusia, se oprește la Varșovia. Aci sfârșitul vieții îl ajunge. Era data de 11 August 1707. Petru cel Mare a dat ordin să i se aducă corpul la Kiev și să fie înmormântat la M-re Lavra Pecerska.

TEODOR CORBEA

Prelegerea a doua
din 20 Mai 1936.

Vom continua cu expunerea privitoare la frații Corbea, în special ne vom ocupa de cel de-al doilea, anume de Teodor. David Corbea, ca unul ce intrase în slujbă la Brâncoveanu, grație cunoștințelor sale temeinice de limbă latină, este întrebuințat în misiuni diplomatice. Dar, el merge la țarul Petru cel Mare. Acesta pe lângă funcția de traducător ce o dă lui David, îl trimete ca sol la Francisc al II-lea Rakotzi, un erou ungar, care lupta pentru independența țării sale față de Austriaci, cu scopul de a-l convinge să primească tronul Poloniei. După achitarea obligației sale, David pe drumul întoarcerii, își sfârșește zilele la Varșovia (11 August 1707). Petru cel Mare a dat ordin să i se aducă corul la Kiev și să fie înmormântat la Lavra Pecerska, mănăstire unde și Petru Movilă a fost câteva timp egumen.

Fasc.40

David Corbea a avut un fiu, Sebastian. După moartea tatălui său, vine în Rusia spre a intra în posesia averii lăsate de David. În cele din urmă cere țarului să fi primit în o școală rusă, aceasta în amintirea serviciilor tatălui său¹⁾.

Dar, cel mai de seamă membru al familiei Corbea, venit în Rusia, după moartea lui David Corbea, este Teodor, fratele său mai mic. Acesta folosește cunoștințele sale nu numai pentru funcțiunea de traducător, dar și pentru scrieri. Imprejurările în care Teodor Corbea trece în Rusia din Țara Românească sunt următoarele: la 1711 are loc războiul ruso-turc. În fața acestei situațiuni grele, Brâncoveanu a înțeles că nu e momentul să ia parte la bătălia dintru început, ci să aștepte până se va desemna învingătorul, căruia apoi i se va alipi cu oștile sale. Politica aceasta echivocă nu era pe planul unor boeri, din potrivă, era un curent favorabil Rușilor. Evenimentele se precipită cu repeziciune. Petru cel Ma-

1) Peste câțiva ani se întoarce în țară la unchiul său Teodor, care pe atunci era în Muntenia.

re vine în Moldova, Dimitrie Cantemir trece alături de țar dovedind astfel sentimente de ruso-fil. Brâncoveanu însă aștepta în tabără dela Urlați. Când Turcii ies învingători la Stănilești, trimete daruri, scuzându-se că din diferite motive n'a putut lua parte activă la bătălie.

Nu toți oamenii politici ai Munteniei au aprobat politica lui Brâncoveanu. Astfel se zicea că Domnul țării trebuie să meargă alături de un împărat creștin contra păgânilor cotropitori. Unul din aceștia era chiar mitropolitul țării, vestitul Antim Ivireanu. Intr'una din predicile (Apologia) sale, arată motivând de ce politica sa fusese ruso-filă. Deasemenea cronica țării, contemporană, scrisă de Radu Greceanu, spune că este foarte mare rău când partea bisericească se amestecă în partea politică. Aluzia este transparentă și privește pe Ivireanu. Atitudinea acestui prelat ni-e explicabilă prin însăși pozițiunea sa socială de mitropolit ortodox. Totuși el nu se amestecă direct în politica țării. Un alt personaj important al vremii, era Toma

Cantacuzino Spătarul, adică conducătorul oștilor. Acesta fără voia lui Brâncoveanu trece de partea Rușilor în Moldova. Cu unele ajutoare rusești, Spătarul se acoperă de glorie la asediul Brăilei, ce pe atunci era o puternică cetate turcească. Ea este luată cu asalt. Se întâmplă însă înfrângerea Rușilor dela Stănilești. Spătarul care călcase dispozițiile lui Brâncoveanu și ducea o politică favorabilă Rușilor, a socotit că cel mai cuminste lucru e să treacă în Rusia, ceea ce și face. Acel lucru execută și Teodor Corbea. El vroia să capete în Rusia aceeași considerație și atribuție din partea țarului ca a fratelui său. Il vedem întâi la Iași, iar de aci trece în Rusia.

Purtarea acestor cameni a făcut mult sânge rău lui Brâncoveanu. Nemulțumirea o putem citi în cronică oficială amintită "a mai trecut un Toderășcu brat (frate), David Corbea Ceaușul, neam foarte ciocoi (de jos), șcheiau varvar și plin de răutate". Aceasta în ceea ce privește pe scriitorul nostru.

Când Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino trec în

Rusia, țarul Petru cel Mare a căutat să compenseze pierderea domniei și dregătoriei acestora prin acordarea unor posesiuni. Cei doi fuggari, trecând în Rusia, prin gestul lor, își pierdeau și averile din țările noastre și de aceea țarul a căutat să compenseze pierderile lor. Dimitrie Cantemir primește moșii în Ucraina. Deasemenea tot în această regiune capăta și Teodor Corbea două moșii iar în ceea ce privește pe Toma Cantacuzino i se acordă gradul de general în armata rusă și unele moșii. Toate proprietățile ce se acordau boerilor noștri proveneau din fostile posesiuni ale hatmanului cazac Mazepa, care se răsculase contra țarului. Este însă înfrânt și despuiat de averile sale.

Teodor Corbea în Rusia, la Petersburg, ocupă funcțiunea traducător. Despre activitatea sa diplomatică nu știm, ceea ce putem afirma e că trăia la 1725. Anul morții, deasemenea nu-l putem afla.

Un istoric rus care s'a ocupat de familia Corbea, zice că această familie, în cele din urmă, s'a retras la moșiile sale din regiunea Chersonului, Ucraina, iar ur-

mași se pot constata în anul 1870; ceea ce înseamnă că familia Corbea prin descendenții săi mai exista în Rusia la capătul celui de al XIX-lea veac.

Ne întoarcem acum la Teodor Corbea și anume să vedem care sunt cele două lucrări ale sale. Avem, în primul rând un dicționar, scris de autor când, încă, se mai găsea cu slujbă la Brâncoveanu. Iată titlul lucrării: "Dictiones latinae cum valahica interpretatione", adică dicționar latin cu traducerea românească.

Prin urmare, avem a face cu un dicționar latin-român. De fapt acest dicționar este cel mai vechi din literatura noastră. De aceea trebuie acordată multă considerație lucrării, iar data când s'a scris trebuie reținută, întrucât marchează un lucru de mare preț. Este adevărat că la finele unor cărți mai vechi se găsea câte un mic glosar latin-român. Acestea sunt, însă, mici încercări, fără pretenția de dicționare complete și serioase.

Dicționarul lui Corbea cuprinde 34,000 articole și foarte multe numiri geografico-istorice. Scrierea,

cum este ușor de înțeles, n'a putut fi tipărită așa că ea s'a păstrat în manuscris. Din acesta se poate vedea metoda de lucru a autorului precum și resortul ce l-a împins la alcătuirea operii sale. Astfel aflăm că dicționarul s'a scris din îndemnul episcopului de Buzău Mitrofan care păstorește între 1699-1703. Prin urmare, întrucât nu cunoaștem data exactă a scrierii manuscrisului, între acest interval de ani trebuie să admitem că s'a scris dicționarul.

Manuscrisul a fost dăruit de autor episcopului Mitrofan. Acesta la rândul său îl lasă moștenire episcopului următor Damaschin care mai apoi îl donează lui Radu Cantacuzino, nepotul vestitului cărturar Stolnicul Constantin Cantacuzino și fiul fostului Domn Ștefan Cantacuzino. Acesta prin peregrinările sale ajunge la Viena unde și moare. Manuscrisul și cărțile bibliotecii lui Radu Cantacuzino încap în alte mâini și abia aproape de zilele noastre dicționarul este descoperit și cumparat de Timotei Cipariu. După moartea acestuia manuscrisul intră în posesia Seminarului din Blaj unde

se păstrează și azi.

Despre acest dicționar s'au scris câteva articole. Astfel Grigore Crețu a tipărit o broșură intitulată: "Cel mai vechi dicționar latino-românesc", București, 1905. Deasemenea un învățat ungur Ladislau Göbl a scris "Influența ungurească asupra lexicografiei românești", Budapesta 1932. Prin apariția acestor broșuri vă puteți face ideea de valoarea dicționarului.

Traducerea românească a cuvintelor latine cuprinde foarte multe neologisme, multe sunt cuvinte dialectale folosite exclusiv de Ardeleni. Se pare că Teodor Corbea a avut ca model dicționarul latin-ungar al lui Albert Molnár, care tipărește scrierea sa cu puțin înainte de a-și termina Teodor prima sa operă. Lexicograful Molnár a trăit chiar și în Ardeal. Corbea care cunoștea limba ungurească, a folosit dicționarul, luând de aci cuvintele latinești și ordinea lor, iar, în ceea ce privește traducerea, a făcut-o din ungurește după modelul amintit.

Ce l-a determinat pe Corbea să alcătuiască un dicționar ? Cred că faptul că fratele său posibil și dănsul având misiuni diplomatice, precum și funcțiunea de traducători ai actelor latinești dela curtea lui Brâncoveanu, au necesitat scrierea unui astfel de dicționar.

Prin urmare dintr'o neceșitate de cancelarie scrie Teodor prima sa lucrare.

Cea de a doua operă este scrisă în Rusia. Este o traducere în versuri românești a Psaltirei: Scrierea s'a făcut de autor pentru a servi pe Românii din Ardeal care pe acel timp aveau nevoie de scrieri religioase cât mai multe, spre a se întări în ortodoxia lor. Traducerea în românește a Psaltirei s'a făcut de Corbea după un text slav pe care l-a luat fie din țara noastră, fie din Rusia. Făcând acum o comparație între această scriere și cea similară a mitropolitului Dosoftei, constatăm că între ele nu există nicio asemănare, ci, dimpotrivă, sunt independente.

Lucrarea lui Corbea nu s'a publicat până acum, o găsim însă în copie la Academia Română, manuscrisul copie Nr. 200.

Psaltirea are la început un frontispiciu, unde se află și stema Rusiei. După aceea urmează obișnuitele versuri care explic stema. Aceasta ar arăta că lucrarea urma să fie tipărită. În orice caz scrierea era terminată la 1725, când este trimisă la Brașov cu următoarele rânduri: S'a dăruit sfintei biserici a Brașovului de Dumnealui pan Teodor Corbe vel pisar și canțilar al prea puternicii imperatori moschicești în anul 1725, luna Mai 10°. Aci Corbea spune că este "canțilar", ceea ce trebuie să înțelegem funcționar de cancelarie, traducător.

Traducerea în versuri este închinată tarului Petru cel Mare. Aceasta o aflăm din introducerea care este redactată atât în românește cât și în rusește. Am amintit iarăși, că Bisericii Sft. Nicolae îi trimete Teodor Corbea Psaltirea. Avem aci un exemplu duios al unui Român, care plecat departe de țara sa din pricina tulburărilor și ajuns într'o țară străină nu uită țara sa adevărată și caută s'o servească. Această iubire de țară se poate urmări în lungul timpului la per-

sonalitățile proeminente ale culturii noastre. Astfel gestul lui Țorbea trebuie pus alături de purtarea asemănătoare a lui Petru Movilă, Dimitrie Cantemir, Nicolae Milescu. .

Să intrăm în analiza cărții. După stema lui Petru cel Mare, urmează versurile la stemă. Iată ce se spune aci printre altele:

„Oh, Doamne Sfinte, din cer păzește'n lume
Pre împăratul Petru să aibă'n veci nume
Și după bătrînețe ca vulturul iară
Fă să aibă viață tânără și mare
Ca fără dânsul Rusia poate ca să aibă
Cu alt pravoslavnic neam scîrbă¹⁾ și grea
treabă”.

Versurile, vedeți, sunt greoașe și imperfecte. Totuși urarea către țar pare caldă și sinceră. Dela un versificator ca Teodor Corbea, nu putem cere mare lucru. Totuși și acest scriitor, deși într'o lucrare religioasă, găsește loc să-și așterne toate speranțele sale. Astfel aci se găsește exprimată ideea ca Rușii să

1) scîrbă = supărare

vină alături de noi, ca niște 'aliați naturali și să salveze țările noastre (Moldova, Muntenia și, interesant, Transilvania). Această simțire românească unitară a lui Corbea nu a fost relevată de nimeni până azi.

Urmează apoi în introducerea rusească o idee foarte frumoasă (nu știu dacă este originală sau nu) din punct de vedere poetic. În Antichitate în regiunea cea mai de Nord-Vest a Europei, exista o insulă numită Tule. Identificând-o astăzi, unii au afirmat că este Anglia, alții că e Scandinavia; fapt este că lucrul a rămas nelămurit. Dar - zice Corbea - la Tule Soarele nu luminează decât 40 zile pe an. Când începe să apară deasupra unui munte și să lumineze, viața capătă un ritm mai viu, viețuitoarele încep să sburdălnicească, iar oamenii de bucurie cânt și aduc laude lui Dumnezeu. Făcând comparație cu acest fenomen fizic, Corbea afirmă că așa și popoarele creștine când văd soarele, pe Petru cel Mare, se umplu de bucurie și vor lăuda pe țar când va reuși să le salveze de sub întinericul Turcilor.

Printre popoarele supuse Turcilor, Corbea enumeră și pe Români, cari speră ca Petru cel Mare, soarele creștinătății, va aduce lumina libertății printre ortodocși. Iată ce spune despre Românii săi **autor** "și mai ales ai noștri, acei de o limbă cu mine cari stau sub jugul **Agarenilor**" (Turcilor)". Inșă nu toți Românii stăteau sub dominația Turcilor, de exemplu celor din Transilvania iată ce le dorește: evident, același salvator, țarul, va scoate pe Românii transilvăneni de sub amenințarea **papistatilor** (catolicilor) și de sub apăsarea lor ucigătoare de suflet. Aci face aluzie la unirea cu biserica papală, pe care o găsește ca un fapt apăsător întrucât s'a făcut cu sila. Corbea aștepta mântuirea Ardealului dela Petru cel Mare. "Țara Ardealului care e patria mea poartă jugul unirii blestemată".

Observați cum în mintea acestui ardelean țarul trebuia să se lupte pentru mântuirea noastră cu Turcii și cu Austriacii. Iarăși trebuie remarcat, că speranța să de mai bine îmbrățișează pe toți Românii din toate provinciile. Teodor Corbea că altădată fratele său, David,

luptă și el contra unirii „blestemată”. Văzând tendințele politice ale acestei prefețe, ne rămâne să ne ocupăm de traducerea propriu zisă a Psaltirei în versuri. Ea cuprinde o varietate de măsuri. Unele versuri sunt mai lungi, altele mai scurte și săltărețe, așa cum este, de altfel versul nostru popular. Interesant că autorul precede fiecare psalm cu indicația numărului silabelor versului. În ceea ce privește rima, trebuie să spun că ea este de multe ori imperfectă (asonanță).

Versul lui Teodor Corbea cred că e în mare parte influențat de versul popular. Spuneam că Dosoftei în vremea sa nu se putea coborî la poezia populară, pe care o privea cu dispreț, socotind-o că are o valoare artistică foarte mică. În zilele noastre V. Alecsandri la Români, Herder la Germani, descoperă tuturor marea valoare a producțiilor literare poporane. Dar, pe vremea lui Dosoftei este exclus ca cineva să se gândească la versul popular. Corbea, însă, nefiind nici boer, nici mitropolit și trăind în contact permanent cu poporul, putea fi foarte lesne influențat de pre-

ducția poporană. In scrisorile lui David Corbea chiar putem observa acest lucru. Se observa acolo o influență a mediului înconjurător.

Acei cari s'au ocupat de Corbea (Hajdeu) au făcut o comparație între Psaltirea în versuri a acestuia și Psaltirea lui Dosoftei și au conchis că opera primului ca valoare este inferioară. Este adevărat că Dosoftei era mai cult, mai exact, mai concis, dar traducerea sa este greoaie, cu vers polon, nepotrivit limbii noastre. Traducerea lui Corbea este mai simplă, mai săltăreată. Iată un exemplu, vă redau psalmul Nr. 122: "în silabe are patru".

„Către tine	Și în cerești
Eu stăpâne	De lăcuești
Ca cel înalt	Iată, curând
Am ridicat	Ah! pre pământ
Ochii au plâns	Ochii smeriți
Șezând ascuns	Și ofiliți
La cel care	Slugilor când
Ești prea tare	Spre ei de-a rând

Stăpânii lor	Slujnicii când
Caută cu dor	Stăpâna stând
Și precum sânt	Spre ei caută
Rău pre pământ	Turburată
Ochii smeriți	Așa nouă
Și obidiți	Plini de rouă

Ochii ne sânt.

Evident, ținând seama de valoarea literată, sunt versuri mai libere și mai spontane. Dosoartei este mai grav și poate din această pricină mai potrivit pentru o lucrare religioasă.

---000---

CONCLUZIUNI

Lecția finală a
XLIII-a de luni
25 Mai 1936.

În ultima lecțiune a cursului anului acesta, trebuie să tragem o concluzie din cele spuse până acum. Anume, în primul rând, se cuvine să ne dăm seama de cauzele și de consecințele care pun capăt influenței culturale polone. Influența polonă, deși o numim așa, totuși ea nu este a poporului polon, ci a Occidentului. Cu alte cuvinte, cultura polonă reprezintă o cultură apuseană. Ea a înrăurit opera lui Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, mitropolitul Dosoftei.

De ce însă în veacul al XVIII-lea, în epoca Fanariotilor, nu mai avem o influență occidentală polonă ? Înainte de a răspunde la această întrebare trebuie să arătăm că motivul căderii influenței culturale este o consecință a unei situațiuni politice.

_____ Influența polonă în țările noastre și în special
Fasc. 41

în Moldova, începe chiar dela întemeierea Moldovei. Mușatinii se închin ca vasali regelui Poloniei. Un asemenea jurământ de vasalitate, ce nu înseamnă o umilire, depune Petru Mușat la regele Vladislav Jagelo, cel care unește Polonia cu Lituania. Actul acesta politic se săvârșește în anul 1387. Care a fost resortul ce a împins pe Petru Mușat să comită un asemenea lucru ? Moldova un stat abea înjghebat, slab, avea nevoie de un protector puternic, apropiat, care să ne apere de ambițiile de expansiune ale Ungurilor, Turcilor. Pe de altă^{parte}, Polonia intra într'o situațiune delicată căci oricând putea pentru noi intra în război.

Acte de acestea de vasalitate s'au încheiat de ne-numărate ori. Totuși din niciunul nu se vede că noi am plătit bani Polonilor. Dar ce-i mâna pe Poloni să primească vasalitatea Moldovenilor, care pentru ei însemna oricând primejdia unui război ? Polonii aveau mari interese comerciale, căci prin relațiile cu noi vroiau să-și asigure un drum la Marea Neagră. Lucrul se vede clar în secolele XIV, XV. O mulțime de negustori de prin alte

țări veneau prin Polonia, la Lemberg, cumpărau diferite mărfuri, iar mai departe, continuându-și drumul, mergeau până la porturile Mării Negre, de unde corăbiile făcând negoț le duceau aiurea. Deasemenea o mulțime de negustori polonezi treceau din orașele lor prin țara noastră conduși de aceleași interese comerciale.

Dacă însă pentru Poloni relațiile cu noi însemna satisfacerea unui deziderat material, în ceea ce privește Moldova, țara se îmbogățește, devine puternică, temută. Astfel negustorii streini cari roiau prin țară trebuiau să plătească bani la vâmi, îmbogățindu-le. Rezistența și succesele lui Ștefan cel Mare se explic prin marile sale posibilități financiare, care nu sunt altceva decât rezultanta relațiilor cu Polonia.

Suzeranitatea Poloniei nu ține multă vreme. În veacul al XV-lea apar rivalii. Turcii sunt acela care amenință. La baza cuceririlor acestora stătea, evident, același interes material ca și al Polonilor. Dându-și seama că Moldova este ca un bulevard străbătut de negustori bogați, că Marea Neagră este plină de corăbii ita-

liene cu mărfuri, au socotit că având în stăpânire acestea pot profita de pe urma acestui întins negoț. Marea Neagră începe a deveni un lac turcesc. De unde la început navigau corăbii streine cu timpul sunt numai turcești. Iar porturile europene: Cafa, Cetatea-Albă...cad pe rând în mâna Turcilor. În ceea ce privește comerțul, începe a fi făcut numai de Turci.

Polonii observând că drumul la Marea Neagră este barat de Turci, că Moldova de nevoie stă sub suzeranitatea Sultanului, încep a renunța la suzeranitate, nu fără a încerca din când în când câte o sforțare. Astfel dau posibilitate lui Alexandru Lăpușneanu să ocupe tronul. ~~Ei însă cu timpul are o politică turco-filă.~~ Mai târziu Movileștii sunt ajutați. Rând pe rând un Ieremia Movilă, Simion Movilă capătă domnia Moldovei ajutați de vecinii dela Nord. Movileștii credincioși politiciii lor, n'au putut însă scăpa de Turci și astfel Moldova rămâne mai departe sub suzeranitatea păgână. Este veacul al XVII-lea. De ce tocmai acum când politicește Polonia nu ne mai putea scăpa de Turci, influența culturală, la-

tină, venită dela ei, atinge cea mai mare intensitate? Aceasta ar părea oarecum paradoxal întrucât fenomenele culturale sunt în legătură cu cele politice sau economice. Explicația este, însă, următoarea: în secolul XVI cultura polonă era redusă la câteva centre (Cracovia, etc.) foarte depărtate de Moldova, așa încât nimeni nu se putea deplasa de la noi de dragul învățăturii tocmai atât de departe. Dar acum cultura polonă în ceea ce privește valoarea, intensitatea atinge un maximum. Apar valori universale: Kochanowski, Kopernic, care lucrează și scriu în cercurile lor depărtate și închise.

În secolul al XVII-lea nu mai avem elemente de mare valoare, dar acum cultura câștigă în extindere. Răspândirea se datorește ordinului călugăresc al Iezuiților. Aceștia încep opera de răspândire a culturii latine. De aceea întemeiază nenumărate colegii în toate regiunile Poloniei. Ceva mai mult pătrund chiar în Moldova. Ei bine, cultura răspândită de ei nu era națională polonă, ci apuseună.

Mai este, însă și o altă explicație a relațiilor culturale cu Polonia și a influenței primită din această țară, tocmai în sec. XVII. Cele două nobilimi se legă între ele prin căsătorii, afaceri. Boerii veneau în Polonia pe moșiile nobililor ca refugiați politici. Astfel se plămădește o strânsă apropiere între boerii noștri și nobilii poloni. Acum, în sec. XVII-lea, nu mai sunt regii puternici din secolele precedente care să conducă singuri. Nobilimea se ridică cu timpul. Ea conduce treburile Statului. Regele și Domnul sunt fără nicio putere. De unde la început interesele nobilimii gravitau în jurul tronului și ale țării, în sec. XVII, nobilimea conducătoare nu mai ține seamă decât de nevoile sale. Astfel fiind, liberă de orice constrângere, începe a încheia relațiuni externe. Astfel se explic relațiunile dintre nobilimea polonă și română. Situația culminează în timpul lui Sobieski care încearcă pentru ultima oară să stabilească o suzeranitate a Poloniei. Nu reușește. La 1696 după moartea lui, urmează ca rege August al II-lea de Saxonia, care face greșeala de a se alia cu regele Dane-

marcei, cu țarul Petru cel Mare, contra Suediei, condusă pe atunci de Carol al XII-lea. Acesta detronează pe August al II-lea, după ce în prealabil îl înfrânge într'o luptă. În cele din urmă August II capătă tronul prin intervenția lui Petru cel Mare. Țarul a căutat ulterior, să exploateze faptul că a ridicat pe tron, pentru a doua oară, pe August al II-lea. Astfel cu ocazia războiului dela 1711, armatele rusești, întrucât Rusia nu avea graniță comună cu Moldova, trec peste teritoriul Poloniei - Ucraina - la noi.

Vedeți că regele Poloniei nu mai poate duce o politică de expansiune ci una de apărare. Polonia decada politicește tot mai mult, iar situația se înrăutățește într'atât încât se ajunge la tripla împărțire a ei. Până să se ajungă la acest lucru, Polonia se desinteresează de chestiunile orientale. Astfel prin pacea dela Carlovitz (1699) prin care Austria ia în stăpânire Ardealul, Polonia se mulțumește numai ^{cu} Căminita, renunțând definitiv la regiunile noastre. Atunci boerii noștri încep să-și pună nădejdea de salvare a țărilor lor, unii în

Austria alții în Rusia, către care înclinau cei mai mulți. Așa încât, dacă nu au mai fost boeri care să se intereseze de Polonia, nu mai mergea nimeni ca pribeag în acea țară. Se ajunge astfel ca legăturile culturale să fie rupte. Nimeni nu mai mergea la studii în Polonia. Nu mai veneau secretari poloni la noi.

Mai intervine însă și altceva. Când am vorbit de colegiul înființat de Vasile Lupu la Iași, arătam că la un moment dat izbucnește un conflict între cultura latină reprezentată de profesorii colegiului și cultura grecească. Lupta aceasta e numai o mică fază a unei dispute mai rari care s'a dat în tot Orientul. La Moscova birue cultura apuseană ca și în toată Rusia. La noi lucrurile se petrec invers, căci biruie curentul grecesc, care dă astfel o puternică lovitură culturii occidentale. Numeroși greci sunt introduși în funcțiuni pe lângă Domn, în dregătoriile boeresti. Biserica e în mare parte acaparată și servită de ei. Colegiul din Iași are acum ca limba de predare greaca modernă. S'a ajuns apoi ca scrierile vremii: cronicile țării - să fie tot în grecește

(veac.XVIII). Astfel a fost o puternică influență grecească, care durează până la începutul secolului al XIX-lea. Când am ajuns la mitropolitul Dosoftei, am arătat primele simptome ale luptei între cultura grecească și occidentală.

Acestea sunt cauzele decăderii influenței culturale polone. Să vedem acum care sunt rezultatele pentru cultura noastră ale influenței polone și ruse. Prima urmărire a fost deșteptarea la o conștiință a originii noastre latine. Origina noastră nobilă latină a fost un moment uitată. De aceea biserica adopta limba slavonă, iar în ceea ce privește literatura profană, cronicile se redactează tot în această limbă. Cronicile vechi nu amintesc de origina noastră. Poate cronica aceea găsită în Rusia ar avea pretenția ca în chip alegoric să ne vorbească ceva despre strămoșii noștri sau despre origina noastră. Amintește astfel de cei doi frați: Roman și Vlahata. Totuși ea nu este clară și precisă, așa că pe ea nu putem pune temelii.

Noi am trăit într'o tradiție slavă și bizantină, iar conștiința noastră latină pare adormită. Cronicarul Grigore Ureche în opera lui este nehotărît. Intîi afirmă că dela Rîm ne tragem, că pe plaiurile noastre a fost cîtva timp un hatman al Romanilor anume Flacus. Pe urmă revine și spune că Românii sunt coborîtori din toate popoarele care s'au perindat pe pămîntul nostru. Cronicarul, deci, nu-și dă seama de origina noastră și de importanța ce decurge din acest lucru. Știm, iarăși, că a studiat în Polonia.

Miron Costin arată că ne tragem din Romani cum și ce important este să ai astfel de strămoși. Intervine, apoi, Nicolae Costin cu precizări.

De aci, din origina noastră latină a rezultat descoperirea comună a originii tuturor Românilor din Transilvania, Muntenia și Moldova. Miron Costin face-primul-descoperirea, afirmînd unitatea Românilor.

În al doilea rînd, trezită conștiința originii poporului român, am căpătat astfel o oarecare mîndrie. Miron Costin și Cantemir arunc un blam Europei, arătînd situația jalnică a unui popor demn prin origina sa, lă-

sat pradă stăpânirii păgâne a Turcilor.

Dar ideea originii noastre latine a fost continuată apoi de latiniști. Intre latiniștii ardeleni și croniciarii moldoveni este o legătură solidă, căci primii au ca bază vechile cronici ale lui Costin sau Cantemir. Samuel Micu citise pe Dimitrie Cantemir. Maior bazat pe istoriografii Moldovei aduce noi argumente.

Deci, grație culturii polone la care s'au adăpat cu vrednicie unii fii ai Moldovei, se trezește conștiința latinității noastre. Al doilea fapt care a rezultat a fost constituirea unei istoriografii românești. O serie de oameni au crezut că e de datoria lor să păstreze pentru viitor faptele strămoșilor. Ureche compilează pentru a alcătui opera sa. Este continuat de Miron Costin. Aceasta, la rândul ei este urmat și completat pe alocuri de fiul său Nicolae Costin. Urmează Dimitrie Cantemir care ridică genul istoric la o mare dezvoltare și interes. Am arătat la locul potrivit că acest istoriograf nu poate fi socotit ca un izolat. Prin urmare s'a născut o școală istorică, cu scriitori cari au studiat în școli de

caracter apusean. Ei au dat naștere unei istoriografii, ce prin intermediul Ardelenilor se continuă până azi.

Este o mare deosebire între vechile anal și cronicele lui Costin sau scrierile lui Cantemir care explica un tîlc al veacurilor.

O a treia urmare este crearea unei limbi literare. Primele traduceri din slavonește în românește sunt foarte greoaie și pline de slavonisme. Ce deosebire între aceste traduceri și cele din sec. XVII-lea..! Miron Costin în "De neamul Moldovenilor" formează fraze sentențioase cu verbul la sfârșit, exact ca în latinește. Dimitrie Cantemir încearcă și dânsul să contribuie cu ceva la crearea limbei literare. Nu isbutește, întrucât era foarte învățat și prea depărtat de poporul său. El a greșit măsura întrucât prea a latinizat limba. Avem, apoi, primele încercări de limbă literară în versuri. Am văzut cum Dosoftei de două ori a revăzut Psaltirea sa pentru ca să repare acolo unde rima și ritmul i se păreau improprii. Miron Costin spunea despre scris că e un lucru veșnic despre care avem să dăm seama.

O deviere dela preocuparea cronicarilor secolului al XVII-lea de a forma o accesibilă limbă literară, se constată în secolul următor (îl privim ca pe-o excepție pe Neculce). Scriitorii nu mai sunt interesați de stil, întâlnim forme sau expresiuni grecești sau turcești. Limba literară suferă o decădere. Când au observat acest lucru, scriitorii veacului al XIX-lea au pornit pentru același lucru pe două căi deopotrivă de greșite. Unii au pornit pe calea latinizării căutând chiar să meargă până acolo încât să formeze o limbă artificială, deosebită de graiul poporului. Alții, cunoscând bine limba franceză, scriu într'o limbă românească asemănătoare cu aceasta. Intre aceste două căi, reluarea contactului cu graiul țaranului a fost de bun augur, căci de abia de acum limba literară începe a se forma.

Mihail Kogălniceanu, când a publicat operele cronicarilor moldoveni, desigur s'a gândit, printre altele, că cercetătorii literari vor fi influențați prin lectură de fraza cronicarilor noștri.

În ceea ce privește cultura religioasă de azi, din nefericire constatăm că nu mai are același răsunet ca în trecut. Prin intermediul culturii religioase se contribuie de Dosoftei cu ceva la crearea unei limbi literare în versuri.

Putem spune însă cu mândrie că și noi am dăruit ceva vecinilor din inteligența și cultura românească. Exemplele sunt numeroase. Pentru Polonia avem pe Miron Costin, care, în epoca de decadență a literaturii polone, scrie foarte frumos în versuri. Pentru Rusia în general și Ucraina, în special, avem pe Petru Movilă. Acesta ridică ortodoxia la un nivel înalt, pe același plan cu dogma catolică. La țarul Petru cel Mare, în serviciul său stă neclintit Nicolae Milescu. Acesta primul descrie o călătorie în China prin partea de Nord a continentului Asiei, fiind astfel un deschizător de cale în ceea ce privește literatura geografică. Nu mai vorbesc de Dimitrie Cantemir sau de Antioh Cantemir, întemeietorul satirei rusești, care poate fi revendicat pentru cultura noastră.

Alături de fôloasele pe care le-am avut de pe urma contactului cu cultura vecinilor noștri: Polonii și Rușii, trebuie să socotim și contribuțiile Românilor la cultura vecinilor noștri. Astfel înțelegerea lucrurilor devine mai evidentă și în acest mod se completează tabloul cultural al veacului al XVII-lea.

---000---

S F Â R Ș I T

E R A T A

Pag.	Rândul	în loc de:	se va scrie:
15	14	aceste	acestea
22	15	proprietarii	proprietara
25	7	să vedem cum	să vedem acum cum
38	5	acestori	acestora
53	13	colonii	celegii
57		pag.57	pag.58
58		pag.58	pag.57
60	19	am ridicat	au ridicat
69	8	perseverența	perseverentă
78	12	Roma	Rusia
97	17	1558	1552
98	1	1555	1554
100	5	Anume	anume
103	15	dela	de
107	12	arază	arată
129	2	ou	eu
161	9	tradiție	cronica

Pag.	Rândul	în loc de;	se va scrie:
169	19	în fața	în fața sa
170	4	sau din	nu din
171	4	un	nu
198	3	el	el și
206	11	pomeneste	pomenesc
227	3	plause	planse
231	9	cu	că
235	4	sufletesc	sufletul
239	18	istoric	istoria
250	18	perdonală	personală
257	18	fii	fiii
271	11	pe	prin
274	18	Goții	Goți
275	12	nu	ne
279	20	Guevare	Guevara
290	13	Hau	Han
311	19	răsbune	răsbuna
317	17	Dioptria	Dioptra
320	12	imitează	inițiază

Pag.	Rândul	în loc de:	se va scrie:
335	11	înălțime	înălțare
344	18	Saardi	Saadi
347	10	Tributul	Tribul
352	2	valoarea	valoare
354	3	Cantemirii	Cantemiri
366	11	motivul	motive
374	6	versuri	versiuni
385	18	lui Cantemir	lui.
387	8	Nackmeister	Backmeister
387	19	produseseră	produsesese
397	13	Sultanului	Sultanilor
410	12	Procopiu	Procopovici
410	13	nu a icoanelor ci a chipului	a icoanelor, nu a chipului
433	12	romînești	romînește
447	21	mau	mai
451	19	face	facă
464	17	să se îmbine	să imbine

Pag.	Rândul	în loc de:	se va scrie:
465	2	să fie, fie ctitor	să fie ctitor
498	6	sorirea	sosirea
516	15	Piciacki	Pociacki
517	3	treabă	treaba".
526	3	explicul	explică
534	20	nomani	nomazi
542	5	Molitvenie	Molitvenic
554	19	care-l	care le

De bună seamă mai sunt și alte greșeli. Pe acelea le las la bunăvoința lectorilor spre a le sesiza și îndrepta. Pentru aceasta cer scuze; dar, trebuie avut în vedere că acest curs trebuia să apară complet foarte repede. Nu am enumerat decât erorile care împiedic înțelegerea perfectă a textului sau îl deformează.

